

**SALİH İHSAN'IN 'OŞMANLI LİSANI ADLI
ESERİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

Bünyamin TOKSOY
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Celal DEMİR
Nisan, 2022
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

SALİH İHSAN'IN 'OŞMĀNLİ LİSĀNİ ADLI ESERİNİN
TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME

Hazırlayan
Bünyamin TOKSOY

Danışman
Prof. Dr. Celal DEMİR

AFYONKARAHİSAR 2022

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Salih İhsan’ın ‘Osmanlı Lisānı Adlı Eserinin Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

18/04/2022

İmza

Bünyamin TOKSOY

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ENSTİTÜ ONAYI

Öğrencinin	Adı- Soyadı	Bünyamin TOKSOY
	Numarası	180648109
	Anabilim Dalı	Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
	Programı	Türkçe Eğitimi
	Program Düzeyi	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora ☐ Sanatta Yeterlik
Tezin Başlığı	Salih İhsan'ın 'Osmanlı Lisânı Adlı Eserinin Türkçe Öğretimindeki Yeri ve Önemi Üzerine Bir İnceleme	
Tez Savunma Sınav Tarihi	18.04.2022	
Tez Savunma Sınav Saati	10.00	

Yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez, Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği – oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR

ÖZET

SALİH İHSAN'IN ' OSMANLI LİSÂNİ ADLI ESERİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Bünyamin TOKSOY

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

Nisan, 2022

Danışman: Prof. Dr. Celal DEMİR

Tanzimat Dönemi ile hız kazanan Türkçenin eğitimi ve öğretimine yönelik çalışmalardan biri de bu dönemde çokça rastlanan dil bilgisi kitaplarının yazılmasıdır. Bahriye Mektebinde kitâbet derslerine giren Salih İhsan'ın 1896 yılında yazmış olduğu “*Osmânî Lisâni*” adlı eser, öğrencilerin öteden beri ihtiyaç duydukları dil bilgisi, imla ve yazmaya dair bilgileri içeren derli toplu bir eser ortaya koyma iddiasıyla rüşdiyelerde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Çalışmanın temeli “*Osmânî Lisâni*” adlı eserin Latin harflerine birebir transkripsiyonlu aktarımı, içindeki dil bilgisi terimlerinin tespiti ve açıklanması ile eserin Türkçe öğretimi açısından yerinin ve öneminin belirtilmesinden ibarettir. Araştırma esnasında tarama yöntemi kullanılmıştır. Eser dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Türkçenin eğitimi ve öğretimi tarihine, ikinci bölümde Salih İhsan'ın hayatına, eserlerine ve eğitim anlayışına, üçüncü bölümde “*Osmânî Lisâni*” adlı eserin Latin harflerine transkripsiyonlu aktarımına, dördüncü bölümde ise söz konusu eserin içindeki başlıklara bağlı kalınarak incelenmesine yer verilmiştir. Çalışmanın sonuna ayrıca eserde geçen dil bilgisi terimlerinden ve karşılıklarından oluşan bir terimler sözlüğü eklenmiştir. Bu çalışma ile “*Osmânî Lisâni*” adlı eserin Türkçe öğretimi açısından ihtiva ettiği değer ortaya konmuş; çalışmanın hazırlanması esnasında konuyla ilgili kitap, süreli yayın, makale ve yüksek lisans tezleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil Bilgisi, Salih İhsan, Tahrîr, Türkçe Öğretimi, Tanzimat

ABSTRACT

AN EXAMINATION ON THE PLACE AND IMPORTANCE OF SALİH İHSAN'S WORK, OTTOMAN LANGUAGE, IN TURKISH TEACHING

Bünyamin TOKSOY

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH AND SOCIAL SCIENCES EDUCATION

April, 2022

Advisor: Prof. Dr. Celal DEMİR

One of the studies on the education and teaching of Turkish, which increased with the Tanzimat Period, is the writing of grammar books, which are common in this period. The work named "*Osmanlı Lisâni*", written in 1896 by Salih İhsan, who took the e-books lessons at the Bahriye School, was written to be taught in secondary schools with the claim of producing a work containing the knowledge of grammar, spelling and writing that students have needed for a long time. The basis of the study consists of the transfer of the work called "*Osmanlı Lisâni*" with one-to-one transcription into Latin letters, the determination and explanation of the grammar terms in it, and the indication of the place and importance of the work in terms of Turkish teaching. The work consists of four parts. In the first part, the history of education and teaching of Turkish, in the second part, Salih İhsan's life, his Works and his understanding of education, in the third part the transcription of the work named "*Osmanlı Lisâni*" into Latin letters, and in the fourth part, it is examined by adhering to the titles in the work in question. It consists of a section consisting of works and financial aids passing through the parts of the terms of the study. With this study, the value of the work called "*Osmanlı Lisâni*" in terms of teaching Turkish has been revealed; during the preparation of the study, books, periodicals, articles and master's theses related to the subject were examined.

Keywords: Grammar, Salih İhsan, Tahrîr, Turkish Teaching, Tanzimat

ÖN SÖZ

Geçmişten bugüne farklı dönem başlıkları altında tasnif edilen Türkçenin önemli dönem başlıklarından biri de “*Osmanlı Türkçesi*” dir. “16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna; hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye ‘*Osmanlı Türkçesi*’ veya ‘*Osmanlıca*’ denmektedir. Bilginler, Türk devletinin adından dolayı dilimizin bu dönemine Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca demektedirler” (Barın ve Demir, 2006: 51). Türkçe içerisinde giderek artan Arapça ve Farsça sözcüklerin varlığı ilerleyen dönemlerde bu sözcüklerin ait olduğu dillerin kurallarına da hâkim olmak gerektiğini ortaya koymuştur. Kimi zaman bireysel kimi zaman devlet büyüklerinin teşvikiyle “*Osmanlı Türkçesi*”nin dil kurallarını içeren eserler yazılmıştır. Çalışma konumuz olan “*Osmānlı Lisānı*” Türkçenin yanında Arapça ve Farsça kaidelere de yer veren, Bahriye Mektebinde kitâbet ve kavâ'id-i Osmâniye muallimi olan Salih İhsan tarafından yazılmış dil bilgisi ve kitâbet konularını içeren bir eserdir. Eser, dönemin rüşdiyelerinde okutulmak üzere kaleme alınmış ve basılması için ruhsat verilmiştir.

Tez konumu belirlememde ve tezimin yazım aşamasında değerli fikirleri ile bana yol gösteren, ilminden ve çalışma azminden her zaman feyz aldığım kıymetli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Celal DEMİR’e, ilim yolunda attığım adımlarda desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Fahri TEMİZYÜREK’e, hayatımın her anında ve tezimin yazım aşamasında beni her zaman destekleyen sevgili eşim Aslı TOKSOY’a, hayattaki en büyük servetim olan kızlarım Zümra TOKSOY’a ve Ervanur TOKSOY’a teşekkürü bir borç bilirim.

Bünyamin TOKSOY
2022, Afyonkarahisar

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YEMİN METNİ.....	ii
ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT ÖNCESİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ TARİHİ	5
1.1. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	5
1.2. KARAHANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	7
1.3. HAREZM DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	10
1.4. KIPÇAK DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	11
1.5. ÇAĞATAY DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	15
1.6. SELÇUKLU DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	16
1.6. OSMANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	18
2. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	19
2.1. ENCÜMEN-İ DÂNİŞ VE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ.....	20
3. MEKTEPLER VE MEDRESELERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ	20
3.1. SIBYAN MEKTEPLERİ	20
3.2. İPTİDÂÎ MEKTEPLER	23
3.3. RÜŞDİYELER	26
3.4. İDÂDİLER	29
3.5. SULTÂNÎLER	31
3.6. DÂRÜ'L-MU' ALLİMİN VE DARÜ'L-MU' ALLİMÂT	34
3.7. MEDRESELER.....	37
4. TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E KADAR YAZILMIŞ OLAN GRAMER KİTAPLARI VE BUNLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ	38
4.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1839-1876).....	38
4.1.1. Kavâi'd-i Osmâniyye, Ahmet Cevdet Paşa - Fuat Paşa (1851).....	38
4.1.2. Medhal-i Kavâ'id, Ahmet Cevdet Paşa (1852)	39
4.1.3. Emsile-i Türkiyye, Abdullah Ramiz Paşa (1866).....	40
4.1.4. Kavâ'id-i Türkiyye, Ahmet Cevdet Paşa (1871).....	40
4.2. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1876-1878)	41
4.2.1. İlm-i Sarf-ı Türkî, Süleyman Hüsnü Paşa (1876).....	41
4.3. MUTLAKİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1878-1908).....	41
4.3.1. Sarf-ı Osmânî, Selim Sâbit Efendi (1884).....	41
4.3.2. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Halit Ziya (1884).....	42
4.3.3. Tertib-i Cedid-i Kavâ'id-i Osmaniyye, Cevdet Paşa (1885)	42
4.3.4. Üss-i Lisân-ı Türkî, Mehmet Sadık (1895).....	43

4.3.5. İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1907).....	43
---	----

İKİNCİ BÖLÜM

SALİH İHSAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. SALİH İHSAN'IN HAYATI	44
2. SALİH İHSAN'IN ESERLERİ	45
2.1. İNGİLİZ KAVÂ'İD-İ LİSÂNİYESİ (1307).....	45
2.2. OSMANLI LİSÂNI ELİFBÂSİ (1326).....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMÂNLI LİSÂNI’NIN TRANSKRİPSİYONU

1. ‘OŞMÂNLI LİSÂNI’NIN TRANSKRİPSİYONU	49
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMÂNLI LİSÂNI ADLI ESERİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1. ‘OŞMÂNLI LİSÂNI’NIN İNCELENMESİ.....	214
---	-----

TERİMLER SÖZLÜĞÜ	243
SONUÇ VE ÖNERİLER	251
KAYNAKÇA.....	254
EKLER	258

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı	22
Tablo 2. İptidâî Mektepleri Ders Programı	24
Tablo 3. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye Ait Ders Programı	27
Tablo 4. Mekteb-i Maârifî Adliye Ders Programı	27
Tablo 5. 1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Programı.....	33
Tablo 6. 1892 Tarihli Nizamnameye Göre Darü'l-Mu'alliminde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler.....	36

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

- BOA** : Başkanlık Osmanlı Arşivi
İKL : İngiliz Kavâid-i Lisâniyesi
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
OL : Osmanlı Lisânı
OLE : Osmanlı Lisânı Elifbâsı
s : Sayfa
yy : Yüzyıl

GİRİŞ

Köklü bir geçmişe sahip olan Türkçe, geniş bir coğrafyada konuşulan dünyanın en önemli dillerinden biridir. Türkçenin konuşulduğu sınırlar her ne kadar belleklerde yer eden kalıplaşmış cümlelerle ifade edilse de bugün bu sınırların çok ötesinde konuşulduğu da herkesin malumudur.

Böylesine köklü bir geçmişe sahip olan Türkçenin öğretimine dair Osmanlı Dönemi geleneksel eğitim kurumlarından olan sıbyan mekteplerinde düzenli bir uygulamanın varlığından bahsetmek pek mümkün değildir. Bunun yanı sıra daha üst bir eğitim kurumu olan medreselerde ise öğretim dilinin Arapça olduğu bilinmektedir.

Tanzimat birçok alanda yapılan düzenlemeleri içeren tarihî bir zaman dilimidir. Bu dönemde yapılan düzenlemelerden eğitim kurumları da nasibini almış ve yeni eğitim kurumları açılmıştır. Açılan bu modern tarzdaki yeni okullar ilköğretim seviyesindeki iptidâiler, ortaokul seviyesindeki rüşdiyeler, lise düzeyindeki idâdîler ve sayısı daha az olan sultânîler şeklinde sıralanabilir. Tanzimatla birlikte açılan bu modern okullarda okutulan müfredata Türkçenin de değişik adlarla bir ders olarak girdiği bilinmektedir. Bununla birlikte Türkçe dil kurallarının yer aldığı birçok dil bilgisi kitabıyla birlikte imla, kitâbet ve inşâ konularını içeren eserler de verilmiştir. Bu dönemde Türkçeye ve Türkçe öğretimine gösterilen ilginin ve verilen değerlerin de arttığını söylemek mümkündür.

“16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın sonuna; hatta 20. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ülkesinde konuşulup yazılan Türkçeye ‘Osmanlı Türkçesi’ veya ‘Osmanlıca’ denmektedir. Bilginler, Türk devletinin adından dolayı dilimizin bu dönemine Osmanlı Türkçesi veya Osmanlıca demektedirler” (Barın ve Demir, 2006: 51). Bu çalışma 1896 yılında Meşrutiyet sonrası kaleme alınan Osmanlıca eserlerden dil bilgisi ve kitâbet konularını içeren “*Osmânî Lisânı*” adlı eserin Latin harflerine aktarılıp incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

Araştırmanın Konusu

Araştırmamızın konusu, Kitâbet ve Kavâ'id-i Osmâniye Muallimi Salih İhsan Efendi'nin yazmış olduğu “*Osmânî Lisânı*” adlı eser ve bu eserin Türkçe öğretimi açısından önemidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı rüşdiye öğrencilerine dil bilgisi ve kitâbet konularını öğretmek için yazılmış bir ders kitabı olan “*Osmânî Lisânî*” adlı eserin Latin harflerine aktarımı ve bu eserin Türkçe öğretimi açısından önemini tespit edip değerlendirmektir.

Araştırmanın Önemi

Dünya üzerindeki en eski dillerden biri olan Türkçe; oldukça geniş bir coğrafyada üç yüz milyon dolayında kişi tarafından konuşulan, geçen uzun zaman zarfında birçok merhaleden geçerek günümüze gelen bir dildir.

15. yüzyılın bir bölümüyle 20. yüzyılın hemen başlarına kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde konuşulup yazılan ve Türkçenin de bir merhalesini oluşturan döneme Osmanlı Türkçesi dönemi denir. Bu dönem içerisinde Tanzimat’a kadar Türkçenin temel dil kurallarını içeren tek eser olarak “*Müeyyessiretü'l-Ulûm*” (1530) karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat’la birlikte yaşanan gelişmeler maârif alanına da yansımış ve bu dönemle birlikte birçok yazar tarafından Türkçenin hususiyetlerini ele alan eserler yazılmıştır. Üç lisanın terkiibinden oluşan Osmanlı Türkçesiyle ilgili birçok kitap yazılmış olmasına rağmen 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde “Maârif Nezareti Celîlesi” tarafından düzenlenen kavâid yazma yarışması da gösteriyor ki halen Türkçenin temel dil kurallarını istenilen nitelikte yansıtan bir eser vücuda getirilememiştir.

Çalışma konumuz olan “*Osmânî Lisânî*” adlı eser, Salih İhsan Efendi’nin henüz istenilen nitelikte bir kavâidin yazılamamış olması iddiasıyla kaleme aldığı; Türkçe, Arapça ve Farsça dil kurallarına birlikte yer verdiği, öğrencilerin öteden beri ecnebî kitaplara başvurma zorunluluğunu ortadan kaldıracak bir dil bilgisi kitabı olması yanında kitâbet derslerinin hûlasasını da ihtiva eden bir eserdir. Eser, üç dilin kurallarını karşılaştırmalı olarak içermesi, örneklerle açıklamaları somutlaştırması ayrıca klasik dil bilgisi eserlerinin aksine içinde kitâbet konularına da yer vermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu çalışma daha önce çevirisi yapılmamış bir dil bilgisi kitabının çevirisini ve Türkçe öğretimi açısından önemini ifade eden bir değerlendirmeyi içermektedir. Bu açıdan Osmanlı Türkçesinin temel dil kuralları ve yazmaya dair hususlarını inceleyen araştırmacılar için de bugüne kadar çevirisi yapılmış olan eserlerin yanında bir yenisini inceleme fırsatı sunacaktır. Dil bilgisi kuralları ve ihtiva ettiği diğer konular açısından

oldukça zengin bir içeriğe sahip olan eserin araştırmacılar için yararlı olacağı düşünölmektedir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmamız Kavâ'id-i Osmânî ve Kitâbet Muallimi Salih İhsan Efendi'nin “*Osmânî Lisânî*” adlı eserinin Latin harflerine aktarımı ve Türkçe öğretimi açısından önemini içeren değerlendirme ile sınırlıdır.

Bu bağlamda eserin muhteva açısından bir dil bilgisi kitabı olması münasebetiyle Tanzimat döneminden Meşrutiyet'e kadar yazılmış dil bilgisi kitapları ve dönemin eğitim kurumları Türkçe öğretimi açısından incelenme kapsamı içine alınmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama yöntemi kullanılmıştır. “Tarama yöntemi; geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez”(Karasar, 2012: 77). Çalışmamız esnasında araştırma konumuzla alakalı makale, kitap, yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir.

Araştırmamıza temel teşkil eden “*Osmânî Lisânî*” adlı eser ve yazarın diğer eserleri olan “*Osmanlı Lisânî Elifbâsı*” ile “*İngiliz Kavâ'id-i Lisâniyesi*” Atatürk Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı Seyfettin Özege Nadir Eserler Salonu'ndan temin edilmiştir. Eserin basımına yönelik yazılan dilekçe ve izinlerle ilgili belgeler Başkanlık Osmanlı Arşivi'nden, Salih İhsan Efendi'nin Bahriye Mektebi'ne girişı ve aldığı terfileri gösteren belgeye ise Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Osmanlı Salnameleri Bölümü İçindeki Bahriye Salnameleri taranarak ulaşılmıştır.

Araştırmamızda giriş bölümünün ardından Türkçe öğretim tarihi Tanzimat dönemine kadar ele alınmış, ardından Tanzimat sonrasında yazılan dil bilgisi eserleri II. Meşrutiyet'e kadar genel hatları ile incelenmiştir. Bu bölümün sonunda ise dönemin eğitim kurumlarında Türkçe öğretiminin nasıl yapıldığı ele alınmıştır. Araştırmanın ikinci bölümünde Salih İhsan Efendi'nin hayatı, kişiliği ve eserleri yer almaktadır.

Üçüncü bölümde eserin Latin harflerine aktarımı yapılmış, dördüncü bölümde ise eserin incelenmesi ile Türkçe öğretimindeki yeri ve önemi ifade edilmiştir. Bu bölümlerin ardından eserdeki terimlerin açıklamalarıyla sonuç ve önerilere yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT ÖNCESİ VE TANZİMAT DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

1. TANZİMAT ÖNCESİNDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ TARİHİ

Türkler, tarih sahnesinde göründükleri ilk zamanlardan beri yüzyıllar boyunca oluşturmuş oldukları kültür birikimlerini günümüze kadar ulaştırmayı başarmışlardır. Türkler hiç şüphesiz bu kültür aktarımını sahip oldukları dilleri sayesinde gerçekleştirmişlerdir. Dünyanın en eski dillerinden biri olan Türkçe ilk yazılı belgelerini kitabeler biçiminde (Orhun Kitabeleri) 8.yy.da vermiştir.

1.1. İSLAMİYET ÖNCESİ DÖNEMLERDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

İslamiyet'in kabulünden önceki dönemlerde Türk toplumlarının yaşam biçimleri eğitim anlayışlarına da yön vermiştir. Toplum yaşayışı ve eğitim birbirinden ayrılmaz bir bütünlük oluşturmaktadır. Kanunların henüz olmadığı dönemlerde töre önemli bir eğitim unsurudur. İslam dinine geçmeden önce Türk toplumlarında eğitim tam olarak kurumsallaşmamıştır. “Eğitim okulda değil, toplum içinde kazanılırdı. Ana dili de böyle öğrenilirdi” (Göğüş, 1970: 123). Bu dönemlerde her konuda şifahi olarak gelişim gösterildiği için eğitime dair yazılı belgelere rastlamak da pek mümkün olmamaktadır. “İlk ve Ortaçağ boyunca Türkçenin okullarda öğretilip öğretilmediği konusunda açık ve kesin bilgimiz yoktur” (Ağar, 2002: 1).

Türkçe öğretiminin sistematik bir şekilde yapıldığına dair elde yeterli belge bulunmamasına rağmen Asya Hunları gibi eski Türk devletlerinde ordunun ve geniş topraklara yayılmış devletin sevk ve idaresinde bazı teşkilatlı kuruluşlara ihtiyaç olduğu aşikârdır. Türk devlet mekanizmasının düzenli işleyişinden anlaşılan bu makam sahipleri, herhalde yönetim prensiplerini ve uygulama yollarını öğreten belirli bir eğitim sisteminden geçirilmekte idi (Kafesoğlu, 1988: 325).

Yapılan araştırmalar yazının Göktürklerden daha evvel de Türkler arasında kullanıldığını göstermektedir. Kaynaklar Akhunlar'ın ve Avrupa Hunlarının kendilerine ait yazılarının olduğunu göstermektedir. Çin yıllıklarında: “Uygurların ataları Kao-küler Çince yazarlar fakat Hunca da yazarlardı” (Kafesoğlu, 1988: 322). İfadeleri yer almaktadır. Belgeler incelendiğinde Asya Hunları döneminde Türkçe öğretimine dair somut veriler tespit edilememiştir.

Göktürkler Dönemi'ndeki eğitim ve Türkçe öğretimini Talas, Yenisey ve Orhun Yazıtları çerçevesinde değerlendirmek doğru olacaktır. Talas ve Yenisey Anıtlarını 1886'da Rus memur Kallaur Talas şehrinin 8 km doğusunda bulmuştur. "Bu yazıtları ilim âlemine ilk tanıtan Fin Türkoloğu Heikel'dir. Ayrıca Maloff'un okuması bugün hâlâ geçerliliğini korumaktadır" (Orkun, 1994: 323). Orijinal metinler incelendiğinde cümle yapısının günümüz Türkçesi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Kelimelerden çoğu yine günümüz Türkçesinde de bazı ses değişikliklerine uğrayarak kullanılmaktadır. Bu yazıtlardaki bazı ibarelere Dede Korkut hikâyelerinde de rastlanmaktadır. Talas yazıtlarının kim veya kimler tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Talas ve Yenisey Yazıtları dönemin dil özelliklerini inceleme açısından önemli belgelerdir ancak bu yazıtlarda eğitim ve Türkçe öğretimine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Türk dilinin en eski yazılı belgeleri olan Kültigin ve Bilge Kağan Yazıtları, Orhon Yazıtları olarak da bilinir. 1899 yılında Nikolay Yadrindsev tarafından Orta Moğolistan'da, Orhon Irmağı'nın eski yatağı civarında, Koço Çaydam adlı göl civarında bulunmuş olmasından dolayı bu isimle anılır. Kültigin Yazıtı 732, Bilge Kaan Yazıtı da 735 yılında yazılıp dikilmiştir. Üçüncü yazıt olan Tunyukuk Yazıtı da 1897'de Klementz tarafından bulunmuştur. Bu yazıt büyük ihtimalle 720-725 yılları arasında dikilmiştir (Tekin, 1995: 10). İlk iki yazıtın yazarı Yollug Tigin taşıdığı ünvanından da anlaşıldığı üzere toplumun üst kesimine mensup, istenileni yazmaya memur bir kişidir. Şüphesiz bilgin, kalbürüstü, münevver üstelik Türkçeye vakıf "Atısı" lakabını taşıyan bir şahsiyettir (Caferoğlu, 1984: 11). Kozmin bu konuda "Yollug Tigin genel olarak okuryazar kimselerin üstünde bir görüş ve kültüre sahiptir. Uzmanlara göre kitâbelerin üslubu, işlenmiş bir edebi dilin mevcudiyetini göstermektedir" (Öztürk, 2001: 83). Yazıtlar incelendiğinde hâkim olan konuşma dilinin Göktürkler Dönemi'nde yazıya aktarılabilir kadar geliştiği görülmektedir. Yazıda bu konuşma havasının yansıtılması oldukça zor olduğundan Yollug Tigin'in iyi bir eğitim aldığı ve bununla birlikte iyi bir dil ve edebiyat bilgisine sahip olduğu söylenebilir. Buna karşın bu dönemde de eğitimin ve dil öğretiminin hangi metotlarla yapıldığına dair kesin bilgilere tam anlamıyla ulaşılamamaktadır.

Uygurlar, Türk tarihinde yaşam biçimi ve kültürel hayat açısından kendinden önceki Türk devletlerine göre farklılık gösteren ilk devlettir. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları* isimli eserinde Uygurlar için şu ifadeleri kullanmıştır: "İyi binici ve

nişancıdırlar. Manihaizme geçtikten sonra et ve kımızdan vazgeçmişlerdir. Saçlarını tepeden örerler. Kısa sakal bırakırlar. Yuğda yüzlerini parçalarlar. Resmi işler için bir nevi yazı kâğıdı kullanırlar” (Eberhard, 1966: 74). Oldukça yüksek bir kültür ve medeniyete sahip olan Uygurlarda, hükümdarların saraylarında yerli ve yabancı şairler, âlimler, sanatkârlar büyük ilgi görüşlerdir. Mürebbiler, şehzadelere ve yüksek tabaka çocuklarına ders vermişlerdir. Ayrıca kütüphanelere rastlandığını Uyguristan’a seyahat etmiş gezginlerden öğrenmekteyiz (Caferoğlu, 1984: 151). Bu bilgiler Uygurlar’ın eğitim ve kültürde nedenli gelişmiş bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca Uygurların din değiştirmesiyle Türkçe ilk defa yabancı kelime ve unsurlarla karşılaşmıştır.

Uygurlardan kalan belgeler incelendiğinde bunların büyük çoğunluğunun hukuk metinleri olduğu görülecektir. Hukuk metinlerinin böylesine önemli bir yer tuttuğu toplum içinde de okuma yazma kültürünün gelişmesi normaldir. “Uygurlarda yazı kültürü geniş kitlelere yayılmış durumdaydı. Ünlü tarihçi Von Le Cog, bu durumu şu ifadelerle dile getirmektedir: Acaba, o dönemdeki kaç Avrupalı kale beyi, el yazısı ve uygun hukukî ifadelerle bir mukavele tertip edebilirdi? Halbuki Uygurlarda, bir köylü, esnaf buna muktedirdi” (Rasony, 1988: 112).

İslamiyet öncesi dönemlerde Türkçe öğretimine yönelik ilk somut adımlar Uygurlar döneminde atılmıştır. Yine Türklerin İslamiyet ile tanıştığı ilk devirlerde yapılan çeviri çalışmaları da bu somut adımların devamıdır. Daha sonra ise birçok dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Karahanlılar Dönemi’nde, Kaşgarlı Mahmud’un çalışmaları ile Türkçe öğretimi başka bir boyut kazanmıştır. “Yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman dilimine hâkim olan Karahanlı Türkçesi, Köktürk ve Uygur Türkçesinin tabii bir devamıdır” (Hacıeminoğlu, 1996: 1).

1.2. KARAHANLI DÖNEMİ’NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

İslamiyet, Türkler arasında 751 yılında yapılan Talas Savaşı’ndan sonra yayılmaya başlamıştır. “Türkler kitleler halinde ancak 10. yüzyılın ilk yarısında Karahanlılar Devleti döneminde kendi istekleri ile Müslüman olmuşlardır” (Akyüz, 2014: 19). Türklerin İslâmiyet’i kabulünden sonra birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz: Bir örgün eğitim kurumu olan medreseler Türkler arasında ilk defa bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Türkler, İslamiyet’i kabul ederken Arap

yazısını da kullanmaya başlamışlardır. İlerleyen zamanlarda Araplar ve İranlılarla artan ilişkiler sonucu aydınların dili üzerinde Arapça ve Farsçanın etkisinin arttığı görülmüş hatta bilim dili Arapça olmuştur (Akyüz, 2014: 19-21).

Karahanlılar Dönemi Türkçe eğitimi ve öğretimi ile ilgili ilk somut adımların atıldığı dönemdir. Devlet adamlarının Türkçenin önemli eserlerinin verilmesinde ciddi katkıları olmuştur. *Kutadgu Bilig* ve özellikle *Divânü Lügât-it-Türk* adlı eserler dönemin Türkçe öğretimi açısından üzerinde durulması gereken belgelerdir.

Kutadgu Bilig adlı eserin yazarı Yusuf Has Hacib asil bir aileye mensuptur. Balasagun'da yazmaya başladığı eserini Kaşgar'da tamamlamıştır. Devrin hükümdarı Yusuf'un eserini çok beğenmiş ve onu yanına alarak kendisine Has Hacib'lik ünvanı vermiştir. Böylece adı Yusuf Has Hacib olmuştur (Ercilasun, 2004: 299). *Kutadgu Bilig*, Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra bu kültür dairesinde verdiği ilk Türkçe eserdir. İslamiyet'i kabul eden Türklerin Arap kültürüne yaklaşımları sonucunda eserde Arapça ve az da olsa Farsça sözcüklere rastlanmaktadır. Bu dönemde Arapça Türkçenin üzerinde etkisini yavaş yavaş artırmaya başlamıştır. Bunun yanında eser incelendiğinde Eski Türkçenin izlerine rastlamak mümkündür. Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'de Türkçeyle ilgili şu beyti dikkat çekicidir:

Keyig tagı kördüm bu Türkçe

Anı akru tuttum yakardum ara (Arat, 1998: 6617).

Yazar bu mısralarda Türk diline hâkimiyetin öneminden bahsetmektedir. Eserde yer alan konu başlıkları Türkçe olmasına karşın dil öğretimine yönelik içinde herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. *Kutadgu Bilig* Türkçe öğretim tarihi açısından oldukça önemlidir. Türkçe olarak Arap ve Uygur harfleriyle yazılmış olan *Kutadgu Bilig* mutluluk veren bilgi anlamına gelmektedir.

Bu dönemde verilen bir diğer ve en önemli eser de Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı *Divânü Lügât-it-Türk*'tür. 1072-1074 yıllarında yazılan eser ansiklopedik bir sözlük özelliği taşımasının yanında Türkçe öğretimi açısından da önemli bir kaynak olarak görülmektedir (Akyüz, 1999: 32).

“Eser ilk olarak Kilisli Rıfat tarafından Arap harfleriyle üç cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1917-1919). *Divânü Lügât-it-Türk*'ün Latin harfli ilk neşri ise 1928 yılında C.Brokelman tarafından gerçekleştirilmiştir” (Kültürel, 2009: 806).

1939'da Besim Atalay'ın yapmış olduğu çevirinin ardından eserin Türkçe Latin harfleri ile ilk baskısı yapılmıştır (Başar, 2014: 32).

Arapça dil kurallarına göre yazılmış olan *Divânü Lügât-it-Türk* Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmıştır (Korkmaz, 1995: 256). Eserin Arapça ve Arap dil kurallarına göre yazılmış olması onu sadece Araplara hitap ediyor gibi gösterse de Arapça bilen başka milletlerin Türkçe öğrenmesine de fırsat oluşturmuştur.

Kaşgarlı Mahmud, Türkçenin bırakılmış mühmel sözcüklerle birlikte Arapça ile yarışacak bir güce sahip olduğunu eserinin önsözünde belirtmiştir. *Divânü Lügât-it-Türk*'ü yazmasının bir başka sebebi de iki imamdan duyduğu sözlerdir. Peygamber efendimizden aktarılan bu sözlerde Türklerin gelecekte uzun sürecek bir egemenliğinin olacağı ve bu yüzden Türk dilinin öğrenilmesinin gerekli olduğu ifade edilmektedir (Atalay, 1985: 4). Bu ifadeler Kaşgarlı'nın eserini yazarken dinî saiklerle de hareket ettiğini göstermektedir. Eser sadece bir sözlük özelliği taşımaz aynı zamanda kültür aktarımını da içerir. İçinde Türk toplumlarının gelenek ve görenekleri, 12 Hayvanlı Türk Takvimi'nin oluşumu, Türkçenin konuşulduğu bölgelerin haritaları gibi birçok bilgiye ulaşmak mümkündür. Kaşgarlı bu şekilde Türkçe ile birlikte Türk kültürünü de öğretmeyi amaçlamıştır. “Bunu yaparken Türk'ün; estetik anlayışını, edebi zevkini gösteren şiirleri, dünya görüşünü yansıtan atasözü ve deyimleri kullanmıştır” (Özbay ve Melanlıoğlu, 2008: 56).

Dil öğretim metotları açısından çok modern bir çizgiye sahip olan *Divânü Lügât-it-Türk* bugünkü dil öğretim kitaplarıyla boy ölçüşecek seviyede hatta “Yabancılara Türkçe Öğretimi” açısından kaynak teşkil edecek boyutta bir eserdir. Dil öğretimi açısından öne çıkan özellikler şunlardır:

Eserde tüme varım yöntemi kullanılmış, örneklerden kurala gidilmiş ve kurallar ayrıca açıklanmamıştır (Bayraktar, 2003: 60). Örnekten kurala gitme ilkesi doğrultusunda Kaşgarlı iki dil arasındaki ses farklılıklarına yer yer dikkat çekmiş, verdiği sözcüğün Arapça ve Farsçadaki yazılış biçimlerine de zaman zaman değinmiştir. Bunun yanında karşılaştırmalara da yer veren Kaşgarlı, dildeki ses değişimlerini de ele almış hatta bu değişiklikleri açıklayabilmek için Arapça ve Fasçadan da örnekler vererek karşılaştırmalı ses bilgisi yöntemini kullanmıştır (Canpolat, 1999: 25).

“Lengüistik metotta temel cümleler örnek alınır ve verilen kelime veya kelime grupları temel cümle içine yerleştirilir” (Tuncay, 1969: 55). Kelimelerin anlamlarının daha iyi anlaşılması için bu kelimeler söz kalıpları, cümleler veya metinler içinde kullanılmalıdır. *Divânü Lügât-it-Türk*'te de kelimeler atasözü bilmece türünden halkın sürekli kullandığı canlılığını koruyan türler içinden seçilmiştir. Bu da yabancı bir dilin öğreniminde oldukça önemlidir (Onan, 2003: 441).

Amaçlarından birinin de kültür aktarımı olduğunu söyleyebileceğimiz Kaşgarlı eserinde bu açıdan sözcüklerin etimolojik açıklamalarına da yer vermiştir (Onan, 2003: 442).

Kaşgarlı Mahmud, öğretilen dilin grameri ile o dili öğrenen milletin dilinin grameri arasında ilgi kurarak dil öğretimini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu durum, dil öğretiminde gramer öğretimine önem verdiğini gösterir ki oldukça modern bir yöntem izlediğini de gösterir (Çiftçi, 2004: 585).

Eserin yazıldığı dönemin çok üzerinde bilimsel niteliği olan bir eser olması, 11. yüzyılda yazılmış ve Türkçe öğretimi hususunda günümüze gelen tek eser olması, Türklerin yaşadığı bölgelerde iki yıl boyunca dil konusunda derlemeler yapılarak oluşturulması, kitabın meydana getirilmesi sürecinde modern yöntemlerin kullanılması, bugünün dil öğretim kitaplarıyla boy ölçüşecek yapıda bir eser olması *Divanü Lügât-it-Türk*'ün önemini ortaya koyan belli başlı özelliklerdir (Onan, 2017: 78).

1.3. HAREZM DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Harezmi Bölgesi, Ceyhun Nehri'nin Aral Gölü'ne döküldüğü ve günümüzde Türkmenistan Özbekistan sınırları içinde kalan, Ceyhun Nehri boyunca uzanan tarihi bölgedir. 1017'de Gazneli Mahmud tarafından fethedilen bölgenin Türkleşmesiyle oluşan dil de Harezmi Türkçesidir (Akar, 2013: 165).

Harezmi Türkçesi ile yazılmış başlıca en önemli eserler şunlardır: *Kıyasü'l-Enbiyâ*, *Nehcü'l-Ferâdîs*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Mu'inü'l-Mürîd*, *Hüsrev ü Şîrin*, *Muhabbet-nâme*, *Hilyetü'l-Lisân* ve *Hulbetü'l-Beyân*'dır, *Satır Arası Kur'an Tercümesi*, *Mi'râc-Nâme*'dir.

Dönemin üzerinde durulması gereken önemli eserlerinden birisi Arap dil bilgini Mahmud bin Ömer ez-Zemahşeri'nin Harzemşah Atsız bin Muhammed bin Anuşigin'e yazıp sunduğu “*Mukaddimetü'l Edeb*”dir. Edeb yani edebiyata giriş manasını taşıyan

eser 12. yüzyılın ilk bölümünde yazılmıştır. Eser, Türkçe öğretmek amacıyla değil Arapça bilmeyen Türklere ve Farslara Arapça öğretmek amacıyla yazılmıştır (Ercilasun, 2011: 370). Arapça sözcüklerin altında o sözcüğün başka dillerdeki (Harezm Türkçesi, Arapça, Farsça, Çağatayca vb.) karşılıkları da verilmiştir. Harezmî lehçesiyle yazılmıştır. Yer, mekân, ay, yıl, elbise, hayvan ve dini terimler bakımından zengin ve önemli bir eserdir (Heyet, 2008: 91).

1.4. KIPÇAK DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Kıpçak dönemi bahsi geçen daha önceki dönemlere göre Türkçe öğretimi içinde değerlendirilebilecek eserler açısından çok daha önemli ve verimli bir zaman dilimini kapsar. Bu dönemde birçok sözlük ve dil bilgisi kitabı yazılmıştır.

Harezm dönemine kadar tek bir kol üzerinde gelen Türkçe bu dönem itibariyle ve sonrasında belirgin kollara ayrılmıştır (Gökbel, 2000: 165). “Kıpçak (Kuman) Türkçesi üç ayrı diyalekte ayrılmıştır. Kuman diyalekti, Memlük Kıpçakçası, Ermeni Kıpçakçası” (Tekin ve Ölmez, 2003: 41). Kıpçak Türkçesiyle Kıpçakların konuşma dili değil Memlüklerin hâkimiyet alanlarında verilmiş olan eserlerin dili ifade edilmektedir (Ercilasun, 2007: 399). Memlük Devleti'ndeki yönetici ve ordu Türk olduğundan Türkçe öğretimine daha fazla önem verilmiş ve Türkçe öğrenmeye Araplar da ilgi göstermiştir (Biçer, 2012:116).

Bu dönemde verilen eserler şunlardır:

Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fil-Lûgati't Türkiyye (Türk Dilinde Temiz Armağan) adlı eser Kahire'de 15.yy.ın ilk bölümünde kaleme alınmıştır. Eseri kimin yazdığı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. 1942 yılında Budapeşte'de T.Halasi Kun tarafından yayınlanan eseri bilimsel bir biçimde ele alıp yayınlayan 1945 yılında Besim Atalay olmuştur (Baskın, 2012: 30). Daha önce başka eserlerde rastlanmayan birçok dil bilgisi kuralının da yer aldığı bir eserdir (Atalay, 1945: XI). Eserde ayrıca bir Arapça sözcüğün birden fazla Türkçe sözcükle karşılanması ve Kıpçak, Türkmen diyalektlerindeki farklılıkların gösterilmesi eseri önemli kılan özelliklerdendir (Atalay, 1945: XII).

Kitâbü'l-idrâk li-Lisâni'l Etrâk (Türk Dilini Anlama Kitabı) adlı eser Endülüslü Ebu Hayyan tarafından Kahire'de 1312 yılında yazılmıştır. Türkçe kelimeleri Arapça olarak açıklayan eser, Kıpçak Türkçesine ait dil bilgisi açıklamaları da içermektedir. Kitabın giriş bölümünde eserin yazılış amacına değinen Ebu Hayyan, eserinde Türkçeyi sözlük, söz dizimi ve dil bilgisi açısından ele aldığını ifade etmektedir. Söz dizimi ve dil

bilgisi ile ilgili yazmış olduklarına dair izlemiş olduğu yolu bir başkasını örnek alarak oluşturmadığını, tamamen kendine has bir yol izlediğini de belirtmektedir (Caferoğlu, 1931: IX).

14.yy.da Araplara Türkçe öğretmek maksadıyla yazılan eser, Türkçe (Kıpçakça)-Arapça sözlük ve dil bilgisi olmak üzere iki bölüm şeklinde kaleme alınmıştır. Eserin bulunan üç nüshasından biri Beyazıt Umûmi Kütüphanesinde, diğeri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde, sonuncusu da Kahirede'ki Darü'l Kütüb Kütüphanesindedir (Özyetgin, 2001: 53).

Ebu Hayyan 1256'da Gırnata'da doğmuş, hem dil hem de din ile ilgili dersler almıştır. Birçok ülkeyi gezdikten sonra Mısır'a gelerek burada eser yazmakla meşgul olan Ebu Hayyan, 1344'te Kahire'de ölmüştür (Özyetgin, 2001: 42-43).

El-Kavânînü'l-Küllîye li-Zabti'l-Lügat'i t-Türkiyye (Türk Dilinin Genel Kuralları) adlı eserin 15. asrın başlarında yazıldığı düşünülmektedir. Kahire'de yazılan eserin müellifi bilinmemektedir. Yazarın esrin girişinde söylediği “*Ben ne Türküm ne de Türk oğullarıdanım, onların ülkelerine de gitmedim. Benim bilgim; onlarla çok düşüp kalkmam ve birlikte olmam sebebiyle kendilerinden duyduklarıma dayanmaktadır. Allah'tan beni hatadan korumasını, yanlışlarımı bağışlamasını ve kusurlarımı örtmesini dilerim*” (Toparlı vd., 1999: 1). ifadelerinden Türk olmadığı tahmin edilmektedir. Buna karşın Türk dilini oldukça iyi bildiği görülmektedir.

Eseri Memlük sahasındaki diğeri sözlüklerden ayıran en önemli özellik bir gramerden oluşup sözlük içermemesidir. Sözlük bulunmamasına rağmen gramer kısmının içinde sözcüklere zaman zaman yer verilmiştir. Üç bölüme ayrılan eser; fiil, isim ve eklerden oluşmaktadır. Sonuç bölümünde fiilerin teklik 2. şahıs emir biçimlerine yer verilmiştir (Ercilasun, 2007: 389).

Eserde Türkmencenin Türkçe olmadığına dair yapılan uyarı dikkat çekicidir. Türkmencenin Türkler arasında müstehcen ve konuşanların küçük görüldüğüne dair bilgi verilmektedir (Toparlı vd., 1999: 7). Eserin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde tek nüshası bulunmakla birlikte eser 85 sayfadır (Ceritoğlu, 2013: 179). *El-Kavânînü'l-Küllîye li-Zabti'l-Lügat'i t-Türkiyye* ilk defa 1928 yılında Kilisli Muallim Rıfat Bilge'nin çalışmasına Fuat Köprülü'nün yazmış olduğu ön sözle Türkiyat Enstitüsü yayını olarak basılmıştır (Biçer, 2011: 53).

Kitâb-ı Mecmû-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugalî (Türkçe, Farsça ve Moğolcanın Bütün Çevirmenlerinin Kitabı) adlı eser Kahire’de 1343 yılında yazılmıştır. Eserin müellifi Halil bin Muhammed bin Yusuf el-Konevî’dir. Yazar eserinde daha önce Türk dilinin tercümesi ile ilgili olarak eser verenlerin izlediği yolu takip ettiğini, eserin faydalanmak isteyenlerin herhangi bir rehberine veya hocaya gerek kalmadan bu ihtiyaçlarını karşılayabileceğini umduğunu dile getirmektedir (Toparlı, Çögenli ve Yanık, 2000: 1).

Eser sözlük ve dil bilgisi olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Arapça-Türkçe sözlük ve gramer kısmından oluşan ilk bölüm 63 sayfa, Moğolca-Farsça sözlükten oluşan ikinci bölüm ise 12 sayfadır. Kıpçakça için arı Türk dili ifadesinin kullanılması onu Türkmenceden üstün tutulduğunu göstermektedir (Ercilasun, 2007: 386).

Ed-Durretü’l-Mudiyye fi’l-Lugati’t-Türkiyye (Türk Dilinin Parlayan İncisi) adlı eser Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Müellifi bilinmeyen eser Arapça-Türkçe sözlük ve konuşma kılavuzundan oluşmakta ayrıca eserin 14 veya 15. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir. Eserin ilk 23 bölümünde yüce yaratıcı Allah’ın gökte ve yerde yarattıkları ile ilgili çeşitli başlıklar altındaki sözcüklere yer verilmişken 24. bölümde konuşma cümleleri ve diyaloglara yer verilmiştir (Ercilasun, 2007: 390). Bu bölümde yer alan kısa konuşma cümlelerinde bazen karşılıklı soru ve cevaplar bazen de emir cümleleri bulunmaktadır. Kıpçak konuşma dilinin örneklerine rastladığımız bu bölüm oldukça önemlidir (Argunşah vd., 2010: 188).

Adı ve yazılış amacı ile ilgili eserde şu bilgiler bulunmaktadır:

“Bu *Tercümanü’l-Lugati’t-Türkiyye*’yi *Ed-Durretü’l-Mudiyye* diye adlandırdım. Konuşanların ihtiyaç duyduğu; isimler ve fiillerle ilgili hususların ortaya konabilmesi için Arapça birtakım kurallar serdettim. Bu kitabı problemlerin çözülebilmesi için kısım, bab ve fasıllarla ayırarak yazdım” (Toparlı, 1991, V).

Arapça sözcüklerin siyah, Türkçe sözcüklerin kırmızı mürekkeple yazıldığı eserin tümünde harekeler mevcuttur. Eserde ifadelerin Arapçaları üst satırda Türkçeleri ise alt satırda gösterilmiştir (Biçer, 2011: 56).

Eserin tek yazma nüshası Floransa'da bulunan Medicea Bibliotheca Laurenziana'da Orient 130 numara ile kayıtlıdır. Eseri bilim dünyasına kazandıran Zajaczkowski'dir (Toparlı, 1991: III).

“*Bulgatü'l-Müştâk fî Lûgati't-Türk ve'l-Kıfçak* (Türk ve Kıpçak Sözcüklerinin Türevlerinin Kitabı) adlı eser Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî tarafından 14. yüzyılın ikinci yarısı veya 15. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilmektedir. Arapça-Türkçe bir sözlük özelliği taşıyan eserin dil bilgisine ait bir bölümü yoktur.

Sayfa düzeni ile yazılan diğer kitaplardan ayrılan eser zikzaklı baklava dilimi şeklinde yazılmıştır. 23 baklava diliminin bulunduğu her sayfada kare şeklindeki baklava dilimlerinin köşelerini birer sözcük oluşturmaktadır. Diğer eserlerde de olduğu gibi Arapça sözcüklerin yazımında siyah, Türkçe sözcüklerin yazımında kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Bu eserin tümünde de harekeler kullanılmıştır (Biçer, 2011: 56).

İki bölüm hâlinde yazılmış olan eserin birinci bölümü isimlerden, ikinci bölümü fiillerden oluşmaktadır. İsimler konularına göre farklı başlıklar altında yazılırken fiiler, Arapça alfabe sırası gözetilerek yazılmıştır. Eserin Kitabı'1 İdrak ile benzerlikler taşıması, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah et-Türkî'nin bu eseri görüp ondan faydalandığını göstermektedir (Argunşah vd., 2010: 190).

“Tümevarım yöntemiyle yazılmış eser, günlük konuşma Türkçesini öğretmeyi amaçlamaktadır. Dil öğretim yöntemlerinden dil bilgisi çeviri yöntemi karşılaştırmalı olarak dil bilim ilkeleri çerçevesinde kullanılmıştır. Dil bilgisi kurallarının Arapça yapılardan yola çıkarak açılanıp örneklendiği bölümlerde yapısalcı yaklaşım hâkimdir” (Bayraktar, 2003: 62).

Polonyalı Türkolog Zajaczkowski tarafından ilmi neşri yapılan eserin tek nüshası Paris'te Bibliotheque Nationale'de bulunmaktadır.

Codex Comanicus (Kıpçak Kitabı) adlı eserin 13. yüzyılın sonlarında veya 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Alman ve İtalyan misyonerlerin yazdığı ileri sürülen eserin Kıpçaklara Hristiyanlığı anlatmak ve günlük hayatla ilgili bilgiler vermek amacıyla yazıldığı düşünülmektedir (Tavkul, 2003: 3). Eserin içinde dini metinler; Farsça, İtalyanca, Kıpçakça sözlük ve birtakım gramer bilgileri yer almaktadır.

Kitap “İtalyan Codexi” ve “Alman Codexi” olmak üzere iki defterden oluşmaktadır. İki kitaptan İtalyan bölümünü İtalyan tüccarların, Alman bölümünü ise Alman rahiplerin yazdığı düşünülmektedir. Aynı kitaplar olmasına rağmen konularının ve amaçlarının benzerliğinden dolayı birleştirilmiştir. İki sözlük bölümünden oluşan İtalyan bölümü 55 yapraktır. Sözlükler Latince, Kıpçakça, Farsça kelime listelerinden oluşmaktadır. Alman bölümü ise 27 yapraktan meydana gelmiştir. Bu bölümde de Latince, Almanca ve Kıpçakça kelimeler ve metinler bulunmaktadır. Bu defterdeki sözcükler İtalyan bölümüne göre karışık olarak sıralanmıştır (Biçer, 2011: 59). “Bu bölümü en çok karakterize eden Hristiyan dinî metinlerle, iki dilli Latince-Kıpçakça yazılmış parçaların ve nihayet her satır üzerine Latince tercümesi yazılmış Kıpçakça metinlerin bulunmasıdır... Bu bakımdan, Codex’in bu bölümü birinci İtalyan bölümünden daha kıymetlidir” (Caferoğlu, 1984: 174).

1.5. ÇAĞATAY DÖNEMİ’NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

15. asırdan 20. asrın ilk yarısına kadar süren Karadeniz, Kafkas Dağları, Hazar Denizi ve Orta İran’ın kuzey ve doğusunda kalan bölgelerde kullanılan yazı diline Çağatay Türkçesi (Ercilasun, 2011: 401). denmektedir.

15. yüzyılda Türkçe öğretimiyle ilgili zikredilecek bir eser olarak karşımıza Ali Şîr Nevaî’nin 1498’de kaleme aldığı *Muhakemetü’l Lûgateyn* (İki Dilin Karşılaştırılması) adlı eser çıkar. Eserinde Türkçe ve Farsçayı karşılaştıran Ali Şîr Nevaî, Türkçenin de şiir dili ve anlatım imkânları açısından Farsçayla boy ölçüşebileceğini göstermek ister (Karatay, 2017: 150).

Eserde “100 kadar Türkçe sözcük Farsça karşılıkları açısından değerlendirilir. Türkçenin söyleyiş ve anlatım zenginliğini örneklendirerek dil özelliklerini betimler. Zarfların çeşitliliği ve dereceleri, cinasa elverişli ve eş sesli sözcükler, eylem çatıları, yapım ekleri, ses özellikleri gibi birçok Türkçeye ilişkin özellik kitapta bulunmaktadır” (Bayraktar, 2003: 65).

Ali Şîr Nevaî’nin eserini bir dilbilimci anlayışıyla ortaya koyduğu görülmektedir. Bu, Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü kanıtlamak amacıyla iki dilin ses biçimini, kelime türetme yollarını ve söz varlığını farklı başlıklar altında incelemesinden anlaşılmaktadır (Karatay, 2017: 151). Eserde Türkçe ve Farsça söz varlığı açısından da karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda farklı alanlarda her iki dilde de

bulunan sözcükler karşılaştırılarak Türkçenin temel söz varlığı açısından Farsçaya üstünlüğü ortaya konmaya çalışılmıştır.

1.6. SELÇUKLU DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

13. yüzyıldan itibaren Oğuz Türkçesinin Anadolu'da meydana gelen yazı diline "Eski Anadolu Türkçesi" denir ve 16. yüzyıla kadar devam eder. Bu dönemde yok denmesi mümkün olmasa da Türkçenin öğretimi ve eğitimi ile ilgili çalışmalara rastlamak pek mümkün değildir. Arapça ve Farsçanın bilim ve sanat alanlarında hâkim dil hâline gelmesi Türkçeyi ikinci plana düşürmüştür. Bunun sebepleri arasında farklı saiklerle İran ve Harezm sahasından gelmiş olan bilim adamlarının saray ve çevresinde etkilerini her geçen gün artırması sayılabilir. Artan bu etki sarayın eski Türkmen ananelerinden kopmasına yol açmıştır. Arapça ve Farsçanın resmî dil seviyesine ulaşmasını Arap ve İranlı memurların devlet kademelerinde kullanılmasına bağlamak mümkündür (Gordlevski, 1988: 312).

Türkçenin medreselerde ilgi görmemesinin ve bir dil olarak kurallarının bir disiplin altında araştırılmamasının sebepleri arasında Türkistan ve Horasan bölgesinden gelip medreselerde eğitim veren hocaların Türkçe ders anlatacak kadar bu dile hâkim olmamaları ile Türkçenin herkes tarafından biliniyor olduğu düşünülerek derinlemesine araştırma ve incelenme yapılması fikrinin pek rağbet görmemesi sayılabilir.

Bununla birlikte medreselerde derslerin hiç Türkçe anlatılmadığını düşünmek de çok doğru değildir. Türk hocaların derslerini Türkçe anlattığını düşündüren belgeler mevcuttur. Ayrıca bazı eserlerde Türkçe şerhlere rastlanması az da olsa öğretimde Türkçenin kullanıldığını bize gösterir.

Selçuklularda önce Arapçanın sonra da Farsçanın resmî dil olması Türkçenin aydın zümre arasında bilim ve edebiyat dili olarak bir önem ifade etmemesine sebebiyet vermiştir. Türkçe, bu dönemde sadece halkın kullandığı konuşma dili veya basit içerikli dini metinler şeklinde kendini göstermiştir (Korkmaz, 1985: 385).

14. yüzyıl itibariyle Anadolu'da kurulan Anadolu Beylikleri hüküm sürdükleri bölgelerde Türkçenin yerleşmesi ve gelişmesi açısından önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu dönemin en önemli özelliğinin Arapça ve Farsçaya karşı Türk dilinin ön plana çıkarılması olduğunu söylemek mümkündür. Arap ve İran edebiyatından uzak, kendi kültürüne bağlı Türk Beyleri Türkçenin resmî dil olarak

değer kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Hatta Âşık Paşa gibi Selçukluları Farsçaya ve İran edebiyatına verdikleri değerden dolayı eleştiren şairler de mevcuttur.

Türk diline kimesne bakmaz idi,

Türklere hergiz gönül akmaz idi

Mısralarının yer aldığı “*Garipnâme*” adlı eserinde yer yer Türkçeye dair düşüncelerine ve böylesi yakınmalarına yer vermiştir. Türkçeye ilgi gösterilmemesinden şikâyetçi olan Âşık Paşanın sözlerinden bu devirde Türkçeye itibar edilmediği ortaya çıkmaktadır (Akyüz, 2001: 53). Hatta bu devirde Türkçe eser verilemeyeceği, Türkçenin bunun için yeterli olmadığı şeklinde fikir beyân edenler Âşık Paşa’yı çok üzer. O da “Türkçe eser verilir, bu garip bir haldir.” diyerek *Garipname*’yi yazar (Ülgen, 2000: 250). “Âşık Paşa’nın en önemli vasfı devrinin bir ideoloğu olmasıdır. Bu yönü ile ele alındığı takdirde Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarında kendine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir. O, yeni Türk devletinin kuruluşunda temel meseleleri öne süren ve fikirler getiren bir bilgidir. Bu açıdan bakıldığı takdirde Âşık Paşa işe Türkçeden başlar” (Yavuz, 2003: 32).

Beylikler Dönemi’nde Türkçeye değer veren beylerin başında hiç şüphesiz Karamanoğlu Mehmet Bey gelir. Bu hususta 1277 yılındaki ferman önem taşır. Bahsi geçen yılda Karamanoğlu Mehmet Bey, Türkçeyi Farsça yerine resmî yazışma dili olarak kabul etmiştir. “Özellikle Karamanoğulları bölgesinde başlayan Türkçecilik hareketi, Batı Türkçesinin Anadolu’daki gelişmesini olumlu yönde ve doğrudan etkilemiştir” (Demir; 2017: 97). Diğer beylerde de benzer hassasiyetin görülmesi daha çok Arapça ve Farsçayı yeterince veya hiç bilmemelerindedir (Yavuz, 1983: 10). Yine de verilen eserlerin Türkçe olması önemlidir. Her ne sebepten olursa olsun milli lisânın gelişimine hizmet etmişlerdir (Uzunçarşılı, 1984: 211).

Selçuklular döneminde Türkçe öğretimine dair dikkat çeken tek eser *Hilyetü’l-İnsân ve Heybetü’l-Lisân* (İnsanların Güzel Sıfatları ve Dilin Büyüklüğü)’dir. Bu eser *İbn-i Mühennâ Lügati* olarak da bilinir. 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen eserin müellifi tam olarak bilinmemektedir. Eseri Rus âlim P. Melyoranskiy 1900 yılında Petersburg’da neşretmiştir (Battal, 1934: 1).

Eser üç bölüme ayrılmıştır. Eserin ilk bölümü Farsça, ikinci bölümü Türkçe, son bölümü ise Moğolcaya ayrılmıştır (Gül, 2010: 87).

1.6. OSMANLI DÖNEMİ'NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Osmanlı sahasında 16. yüzyılda başlayıp 20. yüzyılın başlarına kadar konuşulan ve yazılan Türkçeye Osmanlı Türkçesi denir. Dil bilginleri devletin adından dolayı Türkçenin bu dönemine Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi adını vermektedirler (Barın ve Demir, 2006: 51). Osmanlı Devletinin hâkim olduğu sahalarda edebî dil olarak kullanılan Osmanlı Türkçesi “Genç Kalemler” hareketi ile birlikte 20. yüzyılın başlarında son bulur (Ercilasun, 2008: 457).

16. yüzyıl sonrasında sanatçıların doğuda kullanılan nazım biçimlerini, aruz ölçüsünü almaları ve yazılan şiirlere nazireler yapmaları dilin, özellikle yazı dilinin Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı bir dile dönüşmesine neden olmuştur (Aksan, 2015: 56).

16. yüzyılda yabancılar tarafından yazılan Türkçe eserlere rastlamak mümkündür. Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin güçlü olmasından dolayı artan ticari ve siyasi ilişkiler sonucunda Batılı ülkelerde Türkçe öğrenme ihtiyacı kendini göstermiştir.

16. yüzyıl ve 19. yüzyıl arasında Osmanlı sahasında sadece iki tane dil bilgisi kitabı yazılmıştır. Bunlardan üzerinde durulması gereken 1530 yılında Bergamalı Kadri'nin yazdığı, Besim Atalay'ın da 1946 yılında yayınladığı *Müyessiretü'l-Ulûm* adlı eserdir (Kononov, 2006: 82).

Türk dilinin Türkçe yazılmış ilk dil bilgisi kitabı olan *Müyessiretü'l-Ulûm* adlı eser bu yönüyle çok büyük öneme sahiptir. Türkçeye dair yazılan dil bilgisi kitaplarının genellikle Arapça ve Farsça yazılmış olması ve düzenli olmaması Türkçenin yaşadığı sorunlardandır. Büyük Türk dilcisi Kaşgarlı Mahmud'un yazmış olduğu *Kitâbü Cevâhiri'n-Nahvi fi Lûgati't-Türk* adlı eserinin kayıp olduğu bilinmektedir (Güner, 2003: 151). Türk dili araştırmalarına yön verici eser sayısının da fazla olmaması eseri daha da kıymetli hâle getirmektedir. Medreselerde okuyan Türkler için yazılmış olması daha önce yazılmış eserlerin yabancılar için Türkçe öğretmek maksadını taşımasından dolayı eseri farklı kılmaktadır.

16. yüzyılda Kanuni zamanında yazılan eser Vezir İbrahim Paşa'ya sunulmuştur. İlk defa Bursalı Mehmet Tahir tarafından 1911 yılında bulunmuş ancak bu orijinal nüsha kaybolmuştur. Besim Atalay'ın 1946'da hazırladığı eserin tıpkıbasımı eldeki tek nüshadır (Karabacak, 2002).

İki bölümden oluşan eserde 184 sayfa bulunmakta, her sayfa 12 satırdan oluşmaktadır. Birinci bölüm 101, ikinci bölüm ise 83 sayfadan ibarettir. Eserde dil bilgisi ile ilgili bilgilere 2. bölümde yer verilmiştir. Arapça dil bilgisi kuralları Türkçeye uyarlanmış ve bazı Türkçe konularda Farsça kurallarla karşılaştırma yapılmıştır. “İlimleri Kolaylaştıran” anlamına gelen eser yazılış amacıyla uyuşmaktadır. Yazar, eserini Türkçe yazma amacını insanlara faydalı olmak şeklinde ifade ederken; bunun yanında insanların başka dilleri öğrenirken kendi dilleri ile karşılaştırmalar yapmalarının bu dilleri daha kolay öğrenmelerini sağlayacağını da dile getirmektedir (Topuzkanamış, 2011).

Eserin birinci bölümünde kelimenin tanımı yapılmış, türleri ve örnekleri verilmiştir. Yazar eserinde kelimeleri isim, fiil, harf olarak üç gruba ayırmıştır. İkinci bölümde ise isimler, isimlerin çeşitleri, ismin halleri, sayılar, zamirler, zarflar, soru edâtları, isim tamlamaları, cümle tamlayıcıları, isim cümlesi, işaret isimleri ve edâtlar anlatılmıştır (Topuzkanamış, 2011; Karabacak, 2002).

Bergamalı eserinde bazen anlatım yöntemine bazen de örneklere başvurarak konuyu aktarmıştır. Bu yönüyle tümden gelim ve tüme varım yöntemlerini kullandığını söylemek mümkündür. Bunun yanında soru cevap yöntemini de birçok kez kullanmış, bu yöntemi kullanmasını da sınıftaki öğretmen-öğrenci etkileşimine benzetmiştir.

Müeyyiretü'l-Ulûm; modern dil öğretim metotlarıyla Türkçenin eğitim ve öğretimi amacıyla yazılan, günümüzde dahi Türk dilinin araştırmalarında yol gösterici olan ilk Türkçe dil bilgisi kitabıdır.

17. ve 18. yüzyılda da Osmanlı sahasında Türk dili bir disiplin altında ve derinlemesine tam olarak incelenmemiş, eğitim kurumlarında tam anlamıyla kendine yer bulamamıştır. Avrupa’da ve Avrupalılarda Türk diline karşı uyanan ilgi ve yazılan eserlere karşı bir ilginin uyanması ve eserlerin yazılması ancak 19. yüzyılda kendini gösterebilmiştir.

2. TANZİMAT DÖNEMİ’NDE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ

Tanzimat Dönemi tarihimizde siyasal bir dönemi ifade eder. 1839’da tahta çıkan Sultan Abdülmecit, Mustafa Reşit Paşa’nın tesiriyle, Tanzimat Fermanı’nı yayınlamıştır. Bu fermanla bazı siyasi ve sosyal düzenlemeler yapılacağına dair açıklamalar yapılmıştır. Bir dizi yeniliği içeren bu metinde eğitime dair hususlara yer verilmemiştir. Fermanın siyasi bir belge niteliği taşıdığı göz önünde bulundurulursa

eğitime dair hususlara doğrudan yer verilmemesini doğal karşılamak m¼mk¼nd¼r. Ancak ¼ng¼r¼len yeniliklerin yapılması yeterli seviyede aydın ve memura ihtiyaç doğurduğundan bu kadroların yetiştirilmesi için eğitim alanında da yenilikler yapılmasının gerekli olduğu anlaşıldı (Kodaman, 1991: 8-9).

2.1. ENC¼MEN-İ D¼Nİř VE T¼RKE ¼ĖRETİMİ

Tanzimat d¼nemi birçok ilkin yaşandığı bir d¼nemdir. Bu d¼nemdeki en ¼nemli gelişmelerden biri de “Enc¼men-i D¼niř” adlı kurumun açılmasıdır. Bu kurumun amacı D¼r¼’l-F¼n¼n’a ders kitabı, hoca, ders materyalleri gibi gerekli olan kaynakların teminini sağlamaktır (Başar, 2014: 46).

1851 yılında açılan Enc¼men-i D¼niř’in Ahmet Cevdet Paşa tarafından hazırlanan nizamnamesinde T¼rkenin ¼Ėretimi ¼zerine bazı d¼zenlemeler yapılabileceğine dair ifadelere rastlamak m¼mk¼nd¼r.

T¼rkeden yana tavır koyan Enc¼men-i D¼niř yazarlara halkın anlayabileceği sade bir dille yazmalarını tavsiye etmiştir. Bu d¼neme kadar T¼rkenin de Arapça gibi bir gramerinin olabileceği d¼ř¼n¼lmemiřtir (Ergin, 1977: 331). Ancak bu d¼nemle birlikte T¼rkenin de bir gramerinin olabileceği d¼ř¼n¼lerek bu y¼nde çalışmalara başlanmıştır.

Tanzimat D¼nemindeki T¼rke eğitimi alanındaki gelişmeleri eğitim kurumlarındaki hiyerarşik yapılanmaya ve programlarında T¼rkeye yer vermelerine g¼re ¼ ana başlık altında toplamak m¼mk¼nd¼r.

1- İlk Mekteplerde (Mahalle/Sıbyan) T¼rkenin ¼Ėretimi

2- R¼řdiye, İd¼dî ve Sultanilerde T¼rke ¼Ėretimi

3- D¼r¼muallimîn ve D¼r¼muallimâtlarda T¼rkenin ¼Ėretimi

3. MEKTEPLER VE MEDRESELERDE T¼RKE ¼ĖRETİMİ

3.1. SİBYAN MEKTEPLERİ

Sıbyan Mekteplerinin Osmanlı Devleti içinde en yaygın eğitim kurumu olduğu g¼ze çarpmaktadır. “Sabi denilen beş altı yaşındaki kız ve erkek çocukları okutmak için açılmış olan ilk tahsil m¼esseseleridir” (Ergin, 1939: 68). Sıbyan Mektepleri; taş mektep, mekteb-i sıbyan, muallimhane-i sıbyan, muallimhane gibi isimlerle de anılmıştır (Kara ve Birinci, 2005: 7). Bu okullar Selçuklulardan beri devam eden

Osmanlı'da da ilköğretimin ilk basamağını oluşturan kurumlardır (Akyüz, 1994: 72). Osmanlı topraklarında hemen hemen her yerleşim biriminde rastlanılan bu eğitim kurumlarında çocuklar 3-4 yıl kadar basit düzeyde eğitim görürlerdi (Yılmaz, 2009: 7). Temel eğitim vermek amacıyla Osmanlı sınırları içinde yapılan ilk mektep Bursa'dadır. Fatih Sultan Mehmet ise İstanbul'da ilk sıbyan mektebini kuran kişidir (Özyalvaç, 2011: 347).

“Osmanlı Devleti zamanında Sıbyan Mekteplerine ait ilk resmi kayıt Fatih dönemine aittir. Fatih Sultan Mehmet, kendi adını taşıyan caminin etrafına Sahn-ı Seman ve Tetimme Medreselerini kurduğu zaman bunların yanına bir de öksüz ve yetim çocukları okutmak için Sıbyan Mektepleri yaptırmıştır” (Gelişli, 2006: 45). Bir diğer vesikaya da Fatih'in oğlu olan ikinci Beyazıt döneminde rastlanır. İkinci Beyazıt'ın kendi adına yaptırmış olduğu camide yer alan sıbyan mektebinin vakfiyesinde “... muallim ve halife talim-i Kelâm-ı Kadim ve Kur'an-ı azim ederler” ibaresi bulunmaktadır (Göğüş, 1971: 124).

Vakfiyeler genel olarak incelendiğinde şu açık bir biçimde anlaşılıyor ki sıbyan mekteplerinin amacı temel olarak Kur'an-ı yüzünden okumayı öğretmek, temel dini bilgileri (ibadet şekilleri, dualar, ayetler vb.) ezberletmek ve biraz da yazı yazmayı öğretmekten ibarettir (Ergin, 1976: 86). Yine vakfiyelerden anlaşıldığı üzere hocalardan talebelere yazı (hat) çalışmaları yapmaları istenmektedir. Ancak bu yazı çalışmaları bir metin oluşturmaktan ziyade bir metni taklit ederek yazmak üzerine kuruludur.

Daha çok ferdî bir eğitimin yapıldığı bu okullarda okutulan dersler genellikle şunlardır: 1- Elifba, 2- Kur'an, 3-İlm-i hâl, 4- Tecvid, 5- Türkçe ahlâk risaleleri, 6- Türkçe, 7- Hat (yazı) (Akyüz, 2009: 140).

Bu okulların belirli bir yönetmeliği ve devlet tarafından hazırlanmış bir programı yoktur. Tamamen ücretsiz olan bu okullarda vakfiyeler, okulların nasıl yönetileceğine ve nasıl eğitim verileceğine dair bilgileri içeren birer talimatname ve öğretim programı olarak düşünülebilir. Eğitim kadrosu şu şekildedir: 1. Hoca veya muallim, 2. Kalfa (öğretmene yardımcı eleman) 3. Bevvap (kapıcı) (Kara ve Birinci, 2005: 11). Devlet tarafından kurulan okullar da değildir. Genellikle padişah, padişah yakınları, devletin ileri gelen makam sahipleri, varlıklı hayırsever kişiler tarafından yaptırılmıştır. Giderleri ise vakıf gelirlerinden veya mahalle halkının topladığı paralardan karşılanmıştır.

Mahalle içlerine yapılan sıbyan mekteplerinin yapımında da bazı endişelerin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Bunlar; iskân bölgelerine eşit mesafede olması, sokakların kesişme noktalarının tercih edilmesi şeklinde göze çarparken iç yapılarına da gereken özen gösterilmiştir. Genellikle iki kat olarak inşa edilen okulların ikinci katlarında derslikler bulunmaktadır. Bunun sebebi olarak hem çocukların hem de kitapların rutubetten korunması, sınıfların mümkün mertebe ışık alması ile dersliklerin sokaktan gelen seslerden daha uzak tutulmaya çalışılması sayılabilir (Şahbaz, 2005: 21).

Osman Nuri Ergin gibi sıbyan mekteplerinde Türkçeye hiçbir şekilde yer verilmediğini söyleyenler olduğu gibi; Faik Reşit Unat gibi bu mekteplerde öğretim dilinin Türkçe olduğunu savunanlar da vardır. Tecvit ve din bilgilerinin Türkçe öğretildiği, kara cümlenin öğretilmesinde ana dilin hâkim olduğu, Türkçe duaların ve ilahilerin ezberletildiği, çocuklara Türkçe gülbankların söyletildiği, medreselerde bile öğretim dilinin tam manasıyla Arapça olmadığı düşünüldüğünde öğretim dilinin sıbyan mekteplerinde Türkçe olduğunu kuvvetle savunmak mümkündür (Unat, 1968: 8).

Sıbyan mekteplerinin bir programa kavuşmasınının 1847 yılındaki talimatname ile olduğunu söylemek mümkündür. Bu programda öne çıkan dersler arasındaki dinî içerikli dersler ilk üç senede görülmektedir. Bunun yanında bütün sınıflarda Türkçe derslerine yer verilmiş olması bu talimatnamedeki en dikkat çekici husustur. Böylece sıbyan mekteplerinde sadece din eğitiminin değil ana dil eğitiminin de amaçlandığı söylenebilir.

Tablo 1. 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
1 Sınıf-1 Evvel	Elifbây-ı Osmâni	12
	Kur'ân-ı Kerîm	6
	Kırâ'at-ı Türkiyye	5
	Hesâb-ı Zihnî	0
2 Sınıf-1 Sanî	Kur'ân-ı Kerîm	6
	İlm-i Hâl	2
	Ma'lûmât-ı İbtidâiyye	1
	Ta'dâd ve Terkîm	1
	Hatt-ı Sülûs	1
3 Sınıf-1 Sâlis	Kur'ân-ı Kerîm	1
	Tecvîd	2
	Sarf-ı Osmânî	2
	Hesap	1
	Sülûs ve Nesih	6

Tablo 1. (Devam) 1873-1890 Tarihleri Arası Sıbyan Mektepleri Ders Programı

Yıl	Derslerin Adı	Haftalık Ders Saati
4 Sınıf-1 Râbia	Coğrafya	2
	Tarih	2
	Kavâ'id-i İmlâ	1
	Hatt-ı Rik'a	1

Kaynak: Gelişli, 2006.

Tablo 1. incelendiği zaman beş saatlik “Kırâ'at-ı Türkiyye” adlı bir dersin varlığı göze çarpmaktadır. Bu da ana dili öğretiminin varlığına işaret etmektedir.

Sıbyan mekteplerinin vakfiyelerine bakıldığında disiplin hususunda bir ifadeye rastlanmaz. Bu yüzden disiplin noktasındaki uygulamalar daha çok bireysel seviyede kalmıştır. Ceza verme hususunda fiziki müdahaleye uzun süre yer verildiği kaynaklarda ifade edilse de ıslahat çalışmalarının ardından bu ceza uygulamalarının yerine güler yüzdü mahrum bırakma gibi daha çok psikolojik etkiye sahip cezaların uygulanması tavsiye edilmiştir.

Sıbyan mektepleri kullanılan araç gereçler açısından da oldukça yetersizdir. Kalem, kâğıt ve kitap dışında bir araç gerece sahip olmayan bu okullar Usûl-i cedîd hareketiyle birlikte harita, resimli elifba, tahta, sıra gibi daha çeşitli araç ve gereçlere kavuşmuştur. Eğitimde yapılan bu tür değişiklikler ve yatırımlar nispetinde eğitimin kalitesinin de arttığını söylemek mümkündür.

3.2. İPTİDÂÎ MEKTEPLER

Sıbyan mekteplerindeki ıslah çalışmaları 2. Mahmut'la başlar. 2. Mahmut yayımladığı ferman ile sıbyan mekteplerini zorunlu kılmıştır. İlköğretim kademesindeki iyileştirme faaliyetlerinden biri de 8 Nisan 1847 tarihinde yayınlanan “Etfalin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini Ne Vechile İcrâ Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtib-i Hâceleri Efendilere İta Olunacak Talimat” başlıklı talimatnamenin hayata geçirilmesidir (Gelişli, 2006: 47).

Talimatname yirmi maddeden oluşmaktadır. Bu talimatname ile sıbyan mekteplerinin esasları belirlenmiş ve bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Talimatnameyle öğrencilere fiziki ceza uygulamaları yerine psikolojik ceza uygulamalarına geçilmiş, 7 yaşına gelmiş bütün çocukların okula devam etme zorunluluğu getirilmiş, öğrenim süresi 4 yıl olarak belirlenmiş, 7 yıl okula devam eden ancak başarısız olan öğrencilerin okula devam etmesi veli isteğine bırakılmış ve daha

önce denetlenmemesine karşın artık müfettişler tarafından denetlenme zorunluluğu getirilmiş, hocalar ücretlendirilmiştir (Yılmaz, 2006: 34).

Sıbyan mekteplerinin yetersizliği ve modern tarzda eğitim veren okulların kurulması hususundaki gereklilik Tanzimat Dönemi ile birlikte başlayan yenilik hareketleri neticesinde ortaya çıkmıştır (Göğüş, 1971: 128). İptidâî mektepler usûl-i cedîd yöntemiyle öğretim yapan okulların adıdır. Usûl-i cedid ise ders araç gereçlerindeki yeniklerle öğretim yöntemlerindeki yeni ve etkili biçimleri içeren eğitim anlayışına verilen isimdir (Akyüz, 2009: 207).

Sıbyan mektepleri Evkaf Nezareti'ne bağlı olmasına karşın İbtidâî mektepler Maarif Nezaretine bağlı olan eğitim kurumlarıdır. Bu okulların eğitim süreleri üç yıl, köy okullarının eğitim süreleri ise dört yıl olarak belirlendi. Evkaf Nezareti'ne bağlı olan ve eski hallerini koruyan mektepler yine sıbyan mektepleri veya usul-i atika mektepleri adı ile anılmaya devam etmiştir (Demirtaş, 2007: 180).

Usûl-i cedid anlayışını benimseyen devlet İstanbul'da ve Anadolu'nun birçok yerinde ibtidâî mektepler açmıştır. Bu okullarda öğrencilere okuma ve yazmanın doğru ve kolay yöntemlerle öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu yüzden bu dönemde oldukça fazla elifba ve kıraat kitapları kaleme alınmıştır. Bu kitapların başlıcaları şunlardır: Selim Sabit'in *Elifba Risalesi*, Doktor Rüştü'nün *Nuhbetü'l Etfal*'i, Mihri'nin *İksir-i Elifba-i Osmanî*'si, İsmail Hakkı *Elifbası* ve Şemsettin Sâmî'nin *Küçük Elifbası*. Bunun yanında Selim Sabit Efendi gibi eğitimciler tarafından öğretmen rehber kitapları denilebilecek rehnümler yine bu dönemde yazılmıştır (Ergin, 1977: 475).

1892'de iptidâî mektepleri ile ilgili iki düzenlemenin yapıldığı belirlenmiştir. İlk düzenleme İstanbul'daki mektepleri kapsayan "Dersâdet Mekâtibi İbtidâîyesi İçün Talimatı Mahsusa" adlı talimatnamedir. Birçok bilginin yanında mektepteki görevli kadroyu ve sorumluluklarını da içeren bir talimatnamedir (Gökmen, 2009: 156). Bu talimatnameye göre yayınlanan ders programı ise şöyledir.

Tablo 2. İptidâî Mektepleri Ders Programı

Dersler	1.SINIF	2.SINIF	3.SINIF
Elifbâ	12		
Kur'ân-ı Azîm'üş Şan	12	6	5
Tecvîd		2	2
İlm-i Hâl	2	3	3

Tablo 2 (Devam). İptidâî Mektepleri Ders Programı

Dersler	1.SINIF	2.SINIF	3.SINIF
Ahlâk		2	2
Sarf-ı Osmânî			2
İmlâ	3	3	2
Kırâ'at	3	2	1
Mûlahhas Tarih-i Osmânî			2
Muhtasar Coğrafya-yı Osmânî		2	2
Hesâp	1	2	2
Hüsn-i Hat	1	2	2
Yekûn	22	22	25

Kaynak: Şahbaz, 2005.

Tablo 2. incelendiği zaman programın Türkçe öğretimi programı açısından kendinden önceki sıbyan mektepleri programlarına göre daha nitelikli olduğunu söylemek mümkündür. Kıraat dersleri diğer programların aksine birinci sınıfın dışında diğer sınıflarda da bulunmaktadır. Güzel yazı derslerinde görülen artışın yanında Türkçe okuma ve dil bilgisi derslerindeki artış da kayda değerdir. Bunları, programın Türkçe öğretimine dair önemli kazanımları olarak görmek mümkündür.

1892'de yapılan ikinci düzenlemede ise köylerdeki iptidâî mekteplerin öğrenim süreleri bir yıl artırılarak dört yıla çıkarılmıştır. Dersler ise bir önceki programdaki derslerle neredeyse aynıdır. İlerleyen dönemlerde mekteplerin programları üzerinde düzenlemelere gidilmiş ancak bu düzenlemeler genel olarak birbirinin benzeri olmuştur.

Programlara bakıldığında elifba dersinin içeriğine dair bilgilere rastlanmaktadır. Türkçe dil bilgisi konularının öğretimine esas alındığı sarf derslerinde kelime ve kelime türlerinden başlanıp özne ve yüklem üzerinde durulmuş ayrıca sıfat, zamir ve fiil mevzuları anlatılmıştır (Başar, 2014: 97).

Bu bilgiler ışığında Sıbyan mektepleri eğitimde birinci basamak olarak karşımıza çıkan kurumlardır. Ders veren kişiler genellikle medreselerde eğitim görmüş hocalardır. Mekteplerin daha çok işleyişi ve yönetimiyle ilgili bilgilerin yer aldığı “vakfiyeler” aynı zamanda o mektebin nasıl bir eğitim vereceğini de gösteren talimatnamelerdir.

Sıbyan mektepleri daha çok hayırseverler, devletin ileri gelen görevlileri ve onların yakınları tarafından kurulan eğitim müesseseleridir. Bu müesseseler Evkaf Vekâleti'ne bağlıdır ve devlet tarafından denetlemeye tâbi değildir. “Eğitim tarihimizde

usûl-i cedîd hareketi, daha çok sıbyan mekteplerinin ıslahı çalışmaları çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler olarak bilinmektedir” (Temizyürek, 1999: 50). Açılışında bu hareketin de etkili olduğu ibtidâî mektepler ise devlet tarafından açıldığı için Maârif Nezareti’ne bağlıdır ve müfettişler vasıtasıyla denetime tâbi müesseselerdir. Selim Sabit’in öncülüğünü yaptığı “usûl-i cedid” hareketiyle ibtidâî mekteplerin sayısı her ne kadar artmışsa da sıbyan mekteplerinin sayısının yine de çok altında kalmıştır. Bu okulların öğretim elemanı ihtiyacını karşılamak amacıyla “Darü’l-Mu’allimîn-i Sıbyan” adındaki modern eğitim veren okullar açılmıştır.

Bu mekteplerin eğitim dilinin Türkçe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kur’an-ı Kerîm ve Elifbâ dersleri ile çocuklara okuma eğitimi verilmiştir. 2. Mahmut ile birlikte yazma derslerinin de programlara girdiği görülmektedir. 1847 yılında sıbyan mektepleri ile ilgili ilk ıslahat çalışması yapılmıştır. 1892’de ise ibtidâî mekteplerle ilgili iki çalışma yapılmış ve bu okulları programları İstanbul ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bunun yanında sarf-ı Osman-î, imla, kıraat ve hat gibi derslerin saatleri sınıflara göre ayarlanarak belirli bir düzen içine sokulmuştur. Ana dili öğretimi açısından da önemli görülebilecek faaliyetler yine bu okulların bünyesinde yürütülmüştür.

3.3. RÜŞDİYELER

Sıbyan mekteplerinin bir üst kademesi ve onları takviye etmek amacıyla açılan rüşdiyelerin öncelikli hedefi devlet dairelerine gerekli olan memurların yetiştirilmesidir. Ders içerikleri ve dersliklerinin donanımları ile “çağdaş sivil öğretim kurumlarımızın öncüsü” (Unat, 1964: 42). hüviyetiyle önemli bir orta öğretim kurumudur.

Sıbyan mekteplerinin ıslahı için 1838 yılında yapılan çalışmada, “sınıf-ı sâni” adıyla anılan okulların açılması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla açılan rüşdiyeler, sıbyan mekteplerinin modern askeri okullara yetiştirmekte eksik kaldığı kaliteli öğrencileri yetiştirmek ve devlet işlerini göreceк donanımlı memurları hazırlamak için düşünülmüştür (Akyüz, 1994: 143).

Bu okulların isimleri çocukların burada “rüşt” yani ergenliklerini geçireceklerinden dolayı “rüşdiye” şeklinde düşünülmüştür. Bu ismi 2. Mahmut koymuştur (Memioğlu, 2003: 244).

İlk açılan rüşdiyenin adı “Mekteb-i Maârif-i Adliye”dir. Daha sonra “Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye” adlı bir rüşdiye daha açılmıştır. Kademeli olarak rüşdiyelerin açılması

ise 8 Kasım 1846 tarihinde Mekatib-i Umûmiye Nazırlığı'nın kurulmasından sonra gerçekleşmiştir (Unat, 1964: 43). 1848 yılında İstanbul sınırları içinde beş tane rüşdiye açıldığı görülmektedir. Halkın başarısını fark ettiği rüşdiyelerin öğrenci sayılarında da ciddi artışlar görülmüştür (Demirel, 2002: 74-75). Rüşdiyelerin İstanbul'da yaygınlaşmasını takiben taşrada da bu mekteplerin açılmasına karar verilmiştir.

1869 yılında yayınlanan Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile rüşdiyelerde de bazı düzenlemeler yapılmıştır. Okulların tatil günleri, sınavlar ve sınav tarihleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır. Rüşdiyelerde öğretim süresi önceleri dört yılken 1863'te beş yıla çıkarılmış, 1869'daki Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde tekrar dört yıla indirilmiş, 13 Haziran 1892 tarihi itibarıyla de 3 yıl ile sınırlandırılmıştır (Unat, 1964: 44).

Tanzimat ve Abdülhamit döneminde ortaöğretim kademesinde yer alan rüşdiyeler; 2. Meşrutiyet ile birlikte giderek ilköğretim kademesine geçirilmiş, 1910 yılında Emrullah Efendi'nin Meclis-i Mebusan'a sunduğu Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu Layihası'nda bu okulları ilköğretimin yüksek kısımları şeklinde belirtmiştir (Keçeci Kurt, 2012: 8). Bundan 3 yıl sonra da ibtidâi mekteplerine bağlanmıştır.

Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye adlı rüşdiyelerin ders programları şu şekildedir:

Tablo 3. Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye'ye Ait Ders Programı

Türkçe İnşâ	Nuhbe-i Vehbî
Hat	Tuhfe-i Vehbî
Arapça ve Nahiv	Lügât
Farsça	Ahlak

Kaynak: Erkuş, 2014.

Tablo 4. Mekteb-i Maârif-i Adliye Ders Programı

Türkçe İnşâ	Kara Cümle (Matematikte dört işlem özellikle toplama)
Arapça ve Nahiv	Darb (Aritmetikte çarpma işlemi)
Farsça, Tuhfe-i Vehbî ve Gülistân	Taksîm (Aritmetikte bölme işlemi)
Fransızca Gramer	Politika
Hat (Sülûs, Dîvân, Rik'a Siyâkât)	Coğrafya
Tarih	Hendese

Kaynak: Erkuş, 2014.

Programlar incelendiğinde Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye’de Türkçe inşâ, hat ve lûgat gibi Türkçe öğretimine yönelik derslerin olduğu görülmektedir. Mekteb-i Maârif-i Adliye’de de Türkçe öğretimine yönelik benzer derslerin olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte yeni derslerin varlığı da dikkat çekmektedir. Her iki programda da Türkçe sarf ve nahiv derslerinin olmayışı bir eksiklik olarak düşünülebilir.

1850 yılında Mekâtib-i Umumiye Nazırı olan Kemal Efendi’nin hazırladığı yeni programa göre Türkçe dersleri azaltılmış, fen dersleri artırılmıştır (Başar, 2014: 105).

1869 yılında ilan edilen Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte kız ve erkek rüşdiyelerinin ders programları güncellenmiştir. Bu nizamname sonucunda erkek rüşdiyelerin programları şöyledir: Mebâdi-i Ulûm-i Diniye, Lisân-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşâ, Tertib-i Cedid Üzere Kavâid-i Arabîye ve Fârisîye, Tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter Tutmak Usûlü, Tarih-i Umumî, Tarih-î Osmanî, Coğrafya, Jimnastik. Mektebin bulunduğu yerde en çok kullanılan dil, ticaret merkezlerinde zeki öğrencilerden isteklilere 4. yılda Fransızca.

Bu nizamnameye göre kız rüşdiyelerinin programı ise şöyledir: Mebâdi-i Ulûm-i Diniye, Lisân-ı Osmanî Kavâidi, Mebâid-i Kavâid-i Arabîye ve Farisiye, İmlâ ve İnşâ, Müntehabat-ı Edebiye, Tedbir-i Menzil, Muhtasar Tarih ve Coğrafya, Hesap ve Defter Tutmak Usûlü, nakşa medar olacak derecede resim, Ameliyât-ı Hiyatiye, Musikî (mecbur değil) (Akyüz, 1994: 144).

1873 yılındaki rüşdiyelerin programı ise şu şekildedir: 1.sınıfta Kıraat-i Türkiyye, İmlâ, Sülûs, Rikâ, II. ve III. sınıflarda Lisân-ı Türkî (Kavait), İmlâ, IV.sınıfta da ayrıca İnşâ (Göğüş, 1971: 135).

1893 yılında yapılan değişiklik sonucunda Türkçenin sarf ve nahvinin eksiksiz bir şekilde öğretilmesi kararı alınmıştır. Çocukların başka bir dili öğrenmesi için öncelikle kendi dilini çok iyi bilmesi gerektiği belirtilmiş ve Türk çocuklarının öncelikli olarak Türkçe öğrenmeleri koşulu getirilmiştir (Altınova, 2010: 257).

Rüşdiyelerin ders programları incelendiğinde Türkçe öğretimine dair kıraat, imlâ, kitâbet gibi derslerin varlığı dikkat çekmektedir. Kıraat derslerinde ahlak içerikli kitaplar ve dinî içerikli öğretici eserler okutulmuştur (Başar, 2014: 106). Kitabet derslerinde öğrencilerin yazı ve kompozisyon açısından yeterli donanıma sahip olmaları amaçlanmış bunun için de dil bilgisi kuralları öğretilmiştir (Nurdoğan, 2005: 361). İmlâ

dersleri dil bilgisi ve kitabet dersleriyle paralel olarak işlenmiş, daha çok öğrencilere Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş olan sözcüklerin doğru olarak yazılması amaçlanmıştır (Başar, 2014: 107).

Rüşdiyelerde sıbyan ve ibtidâi mekteplerine göre Türkçe öğretimine verilen önemin daha fazla olduğunu söylemek mümkündür. İlkokuma ve yazma eğitimi sıbyan mekteplerinde alan çocukların rüşdiyelere devam etmesi neticesinde dil bilgisini ve dili daha iyi kullanmayı öğrendikleri görülmektedir. Rüşdiyeler için farklı zamanlarda programlar yapılmış ve nizamnamelerde ana dili eğitimi vurgulanmıştır.

3.4. İDÂDİLER

İdâdî sözcüğü Harp Okulları ve Askeri Tıbbiye’de eğitim görmek isteyen öğrencilerin eksikliklerini gidermek amacıyla açılmış hazırlık sınıfları için kullanılmıştır (Unat, 1964: 45). 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte bu okulların birer ortaöğretim kurumu olarak kabul edildiği görülmektedir. Aynı nizamnamede bu okulların açılış gayesi olarak şu madde bulunmaktadır: “ Mekâtib-i İdâdiye mekâtib-i rüşdiyede ikmâl-i tahsil etmiş olan islâm ile gayr-ı Müslim çocuklarının muhteliten tâlim ve tedrisleri için mevzudur” (Işıksalan, 1997: 152). Müslim ve gayr-ı Müslim çocukların kaynaşmasını ve aynı devletin parçaları olan bu çocukların aynı kültürle yetişmesini amaçlayan idâdiler, rüşdiyelerle birlikte düşünülmüş ve eğitim süreleri toplam 7 sene olarak planlanmıştır.

“İlk idâdî, İstanbul’da 1845 yılında açılmış olup Mekteb-i Fünûn-ı İdâdiye adını taşır” (Işıksalan, 1997: 151). Bu okul, Mekteb-i Harbiyeye gelen öğrencilerden sınavda yeterli bulunmayanlardan oluşmuştur. 1872’de “Kuleli Askerî İdâdîsi” adını almıştır. Bazı eksiklikler yüzünden nizamnamenin yayınlanmasından sonra da kurulamayan idâdiler için yine 1872 tarihinde maarif nazırı sadrazama bu okulların bir an önce açılmasını isteyen bir tezkere yollamıştır (Kodaman, 1991: 183). Bu tezkereyle Darü’l Maarif 1873’te idâdiye çevrilmiş ve ilk mülkî idâdî böylelikle açılmıştır. Bunu takiben 1875’te Mora Yenişehir’de bir idâdî daha açılmıştır (Kodaman, 1991: 185). 1876’da ise İstanbul’da bulunan iddîlerin sayısı 7’ye ulaşmıştır (Aydemir, 2009: 36). 1882-1890 tarihleri arasında rüşdiyelerle birlikte beş yıllık idâdîlerin yurt geneline yayılması gerçekleşmiştir. Ayrıca yüksek okullar için öğrenci hazırlayan bu okullar aynı zamanda serbest mesleklerle mahalli ve resmî hizmetler için de memur yetiştiren bir görev üstlenmişlerdir (Unat, 1964: 45).

1906 tarihinde Osmanlı sathında 93 resmi, 11 hususi, 5 de askeri olmak üzere toplamda 109 idâdînin bulunduğu görülmektedir. Tam sayı bilinmemekle birlikte bu okullardaki öğrenci sayısının 20 bin civarında olduğu düşünülmektedir (Kodaman, 1980: 203).

1869 tarihli “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi”ne göre okutulacak dersler şunlardır: “Mükemmel Türkçe Kitabet ve İnşâ, Fransızca, Kavâid-i Osmaniye, Mantık, Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel, Coğrafya, Tarih-i Umumî, İlm-i Mevâlid, Cebir, Hesap ve Defter tutmak usûlü, Hendese ve İlm-i Mesaha, Hikmet-i Tabiiye, Kimya Resim” (Akyüz, 1994: 145).

Nilay Işıksalan’ın yayınladığı “İdâdîlerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi” adlı çalışmaya göre şu bilgileri vermek mümkündür: 1869 tarihli “Maârif-i Umumiye Nizamnamesi”ndeki derslerin dışında idâdîler için 1892, 1893, 1898, 1899, 1904 tarihlerinde de programlar hazırlanmıştır ancak bu programlar 1892 tarihinde hazırlanmış olan programın bir tekrarı niteliğinde olmuştur.

1892 tarihinde yapılan programla birlikte yayınlanan talimatnamede idâdîlerin eğitim sürelerinde de değişiklik yapılmış, eğitim süresi 7 yıl olan leylî idadîlerin ilk üç yılı rüşdiye sonraki dört yılı idâdî; 5 yıllık idâdîlerin ise ilk üç yılı rüşdiye sonraki iki yılı ise idâdî olacak şekilde düzenlenmiştir.

1892 programına ayrıca Türkçe, Edebiyat ve Ahlak ile Hüsn-i Hat dersleri eklenmiştir. Yedi senelik Leyli Mekâtib-i İbtidailerinin haftalık ders programlarında Türkçe dersi 1.sınıftan itibaren 6, 5, 3, 2, 2; Edebiyat ve Ahlak dersi 6 ve 7. Sınıflarda 2; Hüsn-i Hat dersi ilk beş yılda birer ders saati olarak belirlenmiştir. Beş senelik Neharî İdâdîlerin haftalık ders programlarına bakıldığında ise Türkçe dersi 6, 5, 3, 2, 2 ; Hüsn-i Hat dersi ise beş yıl boyunca birer ders saati şeklinde yer alır.

1892 programında en göze çarpan özellik Türkçe derslerinin müstakil bir ders olarak kendisine yer bulmasıdır. “Tanzimat’ın tedrisatta yaptığı en büyük ve hayırlı inkılap, medreselerden başka bütün diğer mekteplerde ana dilini tedris lisâni yapması keyfiyetidir” (Antel, 1940: 461).

“... bir milletin eğitimde ilerleme sağlamasını, kendi dilinde eğitim öğretimi yapmasında aramak gerekir; bir topluma yabancı dille bilim ve sanatta ilerleme yolunu göstermek zordur” (Akyüz, 2006: 139).

Programlarda Türkçe ders saatinin Arapçaya göre fazla oluşu Türk dili açısından mutluluk duyulacak bir durumdur. 1892 programına bakıldığında Türkçe dersinin Türkçe Kıraat, Lügat ve İmlâ, Sarf ü Nahv-i Osmânî, Fenn-i İnşâ ve Kitabet, Kıra'at ve Ezber başlıkları altında okutulmuştur.

3.5. SULTÂNÎLER

Sultânî adı “Galatasaray’da gerçek anlamıyla kurulan ilk liseye verilmiş olan ‘Mekâtib-i Sultanî’ deyiimiyle ortaya çıkmış ve 1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi’nde Orta Öğretim basamağının üst sınıflarını teşkil etmek üzere düşünülen okullara da ‘Sultanîye’ ismi verilmiştir (Unat, 1964: 47).

Osmanlı Devleti’nin Islahat Fermanı’yla gayrimüslimlere çeşitli sosyal ve siyasî haklar tanıdığı bilinmektedir. Fermanın üzerinden on yıl kadar geçmesine rağmen tam anlamıyla ıslahatların yerine getirilmediğini öne süren Fransa Osmanlı Devleti’ne bir muhtıra vermiş ve bu muhtırada eğitim sisteminden de geniş bir biçimde bahsetmiştir (Demirel, 2007: 19).

Sultânîlerin kurulmasının bir başka nedeni olarak da Sultan Abdülaziz’in Avrupa’ya yapmış olduğu gezi sonrasında İstanbul’da da Fransız liseleri ayarında eğitim verecek liselerin açılması kararını alması gösterilebilir. Bu kurumların açılması hususunda Fransa’nın da oldukça önemli teşvik ve desteği olmuştur (Ergin, 1977: 19).

“Mekteb-i Sultânî” 1 Eylül 1968’ de açılmıştır. İlk olarak 5 hazırlayıcı ve 5 kolej sınıfları olmak üzere öğretim süresi 10 yıl olarak belirlenmiştir. Fransa’dan uzman öğretmenler getirilmiş bunun yanında Türkçe okutulacak dersler için yeterli olduğu düşünülen öğretmenler atanmıştır (Unat, 1964: 47). İlerleyen zamanlarda bir değişiklik yapılmış ve öğretim süresi 3’ü ibtidaî, 3’ü talî, 3’ü âlî olacak şekilde düzenlenmiştir (Akyüz, 2009: 167).

Açılan bu okullar Osmanlı toplumu içindeki hemen hemen her kesimden eleştiri almıştır. Müslüman tebaa yabancı öğretmen ağırlıklı eğitim verilmesinden, Museviler Hristiyanlığın idaresindeki bir okulda çocuklarının okuyacak olmasından, Katolikler de farklı din ve kültürlere mensup çocukların bir arada olmasının ahlaklarını bozacağını savunarak bu okullara karşı çıkmışlardır (Tekeli ve İlkin, 1999: 65). Hatta Papa, bu okulların çocukların ahlakını bozacağını savunduğu için çocukların okula gönderilmemesini isteyen iki emirname yayınlamıştır (Demirel, 2007: 35).

Müslüman ahalide ise bu okulların devletin güvenliğini tehdit edecek faaliyetlerin merkezi haline geldiğini belirten itirazlar ve uyarılar devleti yöneten üst makamlara iletilmiştir. Özellikle Ali Suavi, okulun müdürlüğüne getirildiği ve görevde kaldığı kısa süre içinde yazmış olduğu raporda önemli noktalara değinmiştir. Raporda çeşitli etnik yapıdan öğrencilerin bu okulda bulunduğunu ve özellikle Bulgarlar olmak üzere bu farklı etnik yapıya sahip grupların devlete karşı bölücü faaliyetlere giriştiğini ifade etmiş ayrıca okulun bu faaliyetlerin organize edildiği bir merkez rolünü üstlendiğini de dile getirmiştir.

Bu rapor doğrultusunda okulun kozmopolit yapısı değiştirilmeye çalışılmış, Müslüman öğrenci sayısının artırılmasına gayret edilmiş ve 1876 yılında okula Türk müdürlerin ataması gerçekleştirilmiştir. Devamında 1880 tarihinde ise 1 saat okutulan Türkçe dersi 2 saate çıkarılmıştır (Kodaman, 1980: 216).

1869 tarihli Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde her vilayet merkezinde bir sultanî açılmasına karar verilmiş ancak bu karar uzun süre gerçekleştirilememiştir. Sultânîlerin sayısının artırılması ve ülke sathına yayılması 2. Abdülhamid zamanında ve 2. Meşrutiyet'ten sonra olmuştur. Yalnız bu durum ülke genelinde var olan idâdîlerin sultânîye çevrilmesi ile ancak mümkün olmuştur.

14 Ekim 1910 tarihinde 12 idâdî sultânîye dönüştürülmüştür (Demirel, 2012: 343). İdâdîlerin isim değişikliği ile sultânîlere dönüştürülmesi birçok eğitimci tarafından eleştirilmiştir. Çünkü bu şekilde sultânîlerin eğitim kalitesinin düşeceği ve elit öğrencilerin yetiştirilemeyeceği savunulmuştur. Birkaç yıl sonra ülke genelindeki bütün idâdîler sultânîye dönüştürülmüş ve bu sultânîlerin sayısı “Mekteb-i Sultanî” ile birlikte 36'ya ulaşmıştır (Demirel, 2012: 344). Kız sultânîsi ilk defa 1913 tarihinde İstanbul'da açılmıştır, bu tarihlerde İstanbul dışında bir kız sultânîsi yoktur (Akyüz, 2009: 273).

1869 tarihli nizamnamede “Mekteb-i Sultânî” yapısal olarak “kısm-ı âdî” ve “kısm-ı âlî” olarak ikiye ayrılmıştır (Cevad, 2001: 433). Kısm-ı âdîlerdeki dersler idâdîlerle aynı, kısm-ı âlîlerdeki edebiyat ve ulûm sınıflarının dersleri ise aşağıdaki şekildedir:

“Edebiyat sınıfı: Türkçe fenn-i kitabet ve inşâ, Arabî ve Fârisîden edebiyata müte'allik müellefât, Ma'âni, Fransızca, İlm-i servet-i milel, Hukuk-ı milel-i tarih.

Ulûm sınıfı: Hendese-i resmiye, Menâzir, Cebir ve Cebrin hendeseye tatbiki, Müsellâsât-ı müsteviye ve Küreviye, Heyet, Hikmet-i tabiiye ve Kimyanın muhtasar

suretle sanayi ve Ziraata tatbiki, İlm-i mevalid, Fenn-i Tahtit-i arazi” (Akyüz, 2006: 146).

Sultânîlerde de birçok defa düzenlemelere ve program değişikliklerine gidilmiştir. Meşrutiyet döneminde sultânîler 5 ve 6 yıllık ilköğretimin bir üst kademesi şeklinde görülmüş ve öğretim süresi 3 yıl olacak şekilde düzenlenmiştir (Akyüz, 2009: 273).

Sultânîlerin 1913-1914 yıllarında sayılarının artmasıyla eğitim süresi 12 yıl olacak biçimde belirlenmiş (Başar, 2014: 124) ve bu sınıflandırma “Sınıf-ı İbtidâîye 5 yıl, Sınıf-ı Taliye devre-i Evveli 4 yıl, Sınıf-ı Taliye Devre-i Sâni 3 yıl olarak ayarlanmıştır” (Demirel, 2007: 72).

Tablo 5. 1915 Yılı Sultânî Mektepleri Ders Programı

Erkek Sultânîleri		İstanbul Kız Sultânîsi	
Ulûm-i Diniyye Lisân-ı Osmânî Tarih-i Kadîm Tarih Coğrafya Hayvânât Nebâtât İlmü'l-Arz	Hendese Rem-i Hatt-i Kozmografya Mekanik Mantık ve Felsefe Resim Arabî Fârisî	Ulûm-i Diniyye Lisân-ı Osmânî Tarih Coğrafya Ma'lumât-ı Tıbbiyye ve Sıhhiyye Ma'lumât-ı Ahlakiyye ve Medeniyye	İktisâd-ı Beytî Terbiye-i Etfâl Lisân-ı Ecnebî Gınâ Resim Terbiye-i Bedeniyye Dikiş, Biçki, Nakış
Hıfz-ı Sıhha Fizik Kimya Cebir, Hesâb-ı Nazârî Müsellesât-ı Müsteviye	Lisân-ı Ecnebî Terbiye-i Bedeniyye Terbiye-i Fenniyye Usûl-i Defter Gınâ	Hesap, Cebir Hendese Kozmografya	Tabâhât

Kaynak: Akyüz, 2009.

Tablo 5'in de ışığında sultânîlere ait ders cetvelleri ve öğrenim sürelerinin farklılık arz ettiğini söylemek mümkündür. Programlardaki dersler idâdîlerdeki derslerle isim olarak benzerlik göstermektedir. Türkçe derslerinin sultânîlerde de aşamalı olarak öğrencilere verildiği görülmektedir. Maârif-i Umumiye Nizamnamesi'nde sultânîlerde 8 ile 12 arasında öğretmenin görev alacağından bahsedilmektedir.

1913-1914 öğretim yıllarında ülke genelindeki toplam otuz bir sultânînin 9573 öğrenciye sahip olduğu görülmektedir (Demirel, 2010: 345). Okuldaki ödül ve ceza uygulamalarına bakıldığında ceza olarak dayanın olmadığı, mükâfat olarak da Aferin, Tahsin ve İmtiyaz gibi çeşitlerin olduğu görülmektedir. Mekteb-i Sultânî ülke genelinde

kültürel ve siyasi alanlarda önemli yerlere gelen şahsiyetlerin yetiştirilmesinde de büyük pay sahibidir.

3.6. DÂRÜ'L-MU'ALLİMÎN VE DARÜ'L-MU'ALLİMÂT

Dârü'l-mu'allimîn Tanzimat Dönemi'nin önemli okullarından olan rüşdiyeler için öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. “Maârif tarihi yönünden ilk Dârülmualimîn'in önemi ne programında, ne de talebe sayısındadır. Esas olan, Tanzimatçıların öğretmensiz maarif olamayacağını anlamalarındadır” (Kodaman, 1980: 226).

Rüşdiyeler gibi yeni açılmış olan okullarda yetiştirilmek istenilen öğrenci tipini modern eğitim almamış ve modern yöntemlere hâkim olmayan medrese hocaları ile gerçekleştirilmenin mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle modern yöntemlere uygun olarak öğretmen yetiştirmek için 1848 yılında Darü'l-Mu'allimîn ismiyle bir öğretmen okulu açılmıştır (Erkuş, 2014: 51-52). Bu okula daha sonraları Darülmualimîn-i Rüşdî de denilmiştir (Akyüz, 2015). Rüşdiyelere öğretmen yetiştirmenin amaçlandığı bu okullarda öğretmenler branşlarına göre bir sınıflandırmaya tabi tutulmamış, öğretmenlere tek bir program uygulanmıştır (Uçgun, 2006: 14).

Okula ilk olarak Denizlili Yahya Efendi yönetici olarak atanmış ve 1850 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Daha sonra ise okula müdür ünvanıyla Ahmet Cevdet Efendi atanmıştır. Göreve başlamasını takiben 1851 tarihli bir nizamname yayımlamıştır (Akyüz, 2009: 177). Nizamnamenin içeriğinde okulun yapısı ve niteliği ile ilgili bilgiler vardır.

Nizamnameye göre okulun öğretim süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir. Bunun yanında okulun öğrenci sayısının 20 olacağı, bu okulda okuyacak öğrencilerin Arapçayı çok iyi derecede bilmelerinin gerektiği ayrıca Matematik ve Farsça öğrenimi hususunda da yetenekli olmalarının icap ettiği, özürsüz devamsızlık yapılması halinde öğrencilerin burslarının kesilerek okuldan çıkarılacağı, sınavların ise yılda bir kez veya gerekli görülürse birkaç kez yapılacağı ifade edilmiştir (Binbaşıoğlu, 2009: 139). Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırladığı nizamnameye bu okulda okutulacak dersler şunlardır: a. Usul-i İfade ve Talim b. Farsça c. Riyaziyattan Fenn-i Hesap d. Yeteri Kadar Hendese e. Mesaha f. Heyet g. Coğrafya (Öztürk, 1996: 5).

Dârü'l-Mu'allimîn dışında 1868'e kadar herhangi bir öğretmen okulu açılmamıştır. Fakat sıbyan ve ibtidâî mekteplerinin de çağa ayak uydurabilmesi için 15

Kasım 1968 tarihinde Darü'l-Mu'allimîn-i Sıbyan (Erkek İlköğretmen Okulu) açılmıştır (Bilir, 2011: 229). Bu okulun öğretim süresi bir yıldır. Okulun müdürlüğüne usul-i cedidi iyi bilen Mehmet Cevdet Efendi getirilmiştir (Akyüz, 2008: 50).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesine göre dârü'l-mu'allimîne ait program değiştirilmiştir. Nizamnameye göre “Mekâtib-i Umumiyenin derecât-ı muhtelifesi için mükemmel muallimler yetiştirmek üzere” rüşdiye, idâdîye ve sultânîye şubelerinden oluşan bir “darümuallimîn-i kebir” kurulacak ve her şubenin biri Edebiyata öteki Ulûm ve Fünûn'a mahsus iki bölümü olacaktır (Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 1869: Md: 52-53). Bunun yanında bu nizamname ile bir müdür ve ihtiyaç kadar öğretmen bulunacağı, müdür ve öğretmen maaşlarının miktarının ne olacağı, sınavla öğrenci alınacağı ve bunların öğretmen atamalarında önceliklerinin olacağı ifade edilmiştir (Cevad, 2001: 437).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin bu okullarla ilgili pek çok maddesi uygulamaya geçirilememiştir (Kodaman, 1980: 223). 1908 yılından sonra taşrada da dârü'l-mu'allimînler açılmış olsa da bu okulların eğitim kalitesi oldukça düşüktür. Bu okulların ihtiyacı karşılamaktan uzak olması nedeniyle kurslar açılıp usûl-i cedîd üzerine formasyon verilmiştir (Akyüz, 2009: 250).

Cumhuriyet dönemine kadar varlıklarını sürdüren Dârü'l-Mu'allimînlerin yapısında 1892, 1908, 1910 yılları başta olmak üzere değişikliklere gidilmiştir.

Darü'l-Mu'allimâtlar ise kız rüşdiyelerinin sayısının artmasıyla birlikte baş gösteren öğretmen sorununu gidermek maksadıyla 1870 yılında açılmıştır (Başar, 2014: 131).

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre bu okulun bir müdiresi ve lazım olduğu kadar muallimesi olacağı, müdiresine ve muallimelerine ne kadar maaş verileceği, öğrenci sayısının elli olacağı, bu okulda okumak isteyen kadınların sıbyan veya rüşdiye diplomalarını gösterdikleri zaman okula sınavsız kabul edilecekleri, göstermezlerse sınava tabi tutulacakları ifade edilmiştir (Cevad, 2001: 437).

Tablo 6. 1892 Tarihli Nizamnameye Göre Darü'l-Mu'alliminde Türkçe Öğretimine Yönelik Dersler

İBTİDÂİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1.SENE	2.SENE
2	Kavâid-i Türkiyye ve İmlâ	Kavâ'id(Medhal-i Kavâ'id maa't-tatbikat ve İmlâ)
1	Talîm-i Hat	Talîm-i Hat
RÜŞDİYYE ŞUBESİ		
HAFTADA	1.SENE	2.SENE
2	Usûl-i İnşâ ve Kavâ'id-i Osmânî	Usûl-i İnşâ (Türkçe müsvedde kaleme aldırılacaktır.)
ALİYYE ŞUBESİ (EDEBİYAT SINIFI)		
HAFTADA	1.SENE	2.SENE
2	Türkçe (Veysî, Nergisî, Bâkî, Nâbî misüllü üdebanın âsârı manzume ve mansûrelerinin anlayarak ve selîs olarak kırâ'atı ve münâsiblerinin ezberlettirilmesi ve inşâ ve tesvîd amelîyyâtı.)	Türkçe (Birinci sene derslerine devam ile ikmâl olunacaktır.)

Kaynak: Külekçi, 2010.

Tablo incelendiği zaman Türkçe derslerinin Arapça ve Farsçaya göre yer yer daha az ders saatine sahip olduğu görülmektedir. Bu da Türkçe öğretimi derslerinin saat olarak yetersiz olduğunun bir göstergesidir. İbtidâî mekteplerdeki ve rüşdiyelerdeki Arapça ve Farsça dersler 1915 yılında kaldırılmıştır (Akyüz, 2009: 281). Bunun sonucu olarak da Türkçe derslerinin hem sayısında hem de ders sürelerinde bir artış gözlenmiştir. Türkçe dersleri “Sarf, Nahv, Kırâ'at ve İmlâ, Ezber ve İnşâd, Tahrir, Kavâ'id-i Edebiyye ve Kırâ'at, Usûl-i Tahrîr” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Darü'l-Mu'allimâtın sıbyan şubesindeki Türkçe dersleri şu şekildedir: “Kavâ'id-i Lisân-ı Osmânî ve Kitâbet, rüşdiye şubesinde ise “Kavâid-i Lisân-ı Osmânî ve İnşâ” (Cevad, 2001: 438).

Sonraki zamanlarda yapılan değişiklikler sonucunda yayımlanan programlardaki Türkçe öğretimine yönelik dersler şu şekildedir: “Kavâ'id-i Osmânîye, Kitâbet, Hüsn-i Hat, Ulûm-ı İnşâ” (Başar; 2014: 134).

Darü'l-Mu'allimâtta daha çok bayan öğretmenler görev almıştır ancak ders verecek bayan öğretmenlerin bulunmadığı zamanlarda yaşlı erkek öğretmenler de bu okullarda ders vermiştir (Başar, 2014: 135).

3.7. MEDRESELER

Türklerin İslam dünyasına kazandırmış olduğu medreseler orta ve yüksek öğretim yapan eğitim kurumlarıdır. Bu kurumlarda ülkenin ihtiyaç duyduğu kültürü verecek kişilerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır (Baltacı, 2002: 831). Erkek öğrencilerin eğitim gördüğü medreselere çocuklar daha çok 10-12 yaşlarında başlayıp 18-20 yaşlarına kadar devam ederlerdi. Ortaokul, lise ve yüksek öğretimi içine alan bir yapıyı teşkil eden kurumlardır.

Selçuklu İmparatorluğu zamanında ilk medreseler kurulmuş akabinde 1067 yılında Vezir Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta ilk büyük ve önemli medrese olan "Nizamiye Medreseleri" kurulmuştur. İlk sistemli medrese olan Nizamiye Medreseleri'nin başına bir fıkıh âlimi olan Ebu İshak Şirazi getirilmiştir (Günay, 1999: 44).

Osmanlı Devleti'nde ise ilk medrese Orhan Gazi tarafından 1330 yılında İznik'te yaptırılmıştır. Kayserili Davut'un ilk müderrisi olduğu medresenin ardından Orhan Gazi, Bursa'da Manastır Medresesi'ni ve 1335 yılında da bir başka medreseyi kurduştur (Akyüz, 2009: 62).

Medreseler üzerinde 15. yüzyılda bazı düzenlemeler yapılmıştır. Medreselerin daha sistemli hale gelmesi Fatih döneminde olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1999: 15). Fatih dönemindeki en meşhur medreseler "Sahn-ı Seman" adını taşıyan medreselerdir. Bu medreseler statü olarak en üst seviyesindeki medreselerdir.

Kanûni döneminde de medreseler üzerinde bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile ordunun tabib, cerrah ve riyaziyyat öğretimine yönelik dört medrese, hadis alanında da üst seviyede öğretim veren bir ihtisas medresesi kurmuştur (Hızlı, 2008: 28).

16. yüzyıl itibariyle medreselerde çeşitli nedenlerle bozulmalar görülmeye başlamıştır. Felsefî düşünce ve pozitif bilimlerden uzaklaşmış olan medrese daha çok dînî ilimler üzerine yoğunlaşmış bir kurum haline gelmiştir (Tekeli ve İlkin, 1999: 11).

Medreselerin öğretim programlarının belirlenmesinde ilimlerin İslâmî olarak sınıflandırılması oldukça etkili olmuştur. Buna göre ilimler; "Alet İlimleri" ve "Yüksek İlimler" olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. "Bu durumda sarf, nahiv, lûgat,

hesap, hendese, mantık, belâgat, tarih, coğrafya, felsefe vs. birinci gruba; Kur'ân, hadis, fıkıh ve bunlarla ilgili diğer bilimler de ikinci gruba giriyordu” (Ergün, 1996: 1).

Medreselerdeki eğitim-öğretim faaliyetleri vakıf kurucusunun sınırlı olarak tespit ettiği ve daha çok geleneğin yönlendirdiği bir şekilde yürütülmüştür (Hızlı, 2008: 28).

Medreselerde eğitim dili olarak Arapça kullanılmaktadır. Programlarda Sarf, Nahiv, Belâgat gibi dersler bulunmasına rağmen bu derslerde Emsile, Binâ, Maksud, Avâmîl, İzhâr, Kâfiye, Elfiye gibi dil bilgisi kitapları okutuluyorsa da bu öğretimin tamamı Arapça üzerine yapılmaktaydı. Ayrıca bu dersler birer esas ilim olarak değil sadece İslâmi ilimlere yardımcı dersler olarak kabul ediliyordu (Ergün, 1996: 4).

Fatih tarafından kurulan Enderun Mektebi daha çok devşirme yoluyla getirilen gayrimüslim çocukların sarayda eğitim gördüğü bir kurumdur. Devlet adamı yetiştirmek amacıyla zeki çocukların alınıp eğitildiği bir kurum olma özelliği göstermiştir. Bu kurumlarda eğitimin Türkçe olarak yapılması Türkçeye ne kadar önem verildiğinin de bir göstergesidir.

Türkçenin medreselerde ayrı bir ders şeklinde okutulması 2. Meşrutiyet dönemine rastlar. “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi” ile müfredâta “Hat, İmlâ, Sarf-ı Osmânî, Kavâ'id-i Osmânî, Kitâbet dersleri konmuştur. 1914 yılındaki “İslah-ı Medâris Nizamnâmesi”yle birlikte Türkçe ayrı bir ders olarak müfredâta yer almıştır (Şaal, 2003: 154). Bu değişiklik medrese tarihi açısından Türkçeye verilen değere dair önem arz eden bir değişiklik olmuştur.

4.TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E KADAR YAZILMIŞ OLAN GRAMER KİTAPLARI VE BUNLARIN GENEL ÖZELLİKLERİ

4.1. TANZİMAT DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1839-1876)

4.1.1. Kavâ'id-i Osmâniyye, Ahmet Cevdet Paşa - Fuat Paşa (1851)

Ahmet Cevdet Paşa ile Fuat Paşa'nın birlikte yazmış olduğu Kavâ'id-i Osmâniyye adlı eser Encümen-i Dâniş'in basmış olduğu ilk kitap olma özelliğini taşımaktadır (Erkuş, 2014: 62). 1851 yılında yapılan ilk baskısını takiben 1858, 1864, 1867, 1870,1871, 1872, 1873, 1875, 1884, 1889 yıllarında diğer baskıları yapılmıştır (Karabacak, 2012: 615). Kendisiyle aynı dönemde yazılmış olan gramer kitaplarına örnek olmuş olan eser, Almanca ve Arapça gibi dillere tercüme edilmiş bunun yanında

Encümen-i Dâniş tarafından alınan bir karar neticesinde elli yıla yakın ders kitabı olarak okutulmuştur (Özkan, 2000: 31).

Kavâ'id-i Osmaniyye'de Türkçe dil bilgisi kurallarının yanında bunların Arapça ve Farsça şekillerine birlikte yer verilmiştir. Bu açıdan Fransız gramer anlayışını yansıttığını söylemek mümkündür (Koç, 2006: 63).

Eserin mukaddime bölümünde dilimizin Çağataycanın bir kolunu oluşturduğu ayrıca zamanla Arapça ve Farsçadan sözcüklerin alındığı bilgisi verilmiştir. Dilimize "Lisân-ı Osmanî adını vermişler ancak bu isim dönemin aydınları tarafından oldukça tartışılmıştır. Bunun üzerine Cevdet Paşa daha sonra yazmış olduğu kitaplarda bu ismin yerine "Türkçe" ve "Lisân-ı Türkî" isimlerini kullanmıştır.

Beş bölümden oluşan eserin her bölümü de kendiiçinde üçer fasıldan meydana gelmiştir. Birinci bölüm isimlerle ilgilidir. Birinci bölümün kısımlarını ise Türkçe, Arapça ve Farsça isimler hakkında verilen bilgiler oluşturmaktadır. İkinci bölüm sıfatlarla ilgilidir. Bu bölümün kısımları da Türkçe, Arapça ve Farsça sıfatlar ile ilgili verilen bilgilerden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm zamirlerle ilgilidir. Dördüncü bölüm fiil hakkında, beşinci bölüm ise edâtlarla ilgili diğer bölümlerde olduğu gibi Türkçe, Arapça ve Farsçaya göre bilgiler veren kısımlardan oluşmaktadır (Karabacak, 1986: 18-19). Bu bölümlere ek olarak hatime bölümü de bulunmaktadır.

4.1.2. Medhal-i Kavâ'id, Ahmet Cevdet Paşa (1852)

Kavâ'id-i Osmaniyye'nin yazımından bir sene sonra yine Ahmet Cevdet Paşa tarafından ortaokullar için ders kitabı olarak hazırlanmıştır. Aslında *Kavâ'id-i Osmaniyye*'nin sadeleştirilmiş biçimidir (Özkan, 2000: 1). 55 sayfa olan eserin 1852 yılında yapılan ilk baskısının ardından 1886, 1888, 1890, 1893 ve 1906 yıllarında da yeni baskıları yapılmıştır (Karabacak, 2012: 616).

Eser, dokuz bölümden oluşmaktadır. Besmele ve şükür ile başlayan eser daha sonra lisanın önemini ifade etmeye çalışmıştır. Eserin "Dibâce" bölümünde kitabın yazılma sebebi anlatılırken "Muallimîne Lâzım Olan Ma'lûmât" bölümünde ise ders verecek öğretmenlere bazı öğretici öneriler verilmektedir (Özkan, 2001: 96).

Dil ve dil kurallarına ait tanımların yapıldığı mukaddime bölümünün ardından birinci bölümde isimlerden bahsedilmiştir. İsimlerin tekil ve çoğul biçimlerinin yanında isimlerin hallerinden örnekleriyle bahsedilmekte ve isim tamlamalarına da yer

verilmektedir. İkinci bölümde sıfatlara değinilmiş, üçüncü bölümde şahıs zamirlerine Arapçadaki sırasıyla yer verilmiştir. Dördüncü bölümde yer verilen işaret zamirlerini beşinci bölümde yine zamirlerle ilgili verilen bilgiler takip etmektedir. Altıncı bölümde mastarlar, yedinci bölümde fiiller anlatılmıştır. Devamında sekizinci bölümde fiilimsi ekleri ile kurulmuş olan fiil yapılarından bahsedilmiş, dokuzuncu bölümde de edâtlara yer verilmiştir. Hatime bölümünde cümle üzerinde durulmuş son kısımda da Türkçe fiiller iki, üç, ve dörtlü kökler hâlinde sıralanmıştır (Erkuş, 2014: 63-64).

4.1.3. Emsile-i Türkiyye, Abdullah Ramiz Paşa (1866)

Abdullah Ramiz Paşa tarafından yazılmış olan eser, hacim bakımından da yazılışında takip edilen metot açısından da kendisinden önceki gramer kitaplarından daha niteliklidir (Başar, 2014: 61).

Emsile-i Türkiyye, üç bölümden, buna bağlı yedi alt bölümden ve bunların dışında “Hâttime” bölümünden oluşmaktadır. Eserin mukaddime kısmında Allah ve Peygambere dua ile başlanmış, arkasından birinci bölümün ilk faslında isimlerden bahsedilmiş, aynı bölümün ikinci faslında sıfatlardan, üçüncü faslında da zamirlerden bahsedilmiştir. Eserin ikinci bölümünün birinci faslında fiillerden, ikinci faslında ise fiilimsilerden bahsedilmiştir. Üçüncü bölümün ilk faslında edâtlardan ikinci faslında ise “Huruf-ı Nidâ” başlığı altında çeşitli ünlem ifadeleri açıklanarak örneklendirilmiştir. Hâttime bölümünde ise cümle üzerinde durulmuştur.

4.1.4. Kavâ'id-i Türkiyye, Ahmet Cevdet Paşa (1871)

Ahmet Cevdet Paşa'nın 1871 yılında yazmış olduğu eser sıbyan mektepleri için kaynak kitap olarak kullanılan birçok baskısı yapılmış bir gramer kitabıdır. Dilimizin temel kuralları sade bir dille açıklanmış ve örneklerle tamamlanmıştır (Karabacak, 2012: 617).

Üç sayfalık bir giriş bölümüyle başlayan eserin bu kısmında Türkçenin ses kurallarından, okuma hususiyetlerinden, alfabe ve harflerin okunuşlarına ayrı ayrı yer verilerek açıklanmıştır. Mukaddime bölümünde dilimizin Türkçe olduğundan, Arapça ve Farsça ile daha sonraları karıştığından bahsedilmektedir.

Dokuz bölümden oluşan eserin ilk bölümünde isimlerden, ikinci bölümde sıfatlardan, üçüncü bölümde zamirlerden, dördüncü bölümde işaret sıfat ve zamirlerinden, beşinci bölümde mübhemattan, altıncı bölümde mastarlardan, yedinci

bölümde fiillerden, sekizinci bölümde fiilden türetilmiş kelimelerden, dokuzuncu bölümde ise edâtlardan bahsedilmiştir.

4.2. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1876-1878)

4.2.1. *İlm-i Sarf-ı Türkî*, Süleyman Hüsnü Paşa (1876)

Dokuz bölümden oluşan *İlm-i Sarf-ı Türkî* Süleyman Hüsnü Paşa'nın ortaokul öğrencileri için yazmış olduğu genel olarak Türkçe kuralların verilmiş olduğu bir dil bilgisi kitabıdır. Diğer dil bilgisi kitaplarıyla karşılaştırıldığında oldukça sade, açık ve anlaşılır bir dille yazıldığı görülmektedir (Toparlı ve Yücel, 2006, 5). Hacim olarak büyük bir eser değildir.

Süleyman Hüsnü Paşa'nın eserinin adını *İlm-i Sarf-ı Türkî* olarak koyması oldukça dikkat çekicidir. Kitabın adında "Türkî" ifadesine yer vermesini Türkçülük anlayışına bağlamak mümkündür. Çünkü sadece devletin isminin Osmanlı olduğunu; milletimizin adının Osmanlı milleti değil sadece Türk, dilimizin ise Osmanlıca değil Türk dili olduğunu belirtmesi bunu göstermektedir (Toparlı ve Yücel, 2006: 9).

Eserin birinci bölümünde isim, ikinci bölümde sıfat, üçüncü bölümde zamir, dördüncü bölümde ism-i işâret, beşinci bölümde mübhemât, altıncı bölümde mastar, yedinci bölümde fiil, sekizinci bölümde fe'r-i fi'l, dokuzuncu bölümde edat konusunda yer verilmiştir.

4.3. MUTLAKİYET DÖNEMİ'NDE YAZILMIŞ GRAMERLER (1878-1908)

4.3.1. *Sarf-ı Osmânî*, Selim Sâbit Efendi (1884)

1884 yılında Selim Sabit'in ortaokullar için yazmış olduğu *Sarf-ı Osmânî*'de Arapça, Farsça ve Türkçenin kuralları birbirleriyle kıyaslanarak bâblar halinde verilmiştir (Salman, 2008: 1).

Esere diğer eserlerde de olduğu gibi besmele ile başlanmış; eserde kelime, hece ve harf kavramları açıklanmıştır. Klasik gramer sistemini uygulayan Selim Sabit Efendi, dil bilgisine yönelik bütün mevzulara dikkat çekere açıklamış, ekseriyetle Türkçe yapı ve görev konularına değinilmiştir (Temizyürek, 1999: 43).

Eserin ilk bölümünde Türkçe kelimelere yer verilmiştir. Türkçe kelimelerin tasnifi isim, sıfat, fiil, zamir ve edât şeklinde yapılmıştır. İkinci bölümde Arapça kelimelere yer verilmiş, Arapçadan dilimize geçen kelimelerin dört neviden olduğu

ifade edilmiştir. Üçüncü bölümde ise Farsçadan dilimize geçmiş olan kelimelerden bahsedilmiştir. Farsçadan dilimize üç neviden kelimenin geçtiği bilgisi verilmiştir (Başar, 2014: 68).

4.3.2. Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî, Halit Ziya (1884)

77 sayfdan oluşan *Kavâ'id-i Lisân-ı Türkî*, Halit Ziya tarafından Alay Mekteplerindeki Türkçe derslerinde okutulmak üzere kaleme alınmıştır. Eserde Türkçe kuralları üzerinde özellikle durulmuş ve bu kurallar seviyeye uygun örneklerle açıklanmıştır. Bu yolla dil bilgisi konularının pekiştirilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

Eserde uygulamalı gramer öğretimi üzerinde durulmuş bu açıdan “tatbikat” adı verilen bölümlerde öğrenilenlerin öğrenciler tarafından uygulanması sağlanmıştır. Örnekten tanıma ulaşma yöntemiyle bugünkü gramer anlayışına yakın bir anlayış sergilenmiştir (Türkay, 1999: 6).

Dokuz bölümden oluşan eserin birinci bölümünde isim, ikinci bölümünde sıfat, üçüncü bölümünde zamir, dördüncü bölümünde fiil, beşinci bölümünde fer'-i fiil, altıncı bölümünde ta'dil-i fiil, yedinci bölümünde edat-ı rabt, sekizinci bölümünde edat-ı sıla, dokuzuncu bölümünde edât-ı nâda anlatılmaktadır. Eseri diğer dil bilgisi kitaplarından ayıran özellikleri daha önceki kitaplarda görülmeyen imlâ bölümüne ve tenkit isimli bölümde bazı noktalama işaretlerine dair açıklamalara yer vermesi şeklinde ifade etmek mümkündür.

4.3.3. Tertib-i Cedid-i Kavâ'id-i Osmaniyye, Cevdet Paşa (1885)

Eser, daha önce Cevdet Paşa ve Fuat Paşa'nın birlikte yazmış olduğu *Kavâ'id-i Osmaniyye* adlı eserin üzerinde Cevdet Paşa'nın bazı ilaveler yaparak kaleme aldığı bir dil bilgisi kitabıdır. İlk baskısı 1885'te yapılan eserin daha sonra başka baskıları yapılmış olsa da baskılar arasında bir fark yoktur.

Eser iki sayfalık bir giriş bölümü ile başlar, yazar burada daha önce yazmış olduğu eserleri tanıtır. Bu bölümü takiben gelen “muhtıra” bölümünde lisânımız tanıtılmış, aslının Türkçe olduğu Osmanlı lisânının daha sonraları Arapça ve Farsça'dan mürekkep bir dil haline geldiğinden bahsedilmiştir. Bundan sonra da “muallime talimat” adı altında üç sayfalık bir bölüm gelir. Eser sekiz bölümden ve bu bölümlerin altındaki fasıllardan oluşmaktadır. Birinci bölümde isimlere, ikinci bölümde sıfatlara, üçüncü

bölümde tamlamalara, dördüncü bölümde zamirlere, beşinci bölümde fiillere, altıncı bölümde edatlara, yedinci bölümde cümleye, sekizinci bölümde ise Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça unsurlara değinilmiştir.

4.3.4. Üss-i Lisân-ı Türkî, Mehmet Sadık (1895)

Mehmet Sadık tarafından kaleme alınmış olan eser, dil bilgisi kurallarını doğu Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak kaleme almış olması yönüyle dikkat çekici bir özelliğe sahiptir. *Üss-i Lisân-ı Türkî*, Martin Hartmann tarafından 1902 yılında Almancaya çevrilmiştir (Toparlı ve Ilgın, 2006: 7).

4.3.5. İkinci Seneye Mahsus Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî (1907)

Eser, rüşdiyelerin ikinci sınıf öğrencilerine Türkçe dersi için kaynak kitap olması hasebiyle bir komisyon tarafından yazılmış dil bilgisi kitabıdır. Komisyonunda kimlerin olduğu bilinmemektedir. Bölümler hâlinde yazılmamış olması ve bir önsözünün olmaması eserin dikkat çekici özelliklerindedir. Eserde kelime türleri beş başlık altında incelenmiştir. Bunlar sırasıyla “isim, sıfat, zamir, fiil ve edat” şeklindedir.

İKİNCİ BÖLÜM

SALİH İHSAN'IN HAYATI VE ESERLERİ

1. SALİH İHSAN'IN HAYATI

Salih İhsan kendisini Bahriye Mektebinde “Fenn-i Kitâbet” yani çeşitli yazı, usûl ve şekillerinin öğretildiği derslerin hocası olarak takdim eder. Bahriye salnâmelerinde ise “Kitâbet ve Kavâid-i Osmâniye Muallimi” olarak kaydı bulunan Salih İhsan’ın Bahriye’ye duhûlünün 1287 (1871) yılına denk geldiği, yüzbaşı rütbesini 1302 (1886) yılında aldığı yine bu bilgiler arasındadır. Baba adı ve doğum tarihi gibi bilgilere erişilemese de Bahriye’ye girişi göz önünde bulundurulduğunda doğum tarihinin 1850’li yılların hemen başı olduğu tahmin edilebilir. Bahriye Mektebi’ndeki hocaların teşvikiyle aynı mektepte lisân muallimi olan Aleko Efendi’nin yazmış olduğu “*İngiliz Kavâid-i Lisâniyesi*” adlı eseri hicrî 1307 miladi (1889) yılında dilimize çevirmiş, yine mektepteki öğrencilerinin teşvikiyle “*Osmanlı Lisânî*” adlı eseri 1312 (1896) yılında kaleme almıştır. Eserin basılması için verilen ruhsatnamelerin 1319 yılına ait olması ruhsatın eserin 1319 yılındaki yeni bir baskısına ait olabileceğini de göstermektedir. Kaldı ki eserin 1896 baskısında rüşdiyelere yönelik yazıldığına belirtilmesi ruhsatnamede ise idâdîer için izin verilmiş olması ruhsatnamenin eserin 1319 yılındaki baskısı için verilmiş olabileceği iddiasını kuvvetlendirmektedir. Son olarak 1326 (1910) yılında yazmış olduğu “*Osmanlı Elifbâsı*” adlı eser karşımıza çıkmaktadır. Oldukça velûd bir şahsiyet olan Salih İhsan, yazmış olduğu eserler ve bu eserlerde çocukların eğitimi üzerine ortaya koyduğu fikirler açısından değerlendirildiğinde oldukça donanımlı bir eğitimci olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak günümüz pedagoji kitaplarında rastlanabilecek fikirlere daha o dönemde özellikle “*Osmanlı Elifbâsı*”nda yer vermesi eğitime bakış açısını da yansıtmaktadır. Çocuğu merkeze alan, ceza yerine ödülü teşvik eden, rol model olmanın katı disiplinden daha olumlu sonuçlara katkıda bulunacağını ifade eden, terbiye hususunda aileyi ilk sorumlu kurum olarak gören fikirleriyle oldukça modern bir eğitim anlayışına sahip olduğunu da düşünebiliriz. Salih İhsan’ın bu fikirleri aynı zamanda devrin ve çalıştığı kurumun da eğitim anlayışını yansıtmaktadır. Yapılan terakkiyât çalışmalarının eski usûl eğitim anlayışını değiştirmeye çalıştığını da söylemek mümkündür. 15 Mart 1901 tarihli bir belgede Kitâbet Muallimi Kolağası Salih İhsan’ın Mektebi Bahriye öğrencilerinin o sene yapılan sınavlarda kitâbet ve kavâid-i kitabet derslerindeki başarılarından dolayı taltif

edileceğine dair bilgilere rastlanmıştır. Yazmış olduğu “*Osmanlı Elifbâsı*” adlı eserin kapağındaki bilgilerden yola çıkarak kolağası rütbesinde olduğu görülmektedir. Ancak aynı kitabın bulunan iki kapağının birinde kolağası diğerinde ise binbaşı rütbesi ile kendini takdim etmesi de dikkat çekicidir. Verdiği derslerden ve yazmış olduğu eserlerden Arapça, Farsça, İngilizce ve Fransızca gibi dilleri de bildiği anlaşılmaktadır.

2. SALİH İHSAN’IN ESERLERİ

Salih İhsan’ın araştırmalarımız sonucunda ulaşılabilen üç eseri vardır. Bunlardan “*İngiliz Kavâid-i Lisâniyesi ve Osmanlı Elifbâsı*” ile ilgili bilgiler bu bölümde yer alırken “*Osmanlı Lisâni*” ise üçüncü bölümde geniş bir biçimde ele alınmıştır.

2.1. İNGİLİZ KAVÂİD-İ LİSÂNİYESİ (1307)

Mekteb-i Bahriye dil hocalarından Aleko Efendi’nin yazmış olduğu eserdir. Eser, Kitabet Muallimi Kolağası Salih İhsan tarafından hicrî 1307 yılında dilimize tercüme edilmiştir. Salih İhsan “*Osmanlı Lisâni*” adlı eserinde Bahriye Mektebindeki hocaların teşvikiyle eksik malumatına bakmaksızın bu eseri çevirme ihtiyacı duyduğunu dile getirmiştir (Salih İhsan, *Osmanlı Lisâni*: b). Eserde İngiliz dilinin kurallarının açık ve sade bir şekilde anlatıldığı ifade edilmektedir. Bunun yanında eserin İngilizcedeki telaffuz ve kıraatta yaşanan güçlükleri aşip bu güçlükleri kolaylaştırmak için yazılmış olduğu da “*İfâde-i Meram*” bölümünde belirtilmiştir. Ayrıca kitabın kapağında İngilizce ve Osmanlıca olarak 16 altı sayfalık formalar halinde haftalık yayınlandığına dair bilgiler mevcuttur. Kitabın bu bölümlerin birleştirilmesi sonucunda oluştuğu düşünülebilir.

Kitap iki kısımdan oluşmaktadır. Her kısım da kendi içinde fasıllara ayrılmıştır. Kitabın birinci bölümü dört fasıldan oluşmaktadır.

Birinci fasılda haruf ve bunların sadalarından bahsedilmektedir. İkinci fasılda İngiliz lisânının kelamın ona inkısam ettiği ifade edilmektedir. Bunlar: 1-Harf-i tarif ve harf-i tenkir, 2- İsim, 3-Sıfat, 4- Zamir, 5- Fiil, 6- Fer’i fiil, 7- Harfüssak, 8-Hâl ve zuruf, 9- Harf-i atıf, harf-i şart, harf-i talil, 10- Harf-i nidâ şeklinde sıralanmıştır. Üçüncü fasılda harf-i tarif ve harf-i tenkir anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise isim, sıfat, zamir, fiil, harfüssak, hâl ve zuruf, harf-i atf, harf-i şart, harf-i talil, harf-i nidâ detaylarıyla anlatılmıştır.

İkinci bölüm “Sentaks” başlığı altında dil bilgisi kuralları şeklinde oluşturulmuş, yukarıda bahsi geçen başlıkların incelendiği bölümdür.

2.2. OSMANLI LİSÂNİ ELİFBÂSİ (1326)

Maarif Nezaret-i Celilesinin 19 rabiülevvel 326 ve 7 Nisan 324 tarihli ve 40/2121 numaralı ruhsatnameyle tab’ olunmuştur. Neşreden kişi Mücellidhane-i Osmanî ve Kâinat Kütübhanesi sahibi Leon’dur.

Kolağası Salih İhsan’ın 1326 yılında yazmış olduğu Osmanlı Lisânı Elifbâsı adlı eserinin “Arz-ı Meram” bölümünde mektebe başlayacak bir çocuğun sahip olması gereken özellikler arasında akla kararı seçecek yaşta ve en azından 7-8 yaşlarında olması gerektiğini, sayı sayabilmesi ve az da olsa zihinden hesap yapabilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu yaştaki çocukların okumayı kolay kavrayıp seveceği hem de kendi sağlığını koruyabileceğinin altını çizmektedir. 4-5 yaşlarında okula verilen bir çocuğun okuyup yazmaya aklının ermeyeceği, çabuk usanacağı ve okuma yazmanın öğrenilemez bir şey olduğu kanaati kendisinde hâsıl olacağı bununla birlikte türlü bahanelerle okula gitmek istemeyeceğinden bahseder. Bu yaştaki bir çocuğun en doğal ihtiyacının oyun olduğundan bahseden yazar, bunun hilafına hareket etmenin kanunlara da aykırı olduğu bilgisini verir.

Bir çocuğun okula başlamadan önce gerekli terbiyeyi alması gerektiğini bunun da ilk olarak anne kucagında başladığını belirten yazar, annelerin, mürebbiyelerin ne kadar terbiyeli olursa çocukların da o kadar terbiyeli olacağından bahseder. Çocuğun gelecekte toplum içinde düzgün bir şekilde var olabilmesinin onun önemsenmesi ile mümkün olacağını dile getirir. Yalnız bu terbiye verilirken İslam dini üzerine doğan çocukların ecnebilerin terbiyelerine maruzkalarak özlerinin bozulmasına müsaade edilmemesi gerektiğine de vurgu yapmıştır. Çocuğun çok fazla kontrol altında tutulmasının, düşen bir çocuğun yerden kaldırılmasının düştüğünde göreceği zarardan daha fazla olacağını ayrıca çocuğun biraz kendi haline bırakılmasının da faydalı olacağını ifade etmektedir (OLE, 1910: 3).

Çocuğun terbiyesi ile ilgili velilerin yapması gerekenlere değinen yazar, döneminin çağdaş eğitim anlayışının bir temsilcisi olarak cezadan uzak durulması gerektiğini vurgular. Çocuğa bir şey yapması veya yaptığı yaramazlıktan vazgeçmesi için takınılacak tavrın sert ve itaate zorlayıcı bir tavır olmasının çocuğun velisinin olmadığı yerlerde aynı davranışları sergilemesine neden olur. Onu bu davranıştan

vazgeçirmek için çocuğa uygulanacak korkutmaya dair davranışlar bir müddet sonra çocukta o tavra karşı aynı şekilde mukabelede bulunmayı da beraberinde getirecektir. Bu durumda çocuğa gösterilecek yumuşak tavrın çok önemli olacağı ifade edilmiş ve büyük bir suç olmadığı takdirde yapılanın affedilmesinin çocuğun kişiliği üzerinde olumlu etkiler bırakacağı dile getirilmiştir. Bütün bunlar düşünüldüğünde yapılması gereken şu şekilde ifade edilmiştir: Ebeveynler çocuklarının nasıl olmasını istiyorsa öncelikle kendilerinin de öyle olması gerektiği söylenerek çocuğun büyüklerin birer aksi olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır.

Eserde okulun ve muallimin ana kucağını aratmayacak kadar müşfik olması gerektiği ifade edilmektedir. Hocalığın bir sanat olduğu her âlimin hoca olamayacağından bahsedilir. Hocanın genç ve dinç olmasının gerekliliği yaşı genç olan hocanın çocuklara daha yakın olacağı şeklinde açıklanmıştır. Öğretmenin tükenmez bir hazine olan aferin hazinesinden bol bol çocuklara vermesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Şayet hoca leyfî bir okulda ise öğrencilerle yemek yemeli hatta onların oyunlarına katılmalıdır. Darümuallimîn ve Darülfünûn gibi okullardan yetişmiş olan genç hocaların ücra yerlerde, mahalle içlerinde, hava almayan dersliklerde öğretmen ihtiyacını azalttıklarını da dile getirmiştir.

Eserde çocuklara okutulacak kitapların oldukça sade olması, fazlaca kısa veya fazlaca uzun olmaması gerektiği ifade edilmektedir. Hoca ders anlatırken çocuğa anlayıp anlamadığını sormalıdır. Çocuk iyice okumayı öğrendikten sonra yazmaya da alıştırmalıdır. Öncelikle çocuğa kalem tutması öğretilmeli, kalemi yontmasını öğreninceye kadar da kalemi açılmalıdır. Çünkü yazıyı güzel yazan kalemini güzel tutan ve iyi açandır (OLE, 1910: 17). Yazar, kendi düşüncesine göre yedi sekiz yaşlarında anne babasından da zamanında bir terbiye görmüş çocuğun elifbayı öğrenir öğrenmez sadece Türkçeyi değil Arapça ve Farsçadan mürekkebin lisânımız olan Osmanlı lisânının da imlâsını yazar. Ayrıca eserde yabancı dillerden alınan kelimelerin kıraat ve kitâbetlerini dilimizin şivesine uydurmamız gerektiği de ifade edilmektedir.

Yazar bu elifbâ ile yedi yaşındaki çocuğunu okutup yazdırdığını memleket dahilindeki bütün çocukları da kendi çocuğu gibi gördüğünden bu risaleyi onların da nazar-ı istifadelerine sunduğunu belirtmiştir. Zor, karmaşık mevzulara dördüncü beşinci derslerde girip çocukları korkutmadığını yine örneklerini basit ve anlaşılır örneklerden seçtiğini, çocukların kafalarını karıştırıp cesaretlerini kırmadığını dile getirmiştir. Bu

eser sayesinde bir çocuğun en kısa sürede ve kolaylıkla okuma yazma öğreneceğini ümit ettiğini dile getirir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMĀNLI LĪSĀNĪ’NIN TRANSKRĪPSİYONU

1. ‘OŞMĀNLI LĪSĀNĪ’NIN TRANSKRĪPSİYONU

‘OŞMĀNLI LĪSĀNĪ

Eşer-i hāme’i Şālih İhsān

Ez-hevācegān-ı Mekteb-i Bahriye’i Şāhāne

Her hāḡḡı şāhib-i eşere ‘ā’iddir.

Mühürsüz nüshalar sāhtedir.

Ma‘ārif Nezāret-i Celīlesiniñ ruḡşatını hā’izdir

İSTĀNBŪL

(A. Āşāduryān) Şirket-i Mürettibiye Maḡba‘ası- Bāb-ı ‘Āli Cāddesinde Numero 56

1312

Taḡdīs-i Ni‘met

Cenāb-ı rabb-i ‘izzet, bihāḡḡın nur-u nübüvvet, ḡurretü’l ‘ayn ‘Oşmāniyān, ḡalife’-i rusūl Rabbü’l enām efendimiz ḡazretleriniñ vücūd-u ‘āli müsevvid mülūkānelerini bu mülk ve millete baḡışlasın.

Müceddid-i şānī’i devlet ve ḡizānetü’l ḡükm-i ḡükümet olan padişāḡımız efendimiz ḡazretleri terāḡḡiyātıñ mürevviç i‘zāmıdır. Buña rüz-ı cülūs-ı ḡümāyūnlarından beri vücūda getirdikleri āşār-ı me‘āli dişār ile istidlāl ideriz. Cümle’i terāḡḡiyātıñ maşdarı olan ma‘ārifin terāḡḡı ve teālīsine Ma‘ārif-i ‘Umūmiye Nezāreti Celīlesi tarafından cidden bezl-i ecellı ḡimmet buyruluyor. Bu ‘uluvvi ihtimām ḡemān ḡiçbir memlekete maḡşüş deḡildir. ḡāmi’i fūnūn ve ‘irfān ve māḡi’i ceḡli ve ‘aduvvān şeriyār-ı mufahḡam efendimiz ḡazretleriniñ eşer-i pāḡ ḡümāyūnlarından serm-ū inḡirāf etmeyen nāzır ma‘ālīm zāḡirimiz Devletlü ḡasan ḡüsni Pāşā ḡazretleriniñ āşār-ı teşvikāt feyz-i ḡāyāt faḡimāneleri Mektebi Bahriye’i Şāḡānemiziñ ders nezāretine feyz āver rif‘atlu Sāmī Bey’iñ yāveri’i ḡimem-i ma‘ārifperverānesiyle mu‘allimīn ārkadaşlarım tarafından maḡşad-ı terāḡḡiniñ ḡuşūline ni‘amüzzeri‘a olan (iddiāyı müsābaḡat) dan demāver olurcasına fūnūn-u şitāye mütē‘allıḡ vücūda getirilen āşār-ı

nāfi‘a talebeyi öteden beri ecnebî kitâblarına mürâca‘atla iğne ile kuyu kazmağdan kurtarmışdır. Ahiren mektebimiziñ nezâret-i ‘umūmiyesine şerefâver olan

b

‘İzzetli Hüsni Bey Efendi’imiziñ yeniden teşebbüs buyurdukları icrâ‘at, Teraqqiyât-güsterâneriyle terbiye ve tahşiliñ kat kat i‘tila edeceğine emniyetimiz berkemâldir. Bahriye kütübhanemiz az vakit içinde zâbitân bahriyemiziñ âsarhâme ve tercümeleriyle mâlamâl olmuştur. Bu âsar-ı bergüzideye nisbetle bu veciz naçiz âfitâb cihântâbe nisbetle şu‘le‘i şebtâb meşâbesinde kalır. Eğer ‘atf-ı lehâzâ-i ‘itibâra mazhar düşübde kütübhaneyi mezbûruñ bir köşeciğinde bir mevki‘ tatabilirse bu ‘âciz-i bivâyeleri için ondan büyük ni‘met ve şeref-i cihân kıymet olamaz.

İfâde‘i Merâm

Söylemekde olduğumuz lisân, herkesiñ bildiği veçhile üç lisândan mürekkebtir. Lisânımızıñ mürekkebâtı ‘Arabî ve Fârisî olduğundan ‘Arabî ve Fârisîniñ de kavâ‘idlerini şâmil olmak üzere (‘Osmanlı Lisânı) nam-ı ‘umūmiyesi altında bir kitâbiñ tedvîn olunması luzûmunu çokdan his eylemiş ve bunuñ âlem-i şuhûd matbû‘âta gelmesini beklemekde bulunmuş idim. Gerçi meydanda birçok kavâid kitâbları mevcüddür. Fağat bunlardan hiçbiri lisânımızıñ hâ‘iz olduğu şerveti tabi‘ye ile mütenâsıb olacak mükemmeliyet-i matlûbeyi hâ‘iz değildir. Zirâ geçen seneden beri müsâbaka usûlü ile yapılan ve yapıdırılan Kavâid-i ‘Osmaniye kitâblarınıñ dâ‘ire‘i celile‘i ma‘ârifde münâ‘kid komisyon-u mahşuş ma‘rifetiyle tedkik edilerek Mekâtib-i Rüşdiye şâkirdânelerine tadrîs olunmak için derdest-i

c

intiḥâb bulunması şıdk-ı müdde‘âmızı isbât ider. Toğrusı devletlü Nâzır Pâşâ Hazretleriniñ şu himem-i celile‘i teraqqiyât-güsterânelerine ne kadar teşekkür edilse azdır. Bu ‘abd-ı kemişî‘ları Mektebi Bahriye‘i Şâhâne‘de mu‘allimleri bulunmak şerefiyle mübâhi olduğum sevgili talebelerimiñ teşviḳ ve terḡibleri ve her türlü âsar-ı fedâkâri ibrâz etmeleri sayesinde fenn-i kitâbete medḡal olmak üzere tadrîs etmekte bulunduğum dersleriñ hûlaşasını hâvi olmak üzere cemi‘ ve tertîb etdiğim şu risâleyi bimeane-i te‘âlî (Allahu Teala‘nın ihsanı ile) Mekâtibi Rüşdiye talebeleriniñ nazargâhı istifâdelerine ‘arz ediyorum. Vâkı‘â mükemmeldir diyemem fağat lisânımızı terkîb eden ‘Arabî ve Fârisîniñ lisânımızda câri olan kavâ‘idlerini de şâmil olduğundan kitâb müdevvine‘i sa‘iriyeye nisbetle talebeniñ daḡa ziyâde istifâdesini mücib olacağını

zannederim. ‘İlm-i şarfi kelimâtıñ aḥvālinden, ‘ilm-i nahvü kelimâtıñ terkibinden soñra ‘arz olan aḥvālinden baḥş ider birer fenn-i müstaḳil iseler de ikisiniñ de bir maḳşada ḥidmet edecekleri cihetle bir ‘ilm-i ‘itibār olabilecekleri haḳıḳat ḥāline istināden şarfi ‘Oşmānî, naḥvı ‘Oşmānî gibi bir ṭāḳım beyḥūde taḳsīmāt icrāsına lüzüm görmedim. Hem ḳavā‘id-i naḥviyemiz, elsine’i ecnebīye gibi naḥvı ‘Arabīye nisbetle laşey meşābesinde olduğundan ḳavā‘id-i şarfiyeden tefriḳine hiç ḥācet yoḳdur.

Lisānımızıñ ḳavā‘idindeki intizām elsine’i ecnebīyeye maḳis olamaz. Çünkü bu kıyası icra etmek üzere bir lisānıñ eselasāsı olan

d

(fi‘l) baḥşı intiḥāb ider ve taşrifātça bir mest şāyasıyla teşadüf edilmeyerek ezmaneniñ kāffesiyle ‘alel ḳāide taşrif olunduğunu dermeyān idersek sıdḳ-ı müdde‘āmız şabit olur. Fi‘llerimiziñ bu kadar mükemmel bir intizām ile taşrifātına muḳabil Fransızcanıñ ḡayri kıyāsı fi‘illerini şāmil kitābıñ ḥacmi ḥemān lisānı Fārisīyeniñ kavā‘idi ‘umūmiyesini şāmil olacak kadar büyük ve ḳorḳunç olduğdan başḳa menā‘atide ezberlemek külfetine inzimām edince kıyāsımızıñ derecesi ta‘ayün etmiş olur. Kıyāsı diye ḳabül ettikleri ef‘ālî dört (ḳoncugezon). Kıyāsen ḥale taşrif edebilmişler! Cem‘i baḥşideki istiḫnāatı pīş te‘emmüle alır isek bir zihniñ o kadar gürültüyü öyle ḳolay ḳolay ḳavramayacağını añlarız. Her bir kelime için tezkir ve te‘yiş ‘itibār iderek cins kelimeye göre ḥarf-i t‘arif tenkir isti‘mālî lisānı büsbütün işḡal etmiştir. Mektebimiziñ lisān mu‘allimlerinden Āleko Efendi’niñ (İngiliz Ḳavā‘id-i Lisāniyesi) nām eşer bergüzidesini arḳadaşlarımızıñ vāk‘i olan teşvikāt ḥayr ḥevaḥaneleri ile noḳşanı ma‘lūmātıma baḳmayarak lisānımıza tercüme iderken icrā etmiş olduğum acı tecrübe neticesi olarak diyebilirim ki İngiliz lisānınıñ telaffuzca mişal sā’ir hükmenilmiş olan müşkülâtı bizim uşul imlāniñ şikāyet olunān müşkülātına ḳat ḳat fā’iḳdir. Zirā telaffuāz için mükemmel bir ḳā‘ide’i ‘umūmiye vaz‘i mümkün olamaması, bir lügatiñ derste telaffuzu için ya lügat kitābına müracaatla anıñ sūret telaffuzunu görmeḡe yāḥud bir İngiliz’iñ

h

aḡzından işidub taḳlīd itmeḡe ihtiyāc bırakıyor. Fransız lisānında levāḥıḳ kelimātıñ imlāya virdiḡi müşkülāt az mıdır? İngilizcede İstikbāle delālet iden fi‘li iāneniñ müte‘addid olmasıyla bunlarıñ ta‘yini mevki‘ isti‘mālîleri ḥuşuşunda düçār olunan ḥaṭālar yüzünden şaḳā ile denizde boḡulmuş kesān ider, ölmediḡi mervīder. Lisānımızda isti‘mālîni tervic itdiğimiz terākibi Arabīyeye ve Fārisīyeniñ ehemmiyetlerini taḳdir

itmeyecek kimse yoktur. Çünkü Arabî ve Fârisîden aldığımız bu şeyler sâyesindedir ki lisânımız gerek fûnûn ve edebiyâtda gerek siyâsiyâtda bir sûreti mükemmelede ifâde'î merâma sâlih bir lisân olmuştur. Kâide'î Fârisîye üzere cereyân eden terâkîb-i tavşîfiyede sıfat ile mevşuf yazında 'aded ile cinsde aranılan muṭabaḳata muḳabil Fransızcada bu muṭabaḳat ma' ziyâde mevcûd olmakla birlikte mevşûflarından mü'ahḳar vâki' olan şîfatlarıñ mevşûflarından muḳaddem vâki' olanlarından ekşeri olması ve bu taḳdim ve te'ahḳuruñ ma' nâyı kelimeye de daḳlı ve te'şîri bulunması esmâ'î işârât ve zemâ'irde de ayrıca tezkîr ve te'nîş 'itibâr olunması bir aḳsân ile tezkîri ve diğerk âfsân ile te'yîşi mu' teber olan kelimâti ḫıfz itmek mecbûriyet elimesi me'âni efâli mefâ' ile cerü işâl için gâḫ ḫurûfi cäreiyi tevsîṭ itmek ve gâḫ itmemek ve bunuñ için de bir kâide olsun vazî' olunamâmak, işbât etmek istediğimiz maḫremi intizâmıñ derecesini taḳdir olunamayacak derecede artırmaz mı?

v

Telaffuz ceḫtine gelince: Lisânımızıñ telaffuzu semi'e ziyâde mülâyim gelecek âhenk şavtıñı ḫâ'iz olduğı âlimiñ taḫt 'itirâfindadır. Zirâ Arabî ve Fârisî lisânlarınıñ müziḳâl ya'ni mûsiḳi te'şîri baḫş etdiklerini Avrupalılar söylüyorlar. Lisânımızıñ cüz'î aşliyesi olan Türkce ise (gâvral) ya'ni ḫançeri bir lisân olmadığından bunuñ daḫi ḳabâ'ad olunamayacağı ṭabî'îdir. Arabî ve Fârisî sâyesinde ḫâl ve mevki'e isti'mâl edilecek luğatlerimiziñ pâyânı yoktur: meşelâ " celâdet, gâzanfer, galibañ gibi sem'e ḳuvvetli gelecek elfâzı cüzilemiz " tebessüm, zülf, nâz gibi ḳulağı ḫafîf gelir. Elfâzı raḳîkemiz velḫâşıl ḫer vâdide ḳullanacak şeylerimiz mevcûddur. Şîve ve sadelikce lisânımızıñ dünyânıñ en güzel bir lisânı 'addolunmağı şâyândır. Bunu ḫer ḳavim için ciblî olan lisân muḫabbetiniñ sevḳiyle söylemiyorum. Ancak elcâyı ḫaḳîḳatle bîṭarafâne muḫâkeme ediyorum. Zirâ meşelâ (yazdığım mektub) terkîbi dil-i fârisî âḫer bir lisâna tercüme olursa "Evvel mektubki ben anı yazdım." sebkinde bir ismi mevşûl ile ifâde olunmaḳdan başka bir tarz ifâde olunmadığından (ḫayrül kelâmi mâ ḳalle ve delle) muşaddâḳınca (yazdığım mektüb) ta'bîri elbette dilnişindir. ḫele rivâyet fi'lerimiziñ ḫâ'iz oldukları eḫemmiyetin derecesi lisân-ı âşinâları nezdinde bizden de büyükdür. Çünkü elsine'î sâ'irede rivâyete maḫşuş bir şîga yoktur.

z

—ma' nâyı inḫisârı müfîd olmayacak şüretde 'aleliṭlâk fâ'iliñ mef'üle onuñ da fi'le taḳdim iderek cümle tertîb edilmesi âhengi intizâma daḫâ muvâfiḳ geldiğı 'ulemây-ı elsineniñ iddi'âlarıyla şâbitdir. Velḫâşıl lisânımızıñ elsine'î sâ'ireden

temeyyüzüne medār olacaq dahā pek çok havāsı varsa da derūn-u risālede mūnderic bulunmuş olduğundan burada tekrārından şarf-ı nazar olunmuşdur.

Bundan böyle devā'irce yazılacaq muharrerātın da gāyet açık lisān ile yazılması hakkında devā'ir-i devlete şeref taştir buyrulduğunu istibşār etdiğimiz emri sāmīniñ sāye'i ma'āruf vāye'i hāzreti şehriyāride lisānımızca da bir devr-i teraqqi açacağı şüphesizdir. Hükūmeti seniyyeniñ lisānımızın istikmalî huşūşunda şu vecñilede ibraz buyurduğu āşar-ı teceddūd-i perverāneye 'arż-ı şükran-ı firāvān ideriz.

‘Oşmānlı Lisānı

Bismillahirrahmanirrahīm

Elḥamdulillahi ḥaḫḫa ḥamdihî vaşşalatü vesselāmü ‘ala hayra halkıhî ve ala alihi ve şaḥbihi.

‘Oşmanlı lisānında ḥarf otuz ikidir: Elif, be, pe, te, şe, cim, çe, ḥa, ḥı, dal, zel, ra, ze, je, sin, şın, şad, ḍad, tı, zı, ‘ayın, ğayın, fē, ḫaf, kef, lam, mim, nun, vav, he, ye.

İşte bunlara ta‘lim ḥurūfi ma‘nāsına “ḥurūf-i ḥecā” tesmiye olunur. Bunlara “ḥurūfi mebāni” de denilir. Ḥurūfi ḥecā iki kısım olub biri māba‘dına bitişmeyen ḥarfler olub bunlara “ḥurūf-i munfaşıla” denilir ki “ elif, dal, zel, ra, ze, je, ve” ḥarfleridir. Diğeri māba‘dına bitişen ḥarfler olub bunlara da “ḥurūf-ı muttaşıla” dinilir ki bunların bākīsīdir.

Ḥareke—Kelimātı teşkıl iden ḥurūfun rābiḫalarıdır. Ḥareke üçdür üstün, esre, ötre dir bunlara fetḫa, kesre, zamme de derler. Manṭūk bih olan ḥarf yā kendi ḥarekesine mu‘temed bulunur.

2

Oña (müteḥarrrik) derler. Yāḥūd māḫabliniñ ḥarekesine müstenid bulunur. Oña (sākin) derler. Ḥarf-i sākiniñ üzerine (cezm) ta‘bir olunān şu (°) işāret vaz‘i olunur. Fetḫa ile zamme ḥarfiñ üstünden, kesre altından resm olunur.

Ḥurūf-ı İmlā— Kelimāt-ı Türkiyyeye maḫşuş olmaḫ üzere “elif,vav,ye” ḥarfleri olub (elif, he) ḥarfleri fetḫaya (vav) zammeye (ye) kesreye ‘alāmet olarak yazılır.

Ḥurūf-ı Med— “Elif, vav, ye” ḥarfleri olub bunları Arabī, Fārisī kelimātında fetḫayı, zammeyi, kesreyi med ider.

Ḥurūf-ı Resmiye— Kelimāt-ı Arabiyye ve Fārisiyyede telaffuz olunmayan (vav, he) ḥarfleridir: ḥāce—ḥāhiş gibi.

Elif dā'ima harf-i med olup üst tarafındaki harfiñ harekesini itāle ider: kātib gibi.

(Ye, vav) daħi Arabī ve Fārisī kelimelerde harf-i med olup “ye” kesreyi “vav” zammeyi med ider. Bākī—derūn gibi. Eđer harf-i med olan elifiñ üst tarafındaki harf yine elif ise üzerine (āmir) tarzında med işāreti atılarak iki elif yazılmaz.

Tenvīn—Filaşl nunlamak demektir. Esmā'ı Arabīyye

3

evāhirine lāhiķ olur ki o “nun” harfi yalnız melfūz olur. Mektūb olmaz ħađda oña ‘alāmet olmaķ üzere kelimeniñ aħirine çift hareke atılır. İşte bu çift harekeye mecāzen (tenvīn) denilmiştir:

Lāfzen—biğayr-i haķķın gibi.

İki üstün ile bütün kelimeleriñ āħirinde elif yazılır:

Ħayyen—meyyiten gibi. Faķađ ba‘del elif hemze ile biten kelimātda bu kā‘ide cāri değildir:

Bināen ‘aleyh—eşer-i pedere iķtifāen gibi.

Bir de “ma‘ni” gibi elif maķşura ile yazılan kelimelerde iki üstün için elif yazılmaz:

ma‘nien gibi.

Ve birde tā'ı merbūta ile biten kelimātda iki üstün için elif yazılmaz: mddeten gibi.

Da‘va, fetva gibi kelimeleriñ elifini (ye) şeklinde yazmanıñ bir kıā‘idesi vardır şöyle ki āħirde vākī‘ elifler üç harfli kelimelerde aşlı ‘itibāriyle ya‘ni eđer aşlı vā‘v ise ‘amūden ve eđer yā ise (ye) şeklinde resm olunur.

Kelimeniñ vāvī yāħūd yā'ı olduğunu luğat kitābları ta‘yīn ider.

4

‘Aşā—ku‘ra gibi.

Kelimeniñ harfi üçten ziyāde ise āħirdeki elif kendinden evvel (y) olmadıkça (y) şeklinde yazılır:

Ħatta-a‘ma- evlā- şetta- ma‘na-murtaza- Muştafa- şafra- kübra- da‘va gibi.

Kendinden evvel (y) olursa ‘amūden yazılır:

Dünyā-rüyā-‘ulyā-şüreyyā gibi.

Bir de (ya) ile yazılan kelimeler bir terkibe dāħil olubda ħarekelenmek lāzım gelince “elif” ile yazılır:

Fetvā-yı şerīfe- da‘ vāy-ı mezkūre gibi.

Hemze

Evā’ il kelimātda bulunan hemzeler umumiyetle ‘ amūden resm olunur:

Aḥmed- Emel gibi

Aḥirde vāki‘ olubda māḳabli sakin olanlar bilamerkez şöyle (◌) resm olunur:
cüz’i - bed’i gibi

Sakin olubda māḳabli müteḥarrik olanlar o ḥarekenin muḳtezāsıyla resm olunur:

Be’is- bi’r-mü’mīn- gibi.

5

Müteḥarrik olanlar māḳabliniñ ḥarekesine tābi‘ en yazılır:

Mu’ahhar- fe’e-sa’ile gibi.

Meksūr olursa yine kendi ḥarekesine tābi‘ en yazılır:

Rey’is gibi.

Müteḥarrik olubda māḳabli sākin olduğda kendi ḥarekesiniñ muḳtezāsına tābi‘ olur:

Sā’il- es’ile- mes’ele- mes’ül, mer’e

Ḥurūf-u Hecāniñ Şemsiyye ve Ḳameriyye Ḳısımlarına İnḳisāmı

Şems, ḳamer kelimeleri birer ḥarf-i ta‘ rīf ile (eşşems) (elamer) diye telaffuz olunduḳlarına nazaran (eşşems) de cāri olan ḥāle mütābi‘ t eden ya‘ ni (şe) gibi müşeddid oḳunan ḥurūfa ḥurūf-u şemsiyye; (elḳamer) de cāri olan ḥāle muḳābaḳat eden ḥurūfa da “ḥurūf-ı ḳameriyye” denilir. İşte ḥurūf hecāniñ böyle şemsiyyesini, kameriyyesini bilmeniñ, imlāyı toḅru yazmaḳa daḳl-i küllisi vardır:

Mine’l-bāb ile’l miḥrāb — aleşşabāḥ — zülcenāḥeyn

İbne’l şeriy ve’l şüreyyā— ala mela’innās —ebu’l maḡāzī gibi.

6

“ennefs” gibi ḥarf-i ta‘ rīfli kelimeleriñ hemzesi yalnız (lam) ḥarfine muḳārin olduğ vaktide mektūb olmaz “zulmennefs” gibi.

Kelime

Bir lafzı ma‘ nidārdır. O da (isim, fi‘l, harf) den ‘ ibāret olmaḳ üzere üç kısımdır.

İsim

Başlı başına ma‘ nāsı var ve o ma‘ nāniñ ezmineye iḳtirānı yokdur:

Kitāb—ḳalem gibi.

Ta'yin-i cinse mevzū'u ve dāl olan isimlere “ism-i cins” yāhūd “isim-i ‘ālem” : Aḥmed, Maḥmud, gibi ta'yin-i eşḥās ve efrād-ı dāl olanlara “‘ālem” : Dicle, Fırat, Mekke gibi emkineye maḥşūş olanlara da “ism-i ḥāss” denir.

İsm-i cinsler (ism-i zāt) (ism-i ma'na) 'itibāriyle ikiye münkaşımıdır. Kendi nefesiyle kā'im olan mevcūdātın isimleri “ism-i zāt” dır. İnsān-ḥayvān- cebel- melek-rūh-

7

āteş gibi. Bizātihi mevcūd olmayüb gayr ile kā'im olan ma'nāya delālet iden isimlere “ism-i ma'ni” dirler: 'ilm, ḍarb gibi ki bunlar 'ālim, ḍārib ile kā'im birer ma'nadır.

Esmā'i Türkiyyeniñ Müfred ve Mecnū' Olması

Bir isim müfredde aḥirine yalnız bir “ler” ilāvesiyle mecnū' olur: kitāb-kitāblar, kalem- kalemeler gibi. El sine'i sā'irede de olduğu gibi müstesnāsı falānı yokdur. Esmā'i Türkiyyeye maḥşūş olan (kemiyyet) ḥāşası müfred ve cemī olmaḡdan i'baretdir. (keyfiyyet) ḥāşası isimleriñ müzekker ve mü'enneş i'tibār olunmasıdır.

Tezkir ve te'nīs, Türkî ve Fārīsi kelimātda mu'teber deḡildir. 'Arabiye maḥşūşdur. Edāt-ı cem' olan “ler” edāt-ı 'Arabi ve Fārīsī kelimāta da dāhil olur.

“Ḳavim, 'asker, tā'ife” gibi ma'nen cem' olan ve ism-i cem' ta'bir olunan isimler ile zāten cem' olan kelimāt-ı 'Arabiye “ler” ilāvesiyle cem' edilmez, faḡat “uşul-i inḡısam” ile mekātib-i 'askeriye talebeleri mecālis 'a'zāları dinilebilir.

8

İsm-i cem'ler lafzen müfred olmaḡ itibāriyle kā'ide'i 'Arabīyyece mecnū' olurlar: ḡavim, aḡvām—'aşiret, aḡāir—'asker -'asakir gibi.

Esmā'i 'Arabīyyeniñ Müşenna ve Mecnū' u Olması

Müşenna ki “oña teşniye” de dinür. İsm-i müfrediñ aḡirine bir “elif” ile bir “nün” yāhūd māḡabli meftūḡ bir “yā” ile bir “nün” ziyāde edilir: ḡarf, ḡarfān yāhūd ḡarfeyn — noḡta, noḡtayn gibi.

Ḳarfī cerli ism-i mef'ulleriñ teşniyesi zamirlerde icrā olunur: mñmālieyḡimā, müşārūnileyḡimā gibi.

Teşniyede bir de “taḡlib” kā'idesi vardır.

Taglīb—yekdiğerine münāsib iki kelimeniñ yā lafzen eḡaffını veyāḡūd ma‘nen eşref ve eşşerini diğerine ġālīb kılarak onu teşniye itmekdir:

Ḥüsneyn = Ḥazreti Ḥasan ile Ḥazreti Ḥüseyn

ebeveyn = eb ile ümm

vālideyn = vālid ile vālide

9

lisānımızda taglīb için “ler” ilḡāk olunur:

Reşid Pāşalar gibi.

Teşniye Olarak Müsta‘mel Ba‘zı Elfāz

Melvān =Leyl ve neḡār : māteakibü’l melvān gibi.

Naḡleyn =İns ve cin : resūlu’n naḡleyn gibi.

Ezherān = Şems ve kamer : māḡali’l ezahrān gibi.

İştılāḡāt-ı Şarfīyye’i ‘Arabīyye

Esmā’i ‘Arabīye nev‘i ḡurūf‘itibāriyle şaḡiḡ ve mu‘tel nāmları ile ikiye taḡsım olunur. “vav” “ye” “elif” ḡarflerine –ḡalden ḡāle teḡavvül istedikleri ciḡetle–”ḡurūf-u ‘alet” tesmiye olunduğı gibi ḡurūf-u mezkūreyi ḡāvī olan kelimelere de ‘illetli ma‘nāsına “mu‘tell”denilmiştir ki mu‘telü’l-fa’(•) olan kelimāta “mişāl” muteli’l ‘ayn olanlara “ecvef” mutelü’l lām olanlara “nāḡış” denilmiştir: va‘ad, ḡayr, ‘uzv gibi. “lefif” iki ḡarf ‘illeti ḡāvī olan bir kelime olub ḡarfeyn

[•] Fā’, ‘ayn, lām ta‘birleri kelimenin birinci, ikinci, üçüncü ḡarfleri demektir.

10

Mezkūreyn muttaşılan vaḡi‘ olur. İşte “lefif maḡrūn” münfaşılan vāki‘ olur işte “lefif-i mefrūḡ” tesmiye olunmuştur.

Yevm—vaḡi gibi.

Bu envā’iñ mā‘adāsına “şaḡiḡ” denilir:

Ḍarb – ḡatlı gibi.

Maḡmūz—ḡurūf-u aşliyesinden biri hemze olan kelimedir:

Emr—ekl—be’is gibi.

Müzā’if iki ḡarfi cins ve eḡadden olan kelimedir:

Ümm—ḡalel—himem gibi.

Mecmū'

Oña cem' de dirler. Üç nev' dir: cem' müzekker, cem' mü'ennes, cem' mükesser.

Cem' müzekker— Müzekker olan müfrediñ āhirine yā (vav ile nūn) yāhūd (yā ile nūn) ilḥaḳ edilmekle olur:

Mü'min, mü'minūn—mü'minîn gibi.

11

Cem' müzekker şifāt-ı 'uḳalāya maḥşūşdur. Kitāb, ḳalem gibi isimler bu şığa ile cem' lenmez. ('ālim) ālemān şüretinde cem' lenmesi zevili'l 'uḳulūñ taḡlībine mebnīdir.

Cem' Mü'enneş

Tā'i te'nīşin ḥazfindan şoñra (et) ile niḥāyetlenen cem' lerdir:

Mu' cize, mu' cizāt—bāhire, bāhirāt gibi.

“fa' le” vezninde olanlar (fe'alāt) vezninde cem' lenir:

Fetḥa, fetḥāt—def' ā, defa' āt gibi.

Ecvefler müsteşnīdir:

Zevce, zevcāt gibi.

“fu' le” veznindekiler ṭoḡrudan ṭoḡruya cem' lenir.

Şübḥe, şübeḥāt gibi.

12

Bu vezin için ḥarf-i vasaṭı meftūḥ ve maẓmūm oḳumaḳ da cā'izdir.

“Fi' le” veznindekiler ṭoḡrudan ṭoḡruya cem' lenir.

Ḥidmet, ḥidemāt gibi.

Bu vezin için ḥarf-i vasaṭı meftūḥ veyā meksūr oḳumaḳ da cā'izdir. Şalāt, vefāt gibi. Elifleri vav'dan veyā maḳlūb olan kelimelerde elifler 'inde'l cem' aslına reddolunur:

Şalāt, şalavāt—vefāt, vefayāt gibi.

Ḥarf-i hecā isimleri cem' mü'enneş şığasıyla mecmū' olur.

Elif, elfāt—ba', bā'at—cem', cemiyyāt gibi.

Ḥarf-i hecā isimleri şöyledir:

Elif-bā'-tā'-sā'-cīm-ḥā'-ḥā'-dāl-zāl-rā'-zāi-sīn-ṣīn-ṣād-dād-ṭā'-zā'-c ayn-ğayn-fā'-kâf-kâf-lam-mīm-nūn-vāv-hā'-yā'.

13

Cem' Mükesser

Müfrediñ sığası bozularak ḥāşıl olan cem' dir. Bunuñ bir kâ'ide'i maḥşūşası yoktur:

Recül, ricāl—küttāb, kütüb—risāle, risā'il gibi.

Cem' mükesser vezinleri pek çoktur burada bir dereceye kadar kıyāsa uyabileceklerini beyān edeceğiz.

“Fu'le” vezninde olanlar “fu'l” vezninde cem' lenir:

Şūret, şuver—ḳuvvet, ḳavī

“fa'le” vezninde olan ba'zı kelimāt vezn-i mezkūr üzre gelir:

Devlet, düvel—ḳarye, ḳariyy gibi.

“Fa'le” veznindekiler “fi'āl” vezninde cem' lenir.

Cenne, cinān gibi.

“fi'le” veznindekiler “fi'al” vezninde cem' lenir: hikmet, hükm—ḳıymet, ḳayyim gibi. “fā'il” veznindekiler “fe'ale” vezninde cem' lenir: cāhil, cūhelā- fāsıḳ, feseḳa- kāfir, kefere gibi.

14

Mu' telil-lam olub (fā'il) vezninde olan şıfatlar “fu'lat” vezninde cem' lenir:

Ḳaḍı, ḳuḍāt—dāhi, dūhāt—vāli, vūlāt gibi.

(Fa'il) vezninde olanlar (fa'la) vezninde cemilenir:

Marīz, marza—esir, esra—šetit, şetta gibi.

(Fa'ile) vezninde olub mu'teli'l lam olan kelimeleriñ mecmu'u (fe'āla) vezninde olur:

Ḳaẓiye, ḳaẓāya—vaşiye, veşāya gibi.

Fail ve faalmanasını müfid olan fail vezinlerinde bulunan kelimāt (fu'alā) vezninde cemilenir:

Şā'ir, şu'arā—'ālim, 'ulamā—fāzıl, fuẓalā—zarif, zūrafā—şerif, şürefā gibi.

Üçüncü ḥarf-i med olan dört ḥarfli kelimeler (ef'ile) vezninde cem' lenir:

Cevāb, ecvibe— mişāl, emşile—su ’al, es ’ile gibi.

Mehmūz elfā ’i olan müfredleriñ cem ’ lerinde medli elif hāşıl olur:

İlāhe—ālihe gibi.

15

Nākışdan müşelleşü ’l fa ’ olan ya ’ ni harf-i evveli üç hareke ile oğunabilen (fe ’ āl) veznindeki kelimātiñ aħirinde bulunan hemze yāya munğalib olarak (ef ’ ile) veznine girer.

Du ’ ā ’, ed ’ iye—şenā, eşniye—veā, ev ’ iye gibi.

Muzā ’ ifden olan (fe ’ āl) veznindeki kelimātiñ cem ’ lerinde tazif hāşıl olur:

İmām, e ’imme—zuğāğ, eziğğa gibi.

Muzā ’ ifden (fa ’ il) vezninde olan şıfatlar ’ alelekşer (ef ’ ile) vezninde cem ’ lenir:

Celīl, ecile gibi.

Nākışdan ve naķış hükmünde olan lefifden muzā ’ ifden (fa ’ il) veznindeki şıfatlar (ef ’ ilā) vezninde cem ’ lenir:

Zekī, ezkiyā—ğani, ağniyā—velī, evliyā gibi muzā ’ ifde teşdid hāşıl olur:

Ṭabīb, etbā—ħabīb, eħbā gibi.

(Ef ’ ale) veznindeki kelimāt (efā ’ il) vezninde cem ’ lenir:

Enmele, enāmil gibi.

16

Müşelleşü ’l fā vel ’ ayn olan (ef ’ al) veznindeki kelimāt (efā ’ il) vezninde cem ’ lenir:

Işb ’ a, eşāb ’ i gibi.

(Uf ’ ūl) (if ’ il) vezninde bulunan kelimāt (efā ’ il) vezninde cem ’ lenir:

Üslūb, esālīb — ibriğ, ebārīk gibi.

(Ef ’ āl) vezninde cem ’ olan kelimāt (efā ’ il) vezninde bitekrār cem ’ lenir:

Ağvāl, ağāvīl—esmā ’, esāmī gibi.

(Fev ’ al) (fev ’ ale) (fā ’ al) (fā ’ ile) (fā ’ il) vezinlerinde bulunan kelimeler (fevā ’ il) vezninde cem ’ lenir:

Cevher, cevāhir — savm ’ aa, savam ’ — ’ ālim, ’ avālim — fā ’ ide, fevā ’ id — cānib, cevānib gibi.

(Fā ’ ūl) vezninde bulunan müfred (fev ’ il) vezninde cem ’ lenir:

Fānūs, fevānīs gibi.

(Fa' ile) (fi'āle) vezninde olan mü'enneş müfredler (feā' lil) vezninde cem' lenir:

17

Ḥaḳīka, ḥaḳāyık—risāle, risā'il gibi.

Şağire, kebire kelimeleri 'inde'l cem' şağār, kibār olur (günāh)

Ma'nāsına olunca şıgā'ir, kibā'ir diye cem' lenir[°]

Riyā'i mücerridleriñ cem' leri (feā' lil) veznindedir:

Dirhem, derāhim—defter, defātir—tercüme, terācim gibi.

Ḥarf ahīrinden evvel ḥarf-i med olan rubā'iler yāḥūd şulāşī mezīdler (feā'lil) vezninde cem' lenir: ḳandīl, ḳanādīl gibi.

Mef' al, mef' il, mif' al, mef' ale, mef' ile vezinlerinde bulunan kelimeler (mefā' il) vezninde cem' lenir: mekteb, mekātib — mescid, mesācid — minber, menābir— medrese, medāris — menzile, münāzil gibi.

Mif' āl, mif' il, mef' ūl vezinlerinde bulunan kelimeler (mefā'l) vezninde cem' lenir: miftāḥ, mefātīḥ — miskīn, mesākīn — mecnūn, mecānīn — mektūb, mekātib gibi.

Mīzān, mīkāt, mī'ād kelimelerindeki gibi vav'dan maḳlūb olan yālar 'inde'l cem' aşlına reddolunur: mevāzīn—mevākīt—mevā'id gibi.

Tif' āl, tif' āle, tef' il, tef' ile vezinlerinde bulunan kelimeler

[°] Ḥaşā'is, ḥaşā'il, sefā'in gibi cem'ler ḥaşāyis, ḥaşāyil, sefāyin gibi yazılmamalı.

18

(Tefā' il) vezninde cem' lenir: timşāl, temāşīl—takāsr, taḳāşīr—tesbīḥ, tesābīḥ—tervīḥe, terāviḥ gibi.

İsmi 'Acemīlerin “Arabī olmayan isimler” cem'i (tefā' ile) vezninde olur: fir'avn, ferā'ine—kisra, ekāsire—ḳayşar, ḳayaşire gibi.

Fevā'id—Gemi ma'nāsına olan (fūlk) kelimesi hem müfred hem cem'dir. Müfredi müzekker, cem'i mü'ennesdir. Beşer kelimesi ki insan ma'nāsınadır. Müfred ve cem'i için musāvī olduğu gibi tezkīr ve te'nīş için de musāvīdir. Mer' ve imru' ile mer'e ve imre'et kelimeleriniñ cem' leri ricāl ve nisā'dır.

Müfredi Müsta‘mel Olmayan Bazı Cem‘ler

Müfred	Cem‘i	Müfred	Cem‘i
ila’	illa’	übtüle	ebā‘il
ber	ebrār	tirb	etrāb
ceyl	ecyāl	ermele	eramīl
ağha	ađhī	uštura	usātīr
sefer	esfār	şefiķ	eşfāk
şarţ	eşrāt	‘arf	‘arāf

19

Müfred	Cem‘i	Müfred	Cem‘i
aţf	i‘ţāf	āmm	a‘vām
‘ayn	a‘yān	fevh, fem	efvāh
lūbb	elbāb	ma‘ī	em‘ā’
nibr	enbār	naĥv	enĥā’
nāşır	enşār	naķz	enķāz
vebaş	evbāş	vedīd	evdā
harem	ehrām	ĥayra	ĥayrāt
ĥurāfe	ĥurāfāt	ĥaşre	ĥaşerāt
ĥemāle	ĥemā’il	şa‘ira	şeā’ir
sema	semāt	terhe	terhāt
ĥaşere	ĥaşerāt	şimāl	şimā’il

Müfred Maķāmında Kullanılan Ba‘zı Cem‘ler

Esnā’—aĥbāb—erbāb—eşnāf—a‘zā—akrān—elķāb—evlād—ĥavādiş—
ĥademe—ţalebe—‘amele—teba‘a—taĥrīrāt

Ba‘zı kelimātın müfredi cem‘i musāvīdir: fülk, ĥandān, beşer gibi.

Ba‘zı cem‘ler müfredde bedel olarak sevķ olunur: ‘uķalā denildiği gibi.

20

Cemū‘ Fārisīyye

Esm‘i Fārisīyeniñ cem‘leri iki dürlüdür. Evāĥir-i esmāya zaviyü’l ‘uķulden olursa “en” olmazsa “ha” ilĥāk edilir. Ve eğer esmāniñ ahirinde (he) bulunursa kāf fārisīyye tebdīl olunur: ĥevāce, ĥevāceġān—güzeşte, güzeşteġān gibi.

(Ha) ile cem‘lenen cemū‘ Fārisīyye lisānımızda müstā‘mel deđildir.

Nemv ve teceddidi hā'iz olan eşyanıñ (en) ile de cem'leri cā'izdir: dirāht, dirāhtān—rūzūşeb, rūzān ve şabān gibi.

Kelimāt-ı 'Arâbiyye kâ'ide'i Fârisiyye üzere (en) ile cem'lenir: mu'teberān gibi.

Şıfat

İsmiñ aqsāmındandır. Hem zâta ve hem anıñ bir şıfatına ve hâline delâlet eden kelimedir. Kâ'ide'i Türkiyye üzere şıfat mevşûfundan muşaddem gelir: Güzel adam gibi.

Sözde şiddet göstermek için şıfat muşaddem sevğ olunur:

Büyükdür cenāb-ı hağ! Gibi.

Şıfat ba'zen mevşûfunuñ müte'alliğini beyān ider. Buña (şıfat-ı sebebîye) dirler: Şakalı uzun adam gibi ki burada şıfat olan

21

uzun kelimesi mevşûf olan adamı değil ana müte'alliğ olan şakalı tavsif ediyor.

Şıfatlar 'âdi isimler gibi mecmû' olur: iyiler—kötüler gibi.

Bu halde bunlarıñ mevşûfları maşzûf şâyılüb iyi adamlar, kötü adamlar taşdirindedir fağat terkibde vâk'i olduğda mevşûf cem' olsa da şıfat müfred kalır: Güzel adamlar gibi. Büyük, küçük gibi semā'en bilinmiş olan şıfatlara "şıfāt-ı semā' iye" dinilir.

İsm-i fā' il, ism-i mef' ul, sıfat-ı müşebbehe, şığa-i mübālağa, ism-i tafđil, ism-i taşğir, ism-i mensüb da sıfāt-ı kıyāsiyedendir.

İsimleriñ Haşā'ışı Lāzimesi

İsimler mücerred yāhūd fā' il nā'ib fā' il, mef' ul, muzāf muzāfun ileyh, mübtedā haber olur.

Mücerred—ismi vaz' olunduğu hāl üzere kullanılüb levāhıqdan āri olmak demekdir.

Mefā' il

Mef' ul— Birkaç türlü mef' ul vardır. Cümlesine birden "mefā' il" dirler.

Mef'ülün Muṭlaḳ—Fi'liñ mazmūnunu te'kīd için yine o fi'lden yapılan bir isim maşdar sığasıdır:

Bir geliş geldi—Bir oturuş oturdu—Bir vuruş vurdu gibi.

Mef'ül Bih—Bir fi'liñ nefyen veyā işbāten ta'lik itdiği bir şeyi olub “kalemi kesdim” denildiği zaman kesmek fi'li kaleme işbāten ta'lik itmiş, “kalemi kesdim” denildiği zaman fi'li kaleme nefyen ta'lik itmiştir.

Bir isim-i mücerredi mef'ülün bih yapmak için aḥirine bir (ye) ilhāk edilir: kāğıd, kāğıdı –kalem, kalemi gibi.

İsmi mücerrediñ aḥirinde ḥurūf-u imlādan biri bulunursa aḥirine ilhāk olunacak (ye) den evvel bir (ye) daha ziyāde kılmır:

Oṭa, oṭayı—efendi, efendiyi—elmā, elmāyı gibi.

“ālemiñ zevḳini sürelim” maḳāmında 'alāmet mef'ūliyetiñ ḥazfıyle “ālemiñ zevḳin sürelim.” gibi za'f te'lifleri pek çirkīn görünür.

İsimleriñ ḥaşā' iş-i lāzımesi muḳtezāsından olmak üzere kāf ḥarekelendiği vakit ḡayna” tebdil olunur faḳat bu kā'ide elsine'i ecnebīyeden me'ḥūz kelimātda cāri deḡildir: şandūḳ, şandūḳī—frank, frankī gibi.

Mef'ülün İleyh—Bir ism-i mücerredi mef'ülün ileyh yapmak için āḥirine bir “ha” resmīye getirilir: kitāb, kitābe—kalem, kaleme gibi. Āḥirinde ḥurūfu imlādan biri bulunan kelimeye mef'ülün ileyh ḥālinde āḥirine ilhāk edilecek (he) den evvel bir (ye) ziyāde edilir:

Efendi, efendiye—ḥevāce, ḥevāceye gibi.

Birine ḥiṭāben yazılacak muḥāṭab nunları kāf ile yazılmalı:

Seniñ çok iḥsānıñı gördüm. }
 Senin iḥsānıña pāyān yoḳdur. } gibi.

Mef'ülün Fih—Bir fi'lin zamān yāḥūd mekān vuḳū'una delālet ider: —Dün mektebde idim.—mişālinde (dün) zarf-ı zamān (mekteb) zarf-ı mekān (de) daḡī mef'ülün fih edātıdır.

Mef'ülün Leh—Bir fi'lin sebebini beyân ider. Edât-ı mef'ülün leh (içün) lafzîdir: Taḥşîl içün çalışmak lâzımdır gibi.

Mef'ülün leh edâtı olmak üzere 'Arabî olarak (li-ecli) ta'bîri ve Fârisî olarak (berây) lafzı kullanılır:—Liec'li'l meşâliḥe memleketi cānîbine gitmiştir.—ve—Berây-ı tenezzüh aḫalara gitmiştir gibi.

(Liecli) edât ta'lîliniñ medḥûlu olacak kelime “oğlumu liecli'l te'dîb ḍarb itdim.” cümlesinde olduğu gibi maşdar olursa edât-ı mef'ülün leh ḥazf olunarak medḥûlü menşûb olur:

24

Oğlumu te'dîben ḍarb itdim gibi. Terhîben lilemsâl, ḫaleben limerḍâtillah, ḥâlîşen livechillah gibi ta'bîrât müsta' mele hep bu ḫabildendir.

Fâ' il ve Nâ'ib-i Fâ' il

Fâ' il, kendine bir fi'l isnâd olunân kelimedir:

“Aḫmed Efendi geldi.” dir iseñ Aḫmed Efendi'ye gelmek fi'li isnâd olunmuş ve binâ'en'aleyh (Ahmed Efendi) fâ' il bulunmuş oluyor. Fâ'ilde aşıl olan fi'l üzerine taḫdim etmektir. Fâ' il ile mef'ülün ictimâ'ında aleliḫlâḫ fâ' il mef'ül üzerine taḫdim ider:

Ahmed Efendi beni döğdü gibi.

Lâkin inḫşâr ma'nâsını müfid olacak fâ'iliñ te'hîri muḫtezîdir. (Ahmed Efendi beni dövdü.) demekle (Beni Aḫmed Efendi döğdü.) demek de büyük fark vardır. Zîrâ birincisinde (Aḫmed Efendi başkasını değil ancak beni döğdü.) demek olduğu ḫalde ikincisinden “ Beni başkası değil ancak Aḫmed Efendi döğdü.” ma'nâsı müstefâddır.

Ba'zen fi'l, fâ' il ile mef'ül ârasına girüb:

(Aḫmed Efendi döğdü beni.) ve (Beni döğdü Aḫmed Efendi.) denilir ki bu türlü üslûb ifâdelerde ma'nâyı inḫşâr fi'li taḫdim iden kelimededir.

Ve ba'zen istiḡnâ'en fi'l maḫzûf olur mişâal (Kim geldi?)

25

su'âlîniñ cevâbında (Aḫmed Efendi geldi.) denilecek iken yalnız fâ' il zikrolunarak (Aḫmed Efendi) denilirse kelâm , belîğ olur.

Nā'ib-i Fā'il—Fā'ili mu'ayyen olmayan fi'liñ mef'ûli dimektir. Mişal (Ramazān tutuldu.) denilse (tutuldu) kelimesi bir fi'l-i mechûl olduğundan fā'ili mu'ayyen değildir. (Tutuldu) fi'l mechûlatı binā' ma'lûm şüretine ifrâğ ile (tutdu) denilse (ramazān) bu fi'l-i ma'lûmuñ mef'ûlün bihi vâkı' olarak cümle, (Ramazānı tutdu.) hey'etine girer. Bundan zâhir olarak ki fi'l-i mechûlden şonra gelüb haqîkatde mef'ûlün bih dimek olan sîğanıñ 'alâmet mef'ûliyetden mücerred olarak sevğ olunması ve binâen' aleyh fi'l-i mechule fā'il maqâmına kı'ım bulunması icâb ider. Mute'allikât fi'liñ dâ'imâ fi'l üzerine taqdim kılınacağı ma'lûm faqat eş'ârda ve ba'zen fi'le ehemmiyet verileceği zamânda te'hir olunur:

İnsandır memerr-i vukû'ât-ı nîk-ü bed
Şabret Kemâl miñnete in nîz begüzered
Ve şaşarım seniñ 'aqlıña mişallerinde olduğu gibi.

İzâfet

Bir ismi diğeri bir isme rabt itmekten 'ibâret olub evvelkisine “muzâfun ileyh” ikincisine “muzâf” dinilir. Bu mürekkeb-i izâfiye daği “terkîb-i izâfi” nâmı verilmiştir.

26

Terkîb-i İzâfi Kı'ide'î Türkiyye Üzere

'Arabî, Fârisî, Türkî isimleriñ kâffesinden yapılabileceği gibi kelimâtüñ 'Arabî, Fârisî, Türkî olmaları 'itibâriyle de tertibe ri'âyet olunmaz:

Çamlıcanıñ kirâzı
Allah'ın ihsânı
Bendeniñ güzîdesi
Kitâbıñ kı'abı
Pâdişâhıñ bendesi

Gerek maddeten gerek ma'nen muzâfun ileyh küll, muzâf andan cüz'î olmak lâzım gelir.

Muzâf ile muzâfun ileyh bir şey'e 'âlem olur yâhüd muzâfun ileyh muzâfıñ nev'ini beyân iderse râbıta hâzıf olunur: Tañrîrât kı'alemi—Çamlıca şuyu—kestâne fışeği—çâvuş üzümü gibi.

Kâ'ide'î Türkiyye üzere mef'ûlün maşdara izâfeti hâlinde daği râbıta hâzıf olunur: “Bir mantûk-u emr-i fermân-ı hümâyün bir encümen-i maşuş teşkiliyle icrâyi

müzāakere olunması” ibaresi (Bir mantuk-u emr-ü ferman-ı hümayun bir encümen-i mahsusan teşkiliyle icrayı müzakere olunması) taq̄dirindedir.

Muzāfun ileyh maşdar olduğu halde daği rābıta hazf olunur.

27

“erbāb-ı ticāreti ızrār itmek ‘ itiyādında bulunan eşhābı sefā‘ in” ‘ ibāresi “ erbāb-ı ticareti ızrār etmekleyin ‘ itiyādında bulunan aşhābı sefā‘ in” taq̄dirindedir.

Tetābu‘ ızāfātıñ men‘ i maqşadıyla da hazf olunur: (işbu komisyon hey‘ etinin dā‘ire‘i emānetde ictimā‘ iyle) ve (üç yüz sekiz senesi şubātı gāyesine q̄adir) ‘ ibārelerinde olduğu gibi.

Muzāf maşdar taḥfifi olduğu veyāhūd şığa‘i şıla bulunduğu taq̄dirde ekşeriyā muzāfun ileyhden alāmet ızāafet hazf olunur:

Ağnāmda şarbon hastalığı zuhūr iylemesine (yāhūd iğlediğine) mebnī... Gibi.

Eğer muzafun ileyh bir cümle olursa yine ‘ alāmet-i ızāfet hazf olunur: {“ Pādişāhim çok yaşa” du‘ āsı ref‘ i bargāhı Hudā kılmışdır. } ‘ ibāresinde olduğu gibi.

Muzāfun ileyh muzāfun ileyhiñ ārası meşşül olabilir:

‘ Aşiret mektebiniñ mebne‘i te‘ āli biñ üç yüz on senesi rebi‘ ülevveliniñ on ikinci günü teminen küşādı...gibi.

Ba‘ zen muzāfun ileyh istiğnāi külliye hazf olunur:

“Falan efendiye ḥüsn-ü ḥidmetine mebnī rütbe‘ i şālişe tevcīh buyurulmuşdur.” gibi ki “Falān efendiye āniñ ḥüsn-ü ḥidmetine mebnī rütbe‘i şālişe tevcīh buyurulmuşdur.” taq̄dirindedir.

28

Muzāfun ileyh cem‘ olub da muzāf müfred olursa mişal müte‘ addid çocukları olan bir peder ḥaqqında: (Çocuklarıñ pederi) denilecek yerde (çocukların pederleri) denilirse pederiñ ta‘ addüdi gibi bir iltibās lāzım gelir.

İltibas lāzım gelmeyen yerlerde daği (ler) iñ tekrārından lisānda taqlit ḥāşıl olacağı cihetle isti‘ mālinden şarf-ı nazār edilmelidir: “Aḥmed Bey sefāretler ma‘ iyetinde bulunmuş bir zātıdır.” ifādesi “Aḥmed Beğ sefāretler ma‘ iyetlerinde bulunmuş bir zātıdır.” Dimeğe terciḥ olunur.

Bu izāfete (izāfet-i lāmiyye) denilir zīra bu izāfet edāt-ı temellük ve ihtişaş olan (lām) harfiniñ ma‘nāsını mütezammındır. Faqaṭ (elmāsdan bilezik) terkibinde ma‘nāsına olan (elmas bilezik) terkibinde muzāfun ileyh muzāfiñ cinsini beyān ediyor. İşte bu izāfete de edāt-ı beyān olan (min) ma‘nāsını mütezammın olduğundan (izāfet-i beyāniye) denilmiŝdir.

İzāfet-i Fārisiyye

Elfāz-ı Türkiyye ile yapılamaz elfāz-ı Fārisiye ve ‘Arabīye ile yapılır. Muzāf muḳaddem, muzāfün ileyh mu‘aḥḥar irād olunub muzāfiñ āḥiri kesr ile oḳunur ki bu kesreye (rābıta’i izafet) dirlir:

İfāde’i merām—‘ulviyet-i İslām gibi.

29

Yalnız lafzı arzu olunan elfāz-ı Türkiyye’ye yāhūd ecnebīyeye ‘Arabī veya Fārisī kelimāt muzāf kıılınabilir:

Lafz-ı ağac—ma‘nāy-ı istatistik gibi.

‘Arabī maşdarlar, ism-i fā‘iller, ism-i mef‘üller mef‘üllerine muzāf olur: kesb-i mahāret—irād-ı kelām—ḳabl-i iŝlāḥ—muḥtāc-ı tetḳiḳ gibi.

Faqaṭ maŝdarıñ müte‘addī olması muḳtezīdir: (ta‘arruz ā‘dā) terkibinde maşdar mef‘ülüne muzāf olmayıb (ā‘dāy-ı ta‘arruz) demek deḡildir. (Ā‘dānın ta‘arruzı) ma‘nāsındır.

İzāfet-i Teŝbīhiyye—Müşebbīh bihiñ müşebbīhe izāâfetidir. Miŝal ziyānıñ ŝiḡa-i teŝbihinde kılıc gibi dīl ma‘nāsını müfid olmaḳ üzere ḳāide’i Fārisiye üzere (tiḡ-i zebān) denilir bu cihetle terkib-i mezkūra zebānıñ tiḡi gibi nisbet ma‘nāsını virmek ṭoḡru olmaz.

Bez-i naḳdīne’i himmet—teŝmīr-i sāid-i himmet—hāde’i tedḳiḳ—deycūr-u firāḳ—sevḳ-i semendḥāme—ḥaḍīd-i denā‘et—nevrüz-u saadet—tāziyāne’i teŝviḳ gibi terkibāt hep izāfet-i teŝbīhiye ḳabīlindedir.

Ḳā‘ide’i Fārisiyye üzere muzāfün ileyh cem‘ olunca muzāfiñ daḡi cem‘ olması icāb idir: Ḥedā’iḳe-i cinān—riyāz-ı cinān denilir. Ḥedā’iḳe-i cinān—ravza’i cinān dinilmez.

Muzāfun ileyhın te‘addüdü hâlinde anlar yekdiğesine bir (vāv) ‘āṭıfa ile ‘aṭf olunur: cenāb āferinde‘i gün ve mekân—hāmi‘i ‘ilm ve ‘irfān gibi. Ba‘zen kesre‘i izāfi hāzf olunur:

Zirdest—Serlevha gibi ki bunlar: zîr-i dest—ser-i levha taqdirindedir. Faqat (ekşeriyyeti ārā) bu kabilden değildir.

Ba‘zen muzāfun ileyh muzāfa taqdim ider:

Cihanşāh—sipahsālar—muhatāb—vaşiyetnāme—nāhudâ gibi ki bunlar şāh-ı cihān—sālārsipeh—tābmah—nāme‘i vaşiyet—hudāy-i nāv taqdirindedir.

Gerek kesre‘i izāfiniñ hāzfiyle olsun ve gerek muzāf ileyhın muzāfa taqdimiyle olsun—cüz‘i evveller sākin olduğundan – mümkün ise bir kelime hükmünde muttaşılan yazılmalı faqat kesre‘i izāfiyle olan terkipleri de münfaşılan yazmaq müreccihtir: hāk-i pāy—harc-ı rāh gibi.

Tetābu‘ İzāfāt

İkiden ziyāde izāfetiñ tevālīsīdir. Kāf ile olan Türkçe izāfetlerde şıket ziyāde olduğundan irādından mümkün olduğu kadar şarf-ı nazār idilmelidir; faqat isti‘mālinde zarūret olan tetābu‘un biṭṭabi‘ ṭoğru ‘addedileceği bedīhidir.

Bu tevālīnin üçe kadarı maqbūl, ziyādesi değildir: (Mühr-ü münir cihān-ı efrüz āfāk-ı semā‘i zātü’l bürüc, gibi tetābu‘lar maqbūl değildir.

İzāfet-i ‘Arabīyye

Lafziye ve ma‘neviye isimleriyle ikiye taqsīm olunmuşdur.

İzāfet-i lafziye—şifatiñ kendi mevşūfunā izāfetine denilir.

‘Azīmü’l emel gibi ki ‘azīm, emeliñ şifati iken muzāfün ileyhi olmuşdur.

Qā‘ide‘i ‘Arabīyye muzāfiñ āhiri zamme ile okunur faqat harf-i cerli olursa mecrūr okunur: min qable’rrahman—ilel āhirü’l devrān gibi.

İsm-i fā‘il ile ism-i mef‘ül bir nev‘ şıfat olduğundan bunlarda kendi mef‘üllerine izāfetle bir terkiib izāfi teşkil iderler: nāfız-ül kelim, ma‘mür-ül qalb gibi ki sözü nāfız, qalb-i ma‘mür demektir.

Eğer muzâf şıfat olmaz ise izâfet, ma' nevîye olur: (dâr-ül mu' allimîn) terki binde dârin mu' allimîne izâfeti, —dâr lafzı şıfat olmadığından—ma' nevîyedir faqat muzâf şıfat olub da muzâfun ileyh ana mef' ül vâki' olmazsa izâfet yine ma' nevîyedir: halk-üs-semâvât gibi ki terki b-i mezkûrda (halk) kelimesi her ne kadar ism-i fâ'il olub şıfat hükmünde ise de muzâfun ileyh olan semâvâtı kendine mef' ül itmek şerâ'itini

32

ha'iz olmağ için hâle yâhûd istiğbâle delâleti maşşud olmağ lazımdır. Halbuki terki b-i mezkûrdaki (hâlık) in ise yalnız (semâvâtın hâlığı) ' itibâriyle hâle yâhûd istiğbâle şümüli olmayacağı cihetle izâfet, izâfet-i ma' nevîyedir.

Muzâfın şartı teşniye ve cem' nevinden mücerred olmağdır: (ben-i âdem) gibi ki terki b-i mezkûrda olan (beni) kelimesi (ibn) kelimesinin cem' olan (benin) iken izâfet cehtiyle nunu düşmüştür.

“Fâ'ide 1” cem' müzekker muzâfun ileyh vâki' olunca hâlet cerde bulunacağından (bin) ile irâd olunur: rabbi'l ' âlemin, emirü'l mü'minân gibi.

Faqat bu kâ'ide-i ' Arabîyeye maşşus olub üslûb-u Fârisî üzere yapılan terki bât-ı izâfiyede ceryân etmez bu cihetle (meşâhir-i tabiiyûn) gibi kâ'ide' i Fârisîye üzere olan bir terki bde (tabi' yûn) kelimesini muzâf ileyh mevki' ndedir diyerek (tabi' yet) şüretinde iâad etmeğe ve kelimedeki melâhâti bozup da hükm-ü selikaya tabi' yetden çıkmaya hiç hâcet yokdur.

“Fâ'ide 2” şâhib ma' nasına olan (zü) kelimesinin hâleti refi' (zü) hâlet-i nişbî (za) halet-i ceri (zi) olduğu ma' lûm. Ve lisânımızda ise (zâ) nın isti' mâl olunmadığı da meczûmdur. Bu hâlde biz yalnız (zû) ve (zî) suretlerini isti' mâl

33

ediyoruz. (Zû) yû muzâfun ileyh mevki' nde ve binâen' aleyh cer hâlinde bulunacağıdır diye kâ'ide' i ' Arabîyeye ittibâen (zî) şüretinde isti' mâl etmeğe hiçbir mecbûriyetimiz yokdur. Selikamıza hangisi muvâfık gelirse onu isti' mâl ideriz: Bakınız! (nişân-ı zîşân) diyoruz da (nişân-ı züşân) demiyoruz bevâyi! Kâ'ideye muvâfık, faqat (hekîm-i zûfünün) diyoruz da kâ'idece (hekîm-i zîfünün) demek şivemize uymuyor! Böyle yerlerde kâ'ideden şarfi nazâr ile hükmü selikaya tabi' yet ideriz. Zî kıymet, zî hayat ta' birleri de bu kabîldendir.

(zū) nūñ cem‘ lafzīsī olan (zevī) dā’ mā hālet-i ceridedir: ‘ulemāy-ı zevīyyū’l iḥtirām gibi.(zū) nūñ cem’ ğayr lafzīsī olan (ulu) nuñ izāfet hālinde hālet-i ref‘ ile hālet-i cerden istediğimizi isti‘ māl etmekde muḥtārız: (emirülil emir) dediğimiz gibi (emirülü’l emir) de deriz.

“Fā’ide 3” (eb) lafzı tāmü’l ‘ Ārāb ise de biz yalnız hāleti ref‘ ni isti‘ māl ideriz: (Ḥazret-i Ebū Eyyūb Ensāri) der (Hazret-i Eb-i Eyyūb Enşāri) demeyiz.

Lāzımü’l İzāfe

Ba‘zı isimler vardır ki bunlar da’imā izāfetle kullanılır. Bunlara (lāzımü’l izāfe) ta‘bīr olunur. Qabl, ba‘de kelimeleri izāfetden maḥṭu‘ olduğda maẓmūmdur faḫaṭ izāfetle isti‘ mālleri hālinde

34

Ārāba tabi‘ yet iderler bu cihetle buldukları terkīb-i kelāmda dā’imā mef‘ ūl vāki‘ olduklarından ve mef‘ ūller ise menşūb olduklarından lisānımızda daḫi fā’ide’i ‘Arabīyeye ittibāen naşb ile oḫunmaları mā’lufdur: ḫable’l ḫac—ba‘de’l memāt gibi.

Fevḫ, taḫt zarfları da zamm üzere mebnī iseler de izāfetle isti‘ māllerinde mu‘ribdirler: fevḫa’l-me’ mül—taḫt-el arz gibi.

Bu mişallü terkībāt dā’imā mef‘ ūl vaḫi‘ olduğundan menşūbdur.

Leda, ‘inde, me‘a kelimeleri zāten fetḫ üzere mebnī olduklarından izāfetle isti‘ māllerinde daḫi menşūb olurlar: ledayū’t taḫḫīḫ—‘inde’l imtiḫān—ma‘ alḫuşūr gibi.

Beyn—kelimesi müte‘addide muẓāf olur: beynnāda gibi ki beynimizde demekdir. Ve eğer müfrede muẓāf olursa ‘aṭf ile isti‘ māl olunur: beynü’l semā’i velsemeñ gibi.

Kilā—ikisi birden ve her ikisi mefhūmunda meşnāya mu‘zāf olur: ‘ala kilā’t taḫḫirīn gibi ki her iki taḫḫirde dimekdir.

Ḥasb—filaşl sīn’iñ fetḫayla miḫdār ma‘nāsınadır: ḫasbi’l istiṭā’ie gibi ki iḫtidār miḫdārınca demekdir. Ba‘zı terkībde cihet maḫāmında ḫullanılıb (sīn) sākin oḫunur: ḫasbe’l-āde gibi ki burada (hasb) kelimesi nez‘ ḫāfız [°] ile menşūbdur. Terkīb-i mezkūr (biḫasbi’l beşeriye) taḫḫirindedir.

[°] nez‘ ḫāfz —ḫazf-ı cār dimekdir.

Ni‘am—Feth üzere mebnî bir fi‘l medh olduğundan (ni‘amü’t teşādūf) gibi izāfetle isti‘mālinde yine naşb ile okunur. (Ātiyüzzikr) terkibinde olduğu gibi muzāfun ileyh ma‘rufa [°] olubda muzāf nākış yā’i olursa (ye) mektüb olub melfüz olmaz.

Münādā daği menşüb olduğundan (yāqāziye’l hācāt) diye telaffuz olunmak icāb ider.

Müttehidü’l ma‘nî olan iki ismi birbirine muzāf kılmak olamaz faķat e‘amîñ eḡaşşa izāfeti ķabilinden ba‘zı terkibler bulunabiliyor: şehir-i rabî’i gibi ki rabî’i şehriden eḡaşdır.

İsimler ba‘zen laķaba muzāf olur: ‘Ömerü’l fāruķ gibi.

Müzekker ve Mü’enneş Baḡşi

‘Alāmeti te’nişden ḡālî olan müzekkerdir. ‘Alāmeti te’niş üçdür: Ta’i merbūṭa, elif maķşūra, elif memdūdadır.

Ta’i merbūṭa, mebsūṭ ya‘ni uzun yazılmayan “tā” dır: küre gibi.

Elif maķşūra—Kelimeniñ āḡirinde (ye) şeklinde yazılan elifdir: da‘va—fetva—şūra gibi.

Elif memdūda—Āḡir kelimedede ‘amūden yazılıb kenden soñra bir de hemze bulunmaķla med ile okunan elifdir: şaḡrā’—beyzā’ gibi.

[°] ḡarf-i ta‘rifli kelimedir.

Lafzında mü’enneş ‘alāmeti bulunan kelimāta (mü’enneş lafzı) denilir:

‘İbāre—şūra—şāḡrā’ gibi

‘İtibāren mü’enneş olanlara (mü‘enneş semā’i) ta‘bîr olunur:

Arz—semā—şems gibi.

Mü’enneş semāileriñ te’nişleri mu‘teber deḡildir.

Mü’enneş Semā’iler

Arz—izan—işbî‘—bi’r—ceḡîm—cehennem—
ḡarb—ḡamr—dār—delv—zenb—recül—riḡ
sin—sa‘îr—saḡar—semā’i—sāḡ—şimāl—
şems—‘aḡreb—‘āşā—‘ankebūt—‘arüz—

‘ arab—felek—firdevs—faḥz—fars—ḳavis—
ḳıdem—ketif—kef—ke‘ is—kebed—laḳa—
meliḥ—nār—nefes—na‘ l—yenbū‘ —yemīn—silm
süllem—ḳafā.

Mü’enneş-i ḥaḳıḳileriñ evāḫirine ta‘i te’nīs ilḥāḳ edilmez:

Bāḳire—şeyyībe—ḥāmīle—‘ acūze denilemez; bāḳir—şeyyīb—ḥāmīl—‘ acūz—
ḥā‘ iz—‘ āḳır—maraz‘ denilmek iḳtizā ider.

Tezkīr ve te’nīsī musāvi ba‘ zı kelimāt vardır: Ṭarīḳ, ru‘ yā, fülk, beşer gibi.

37

Tā‘i Te’nīs İle Mü’enneş Olacak Kelimāt

İsim-i fā‘ iller: kātīb, kātibe—şā‘ ir, şā‘ ire gibi.

İsm-i mef‘ ūller: mecnūn, mecnūne—maḳbūl, maḳbūle gibi.

Ef‘ al vezninde olmayan sıḣat-ı müşebbeheler: şalīb, şalibe—ḥūsne,
ḥūsne—ḥār, ḥāre gibi.

İsm-i Mensūblar: Mekki, Mekkiye—medenī, medeniye gibi.

Ḥarfī cerli ism-i mef‘ ūlleriñ te’nīsī zamirlerde icrā olunur: mūmaileyh,
mūmaileyḥa—mebhūş-u ‘ anḥ, mebhūş-u ‘ anḥa gibi.

İḥṫār—Maşdardan ‘ alem-i mü’enneş yaparāḳ (tevḫīde) demek ṫoḫru olamaz.

Ḳā‘ ide‘i Fārisīyye Üzere Terḳīb Tavşīfi

Mevşūf mukaddem şıfat mü‘aḫḫar sevḳ olunur ve mevşūfuñ āḫiri kesreyle
oḳunur buñā kesre‘i vaşfi dinür: İnsān-ı kāmīl gibi. Şıfatlar medḥ, zem, teraḫḫüm gibi
tavşīfāt iḳün sevḳ olunur: faḳaṫ mücerred te‘kīd iḳünde sevḳ olunur: leyl-i lā‘ il—
dāhiye‘i dehyā—ḥışn-ı ḥaşīn—zıll-ı zalīl—şehir-i şehīr—gibi. Şıfat bir terḳībde olabilir:
pādişāḥ Ḥamīdü‘l ḥışāl, şehensāḫi bāsıṫu‘l iḫsān gibi ki Ḥamīdü‘l ḥışāl, pādişāḫī,
bāsıṫu‘l iḫsān,

38

şehensāḫi vaşf idiyor. Mevşūf ile sıfatdan her biriniñ ta‘ dīdi cā‘ izdir: emr-u fermān
nezāret penāḫi—himmet-i biḫemtāy-ı ḥaşāfetgüsterāne gibi.

Ḳā‘ ide‘i Fārisīyye üzere yapılan terḳīb tavşīfiyi teşkīl iden kelimeler—kelimātı
‘ Arabīyyeden oldukları ḫalde—beynlerinde ‘ aded ile cinsde muṫābaḳat aranır. ‘ Adedde
muṫābaḳat, müfredde ve teşniyede cem‘de dimekdir. Cinsde muṫābaḳat, tezkīr ve

te'nîşde dimekdir; ya'ni eğer mevşûf müfred olursa şıfat da müfired olur: emr-i maşşûs—insân-ı kâmil gibi.

Eğer mevşûf teşniye olursa şıfat da teşniye olur: kelimeteyn mezkûreteyn—devleteyn müşârünileyhima gibi.

Mevşûf cem' olursa şıfat ya cem' olur yâhûd müfred mü'enneş bulunur: 'ulemâyı 'azâm—ni'amı la tuşşa gibi.

Eğer mevşûf mü'enneş olursa şıfat da mü'enneş olur: ister mü'enneş haķikî olsun: nâka'ı mezkûra gibi. İster mü'enneş 'itibârî bulunsun: şaķife'ı mezkûra gibi.

Bir terkîbi 'Arabîyede ise şıfatıñ mevşûfuna muţabaķati evveli biţtarîķdir: ħâdimü'l ħarameyn-iş şerefeyn gibi. Mükâtib-i 'askeriye, evâmir-i maşşûşa gibi terkîblerde –cem'ler

39

cemâ'at te'vîliyle mü'enneş 'itibâr olunduķları cihetle—te'nîşde muţabaķat mevcûd dimekdir.

Eğer mevşûf ile şıfatıñ arasına ħurûf-u me'âniden 'Arabî bir kelime girerse yine muţabaķata ri'âyet lazımdır: mu'âmele-i ħayri lâyıķa—umûr-u ħayri meşrû'a gibi.

Eğer şıfat bir terkîb-i 'Arabî olursa tezkîr ve te'nîşde yine mevşûfuna muţabîķ bulunur: ed'ıye-i mefrûzatü't te'dıye—naħamat-ı muħrikati'l ekbâd gibi.

Âħirinde ya' nisbet bulunan şıfatlarda tezkîr ve te'nîşde mevşûflar ile muţabaķat iderler: Lisân-ı 'Arabî—ķâ'ide'ı Fârisîyye gibi. Mevşûfları maşşûf olan şıfatlarda bile bu ķâ'ide'ı muţabaķat cârîdir: dâħiliye, ħâriciye, baħriye, sulţânıye, ħâfıza ta'bırleri birer mevşûf ile te'vîl olunurlar: Umûr-u dâħiliye, nezâret-i celîle-i ħâriciye, dâ'ire'ı baħriye, sefine'ı sulţânıye, kuvve'ı ħâfıza gibi.

'İlmiye, seyfiye, ķalemiye gibilere gelince bunlarda tezkîr ve te'nîşi câ'iz olan (tarîķ) kelimesiyle tarîķ-i ilmiye, tarîķ-i seyfiye, tarîķ-i ķalemiye diye te'villeri mümkündür. Mektebi ħarbiye, mektebi baħriye gibiler daħi—icâz-ı ħazf—ķabilinden olduķları için mektebi fûnûn-u ħarbiye. Mektebi fûnûn-u baħriye denilmeĝe müreccaħdır faķaţ mâhiye, mîriye gibiler te'vîl ķabul itmez çünkü mâh, mîr kelimeleri Fârisî olub âħirlerine yâ' nisbet-i 'Arabıyye gelmişdir. (Maşârif-i râhiye) de bu ķabilden olub ħatâdır.

Muṭābaḳata Ri‘āyet Olunmayan Mevāzı‘

Mevşūf ile şıfatdan biri Fārisī olursa: kütübḩāne‘i milli—emirnāme‘i sāmī—rişte‘i raḳīḳ—zābiṭān-ı ‘askerī—şīve‘i ‘Arabī gibi ki ḩāne, nāme, rişte, zābiṭān, şīve kelimeleri Fārisī olduğundan kütübḩāne‘i milliye emirnāme‘i sāmīye, rişte‘i raḳīḳa, zābiṭān-ı ‘askeriye, şīve‘i ‘Arabīye denilmez faḳaṭ (Āsetāne) kelimesi Fārisī olduğu ḩalde (Āsetāne‘i ‘aliye) diye muṭābaḳata ri‘āyet olunması (Āsetāne‘i devlet-i ‘aliye) takdirinde olduğundandır. (der-i ‘aliye) daḩi (der-i devleti ‘aliye) taḳdirindedir. Ṭophāne-i ‘āmire gibi ta‘bīrāt müsteşnādır ve (‘āmire) de (ma‘müre) taḳdirindedir. Eđer mevşūf mü‘enneş semā‘i olursa: şemsi münīr—arz-ı münbit—rīh-i şedīd—nefs-i nefīs [°] gibi ve musir, ‘Arab, nār, yed gibi ba‘zı mü‘enneş semāileriñ te’nişleri mu‘teber ṭutulub şıfatlarına tā‘i te’niş getirilmiştir: nār-ı beyzā—yed-i ṭula—muşr-i ‘ulyā—‘Arab-ı müsta‘ribe gibi.

Eđer mevşūf müzekkere iṭlāḳ olunur mü‘enneş olursa: zāt-ı ‘ālī, ‘alāme‘i müşārünileyh gibi.

Edevāt-ı Fārisīyye ile sevḳ olunan ‘Arabī şıfatlar: eṭvār-ı nāmaḳbul.

[°] nefis kelimesiniñ yalnız “nāṭıḳa” ile te’nişi mu‘teberdir: nefis-i nāṭıḳa gibi.

İltifāt, vaḳit gibi tā‘i te’niş olmayan tālīlerin şıfatlarına ta‘i te’niş getirilmez: iltifāt-ı ‘ālī—vaḳt-i vasaṭı gibi faḳaṭ bināsında te’niş olan (şahrā‘i) gibi birkaç kelimeniñ te’nişleri bilmem ne sebebden ṭolayı mu‘teber olmamıştır: şahrāy-ı vāsī‘ denilüb şahrāy-ı vāsī‘ a denilmiyor.

(Tövbe‘i naşūḩ) terkībi (naşūḩ) nāmındaki zātıñ tövbesi dīmek te’vīline göre yine tövbe‘i şadıḳa dīmek olub ṭoğrudur.

Tetimme

ḩurūf-u hecānıñ te’nişi mu‘teber olabildiğinden şıfatlarına tā‘i te’nişs getirilebilir: elif maksura—tā‘i zā‘ide—vāv-ı āṭıfa—ha‘ resmiyye—yā‘i sākine —‘ayn-ı betr gibi.

Elif-i maḳşūre ve elif-i memdūdeniñ ile biten kelimātiñ şıfatlarına ‘alāmet-i te’niş ilḩāḳ itmek lāzım gelir: şūrāy-ı bahriye—semā‘i rabi‘a. ‘İnāyet gibi madarlar daḩi ‘alāmet-i te’nişi ḩāvī bulunan isimler gibi mü‘enneş olarak ḩullanılır: ‘İnāyet-i

celile gibi. Ender olarak filaşl Fārisī olan bir lügat, üslüb-u ‘Arabī üzere “yā’i” nisbet-i ‘Arabīye ile şıfat vākı olur: (lügat-i derya) gibi ki (deri) kelimesi Fārisī olub lisān-ı Fārsīyyenin faşīhi dimekdir.

(Uşul) kelimesi filaşl aşlın cem‘idir her ne kadar şüret, minvāl, ma‘nalarına daḥī gelerek müfred hükümünde olursa da aşlına ḥürmet

42

yine şıfatı mü‘enneş olarak sevḳ olunur: usul-ü mezkûra gibi. “Ḳā‘ide” (dil-āgāh) bir terkīb tavsifinden kesre’i şafi ḥazf olunabilir: Dil-āgāh gibi fakat terkīb-i mezkûr artıḳ şıfat-ı mevşûf hükümünde olamayüb (gönli āgāh) ma‘nāsına bir mevşûfuñ müte‘alliḳini tavşif ider: Pādişāh-ı dil-āgāh gibi.

Şıfat-ı mevşûfuñ üzerine taḳdīm de olunabilir: şirinzebān, ‘ālinazar, kerzānbiḥāa gibi. Bu meşelli şıfatıñ mevşûfa taḳdīmiyle yapılan terkībāt daḥī birer şıfat-ı saīte olub bir mevşûfuñ mütealliḳini tavşife muḥtācdır: şā‘ir-i şirinzebān—ḥekīm-i ‘ālinazar gibi.

Vaşif Terkibi

İki ismi birbirine vaşl iderek ma‘nāyı vaşfına naḳl itmekdir. Bu cihetle vaşif terkibi, hey’eti mecmu‘āsiyla bir mevşûfa isnādı şaḥiḥ olabilecek bir şıfat demek olur: devlet-i ebed müddet gibi.

Kesre’i vaşfınıñ ḥazfıyla ve şıfatıñ mevşûfa taḳdīmiyle yapılan şıfat-ı sabītelere daḥī vaşif terkibi olmaḳ şalāḥiyetini ḥā’izdirler: Pādişāh-ı dil-āgāh—şehriyār-ı ‘ālī tebār gibi.

‘Arabī ḳā‘idesince yapılan izāfet-i lafziyeler daḥī vaşif terkibi olurlar: şehriyār-ı münevverü’l efkār gibi.

Āin-i şehir, ḥāne’i devlet taḳdīrinde olan şehir-i āyın, devlethāne

43

gibi muzāfun ileyḫi muzāf, muzāfi muzāfun ileyḫ olmuş terkīb-i izāfi’i ma‘kūsleriñ birer mevşûfa isnādları şaḥiḥ olamayacağı cihetle bilcümle terkīb-i izāfi’i, ma‘kūsleri vaşif terkibi ‘idādına idḫāl itmek ṭoḡru olamaz. Bu cihetle Fārūk-ı sīret, cihānḳıymet, gibileriñ şehinşāh-ı Fārūk-ı sīret, tevcihāt-ı cihānḳıymet gibi birer mevşûfa isnādları şaḥiḥ oluvmekle bu meşelli vaşif terkibi olmaḳ şalāḥiyetini ḥā’iz olanlarına terkibi

izāf'i ma'kūs diyüb de bunları (sīret-i fārūḳ) (kıymet-i cihān) şüretlerinde te'vīl itmekden ziyāde terākībi mezkūreye— İki ismiñ bilā rābıta birbirine vaşlıyle ma'nāy-ı vaşfiye naḳlınden 'ibāret—dir denilse daha ṭoḡru olur zannederim: devlet-i ebed müddet=ebed müddetli devlet, zīr-destān muşādaḳatnişān= muşadaḳat nişānlı zīr-destān, zāt-ı ḥikmetsimāt, irāde'i lüṭuf'āde, fermān mekārimbeyān, teveccühāt-ı feyż āyāt, teveccühāt-ı mekārim ḡāyāt gibi iki ismiñ bilā rābıta vaşl ve ma'nāyı vaşfiye naḳlıyle teşkīl edilen vaşıf terkībleri resmīyātda ḳoḳ isti'māl olunur.

İsmi fā'il, ismi mef'ül, zāten vaşıf olduklarından bunlar ile diḡer kelimeleri mezc iderek tekrār ma'nāyı vaşfiye naḳl itmek ulamamaḳ lāzım gelir. Bu sūretde şerefvār da şeref şādır, şeref cālib gibi isti'mālleri resmīyāta maḡşūş bir tākım ma'na ḳaydından āzāde şeyler hiçbir ḳā'ide ile kıyās ḳabül etmez. Belki bunlarıñ (vārid bilşeref)

44

(Şādır bilşeref) (cālib bilşeref) ile te'vīlleri ḳābil olabilsun (feḡāmet mevfūr) gibiler de bu ḳabildendir.

(Surūş-u girdār) terkībi zāten vaşıf terkībi olub bināber'in melek ṭabi'atlı dīmek iken bir daha yā'i nisbetle (surūş-ı girdār) deniliyor da buñā kıyāsen (meleḡ-i Niḡād) denilmeyüb 'alelḳā'ide (melek Niḡād) deniliyor. Buraya cevāb virmekden 'acimizi 'itirāf ideriz. Belki ḡükm-ü selīḳa bunu iḳtīza ediyor.

Edevāt ile terkīb iden terkībleri de şıfat dīmek olduğundan vaşıf terkībi idādına dāḡildir: esefnāk—hünerver—cennet—Āsa—vefākār gibi.

Esmā'i Ādād

Birler

Bir-iki-üç-dört-beş-altı-yedi-sekiz-ṭoḳuz.

Bir dahā “on”ider. Onar onar 'ilāve ile yigirmi—otuz—ḳırḳ—elli—altmış—yetmiş—seksān—ṭoḳsan diye şayılr ki bunlara ('ukūd) denilir. Bunlarıñ āḡirine birlerden biri ilḡāḳ edilerek onlar teşkīl ider: on bir—on iki—on üç—on dört...ṭoḳsān ṭoḳüz.

Onlar ṭoḳsān ṭoḳüza ḳadar şayılub bir dahā 'ilāve olunduḡ da

(Yüz) olur. Her yüz başına birlerden biri ‘ilāve idilerek iki yüz—üç yüz—dört yüz...
 toğuz yüz diye şayılır. Toğuz yüz toğsān toğuzda vardıq da bir dahā ‘ilāvesiyle şayı (biñ)
 olur.

(Biñ) kelimesiniñ isti‘ mālî de yüz gibidir. Şayı toğuz yüz toğsan toğuz biñ
 toğuz yüz toğsan toğuz olduğdan soñra bir dahā ‘ilāve olunduğda “milyon” olur ki lafz-ı
 mezkūr lisān-ı ecnebîden ma’ hūzdur. Ādād, şıfatlar gibi ma’ dūdlarından muqaddem
 sevğ olunub ‘adedler cem’ olsa da ma’ dūdlar müfred qalır: bir gün—iki hafta—otuz altı
 sene gibi; faqat tağliben “üç aylar” denilir ki Receb-i şerîf, Şa’ bānū’l mu’ azzam,
 ramazānū’l mübārek aylarınıñ diğerklerine rühcānı vardır.

Şayılar tertibe delālet etmek üzere āhirlerine (nci) tertib hūrfu ilhāk edilir:
 birinci, ikinci, üçüncü gibi ki bunlar şıfat ma’ nāsını şāmil oluğundan bunlara “ ‘ādād-u
 şafiye” nāmı virilir. Bir ‘adediñ cüz’ünü beyān için āhirine muttaşılan bir (de) ile evvel
 cüz’i mu’ in getirilir: üçde bir—yüzde toğsan toğuz gibi. Bunlara “ ‘ādād-ı kesriye”
 denilir. Bir miqdārın müsāvāt üzere tağsimini ārā’a itmek için āhirine bir (re) ilhāk
 edilir: birer—üçer—onar gibi faqat (ya) ile biten ism-i ‘adedleriñ āhirine (şer) ilhāk
 edilir:

İkişer—altışar—yirmişer—ellişer gibi. Bunlara da “‘ādād-ı tevzî’ ye” dinilir.

Yarım lafz-ı semā’ idir. Bunuñ için (buçuk) kullanılır: beş buçuk oğka—üç
 buçuk sâ’ at—dört buçuk metre gibi: bir (yarım) için buçuk kullanılmaz: buçuk oğka
 denilmez. Yarım oğka, yarım arşun, yarım sâ’ at, yarım şişe denilir.

Tetimme

Kerrāt için (kere) (def’ a) lafızları kullanılır:

Üç kere, beş def’ a gibi.

Yalnız (bir) e mağşüş olmağ üzere kere, def’ a lafızları hazf olunabilir: haftada
 bir, sene de bir gibi.

Miqdārı ma’ lūm olmayan kūsūr için (bu kadar) lafzı kullanılır: beş biñ bu kadar
 gurus virdim gibi.

Esmā’i Ādād-ı Fārisiyye

Lisānımızda ancak birkaç dānesi isti‘ māl olunur:

Yek—dü—se—çehār yāhūd çār—penç—şeş—heft—s(a)d—hezār gibi.

Yekrüz= bir günlük, yeksebe= bir gecelik, dūsā= iki kat, seh̄pā= üç ayaklı, çār-ebru= dört kaşlı

47

Pençşembe= cuma^ʿ irtesi gününden ^ʿitibāren beşinci gün. Şeş cihet= cihāt-ı sitte, heft esmān= yedi kat gök, şad sāne= yüz sene, şad hezār āfrīn= yüz biñ āfrīn gibi.

Yarım içün (nīm) derler. Nīm cezire gibi ki yarım aṭa dimekdir. “nīm” lafzı ba^ʿzen müşābehet ma^ʿnāsını müfīd olur: nīm bir iltifāt gibi. Şīve^ʿi lisānı Fārisī iḳtīzāsından olmaḳ üzere ādādīñ āḫirlerine ḥaşr ve te^ʿkīd içün (gāne) yāhūd (tā) ilḫāk edilir faḳaṭ (yek) lafzınınñ āḫirine ilḫāk edildiği şüretde kāfi ḥazf olunur: yegāne—yektā gibi.

Esmā^ʿ-i Ādād-ı ^ʿArabīyye

Lisānımızda müsta^ʿmel olanları maḥdūddur.

Āḫādı şunlardır: vāḫīd—işneyn—şālīşe—erba^ʿi—ḥamse—sitte—seb^ʿa—semāniye—tis^ʿa

^ʿAşerātı şunlardır: ^ʿaşere—^ʿaşerīn—şālāsīn—erba^ʿin—ḥamsīn—sittīn—seb^ʿīn—semānīn—tis^ʿīn—yüz. (mie)biñe (elif) dirler.

(Mi^ʿe) nin cem^ʿī mi^ʿat(elif) iñ cem^ʿ ulūf yāhūd ālāfdır. Bunlarınñ ^ʿArabī tārīḫ ve vaḫ^ʿi içün bilinmesi lāzımdır: fī cemādiyelevvelī lisāna semāniye ve erba^ʿīn mi^ʿeteyn ve elif gibi ki biñ

48

İki yüz kırk sekiz senesi cemāziye^ʿl evvelīniñ içinde dīmekdir. Vāḫīdiñ mü^ʿennişi “tā” ile vāḫīdedir.

^ʿĀdād-ı vaşfiye^ʿ, ^ʿArabīye lisānımızda çok müsta^ʿmeldir bunlar (fā^ʿil) vezninde olub müzekkerleri tā^ʿsız mü^ʿenneşleri tā ile ḳullanılır:

Müzekker	Mü ^ʿ enneş
evvel (Yalnız bu müştēsādır)	evvelī
şānī	şāniye
şālīş	şālīşe
rābī ^ʿ	rābī ^ʿ a

maḳāle 'i evvelī—maḳāle 'i s̄aniye gibi.

‘Arabīyyeniñ lisānımızda müsta‘mel olan ādād kesriyesi şunlardır: naşf—yarım—şülüş—üçde bir—rub‘—dörtde bir. Ve hakeza ḥams, süds, seb‘, s̄emen, tis‘a, ‘aşer, diye ḳullanılır.

Kināyāt

Ma‘nāyı maḳşūda delāleti şarīḥ olmayan kelimelerdir. Bunlar zamāir, esmā‘i işārāt, mübḥemāt dan ‘ibāret olmaḳ üzere üç kısım dır.

Žamā‘ir—mütekellime, muḥāṭaba, ġā‘ibe delālet iden isimdir.

Ben—sen—o gibi. Bunlardan mütekellim ile muḥāṭabıñ cem‘lerinde āli ḫilāf‘ül ḳiyās biz, siz dinilir. Ve ġā‘ib olan (o) lafzınıñ

49

cem‘nde (olar) denilmediġi gibi ‘aşerāt ma‘nāsına olan (onlar) ile de olan meşāgaleyi def‘ içün vāvın ḫazfıyle (anlar) dinilir.

Žamirler, sıfat mevşūf, muzāf olamayūb yalnız mücerred, mef‘ül, muzāf ile olur.

Žam‘ir-i Şaḫsiyeniñ Şüret Taşrifi

	Mücerred	Mef‘ül	Muzāfun İleyh
Müfred	Benbeni,	bana	benim
	Sen	seni, saña	seniñ
	O	onu, oña	onuñ
Cem‘	Biz	bizi, bize	bizim
	Siz	sizi, size	siziñ
	Anlar	anları, anlara	anlarıñ

Mütekellim, muḥāṭab, ġā‘ibde muzāflarıñ o āḫirine ilḫāḳ olunan ḫurūf, zamā‘irden ma‘düddur.

Benim kitābım—seniñ kitābıñ—anıñ kitābı
Bizim kitābımız—siziñ kitābınız—anlarıñ kitābı } gibi ki

Bunlara zamīr-i izāfī dinilir.

Eġer muzāfıñ āḫirinde ḫarf-i imlā bulunursa zamīr-i izāfī (sī) den ‘ibāret dır: anıñ ḫānesi gibi.

Ekşeriyā muzāfun ileyh olan zamīrlər mütekellim ve muḥāṭabda ḥazf olunur: benim kitābım, seniñ kitābıñ diyecek yerde yalnız kitābım, kitābıñ dinilir.

50

Ba'zen muzāfun ileyh ibkā olunaraq zamīr izāfīler maḥzūf olur: benim kitāb—bizim mekteb—siziñ ḥevāce gibi. Muzāfun ileyh cem' olduğu ḥālde eğer mensūb müfred ise teşvīşi mūcib olmamağ üzere muzāfıñ daḥī müfred eğer cem'i ise muzāfıñ daḥī cem' şūretinde sevki iktizā ider:

Mensūb müfred olduğuna göre— anlarıñ kitābı
Mensūb cem' olduğuna göre—anlarıñ kitābları } dinilir.

Ta'zīm için müfred maḥāmında cem' sīğası kullanılır: sen yerinde (siz), o yerinde (anlar) dinilir. Bu ḥālin isimlere de şumūli vardır. (Seniñ emriñ) maḥāmında cem' muḥāṭab zamirleriyle (siziñ emriñiz) yāḥūd sādece (emriñiz) dinilir. Bir derece daha ta'zīm için emre bir şıfat virilerek emr-i 'ālīñiz dinilir. Zamīr mütekellim muzāfun ileyh vaḳi' olunca (benim) dinilecek yerde ḥazm-ı nefis ile maḥām-ı tevāzu'da (bendeniziñ) dinildiği ḥālde buña muzāf olacağ kelimenin mişal (kitābet) lafzıñıñ āḥirine 'ale'l fā'ide muzāfıñ 'alāmeti maḥşūşası olan (ye) ḥarfini getirüb (bendeniziñ kitābı) denilirse (bende) ḥaḳḳında mütekellimiñ zātı ile muḥāṭabıñ diğər bir bendesi bulunmağ ihtimāli arasında bir müşākele ḥāşıl olur. Bu müşākele def' i için (bendeniziñ kitābım) dinilmesi muḳtezidir.

Zamīrlər için bir merci' lāzım ise de ba'zen zamīr-i gā'ibler bilāmerci' kullanılır: öylesine zamīr-i mübḥem dinilir: ma'rifet odur ki çalışub iki sınıf imtiḥānı viresin gibi.

51

Edāt-ı ḥabere zamīr nesi(ki) edāt ta'rīfine zamīr vaşfi, fā'illeri mūbīn olmağ üzere fi'illeriñ niḥāyetine getirilen levāḥıḳa zamīr fi'li dimek ḳavā'id-i lisānı taş'ib itmek dimekdir.

İki veyā ziyāde zamīrlər cem' oldukları vaḳit mütekellim muḥāṭabından, muḥāṭab gā'ibden aḳvī olduğundan zemā'ir arasında cārī olan bu taḡlīb fi'lide de cārī olmağ iktizā ider: ben ve sen yazıyoruz, sen ve ben yazıyoruz, ben ve o yazıyoruz, sen ve o yazıyorsunuz.

Tetimme

Muḥāṭab zamīri cenāb-ı rabb-i ʿizzete münācātda müfred olarak kullanılır: Senden başka Tañrı yokdur gibi.

İstiḥkār mevķiʿinde yine müfred zamīr sevķ olunur: seni yaramaz seni gibi.

Teklif ve teklifden ʿarı olan muḥāverātda yine müfred zamīri sevķ olunur: Gel otur seniñle şuracıķda bir ķahve içelim gibi.

Zemāʿir-i ʿArabīyye

Lisānımızda bir terkīb-i ʿArabī arasında yalnız gāʿib zamīri kullanılır. Bervech-i āti taşrīf olunur.

Müfred müzekker	:	he	Müfred Müennes	:	hā
Teşniye	"	: hümā	Teşniye	"	: hümā
Cemʿ	"	: hem	Cemʿ	"	: hünne

52

Lisānımızda (hunne) lafzı müstaʿmel olmadığından ve cemʿlerde müʿennes hükmünde tutulduğundan cemʿ müʿennesde (hā) kullanılır:

Müfred müzekker = mūmāileyh	mūmāileyh = müfred müʿennes
Teşniye müzekker = mūmāileyhimā	mūmāileyhimā = teşniye müʿennes
Cemʿ-i müzekker = mūmāileyhim	mūmāileyhimā = cemʿ müennes

Żemāʿiriñ harekeleri müfred, müʿennes, müsteşnī olmaķ üzere māķabline tābiʿdir. Eđer māķabli meksūr olur veyāḥūd (yā) ḥarfi bulunursa kesre ile oķunur: bītamāmih—biṭıbķıhi—biʿaynihi—mūmāileyhi—mūşārünileyḥim gibi. Sāʿir yerlerde zamm ile oķunur: ḳuddise sırruhu—ḳuddisullah sırruhuʿl ʿālī—raḥmallahi teālī raḥmeti vasiʿati gibi.

Żamīr-i gāʿib, mercʿile tezkīr ve teʿnīşde muṭābaķat ider: kitāb-ı mebhūs-u ʿanha—mesʿeleʿi mebhūs-u ʿanḥā gibi.

Esmāʿi İşārāt

Maķām-ı taʿyīn ve irāʿide müstaʿmel olan kelimelerdir. Bu, şu gibi. Bunlarda daḥī aḥvāl-i erbaʿa cārīdir.

	Mücerred	mef'ül	muzâfun ileyh
Müfred	{ Bu	bunu, buna	bunuñ
	{ Şu	şunu, şuña	şunuñ
Cem'	{ Bunlar	bunları, bunlara	bunlarıñ
	{ Şunlar	şunları, şunlara	şunlarıñ

İsm-i işâratıñ muzâfı vârid değıldir.

53

Bu qarîbe, şu ba'ide mevzû' dur.

Şu bu denilirse âhâd-ı nâs dimekdir.

Burası, şurası, orası mekâna maşşûs ism-i işâretlerdir bunlarda dağî aḥvâl-i erba' a câridir.

Biz mekâna maşşûs olan ism-i işâretiñ mücerredini ba'zılarıñ didiği gibi bura, şura, ora tarzında söylemiyoruz. Mişal (burası müferraḥdır) diyoruz (bura müferraḥdır) demiyoruz ve (orası öyledir) diyoruz (ora öyledir) demiyoruz.

Mekâna maşşûs olan ism-i işâretiñ muzâfı vardır: Dersiñ burası müşkül— orası öyle gibi.

Mücerred ile muzâf birbirine müşâkil olduğundan qarîne'î maḳâm ile fark olunur.

Pek yakın için (işte) ve pek uzak için (tâ) kullanılır: İşte bu— Tâ o gibi.

Ba'zen lisân-ı taḥrîrde (işte bu) maḳâmında (işbu) isti'mâl olunur ki (işbu) ya nisbetle daha ḥafîfdir. Bunu ba'zılarımız istişḳâl idiyoruz amâ keşke (tâ o) diyecek yerde dağî ba'ide mevzû' olmak üzere (işbu) ya mu'âdil nâzik bir ta'bîr olsa!

İsm-i işâretleriñ dâ'ima bir müşârunileyḥ olur faḳat ba'zen müşârunileyḥi olmayüb zamîr-i mübḥem maḳâmında isti'mâl olunur kendinden sonra sevḳ olunacaḳ f' il ile fâ' il şıfatı mevşûf ḥükmündedir:

54

O şâkird ki çâlışır elbette mükâfâtını görür gibi ki çâlışan şâkird elbette mükâfâtını görür dimekdir.

Fārisī ism-i işāretlari olan (eyn, ān) lafızları ba‘zen isti‘māl olunur: ba‘dezin, ba‘dezān gibi. Faqat (ba‘de) kelimesinden sonra ezīn, ezān lafızlarının hemzeleri melfūz değildir.

Lisān-ı ‘Arabda ism-i işāretiñ müzekkeri olan (zā) ba‘zen lisānımızda kullanılıyor: ba‘deāa—bundan sonra, kezā—bunuñ gibi dımekdir. Bunuñ evveline ba‘zen (ha) dāhıl olunur ki (işte) ma‘nāsına bir ħarf-i tenbīħdir: hakezā— İşte bunuñ gibi dımekdir. Ve ba‘zen (zā) niñ elifi ħazf idilerek bir lām-ı meksüre ve bir de kef ilĥāk idilir: zālik gibi ki buña kāf-ı teşbīħiye dāhıl olunarak (kezālik) dinilir ki şunuñ gibi dımekdir. Bu lām’a ħarf-i tavassuť ve kāf’a ħarf-i ĥiťāb dinilir.

(zā) niñ mü‘ennesinde (zi hi) dinilir. Bunuñ evveline kāf-ı teşbīħiye dāhıl olamaz. Yalnız hā’i teşbīħiye ile (ħazıhi) dinilir: (elhālet ħazıhi) terkibinde işte (ħazıhi) mü’ennes olub (elĥāle) ile te’nişte muťābaqat itmişdir.

Mübhemāt

Kīm— Lafzı zevi-l ‘uķūla maĥşuş kelime’i istifhāmdır: Kim geldi? gibi. İstifhām inkārı maķāmında isti‘māl olunduğu ĥâlde evvelinde îrād olunacak zamırlere göre munteĥālar alır: Benim kimim var? Dinilir ki benim kimsem yok dımekdir.

55

Ne— Lafzı zevi’l ‘uķūlūñ ġayriye maĥşuş kelime’i istifhāmdır: Ne oldu? Gibi.

Ta‘yīn-i aķraba için olan istifhāmda bu (ne) edātı kullanılır: Bu seniñ nedir? Dinilir ki bu saña min cihtü’l karābet ne düşer? Dımekdir. Bu maķāmda ta‘yīn-i zāt için (Bu seniñ kimindir) denilmez. (Ne için) muĥaffifi (niçün) , (ne aşıl) muĥaffifi olan (naşıl) keyfiyetden su’āle maĥşuşdur: Niçün keşdi? Naşıl oldu? Gibi. (niçün) kelimesi ba‘zen şiddet ve sūret mevzū’larında aşlı üzere (ne için) tarzında yazılır. Lakin (naşıl) kelimesi (ne aşıl) şüretinde yazılamaz.

Bu (ne) lafzı (naşıl) ile (niçün) den başkasında muttaşıl yazılmamalıdır. Filĥākıka ne aşıl, ne için dımek de biraz şıķlet var ise de neden, neler, ne der gibilerin münfaşılan yazılmasında daha ziyāde suĥūlet vardır.

Naşıl ma‘nāsına olan (nice) lafzınıñ Nicesiñiz? Nice oldu? gibi maķām istifhāmda ve çok vaķitden beri sebkinde (nice vaķitden beri) gibi maķāmı ikşārda isti‘māl mahcürdür. (ne kādār), (ne miķdār) yāhūd (ķaç) ‘aded ve miķdārdan su’al içündür: Ne kādār oldu? Kāç ġün oldu? Ne miķdār ġurus? Gibi müfred olarak kullanılır.

Ne kadar— Lafzı maḳām-ı ikṣārda daḫī kullanılır.(Bende ne kadar kitāb var.) denilir ki bende çok kitāb var demek olur.

56

Bu kadar, Şu kadar, o kadar , ol miḳdār lafızları da miḳdār iḳün olub bu kadar ma‘lümātli, Şu kadar kıyye, o kadar ‘āla dinilir.

(Her ne kadar) kelime’i vaŐıldır.—Kelāmın sābıḳını lāḫıḳine vaŐıl ider: Her ne kadar faḳır isek de himmetce zengiñiz gibi. (Eđerçi) her ne kadar ta‘bırine mu‘ādildir. Dāḫil olduğu ‘ibāreyi (her ne kadar) gibi ise de—iser de—ise de—isem de ta‘bırlerinden biri yāḫūd imā, faḳat, lāḳin, ancak edātlarından biri ta‘kīb ider bu ḫālde (eğerçi) ta‘īri istidrākıñ muḫbiri ḫükmünde olmağla buña istidrākı ḫaber virmek ma‘nāsına (izzān-ı istidrāk) edātı denilir. (eğerçi) nin (gerçi) Őüretinde ba‘zen hemzesi isḳāt edilirse de bu isḳāt niḳama maḫŐūŐdur.

Kaç—Ādād-ı istifhām iḳindir: Kaç ğuruŐ, kaç kere gibi. (Kaç) lafzı (kaçıncı?) tarzında ādād-ı vaŐfiyeden su‘ale maḫŐūŐ olarak kullanılır ki Őu Őive erbābının ma‘lümü olduğu üzere baŐka lisāna maḫŐūŐ değildir.

(Kaç) lafzı ba‘zen maḳām-ı ikṣārda kullanılır: (oraya kaç kere gitdim) denilir ki (oraya çok gitdim) dimerdir. (Oraya topı kaç kere gitdim) dinilir ki (oraya çok gitdim) dimerdir.

(Birkaç) kıllat ma‘nāsını müfīd olur: Birkaç kişi geldi gibi.

Ḫayli—kesret maḳāmında müsta‘meldir: (Ḫayli yol aldık)

Gibi ki—çok mesafe kaç’ itdik—dimerdir.

57

(Ḫayl) kelimesi (ğürūḫ) ma‘nāsına iken āhirine Fārisi bir ya’ tenkır ilḫaḳ idilerek (bir takım) ma‘nāsına edāt teḳŐir olunmuŐdur.

Hangi—lafzı taleb-i ta‘yine mevzū‘dur: Hangiñiz lisān bilir? Gibi.

Cem‘ daḫi vardır: hangileri iyi hangileri fenā? Gibi.

Kimse—lafzı Fāriside (kes) lafzından ma‘ḫūzdur. Tezḳır ve teeniŐi mu‘teber deđildir. Āḫād-ı nās ḫaḳkında müsta‘meldir: Berber eŐnāfından Aḫmed nām kimse gibi. TeŐniye ve cem‘nde kesān yāḫūd (kimseler) dinilir. Kimesne Őüretinde yazılmamalı!

ŐaḫıŐ—O da müḫimmātdandır: Edāni ḫaḳkında kullanılır: ‘AyŐ-u ‘iŐretle me‘lūf Yorgi nām Őaḫıs gibi.

Žāt—Ta‘ biri mu‘ teberāne maḥşūşdur: tabā‘ atıñ muḥter‘i olan Gutenberg nām zāt gibi.

Çî—lafzı (ne) ma‘ nāsınadır: Çî fā‘ ide gibi ki ne fā‘ ide dimekdir.

(Herçi-bād-ābād) ta‘ biri pek ma‘ rūfdur.

(Ne) var iken (çe) niñ isti‘ mālīne hiç ḥācet yoḡdur. Birkaç def‘ a yerinde (çend def‘ a) her ne ḡadar mevki‘ inde her çend, ol ḡadar mevki‘ inde (çendan) ta‘ birleri isti‘ māl olunmamaḡa başlamışdır.

Naşıl ma‘ nāsına (çe güne) keyfiyet ma‘ nāsına (çe günki) ta‘ birleri mahcūr ḡükmündedir.

(Naşıl ve niçün) ma‘ nāsına olub i‘ tirā‘ şından kināye içün olan (çün ve çerā) ta‘ biri isti‘ māl olunmaḡdadır.

58

Nerede—Mekāndan su‘ āle maḥşūşdur: Aḡmed Efendi nerede? Gibi.

Nerede— Maḡām-ı istib‘ ādda daḡi sevḡ olunur: Derse çalıḡmaḡ nerede! Ve ba‘ zen tekrār olunur: Bu nerede, o nerede! gibi ki bunuñ ile onuñ arasında çok fark var dimekdir.

Kināyāt-ı ‘ Arabīyye ve Zūrūf

Fülān—Herhangi bir dimek olub (fülān kimse) , (fülān vaḡit) dinilir.

Ḥin—Zamāna delālet ider: Ḥin-i ḡācet—zamān-ı ḡācet dimekdir.

Fevḡ, taḡt—Mekāna delālet ider: fevḡalā‘ de, taḡt-el türāb.

Leda—zamāna delālet ider: lediyyü‘ l ‘ arz—‘ arz olunduḡda dimekdir.

Elān—Şimdi ma‘ nāına zarf zamāndır.

Ḳabl, ba‘ d—Zamāna maḥşūşdur: Ḳable‘ l ḡac, ba‘ del ḡac gibi ki ḡacdan evvel, ḡacdan şoñra dimekdir. (Ba‘ de) lafzının evveline (min) yāhūd fimā geldikde min bad‘ , fimāba‘ d—bundan şoñra dimek ma‘ nāsına nefy-i istiḡbālde istiḡrāk içün olur.

Ebed—Zarf-ı zamāndır istiḡbāl-i ḡayr-ı mu‘ ayyende müsta‘ meldir. “ Ben ebedā oraya gitmem.” Gibi ki ben bundan böyle oraya gitmem dimekdir. Ebedü‘ l abidīn yāḡūd ebedü‘ l ebād veyā ebedü‘ l dehr dinilir ki hiçbir vaḡit dimekdir.

Ezel—Lafzı ebediñ ‘aksīdir māzi’ gayri mu‘ayyende müsta‘meldir cem‘ne izāfetle ezel elazāl dinilir.

‘İnd—Zamān ve mekāna ıtlāk olunur kırb-u huzūra delālet ider: ‘indallāh—Allah’ıñ nezdinde, min‘indillāh—taraf-ı haqdan dimekdir.

Meşādir-i Türkīyye

Maşdar, zāt ile kâ‘im bir ma‘nāya delālet iden kelimedir. Maşdar iki kıısımdır. Biri şakīl diğeri hafīfidir. Şakīl (mağ) ile hafīf (mek) ile niḫāyet bulur. Oğumağ, gelmek gibi.

Edāt-ı maşdarıñ ḫazfından soñra kıallan mādde‘i aşılieniñ āḫirine hā‘i resmīye ilḫaḫıyle (maşdar taḫfīfi) şığası teşkkül ider: kelime, gitme gibi.

Maşdarlarıñ āḫirine ba‘zen te‘kīd için şakillerde (lık) hafiflerde (lik) ilḫaḫ edilir: yazmağlık, söylemeklik gibi lakin zārüretsiz bu edāt-ı te‘kīd maşdarlara getirilmemek evlādır: (oğumağ) diyecek yerde okumağlık demek şakıldır; faḫat (oğumağlığıma) demekde zārüret vardır çünkü eğer maşdar taḫfīfi ile (oğumamma) dinilecek olursa üç mīm beraber gelerek lisānda daha ziyāde şıḫlet ḫaşıl olur. İltibās daḫi bu edāt te‘kīdiñ isti‘māl edilmemesine ma‘zeret olur. Zıra (gitmekleğim) yerinde maşdar taḫfīfi ile (gitmem) dinilecek olursa bunuñ ile f‘il muzār‘in menfisi olan (gitmem) beyninde

telafluza fark yoğdur bu ise muḫātabıñ zihnini teşviş ider. “lik, lıḫ” edātlarınıñ fılaş maşdar olan kelimelere ilḫaḫı cā‘iz olamaz: imāmet, ḫıyānet maḫāmında imāmetlik, ḫıyānetlik dinilemez.

Maşdar bir hadiḫ-i muḫlaḫdan ‘ibāretidir. Kemmiyet ve keyfiyet delāleti yoğdur. Keyfiyete delālet ider bir şığa vardır ki oña isim maşdar yāḫūd ḫaşıl maşdar dinilir. Edāt maşdarıñ ḫazfından soñra mādde‘i aşılieniñ āḫirine bir (şın) ilḫaḫıyle teşkkül ider: geliş, gidiş gibi şınıñ şüret telafluza māḫabliniñ ḫarekesine tābi‘dir. Eğer mādde‘i aşılieniñ āḫirinde ḫarf-i imlādan bir ḫarf olursa (şın) dan evvel bir (ye) getirilmek lāzım gelir: oğuyuş, bileyiş gibi. Ba‘zı meşādirde (şın) yerine (mīm) kâ‘im olur. Alım, şātım gibi.

Maşādir için aḫvāli erba‘a cārīdir faḫat muzāf ve muzāfun ileyiḫi ya maşdar taḫfīfiden yāḫūd maşdar te‘kīdiden gelir: (Aḫmed efendiniñ gelmeği uyamaz)

dinilmeyüb (Aḥmed efendiniñ gelmesi uyamaz) dinilir ve (gelmeğinin imkânı yokdur) denilmeyib (gelmesiniñ imkânı yokdur) denilir veya (gelmekliğiniñ imkânı yokdur) dinilir faḳaṭ şüret-i evveli şüret-i sâniyeye mürecciḥdir.

İḥṭâr—Çaḳmak, ḳaymak gibi isimler böyle elif ile yazılarak şîḡa'î maşdariye ile olan müşâkeleden ḳurtarılmalıdır.

Edât maşdarıñ ḥazfindan soñra bâkî ḳalan hey'et ki mādde'î aşliyedir bu, ya fi'ldir: gelmek gibi ki mādde'î aşliyesi (gel) olub fi'ldir.

61

Yâ isim olur: taşlamak, terlemek gibi ki taş, tür lafızları birer isim olub bunlarıñ âhirine bir lam meftûḥa getirilmekle teşekkül itmişlerdir faḳaṭ bu ilḥâḳ olunan lâm meftûḥanıñ şüret ḥaṭṭı telaffuza tâbi'dir. Şaḳillerde (lamelif) ḥafiflerde (le) şeklinde olmak üzere iḥtilâf ider. Veyâ şıfat olur: temizlemek, düzlemek gibi ki temiz, düz kelimeleri birer şıfatdır.

Mādde'î aşliyesi şıfat olan meşâdir, mādde'î aşliyenin âhirine let, leş, len, laş, lat ilḥâḳıyla teşekkül ider: temizlemek, kötüleşmek, düzleşmek, yakınlaşmak siyahlaşmak gibi. İşte mādde'î aşliyenin böyle fi'l, isim, şıfat olmasına nazaran maşdar fi'lî, ismî ve vaşfi namlarıyla üçe inḳısâm ider.

Müşbet ve Menfi

Müşbet varlık, menfi yokluk ma' nāsını müfid olur. Nefy için mādde'î aşliyenin âhirine şaḳillerde (mā) ḥafiflerde (me) ilḥâḳ idilir: görmek—görmemek, oturmak—oturmamak gibi.

Müte'addî ve Lâzım

Fā'iliñ yaptığı iş mef'üle te'addî ider ise müte'addî itmezse lâzım olur. Fi'l-i lâzım ile fi'l-i müte'addîyi yekdiğerinden tefriḳ için bir mef'ülün bih edâtı taḳdîr itmek kâfidir. Eğer edât-ı mezkûrenin o fi'le isnadı şahih olursa müte'addî olmazsa lâzım olur:

62

Meşelâ (kesmek) fi'linin tefriḳi ḥuşuşunda bir edât mef'ülün bih taḳdîr ile (neyi kesmek) diye tertib olunan su'âle mişal ḳalemi kesmek gibi bir mef'ülün bih taḳdîri mümkün olduğundan (kesmek) maşdarının müte'addî olduğuna hüküm olunur; faḳaṭ (uyumak) maşdarı için (neyi uyumak?) diye bir su'âl tertibi mümkün olamayacağı

cihetle (uyumak) maşdariyeniñ mef'ülün bihe te'addi idemeyeceği ve bināen'aleyh bir fi'l lāzım olacağı zāhir olur.

Ṭarīk-i Ta' diye

Mādde'î aşliyesi müteharik olan maşdarlarda mādde'î aşliyeniñ āhirine (t) harfini, sākin olanlarda (dir) lafzını ilhāk itmekle olur: uyumak—uyutmak, gezmek—gezdirmek gibi. Eğer mādde'î aşliyeniñ hurūfi çok ise yine (t) getirilir: oturtmak gibi; faķat bu ķā'ideniñ müstesnāsı yok değildir.

Tazī' f-i Ta' diye

Fā'iliñ işiniñ bir vāsıta ile icrā olunduğunu añlatmak için bir ķat daha ta' diye itmek lāzımdır. O da (t) harfiyle ta' diyesi icrā kılınmış olanlara (dır) ve (dir) harfiyle ta' diyesi icrā idilmişlere (t) getirilmekten 'ibāretidir: añlatmak — añlatdırmak, gezdirmek — gezdirtmek gibi.

63

Ma' lüm ve Mechül

Ma' lüm fā' ile nisbet olunur: görmek, itmek gibi ki gören, atan zāta nisbet olunmuşdur. Eğer görülmek, atlamak gibi görülen, atılan şeye ya'ni mef'üle nisbet olunursa mechül olur. Görülüyor ki maşdar-ı mechül, mādde'î aşliyeniñ āhirine bir lām-ı sākine ilhāk itmekle olur; faķat eđer (almak) gibi mādde'î aşliyeniñ āhiri (lam) yāhūd (çiğnemek) kelimesinde olduğu gibi müteharik olursa tenāfür hurūfi def' i için (lam) yerine (nun) ilhāk idilir: almak—alınmak, çiğnemek—çiğnetmek gibi bu mechül lāmından evvel hareke için (vāv) yāhūd (ya) yazılmaz: görülmek—gidilmek gibi.

Eđer mādde'î aşliyeniñ āhirine bir “nün” yāhūd “şın” ilhāk idilirse bu kelimeye (muṭāva'at) iṭlāk olunur.

Fi'l-i Muṭāva': Fā' ile nisbet olunur bir fi'l-i ma' lümdür. Fā' ili, fi'l-i mezkūruñ ma' nāsını ķabül itdiği için muṭāva'at-ı tesmiye kılınmışdır: Meşelā (Aḥmed yıķandı) cümlesinde (yıķanmak) fi'liniñ fā' ile nisbeti āşikārdır lākin (çamaşır yıķandı) dersek (çamaşır) fā' il değil belki nā'ib fā' il daha toğrusu mef'ül olmakla çamaşıra nisbetle (yıķandı) fi'linin bir fi'l-i mechül olduğu nümāyāndır.

Basit ve Murekkeb

Maşdar-ı murekkeb—itmek veya iylemek ile olmak maddesinden terkiib ider. (İtmek) maddesi mesâdir-i ‘Arabîye ve esmâ’i ‘Arabîye ve ba‘zen şıfat-ı Türkîyye ile (olmak) maddesi de ‘Arabî, Fârisî, Türkî şıfatlar ve ba‘zen fi‘ller ile terkiib ider: hübüb itmek—ihsân itmek—hediye itmek—iyi itmek—fenâ itmek—vâki‘ olmak—vezân olmak—kâtib olmak—zengin olmak—oğumuş olmak gibi.

Ba‘zı meşâdir vardır ki (olmak) maddesiyle isti‘mal olunur: (hasret oldum) denilir ki mütehasir oldum dimekdir. (Tamâm oldu) daḥî nâm oldu dimekdir.

Fârisî ism-i maşdarlardan soñra (itmek) ve vaşif terkiibîlerden soñra (olmak) maddesi isti‘mal olunur: nümâyiş itmek—vazriş itmek—ma‘ârifperver olmak—gibi.

Maşdar-ı murekkeb ba‘zen (kılmak) ve (yapmak) lafızları ile teşekkül ider: iş yapmak—hediye kılmak—tanzîm kılmak—taqdîm kılınmak gibi. İtmek yerinde yapmak ve yapmak yerinde itmek dinilemez.

Zamânı Mütezamın Mesâdir-i Murekkibe

(Olmak) maddesi mâzî’i, naḳlî ve ism-i mef‘ûl ile terkiib iderse zamân-ı mâzîyi mütezamın olur:

65

İkmâl itmiş olmak yâḥûd ikmâl idilmiş olmak dinilir. Ve eğer muzâri‘ müstaḳbel ile terkiib iderse zamân-ı müstaḳbeli mütezamın olur: sever olmak—gidecek olmak gibi. Gelmemeklik, görmemeklik gibi maşdar te’kîdi menfîleriniñ murekkebâtında gelmemeklik itmek, görmemeklik itmek denilmeyüb selîḳa’i Türkiyye üzere gelmemezlik itmek, görmemezlik itmek dinilir ki bu şîḡa ḥaddizâtında olmayan bir ḥâli mevcûd göstermek için müsta‘meldir.

Ma‘nây-ı Müşareketi Müfid Olan Mesâdir

Bir fi‘lin iki zât beyninde vuḳû‘unu beyân ider. Bunu ifâde için edât maşdardan evvel bir (ş) getirmek kifâyet ider: örmek—örüşmek, sevmek—sevişmek gibi. Ba‘zen bu (ş) nefes gelmeden olub ma‘nâyı müşareketi ifâde itmez: şataşmak—yanaşmak gibi.

Ma' nāy-ı Vaşfiyeti Müfid Olan Mesādir

Şıfatlarıñ evāhirine hafiflerde (leş, len) şakillerde (laş, lan) ilhākıyla teşekkül ider: tembelleşmek—ihtiyarlaşmak—beyazlaşmak—güzelleşmek gibi.

İktidār Ma' nāsını Müfid Olan Meşādir

Edāt-ı maşdarıñ hazfından sonra mādde'yi aşliyenin āhirine bir (he) getirildikten sonra (bilmek) māddesiyle terki b ider:

66

Yazabilmek, sevebilmek gibi ki yazmağa muhtedir olmağ, sevmeğe iktidārı olmağ demek olur. Mādde'yi aşliyenin āhiri müteharik bulunduğ hālde getirilecek hā'dan evvel bir (ye) ziyāde kı lınır: oğumağ—oğuyabilmek, sevilmek—sevilebilmek gibi.

Fi' l-i iktidārın menfisinde (bilmek) maşdarı getirilmez yalnız cüz'yi evvele bir (hā) ilhāk idilir: görebilmek—görememek gibi.

Ta' cıl Ma' nāsını Müfid Olan Meşādir

Mādde'yi aşliyeye (ye) getirildikten sonra edāt maşdar hazf idilüb bedeline (virmek) māddesi kâ'im olur: yazıvirmek, oğuyuvirmek gibi. Bu (virmek) māddesinin vāv'ı fetḥā ile telaffuz olunur gibidir.

Arzū Ve İştiyāk Ma' nāsını Müfid Olan Meşādir

Gelmek māddesiyle terki b iden bir fi' l-i istiḳbāl, arzū ve iştiyāk ma' nāsını ifāde ider: yiyeceğ gelmek—göreceğ gelmek gibi.

Meşādir-i ' Arabiyye

Meşādir-i ' Arabiyyenin envā' i şunlardır:

Kaṭ'—zıkr—şükür—taleb—şigar—raḥmet—ḥizmet—şoḥbet—zehāb—firāz—su'āl—fetānet—ḥiṭābet—suḥūlet—şükrān—devrān—tanīn—duḥūl—fiḳdān—beynituvten

67

Mübālağayı Müfid Olan Meşādir

Mübālağalı maşdarlar tef'āl veznindedir: tezkār—çok çok zıkr itmek—tesyār—çok çok seyr itmek gibi.

Bu cihetle (tesyārī) seyriñ müte'addisi zan ile (tesyār) ma'nāsında kullanmak biraz gafletdir.

İsimlerde (tā) meksürdur: timsāh, timsāl gibi.

Tesmiye Bilmaşdar

Fılaşl maşdar olan bir kelimeniñ bir şey'e isim virilmesidir: Qur'an, Furkân kelimeleri filaşl okumaq, fark ve temeyyüz itmek ma'nalarına maşdar iken herbār okunduğundan ve haq ile bātil beynini fark ve temeyyüz etdiğinden bunlar muşhaf-ı şerife isim verilmiştir.

Çok iyilik iden ve beni nev'ine dā'imā hüs-n-ü mu'āmelede bulunan bir kimseye (İhsān) ile tesmiye de bu kabildendir. (hıyānet) kelimesiniñ mübālağa hā'in (şirret) kelimesiniñ mübālağa şerir ma'nāsına kullanılması yine böyledir.

Meşadır-ı Mîmiyye

Bunlar 'alekşer mef'al, mef'il, vezinlerindedir. Mef'il vezni mişâlde çokdur: (vürüd) dan mevid -varmaq, (velâdet) den mevid—toğmaq (va'd) den mev'ad—söz virmek gibi.

68

(mevid) milâd gibi zamân velâdet ma'nāsına da gelir. O hâlde (mevid-işerif) maqamında (mevlüd-ü şerif) demeniñ ma'nası yoqdur.

Mef'al vezni meşâlik-i ğayride kıyāsıdır: maqşad—qaşd, me'kel—ükül gibi.

Mef'ale ve mef'ile vezinlerinde de mimli masdarlar vardır: merhame—mağfire—muhammede [°] gibi.

Mef'ule vezninde meşâdire nādiren teşâdüf olunur: mükerreme, mü'eşşere gibi. (mükerreme) kelimesi müderrisine maşşuş olarak elqâb-ı resmiye maqamında (mükerrimetlü) diye kullanılır. (mü'eşşere) ise meziyet ma'nāsınadır. Bunuñ cem'i olan (mü'eşşer) lisânımızda vaşif terkibi teşkîlinde keşirü'l isti'mâldir.

'Asâkir, nuşret-i mü'eşşer gibi ki meziyâtı nuşretten 'ibâret olan 'asâkir dimekdir.

Rübâ'ie maşşuş olmaq üzere yalnız bir vezin vardır o da (fa'ele) dir: tercüme—Arabda—kahkaha—dağdağa gibi.

Elfāz-ı Menhūte

(Menhūt) yonmağ ma' nāsına olan (naht) kelimesinden ism-i mef' üldür yonulmuş dımeğdir. Bu cihetle yonarağ iki kelımeden yapılan elfāza (elfāz-ı menhūte) dınılmişdir: besmele—bismillahdan, hāmdede

[°] (Muhammede) kelimesi ikinci mimiñ fetħi yağūd kesri ile de oğunur (hāmd) ma' nāsınadır.

69

elhāmdülillahdan, şalvele—şallallah-u te' āla 'aleyhden, ' an' ane—' an filan ve ' an felandan, Fārisiden me 'hūz olan (zīra)—(ezinrāh) terkibinden menhūdur.

Mezidāt

Lisānımızda müsta' mel olan vezinler şunlardır:

İf' āl, tef' il, mufā' ale, infi' āl, ifti' āl, if' ilāl, tef' ul, tefā' 'al, istif' āl

İf' āl, tef' il vezinlerinin teşkıl ve binālarında ta' diye olduğundan bu vezinlerde bulunan kelimāt-ı ' Arabiyye müte' addıdır: (ba' id) kelimesi uzağ dimek iken if' āl veznine nağl ile (ib' ād) uzağa sürmek dimek olur. (Teb' id) de öyledir. (Vağūd) kömür dimek iken if' āl veznine ircā' ile (iğād) ateş yağmağ ma' nāsına olur. Ķā' ide 'i ' Arabiyyece (tağ' if-i ta' diye) bu iki vezin ile olur: (Hās) kelimesi zāten müte' addi iken bir kaç daha te' addiye ile (ihsās) olur. Bağıdan ibğā, bid' atdan ibdā', bāliğden iblāğ, vāsi' den tevsī' , bāliğden tebelliğ. Vāşıldan iğāl tarzında fi' l lāzımlar fi' l müte' addi olur.

(infi' āl) (ifti' āl) (tef' il) vezinleriniñ binālarında ta' diye olmadığından

[°] mezidātıñ maşdarları cem' mü' enneş şiğasıyla cem' lenir: icrāāt, teklifāt, mübāhāt, inğilābāt, ictiğadāt gibi.

70

Bu vezinlerde olan kelimāt fi' l lāzım olur: (kesr) kırmağ dimek iken (infi' āl) veznine ircā' ile (inkisār) kırılmağ dimek olur. (cer) çekmek dimek iken (incirār) çekilmek dimek olur.

İhrāğ= yağmağ

iğtirāğ=yanmağ

İğfā= gizlemek

iğtifā= gizlenmek

Tevsī' = vūs' atlendirmek

tevessü' = vūs' atlenmek

Te 'yīd= kuvvetleştirmek teeyūd= kuvvetleşmek

Tavṭīn= vatan virmek tavaṭṭun= vatanlaşmak

Fā 'ide—Fārisīde kullanılan 'Arabī maşdarlarıñ yā'ları elif ile yazılmağ salīka'ı Farisīye iktizāsındandır: (temennī) den (temennā) gibi ki temennā-yı mülâkāt dinilir. (tesellī) den tesellā (teḳāzī) den teḳāzā daḫī bu ḳabīdendir.

Mefā' ile ve tefā' il vezinleriniñ ma' nālarında müşāreket vardır:

Muḫābere—ḫaberleşmek, mükātebe—mektūblaşmak, tabā'id—uzaklaşmak, teḳārüb—yakınlaşmak gibi.

(Tefā' il) vezninde bir ḫāl daha vardır: ḫaddizātında olmayan bir ḫāli mevcūd göster: tecāhül—bilmemezliğe gelmek, temārrüz—kendini ḫasta göstermek gibi.

İf' ilāl nev'ī elvān ve 'uyübī ifādede müsta' meldir: esvedād—ḳararmak, aḫmerār—ḳızarmak gibi.

İstif' āl nev' iniñ ḫurūf-u zā'idesine virilen ma' nālar ekşeriyetle

71

(istemek), (va' ad itmek) dir : istiġfār—maġfired istemek, isti' ṭāf—'āṭifet ṭaleb itmek, isti' fā—'afv dilemek, istikşār—keşir ' additmek, istişġār—saġir ' additmek gibi.

Rübā' iniñ Mezīdātı

Tefa' lul, if' inlāl, if' illāl dir: teselsül, iṭmi' nān gibi.

(İf' inlāl) vezni lisānımızda zebānzede deġildir.

Mezīdātda Mīmli Maşdar

Her vezniñ kendi ism-i mef' ūlü gibi olduğundan ism-i mef' ūl baḫşine mürāca' at oluna.

Maşdar-ı Binā' i Merre ve Binā' i Nev'

Maşdar bir ḫudutdan ' ibāret olduğundan kemiyet ve keyfiyete delālet itmediġi baḫis ḫuşuşunda beyān olunmuş idi. Kemiyete delālet iden maşdara (maşdar-ı binā' i merre) dinilir ki şulāsī maşdarlar için (fa' le) veznindedir: ḳa' de—bir kere oturmak, secde—bir kere yere kapanmak, ḳarbe—bir kere vurmağ gibi.

Teşniyelerinde

ka' deteyn }
secdeteyn } denilüb
darbeteyn }

Cem'lerinde

ka' dāt }
secdāt } denilir
darabāt }

72

Keyfiyete delâlet iden maşdara (maşdar-ı binā'ı nev') denilir, bu da (fi'le) veznindedir: (hacc) maşdarının binā'ı merresi bir kere hacc itmek ma' nāsına 'alelkā'ide (hacce) gelecek iken (hicce) gelmiş ve ma' ruf āya zilhicce dinilmiştir.

Mezīdātda Binā' - Merre ve Nev'

Her nev' iñ kendi maşdarıdır.

Meşādir-i Mec'üle

Yapma maşdarlar dimekdir. Ma' nāy-ı maşdarı hāsıl itmek için ba' zı ism-i cins ve şıfatlarıñ āhirlerine edāt maşdar olan (yet) ilhāk idilir: insāniyet—cāhiliyet—me'mūriyet gibi faḫaḫ meşādir-i mec'üle 'Arabīye maḫşūş olduğundan meşādir-i mec'üle olacaḫ kelimāt-ı 'Arabī olmalı ve maşdar bulunmamalı binā'en'aleyh vāriyet, germiyet, ḫidiviyet dinilemeyeceḫi gibi zāten 'ulūvv, şükrān kelimeleri de maşdar olduğundan 'uluvviyet, şükrāniyet dinilmekte ḡalāt olur faḫaḫ emniyet, İslāmiyet gibi kelimeler lisānımız iñ ihtiyācına mebnī ḫabül olunmuştur.

(Fā'ide) hüve, hay, kem, keyf hış kelimelerinden ma' nāyı maşdarı hāsıl itmek için ḫüviyet, māhiyet, kemiyet, keyfiyet, ḫayşiyet gibi meşādir-i mec'üle yapmışlardır.

Meşādir-i Fārisīyye

Ma' lūm olduğu üzere Fārisīde maşdariyet 'alāmeti yā (den)

73

yāḫūd (ten) dir. Maşdar (den) ile biter ise (maşdar dālı). (Ten) ile biter ise (tā'i) tesmiye olunur. Dāl iñ māḫablinde (ye, elif, ra, nun, vav) harflerinden ve tā' nın māḫablinde (ḫa, sin, şin, fe) harflerinden biri bulunmaḫ şartdır.

Vaşıf Terkībiniñ Nev' Diğeri

Bayāḫı bir isim ile ism-i fā' il muḫāfifden terkib iden bir mürekkeb vaşıfıdır. Bu cüz'i sñānī olacaḫ olan ism-i fā' il muḫāfif emr-i ḫāzıra müşākil olduğundan maşdardan emr-i ḫāzır binā itmeḫe lüzūm vardır.

Maşdardan Emr-i Hâzır Binâ ve Teşkili

Eğer dâl'in mâkablinde (ye) , (elif) olursa hâzır olunur: resîden—res, firistâden—firaset gibi.

(ra), (nun) olursa ibkâ olunur: hordan—hor, havândan—havân gibi.

(vav) olursa hâzır ile bedeline elif ve yâ gelir: fermûden—fermâyi gibi.

Maşdar tâ'î olubda tâ'nın mâkabli (ha) olursa zâ'ya kalb olunur: amûhten—amûz gibi.

(Sin) olursa hâ' ya kalb olunur: hasten—haş gibi.

(şın) olursa râ'ya kalb olur: dâşten—dâr gibi.

(fe) olursa bâ'ya kalb olunur: yâften—yâb gibi.

74

Desteres, köftehor [°] , sebakhân, hükümfermâ, edeb-i amûz, dide dūz, dilhâh, sermayedâr, perver niyâb gibi vaşiflarıñ cüz'î şâniyeleri ism-i fâ' il muhafifdir.

Çâ' ide 'i Fârisiyye Üzere Hâşıl-ı Maşdar Teşkili

Emr-i hâzırın âhirine mâkabli meksûr (şın) ilhâk idilir: hahiş gibi.

Ba'zî hâşıl-ı maşdar emr-i hâzır şeklinde olur: rişhand—şakala gülüş gibi. Ba'zısı da mâzî şeklinde olur: dâd u sited—alış viriş gibi. Resm-i küşâd terkibindeki (küşâd) kelimesi de böyledir.

Çâ' ide 'i Türkiyye Üzere İsm-i Fâ' il Binâsı

Ma'nâyı maşdarınıñ çâ'im olduğu zâta delâlet ider. Edât maşdarınıñ hâzırından soñra hafiflerde (nun) şakillerde (en) ilhâkıyla teşekkül ider: gelen—oturan gibi.

Mâdde'î aşliyenin âhirine (cı) ilhâk edilirse fâ' ilin bir nev' şan'at ittihâz idildiğine delâlet ider: yazıcı gibi.

Çâ' ide 'i Fârisiyye Üzere İsm-i Fâ' il Binâsı

Emr-i hâzırın âhirine 'alâmet-i fâ' iliyet olan (nde) ilhâkıyla teşekkül ider: hân—hanende gibi.

[°] hordan maşdarından ism-i fâ' il muhaffif (har) da gelir: merdümhâr gibi.

Cenāb-ı āferinende ʾi kevn ü mekân gibi ism-i fāʿ illi terkībāt lisānımızda kesirü'l istiʿ maldir. Zaten (tenperver) gibi cüz ʾi şānisi müştakḳ olan mürekkeb vaşfilerde iş bu cüz ʾi şānī emr-i hāzıra müşākil olmayla emr-i hāzır olmayıb edāt fāʿ ilini maḥzūf isim-i fāʿ ildir zīrā (tenperver) terkībi (perverende ʾi ten) taḳdīrindedir. Vücūd besleyici maʿ nāsındadır.

İsm-i fāʿ ilin cemʿ nde (he) niñ kāf-ı Fārisīyyeye ḳalbi iḳtiza ider. Zīr (he) niñ kendinden soñra gelecek olan elif ile ictimāʿ ī hoş deḡildir: ḥanende—ḥanende-gān gibi.

Ḳāʿ ide ʾi ʿ Arabīyye Üzere İsm-i Fāʿ il Bināsi

Sülāşiden (fāʿ il) veznindedir: kātib, ḥākim gibi.

Ḳāʿ ide ʾi Türkiyye Üzere İsm-i Mefʿ ül Bināsi

Maʿ nāy-ı maşdarınıñ vākiʿ olduḡu zāta delālet ider. Müteʿ addīdden müştakḳdır. Lāzımdan ism-i mefʿ ül binā olunmaz. Meşādir-i mechūleden edāt-ı maşdar ḥazf olunduḡdan soñra mādde ʾi aşliyenin āḥirine ḥafiflerde (nun), saḳıillerde (en) yāḥūd (miş) ilḥāḳıyla teşekkül ider: görülen, görülmüş—oḳunan, oḳunmuş gibi.

Yazma, başma gibi maşdar-ı taḥfifi şeklinde baʿ zı ism-i mefʿ üller vardır bunlara (maşdar-ı bimaʿ nī mefʿ ül) dinilir.

Ḳāʿ ide ʾi Fārisīyye Üzere İsm-i Mefʿ ül Bināsi

Edāt-ı maşdar ḥazf olunduḡtan soñra mādde ʾi aşliye māzi olur; bunuñ āḥirine de bir hā ʾi resmiye getirilirse ism-i mefʿ ül teşkīl olunur: güften, güft, güfte gibi.

İsm-i mefʿ ül, ism-i fāʿ il mefʿ ülüne muzāf olur: İstādeʿ i mevkiʿ taʿ zīm gibi.

İsm-i mefʿ ülün mefʿ ülü kendi üzerine taḳdīm olunursa yine bir vaşif terkībi teşkīl ider: sālḥürde—felekzede—dilbeste.

Baʿ zı terkīblerde bu ʿ alāmet-i mefʿ üliyet olan (he) ḥazf olunmuşdur: dāmenalūde, nevzād, zebānzede, serāmed gibi.

Ḥudādād—bu ḳabīlden deḡildir. (dād) bu terkībde maşdar maʿ nāsına olub Allah virgisi dimekdir.

Baʿ zı ism-i mefʿ ül kendi mefʿ ülü üzerine taḳdīm ider: şekte ḥāḥır gibi.

Ḳā'ide'î 'Arabîyye Üzere İsm-i Mef'ül Binâsı

Ṣülâşiden mef'ül veznindedir: maḳbül—merḡüb—gibi.

Ecvefden vāvî ise mişal (ḳavl) kelimesinden (muḳavvül) dinilmeyib vāvîñ ḥazfîyle (meḳül) dinilir. Eḡer yâ'î ise mişal (ḳıyas) kelimesinden (meḳyüs) dinilmeyüb vāvîñ ḥazfîyle (ye), (ḳaf) için ḥarf-i med ḥükmüne girer. (Meḳayîs) olur. Mîmiñ zammıyle (muḳayîs) oḡumaḳ ḡalaḡdır.

77

Mezîdâtdan İsm-i Fâ'il ve İsm-i Mef'ül Binâsı

İsm-i fâ'il ile ism-i mef'ülün farkı yalnız bir ḥarekedir. İsm-i fâ'ilde ḥarf-i aşlî' vasaḡi meksür, ism-i mef'ülde meftühdür.

	İsm-i fâ'il	İsm-i mef'al	
İf'âl nev'nden	müf'il	müf'al	
	mükrim	mükrem	
Tef'il nevinden	İsm-i fâ'il	ism-i mef'ül	
	müfe'il	müfe'al	vezinlerindedir.
	müceddid	mücedded	gibi
Mufa'ale nev'nden	Mufâ'il	Mufâ'al	vezinlerindedir:
	müşâhid	müşâhade	gibi.

Muzâ'ifden edḡâm ile ism-i fâ'il, ismi-mef'üle müşâkildir. Binâ'aleyh (muzâd) kelimesi hem ism-i fâ'ildir hem ism-i mef'üldür.

İnfi'âl nev'nden	münfa'il	yoḡdur:
	münḳasım gibi	münḳasem dinilmez.

Muzâ'ifden edḡâm ile munşabb münfekk olur.

İfti'âl nev'nden	müfte'il	müfte'al	vezinlerindedir:
	Mültefit	müntehab	} gibi
	Muḡtemel	muḡtaşar	
	Muhterik	mükteseb	

78

İştîdâd, imtidâd gibi muzâ'ifden edḡâm cihetiyle ism-i fâ'il ve ism-i mef'ül bir vezindedir: müştedd—mümtedd gibi.

İhtiyārdan (muhtār) kelimesi de öyledir faḫaṭ (imtiyāz) kelimesi ayrılmak ma' nāsına lāzım olduğundan (mümtāz) kelimesinin ism-i fā' il olması icāb ider.

	İsm-i fā' il	İsm-i mef' ul	
İf' ilāl nev' nden	müf' al	yoḫdur	
	muḡber	yoḫdur	gibi
Tef' il nev' nden	mütefa' il	mütefa' al	vezinlerindedir:
	mütebessim	müteyemmen	} gibi
	mütefennin	müteveffa	
Tefā' il nev' nden	mütefā' il	mütefā' al	vezinlerindedir:
	müteḳā' id	mütedāval	gibi.

Bu nev' n müte' addisi pek azdır.

İstif' āl nev' nden	müstef' il	müstef' al	vezinlerindedir:
	müstaḡfir	müstaḡsen	} gibi.
	müstaḳil	müsteḫcen	

Rübā' iye maḫşūş olan ism-i fā' il mufa' il vezninde gelir:

Tercümeden mütercim mütercem gelir.

İf' ilāl nev' nden muḫşā' ir, muṭma' in gibi müsta' melleri vardır.

Meşādir-ı aşliyeden bu şüretle ṭoḫuz nev' müştāḳ olub bunlarıñ vecih iştiḳāḳları semā' idir.

79

Mübālaḡalı İsm-i Fā' il

Şāhibiniñ kesret ittişāfına delālet ider. Mādde' i aşliyeniñ āḫirine ḫafiflerde (ken) şāḳillerde (gan) ilḫāḳ idilir: üşengen—çalışḡan gibi.

Lisān-ı ' Arabiyyede Mübālaḡalı İsm-i Fā' ilin Vezinleri

Mübālaḡalı ism-i fā' ilin vezinleri şunlardır: fe' āl—mif' āl—fe' ul—fi' il—fu' ale—fu' le—fa' il

(fe' āl) vezninde bulunan kelimātin evāhirine te' kīdū' l mübālaḡa tā' i za' ide ilḫāḳ olunabilir: ' allāme gibi faḫaṭ şifāt-ı ileyhde cā' iz deḡildir. Lisānımızda ekşeriyetle müsta' mel olan vezinler fe' āl, fe' ul, fe' ildir: ' alām—ḡayūr—raḫīm gibi.

Bunlardan (fe' il) vezni ba' zı kelimâtda ma' nây-ı mübâlağadan âri olur: marîz gibi ki hasta dimekdir. Câlîs de mecâlîs dimekdir.

Ḳā' ide' i Türkiyye Üzere Şıfat-ı Müşebbehe

Şıfat-ı müşebbehe ism-i fâ' il nev' ndendir fa' aḡ şübüt ma' nâsını müfiddir: pişkin—talğın—düşkün—titrek—çürük—onun gibi. Her maşdardan gelmez: semâ' i mütevaḡıdır.

Ḳā' ide' i Fārisiyye Üzere Şıfat-ı Müşebbehe

Emr-i hâzırın âhirine elif ilhâḡıyla teşkil ider: dan—dānā, bīn—bīnā gibi.

80

Lisān-ı ' Arabiyyede Şıfat-ı Müşebbehe

Elvān ve eşgāle ve ' ayüb ve ḡuşūra delālet idenler ḡiyāsīdir; müzekkerde ef' al, mü' enneşde fa' lā veznindedir:

Müzekker	Mü' enneş
Aḡmer	ḡamra
Ebyaz	beyzā

Me' āni' i bāḡnāya delālet idenler fa' lān veznindedir: cevḡān—sub' ān—' atşān—reyyān gibi.

Bunlarıñ mü' enneşleri fa' lī vezninde olub lisānımızda mü' ennes elisti' māl deḡilidir.

Evşāf-ı sâ' ireye delālet idenler muhtelifdir: ş' ab—cebān—meyyit—' üryān—ḡüsn—ḡabīḡ gibi.

Ba' zı meşādir mübālaḡa şıfat maḡamında daḡi isti' māl olunmuşdur: şirret dīnilir ki şerīr dimekdir.

Ḳā' ide' i Türkiyye Üzere İsm-i Taşḡir

Taşḡir ve taḡlile delālet ider. İsimleriñ ḡafiflerde (cek) yāḡūd (ceḡiz) şaḡillerde (caḡ) yāḡūd (caḡız) ilhâḡıyla teşekkül ider: tepe—tepecik, yavru—yavrucaḡ—yavrucaḡız gibi.

Taşḡiri murād olunan ismiñ âhîrinde (döşek), (ḡulaḡ) kelimelerinde olduḡu gibi (kef) yāḡūd (ḡaf) bulunursa tenāfüri def'

içün harfeyn mezkûreyn hâzıf olunur: döşecik, kılacık gibi. Şıfatlara taşgîr içün (ce) ilhâk idilir: azca—çokca gibi. Lisân-ı Fâriside taşgîr ‘alâmeti (çe) dir: bağçe gibi. ‘Arabî kelimâtda lâhiq olur: dîvânçe gibi ki dîvân dîmekdir.

Lisân-ı ‘Arabîyyede İsm-i Taşgîr

Taşgîr olunmuş bir isme (muşagğar) aşlına (mükebbir) dinilir. Bir isim mükebbiri müşagğar yapmak için harf-i evvelî mazmûm ve harf -i şânîyi meftûh kılarak harf-i şâliş olmak üzere bir yâ’i sâkine ziyâde idilir: hüsni—hüseyni—‘abd—‘abîd gibi.

İhtâr -kitâbet-i resmîyede kılcağız ma‘nâsına fetḥ-i ‘ayn ile telaffuz olunan (‘abîd) in (‘ubeyd) olması iktîza ider.

Ḳā‘ide’i Türkiyye Üzere İsm-i Tafḍîl

İsm-i tafḍîl şîğası ismiñ evveline yerine göre (dahâ, ziyâde, eñ, pek) lafızlarınıñ ‘ilâvesiyle teşekkül ider: ‘âlim—daha ‘âlim—eñ ‘âlim—pek ‘âlim gibi.

Mufazzal ile mufazil ‘aleyh arasına (den) girer: Aḥmed Maḥmud’dan daha çalışkandır gibi.

‘Arabîyyede İsm-i Tafḍîl

‘Alelekşer efḍal vezninde gelir mü‘enneşi (fu‘lya) dir: â‘la—‘ulyâ, edna—dünyâ, aksa—kuşva gibi.

İsm-i tafḍîller fâil ma‘nâsındır: â‘lem—pek ‘âlim, echel—pek câhil dîmekdir fakat ba‘zı kelimeler vardır ki bunlar mef‘ûl ma‘nâsına vârid olmuşdur: işḥar—pek meşḥûr dîmekdir.

Fâriside İsm-i Tafḍîl

Fâriside ism-i tafḍîller (ter) ilhâkıyle teşekkül ider: bālâ—bālâter gibi.

Ḳā‘ide’i Türkiyye Üzerine İsm-i Mensûb

Bir maḥale, bir kavme veyâ şına‘ate nisbeti ifâde iden kelimedir. Lisânımızda ism-i mensûb edâtı li, lu, ci ve ba‘zen ce’dir: Oşmanlı, İstanbullu, kitâbcı, bence gibi.

Bu li, lu, edâtlarınıñ şüret haţtı telaffuza tâbi' dir: zorlu, Giridlü diye yazılmamalı.

Fârisîyede edât nisbet yâ' i sâkinedir: İrânî gibi.

Fârisî yâ' i nisbet kelimedede bir teğayyür huşûle getirmez.

Fârisî yâ' i nisbete ba' zen te' kîd nisbet için (nun) getirilir:

[°] ism-i mensûblarıñ cemi' leri de (en) iledir: ' âlemiyân, İslâmiyân, cihâniyân, ' Osmâniyân, gibi.

[°] (şeşhâne)—iki ismiñ yekdiğerine vaşlıyle ma' nâyı vaşfiye naqlinden ' ibâret bir vaşif terkîbi olduğundan ma' nâsı altı hâneli ya' nî altı yivli tüfenk veya top olduğu hâlde bir dahâ edât nisbet ilhâk idilerek şeşhâneli demek toğrı olamaz; vehle şeyni meksûr oğumak hiç uymaz.

83

Âteşî—âteşîn gibi. Her ya' i nisbete nûn te' kîd getirilemez: yezdânî dinilir yezdânî'nin dinilmez. Her nûn te' kîdli olan kelimedede yalnız yâ' i nisbetle isti' mâl olunamaz. (dîrîn) dinilir (dîrî) dinilmez. Ba' zı kelimeler iki şüretle de isti' mâl olunur: (âteşî) dinildiği gibi (âteşîn) de dinilir. Nûn te' kîd ba' zen hâ' i resmiye ile gelir: dîrîne, kimine gibi. Nûn te' kîd ile mü' ekkid olan yâ' i nisbetiñ şıfât tafđiliyeye ilhâk olunduğu vardır: bihterîn gibi.

Qâ' ide' i ' Arabîyye Üzere İsm-i Mensûb

' Arabcada edât nisbet yâ' müşeddedir. Bu yâ' nisbet ' Arabîye isimlere lâhîk olur. (tâ) ile biten kelimâtda tâ' lar hâzıf olunur: Mekke—mekkî, mele—millî (qarye) niñ nisbeti hâzıf tâ ile olmak lâzım gelirken ' alâ hilâf-ül kıyâs (qurevî) gelmişdir. (Sene) niñ nisbetinde senevî (kere) niñ nisbetinde kerevî (lüğat) nisbetde (lüğavî) dinilir. (bürüse) niñ nisbetinde bürüsevî. (Edirne) niñ nisbetinde Edirnevî dinilir.

Fa' ile vezninde olan isimleriñ mensûbları fa' leyî şekline girer: Medine—medenî, hanîfe—Hanefî gibi faqat (tabiat) ın mensûbî ' ala hilâf-ül kıyâs (tabi' i) dir.

Fa' il vezniniñ nisbetinde (ye) düşmez: harîr—harîrî gibi. Fu' ayl vezniniñ nisbetinde (ye) ba' zen düşer: Qureyş—Qureyşî gibi ve ba' zen düşmez: Hüseyñ—Hüseyñî gibi.

Benî ümeyyeniñ nisbetinde bu qā'ideye muṭābaqaten (Ümevyî) dinilir. Faḩat fetḩ-i ḩemze ile (emevî) de dinilmek cā'izdir.

Ma'nî ve şaḩra gibi elif-i maqşûre ve memdüde ile biten kelimeniñ elifleri 'inde'l nisbe vāv'a ḩalb olunur: ma'nî—ma'nevî, muştafa—muştafevî, Mûsa—Müsevî, 'İsa—'İsevî, şaḩrâ—şaḩrāvî, semâ—semāvî, şitâ—şitāvî yāḩūd şitevî gibi.

Eb ve dem kelimeleriniñ nisbetleri de bu qā'ide üzere ebevî, demevî gelmişdir.

'Arab, Türk, Kürd gibi ecyāl isimlerine lâḩıḩ olan yā' nisbet-i zevāt da vaḩdeti ifāde ider: 'Arabî—bir 'Arab, Türkî—bir Türk, Kürdî—bir Kürd gibi.

Lisān-ı 'Arabîde cem'e nisbet ca'iz değıldir: ḩalkî dinilir aḩlākî dinilmez; faḩat lafzından müfredi olmayan cem'lere yā' nisbet getirilebilir: Eb-ü Eyyübel Enşārî gibi.

Āḩirinde (tā) bulunan bir kelimeye yā' nisbetin (tā) niñ suḩūṭi iḩtizā ider: ḩıymet—ḩıymî, ḩikmet—ḩükmî gibi faḩat ḩayātî, vaḩdetî gibi maḩlaşlar üslûbu Fārisî üzeredir.

İḩtār—'Arabî bir kelimeniñ āḩirinde bulunan (ye) müşeddid

['] ('ali) gibi kelime nāḩış olursa (fa'il) vezninde olan ism-i mensüb 'alelkā'ide (fa'ilî) gelecek iken vasıṭadaki (yā) ḩazf olunarak ḩarf-i āḩir vāv'a ḩalb olunduğdan soñra edāt-ı nisbet getirimişdir: 'alî—'ulvî gibi.

olub eğer nefis kelimedden ise izāfetle ḩarekelendiğı vaḩit müşeddiden oḩunur: veliyy-i ni' met gibi ve eğer nisbî ise hem müşeddiden ve hem muḩaffifen oḩunabilir: ḩanefî'i pāk-i 'itiḩād, ḩanefî'-i pāk-i 'itiḩād gibi.

İsm-i mensüblarda te'nîs ve cem' 'alāmeti ya' nisbetinden soñra getirilir. Āye Mekiyye—lügat-i 'Arabîyye—ricāl-i siyāsiyyün gibi.

Fā'ide—ziyāde ma'nāsına olan (fazl) ın cem' olan (füzül) üñ nisbeti (fuzülî) diye mālāya'nî ile iştigāl idene müfred maḩāmında sevḩ olunur. Nisbet için bir qā'ide'i muṭtaride vaz' i mümkün olmadığından nisb-i şazzeniñ semā' i ile bilinmesi lâzımdır.

İsm-i Zamān İsm-i Mekān

Lisānımızda ayrıca ism-i mekān edātı varsa da ism-i zamān edātı yoktur. Bunlar zamān mekān lafızlarıyla veyāhūd zamān ve mekān ma' nalarını müfīd diğerkelimeleer ile binā olunabilir: mevsim-i hac , hengām şulh, mevķ' i ħarb gibi.

Lik, lıķ ism-i mekān edātıdır: (taşlık) gibi ki taşı çok yer dımeκdir. Gāh, zār, sār, sitān lafız Fārisīyeleri dađi ism-i mekān edātı olub lisānımızda kesrū' l isti' māldir: secdegāh, güzergāh, gülzār, ħarabezār, kuhsār, Türkistān gibi.

Esmā' evķāt evāĥirinde görülen (gāh) zamana delalet ider: siĥirgāh, şubĥgāh gibi.

86

Ķā' ide' i ' Arabiyye Üzere İsm-i Zamān İsm-i Mekān

İsm-i zamān ism-i mekān, şulāsīniñ māfevķi bulunan kelimāt için mīmli maşdarlar gibi her vezniñ kendi ism-i mef' ulidir faķaķ şulāsīlere göre fi' l-i muzāri' ñ vasaķına tābi' dir. Muzāri' ñ vasaķı meftūĥ maźmūm olursa mef' al vezninde olur: meşreb, mezhep, maţbaĥ gibi faķaķ maşriķ, maĥrib, mescid kelimeleeri maźmūmū' l vasaķ olan muzāri' den şāzzdır.

Mişāl ile nāķış müsteşni' olub mişālden mef' il ve naķışdan mef' al vezninde gelir: mişālden mevzi' , mevķi' gibi. Nāķışdan me' va , meşeta gibi.

Eđer muzāri' n vasaķı meksūr olursa mef' il mezninde gelir: meclis, maĥfil, menzil, merci' gibi.

Ta' i zāide ile mef' ale, mef' ile vezinleeri de vardır: medrese, maţba' a, mimleĥa, mesīre gibi.

Fā' ide—seccāde, muĥal secde ma' nāsına ism-i mekān olub (fe' āle) vezninde vārid olunmuşdur.

İsm-i Ālet

Ālet ve āvāni' isimleeridir. İsm-i ālet edātı ism-i mekān edātıdır ma' nāsından fark olunur: gözlük, tozluķ gibi ki göze maĥşūş ālet, toza maĥşūş ķap dımeκdir.

87

Lisānımızda ālet siĥası semāidir. Ekşeri kelimeāda mādde' i aşliyenin āĥirine ĥafiflerde (ki, kü) şaķillerde (ĥı, ĥu) ilĥāķiyle de olur: süzgü, biĥĥi, kesgi gibi. (törpü)

kelimesi kıyâsıñ hilâfındadır: çizgi, biçgi, görgü gibi ism-i âlet şeklinde ba'zı meşâdır vardır.

(dân) Fâriside ism-i âlet edâtıdır: kilabdân gibi.

Ḳā'ide'î 'Arabiyye Üzere İsm-i Ālet

İsm-i âletin üç vezni vardır: mif'al—mif'âl—mif'ale'dir: minber, miftâh, mimleha gibi.

İhtâr—Ba'zı esmâ'î emkine âlete teşbîhâ ism-i âlet şüretinde isti'mâl olunmuşdur: (minber) kelimesi maḥal-i ḥaṭîb ma'nāsına ism-i mekân iken ḥaṭîbin mirḳâti olmaḳ nokta'î nazarından ism-i âlet şüretinde ve (miḥrâb) kelimesi de muḥârebe ve mücâhede maḳâmı ma'nāsına ism-i mekân iken mübâlağa ḳaṣdıyle âlet-i ḥarb maḳâmında ṭutularaḳ ism-i âlet şîğasıyla vârid olmuşdur.

Mü'sâr, mısrâ', miḳât, mî'âd, miyâr, mi'râş, mişâḳ, mi'râc gibi (mif'âl) vezninde ba'zı isimler vardır.

Fi'l Baḥşı

Fi'l—zamâna ta'liḳi olan kelimedir. Fi'l, mâzi muzâri' emr ve neḫy kısımlarına münḳasımdır.

88

Mâzi— Geçmiş zamâna delâlet iden, fi'ldir. Mâzi iki nev'idir. Biri mâzi'î şuhûdî diğeri mâzi'î naḳlîdir.

Mâzi'î Şuhûdî—Mütekellimiñ re'y-ül 'ayn gördüğünü haber viren şîğadır; edât maşdarı ḥazf itdikten soñra mâdde'î aşılieniñ âhirine ber-vech-i zîr munteḥâller ilḥâḳ olunur:

	Ġā'ib	Muḥâṭab	Mütekellim
Müfred	gitdi	gitdiñ	gitdim
Cem'	gitdiler	gitdiñiz	gitdik

Mâzi'î Naḳlî—Mütekellimiñ işitmekle bildiğini haber viren şîğadır:

Gitmiş	gitmişsiñ	gitmişim
Gitmişler	giymişsiñiz	gitmişiz

Muḥâṭabda gitmişsiñ, gitmişsiñiz de denilebilir.

Māzī'î naḳlîniñ evāḫirine ilḫāk olunan edāt-ı ḫaber te'kîd ifāde ider: (Aḫmed Efendi gelmişdir) dimek (elbette gelmiş) ma' nāsını müfîd olur. Sen oraya gitmişindir. Biz oraya uğramışızdır gibi ifādeler bu ḫabîldendir. Bu edāt-ı te'kîd (elbette) ile bir ḫāt daha te'kîd ḫabûl ider: Siz elbette ṭorpidō görmüşsünüzdür. Biz oradan elbette geçmişizdir gibi.

Muzāri'—Hem şimdiki ve hem gelecek zamāna delālet iden şîḡadır:

Gider	gidersiñ	giderim
Giderler	gidersiñiz	gideriz

89

Ḥāl—Ancak şimdiki zamāna maḫşûş şîḡadır:

Gidiyor	gidiyorsuñ	gidiyorum
Gidiyorlar	gidiyorsuñuz	gidiyoruz

İstiḫbāl—Ancak gelecek zamāna maḫşûşdur.

Gidecek	gideceksiñ	gideceğim
Gidecekler	gideceksiñiz	gideceğiz

Meşādır-ı ḫafifede (cek) meşādır-ı şaḫilede (cak) ilḫāk olunur.

Fi' l-i Vücübî—Bir işi fā' ile icbār için mādde'î aşliyye (meli) edātı ilḫāk olunan şîḡadır:

Gitmeli	gitmelisiñ	gitmeliyim
Gitmeliler	gitmelisiñiz	gitmeliyiz

Bu şîḡa ihtimāl ma' nāsını da müfîd olur: (Burası Heybeli Aṭa olmalı) gibi ki burasımıñ Heybeli Aṭa olması muhtemeldir dimekdir.

Fi' l-i İltizāmî—Mütekellimiñ mültezimi olduğuna delālet iden şîḡadır:

Gide	gidesiñ	gideyim
Gideler	gidesiñiz	gidelim

Emir iki kısımır: emr-i ḫāzır, emr-i ḡā'ib.

Emr-i Ḥāzır—Ḥāzıra emir içindir.

Müfred muḫāṭab	cem' muḫāṭab
git	gidiñiz

Emr-i Ğā'ib—Ğā'ibe emir içündür:

Müfred Ğā'ib	Cem' Ğā'ib
gitsün	gitsünler

Ef'al-i Mürekkibe Şıǵaları

Ħikāye'î Māzî'î Şuhūdî—Bir lafz-ı ma' nā olan (imek) lafzından müşak olan (idi) lafzınıñ ilhāqıyla teşekül ider:

gitdi idi	gitdi idiñ	gitdi idim
gitdi idiler	gitdi idiñiz	gitdi idik

Bu vechile (idi) lafzı mülhakı taşrif olunduǵu gibi zāt fi' lde taşrif olunailir:

gitdi idi	gitdiñ idi	gitdim idi
girdiler idi	girdiñiz idi	girdik idi

Ķā' ide'î ihtişāra ri' āyet (idi) lafzınıñ hemzesi isķāt idilerek zāt fi' le vaşl olunur:

gitdiydi	gitdiydiñ	gitdiydim
gitdiydiler	gitdiydiñiz	gitdiydik

Ħikāye'î Māzî'î Naķlî

gitmiş idi	gitmiş idiñ	gitmiş idim
gitmiş idik(idiler)	gitmiş idiñiz	gitmiş dik

Vaşlen daǵı taşrif olunabilir:

Gitmişidi	gitmişidiñ	gitmişidim
Gitmişlidiler	gitmişidiñiz	gitmişidik

Ħikāye'î māzî'î naķlîde zāt-ı fi' l taşrif olunamaz.

Ħikāye'î Muzāri'

Gider idi	gider idiñ	gider idim
Gider idiler yāḥūd Giderler idi	gider idiñiz	gider idik

Hikāye-i Hâl

Gidiyor idi	gidiyor idin	gidiyor idim
Gidiyor idiler	gidiyor idiniz	gidiyor idik

Ħikāye'î İstikbāl

Gidecek idi	gidecek idiñ	gidecek idim
-------------	--------------	--------------

Fi' l-i Temennî

Keşke gitse	keşke gitseñ	keşke gitsem
-------------	--------------	--------------

Keşke gitseler	keşke gitseñiz	keşke gitsek
----------------	----------------	--------------

Māzî 'i Fi' l-i Temennî

Keşke gitse idi	keşke gitse idiñ	keşke gitse idim
-----------------	------------------	------------------

Keşke gitse idiler	keşke gitse idiñiz	keşke gitse idik
--------------------	--------------------	------------------

Şiğ 'i Şartî

Gitdi ise	gitdi iseñ	gitdi isem
-----------	------------	------------

Gitdi iseler	gitdi iseñiz	gitdi isek
--------------	--------------	------------

Zāt fi' lde taşrîf olunur. Ekşeriyâ taḥfîf için (ise) niñ elifi ḥazf olunur.

Māzî-i Naklî 'i Şartî

Gitmiş ise	gitmiş iseñ	gitmiş isem
------------	-------------	-------------

Gitmiş iseniz (ler)	gitmiş iseñiz	gitmiş isek
---------------------	---------------	-------------

Zāt fi' lde taşrîf olunabilir.

Muzâri' Şartî

Gider ise	gider iseñ	gider isem
-----------	------------	------------

Gider iseler	gider iseñiz	gider isek
--------------	--------------	------------

Hâl Şartî

Gidiyor ise	gidiyor iseñ	gidiyor isem
-------------	--------------	--------------

Gidiyor iseler	gidiyor iseñiz	gidiyor isek
----------------	----------------	--------------

İstikbâl Şartî

Gidecek ise	gidecek iseñ	gidecek isem
-------------	--------------	--------------

Gidecek iseler	gidecek iseñiz	gidecek isek
----------------	----------------	--------------

Fi' l-i Vücübî 'i Şartî

Gitmeli ise	gitmeli iseñ	gitmeli isem
-------------	--------------	--------------

Gitmeli iseler	gitmeli iseñiz	gitmeli isek
----------------	----------------	--------------

Fi' l-i İltizâmî 'i Şartî

Gitse	gitseñ	gitsem
-------	--------	--------

Gitseler	gitseñiz	gitsek
----------	----------	--------

Fi' l-i iltizâmî 'i şartî gide ise, gide iseler... diye taşrîf olunmayub gitse, gitseler diye taşrîf olunur ki fi' l-i temenniye müşâkildir. İzânî şart edâtı olan (eğer) ile taşrîf olunursa fi' l-i iltizâmî 'i şartî ve (kâşke) ile taşrîf olunursa fi' l-i temennî olur.

Şart şîğası bir cümleñiñ mazmūnunu diğeri bir cümleñiñ mazmūnuna şart kılmağdan 'ibāretidir. (Okur iseñ adam olursañ) dinildikde (okur isek) cümle' i şartıye ; (adam olursañ) cümle' i cezā' iye olur.

95

Menfīleriñ Şüret-i Taşrīfi

Māzī-i Şuhūdī

Gitmedi	gitmediñ	gitmedim
Gitmediler	gitmediñiz	gitmedik

Māzī-i Naklī

Gitmemiş	gitmemişsiñ	gitmemişim
Gitmemişler	gitmemişsiñiz	gitmemişiz

Muzāri'

Gitmez	gitmezsiñ	gitmem
Gitmezler	gitmezsiñiz	gitmeyiz

Hāl

Gitmiyor	gitmiyorsuñ	gitmiyorum
Gitmiyorlar	gitmiyorsuñuz	gitmiyoruz

İstikbāl

Gitmeyecek	gitmeyeceksiñ	gitmeyeceğim
Gitmeyecekler	gitmeyeceksiñiz	gitmeyeceğiz

Fi' l-i Vücūbī

Gitmemeli	gitmemelisiñ	gitmemeliyim
Gitmemeliler	gitmemelisiñiz	gitmemeliyiz

Fi' l-i İltizāmī

Gitmeye	gitmeyesiniñ	gitmeyeyim
Gitmeyeler	gitmeyesiniñiz	gitmeyelim

96

Neħy-i Hāzır

Gitme	gitmeyiñiz
	Neħy-i Ğā'ib
Gitmesüñ	gitmesüñler

Ef'āl-i Ğayr-i Zātiye

Yağmur yağıyor, gök güreledi, şimşek çakıyor gibi yalnız ğā'ib şīğâları vârid olub taşrîf olunmayan ef'âldir.

Şīğa'î 'Atfiye

Edât maşdarın hażfindan soñra mādde'î aşliyye (vav, be) ilhâkıyla teşekkül ider ki kelâma hüsni virme için iki fi'li yekdiğere rabt itmekden ibâretidir.

Kendisinde, māba'dında gelen şīğaniñ delâlet itdiği zamân mu'teberdir:

(Gelüb gitdi) ifâdesi geldi ve gitdi demek olub mâzîye,

(Gelüb gider) ifâdesi gelir ve gider demek olub muzâri'e

(Gelüb gidecek) ifâdesi gelecek ve gidecek demek olub istikbâle delâlet ider.

Bu maķâmında rek, raķ edâtları da kullanılabilir: Yazısı hem leţâfetli, hem şihhatli olduğundan ona bir devlet haţtına rağbet iderek mü'ellefât-ı mu'tebereyi kendisine yazdırırlardı.

Şīğa'î Şıla

Şıfat maķâmında vaşlen isti'mâl olunduğu cihetle bu nâmı almışdır.

97

Mâzî'î şuhūdiniñ cem' mütekellimiyle fi'l-i istikbâliñ müfred ğā'ib şīğasından teşekkül ider: Sevdiğim zât—Söyleyeceğim söz gibi ki şıfat maķâmında sevķ olunur. Şīğa'î şıla, kelime-i 'Arâbiyye ile mürekkeb maşdardan maşdar-ı mec'ül tarzında ifâde olunabilir:--Ma'lûl olduğu—yerinde ma'lûliyeti dinilir. Şīğa'î şıla maşdar taħfîfi sebkinde de sevķ olunur:--Gideceği ma'mûldür—yerinde gitmesi ma'mûldür dinilir.

Şüret Taşrîfi

Olduğu olduğun olduğum oldukları olduğunuz olduğumuz.

Şīğa'î şıla kendisinden soñra getirilecek olan şīğaniñ zamânına tâbi'dir. Hâl ve mâzî için ayrı ayrı şīğaları yokdur: (Sen gitdiğin hâlde ben durur muyum?) ifâdesi (Sen giderseñ de ben тұrur mıyım?) taķdirinde olduğuna göre şīğa'î hâldir; fi'l evvelden zamân-ı mâzîde anlaşılır. Ve (Sen gitdiğin hâlde ben gitmedim mi?) ifâdesi (sen gitmiş de ben gitmedim mi?) taķdirinde olduğuna göre mâzîdir.

→ (Yazdığım müsveddeyi taḥḥīḥ itdiniz mi?) cümlesinde olan (yazdığım-müsvedde) ta' bīri āḥir bir lisāna tercüme olursa (evvel müsveddeğe ben onu yazdım) sebkinde bir ism-i mevṣūl ile ifāde olunmaḡdan başka bir tarz ifāde olmadıḡından lisānımız bu cihetle de ehemmiyetli bir řīġ'ı ifādeye maḡhardır.

řīġa'ı Ta' kībiyye

Mādde'ı aşliyye (nce) ilḡāḡ olunur. Lāḥik olduġu fi' l, diġer

98

Bir fi' li ta' kīb ider: gidince—gelince—sevince gibi. Māzī řuḡūdiden müřtaḡ olan řīġa'ı şılaya (gibi) lafzı ilḡāḡ olunduġda mübāderet ma' nāsını müfid olur: Gördüġüm gibi tanıdım dinilir ki—görünce tanıdım me'alini mü'eddī olur.

řīġa'ı İntihā'iyye

řīġa'ı ta' kībiyyenin āḥirīne (ya kadar ya deġin) ilḡāḡ olunursa řīġa'ı intihā'iyye olur: gelinceye kadar, gelinceğe deġin gibi.

řīġa'ı İbtidā'iyye'ı İstimrāriyye

Fi' l-i iltizāmīyeniñ müfred ġā'ibine (li) yāḡūḡ (liden beri) ilḡāḡıyla teřekkūl ider: gideli yāḡūd gideliden beri denilir ki lāḥik olduġu fi' lin ibtidāy-ı vuḡū'undan söġlendiġi zamāna kadar devām üzre vāki' olduġunu ifāde ider: (Sizinle görüřeliden beri bir kere gitdim yāḡūd gitmedim) gibi. (Gideli beri) dinilmez. den beri – tarz-ı kaḡīm üzere vaslen(denberü) řeklinde (vav) ile yazılır. Bu edātıñ lehvaḡı yalnız fi' l-i iltizāmīyye maḡşūř deġildir esmāya da lāḥik olur: ḡilḡatden beri dinilir. (Dır) edātı ba' zen (den beri) yerini tutar: Tamam bir aydır dinilir ki bir aydan beri taḡdirindedir.

řīġa'ı Tevḡītiyye

Mādde'ı ařliyyeniñ āḥirīne ḡafiflerde (dikce) řaḡillerde(dıḡca) edātı ilḡāḡıyla teřekkūl ider ki müddet ma' nāsını müfid olur: (sen derse

99

çalışdıḡca herkes seni sever) demek (Sen derse çalışdıġın müddetce herkes seni sever.) dimekdir.

Fi' l-i Muḡārebe

(Yazmaḡ) māddesiyle terkib ider: işliyeyazdı gibi, ma' nāyı mařdarı vuḡū'unuñ kuvve-i řarībeye geldiġini ifāde ider. Bu (yazmaḡ) ile terkib iden fi' l-i muḡarebeniñ

isti' mālī mehcürdür. Bu ma' nāyı ifāde itmek üzere (Az kaldı görecekti.) dinilir. Yine bu ma' nāyı müfid olmak üzere diğış kaldı, ramağ kaldı ta' bīr-i meşhūruları isti' māl olunur fağat (diğış kaldı) ta' bīri ' āmiyāne, diğeri kātībānedir.

Fi' l-i İstimrārī

Fi' l-i İstimrārī— Geçmiş zamānda fi' lin istimrār üzere vuğu' una delālet iden şīğadır ki fi' l-i iltizāmīniñ müfred gā' ibiyle (gelmek) māddesiniñ māzī' i naqlisinden terhib ider: ' Oşmanlılar böyle ' adālet idegelmiş ' adālet idegiderler gibi. İstiğbālde fi' liñ istiğrār üzere vuğu' una dāll olmak için (turmağ) māddesi isti' māl olunur: gideğursun gibi. İstiğrār ma' nāsını ifāde için fi' l-i iltizāmī (qalmağ) māddesiyle de terhib ider: yanağaldı gibi. Bu (gelmek) maddesi (çıkmağ) fi' liniñ fi' l-i iltizāmı müfred gā' ibiyle terhib iderse (müface' et) ma' nāsını müfid olur. (çıkageldi) dinilir ki bu ta' bīr pek āmiyānedir. ' Ādeta mehcür gibidir. Bu mağāmda (Ansızın geldi) dinilir.

100

Fā' ide— Vağāyi' tārīhiyeniñ şīğhatini beyān zımnında mütekellim yāhūd müverriğ māzī' i naqlī mağāmında māzī' i şuğūdī isti' māl ider.

Fi' l-i muzāri' e mağşūş olmağ üzere müsbet menfi yekdiğeri ta' kīb idince mübāderet ma' nāsını müfid olur: Mektubī yazar yazmaz ħidmeteci çapudan girdi.— dinilir ki mektubī yazınca ħidmetci çapudan girdi dimekdir. Muğlağa müşbet ve menfi olarak fi' leriñ yekdiğeri ta' kībinde tesāvī ma' nāsı da murād olunur: (Ğabūl it itme emir budur) ' ibāresi (ğabūl idilse de bir idilmese de bir emir budur.) tağdīrindedir. İki nefy yekdiğeri ta' kīb idince müşbet ma' nāsını müfid olur: (Olmaz olmaz) dinilir ki (her şey olur) dimekdir. (Yok yok) dimek de bu çabīldendir. Fi' ler ba' zen isim sebkinde sevğ olunur: (Kim vurduya gitti.) dinilir ki (Kim vurdu) cümlesi fi' l fā' il, (gitdi) fi' line ma' kūl tarzında vāki' olmuşdur. (Kar yağacağa benziyor.) cümlesi de bu çabīldendir ki ħaşā' is-i esmādan ma' dūd olan mef' ūliyet ħālī fi' llerde de vāki' olmuşdur.

Fi' l-i Nāğış

Fā' iliyle berāber sā' ir ef' āl gibi kelām-ı tamām olmayan fi' ldir. (Olmağ) māddesinden (ben oldum) dinilse kelām-ı tamām olmadığından muğāğaba fā' ide' i tāme ifāde itmez meşelā (Ben zengin oldum) dimeğe iğtiyāc vardır. Bu terhibde (oldum) bir fi' l-i nāğış olub (ben) ek ismi ve (zengin) de ħaberidir. Bu (oldum) kelimesi zamāndan ħāllidir.

Maḥzā ihbār içündür. Bunuñ māzīsi (idim) kelimesidir: Ben bir vaqit zengin idim gibi. Bu maḥāmda ben bir vaqit zengin oldum dinilmez. (Oldu) kelimesi (bitdi) kelimesiyle berāber sevḳ olunduḡda (öteden beri) bu mevḳi'nde istimrāra delālet ider: O çocuk oldu bitdi çalışḳandır gibi ki (o çocuk öteden beri çalışḳandır) dimekdir. (Olmaḳ) māddesi ma' nāyı intikāl ve inḳilāba da delālet ider: (şarāb sirke oldu) dinilir ki şarāb sirkeye münḳalib oldu dimekdir.

Ḥurūf-i Me' ānī

Elif—Edavāt-ı Fārisīyyedendir. Esmā'ı Fārisīyyeye ilḥāk idilince edāt-ı nidā olur: Padişāha! Ey padişāh dimekdir. Elif—nisbet ma' nāsını müfid olur: Mesihānefs dinilir ki ḥazreti Mesih gibi nefsi var dimekdir. Musāvāt için olur: dūşā dūş—omuz omuza dimekdir. Ğāyet için olur: serāser—başdan başa ḳadar, serāpā—başdan ayaḡa ḳadar dimekdir. İttişāf ve mülāzımat ma' nāsını ifāde ider: nūşānūş—içmeḡe mülāzımat ya'ni muttaşıl içme, germa-germ—germī ile muttaşif olma—insā ins konuşmaḡa mülāzımat dimekdir. Nazimā, na'imā gibi esmā'ı ḥāşşa evāḫirine getirilen ma' nāsız eliflere (elif işbā') dinilir. (safābahş) dan safābahşā gibi emr-i ḥāzırın āḫirine ilḥāk olunan elif, tahsīn-i lafız içündür. Ba' zı kelimātdan elif ḥazf olur oña (elif vaşlı) dirler: (ser efrāz) dan serfirāz gibi.

Ā—Edāt-ı nidādır: Ā çocuk! Gibi. Terkībāta laḫiḳ olursa edāt te'kīd olur: Siziñ işiñiz deḡil ā gibi. Fi'lerin ḫareke'i āḫiresi ḫafif olursa (e) şüretinde ḳullanılır: Dikilsek e gibi.

Ā—Edāt-ı te' accüb olur: Ā öyle şey mi olur! Gibi.

Ābād—Edāt maḫaliyet olub keşret ifāde ider: şems ābād—güneşi çok maḫal dimekdir.

Āḫirü'l Emr—Terkīb-i 'arisi edāt te'kīd olarak ḳullanılır.

Artıḳ—Edāt-ı iktifādır: Artıḳ elvirir gibi. Nefyī tervīc ider edāt-ı te'kīd de olur ki istiḳbāldə istiḡrāḳa maḫmüldür: Artıḳ oraya gitmeyeceksiñ gibi ki bundan soñra oraya gitmeyeceksek dimekdir.

Ar—Fāriside māzīiniñ āḫirine getirilince māzī isim maşdar ma' nāsını müfid olur: Keftār—söyleyiş, reftār—gidiş dimekdir.

Ar, mef' üliyet edâtı olur: giriftâr—tutulmuş dımekdir.

Ez—Edât-ı Fârisîyedendir (den) ma' nâsınadır: Ez ser-i nev—yeni başdan, ez an cümle—ol cümleden ma' nâlarını müfîd olur. Ğayri ez teslîm, ğayri ez maşraf terkîbleri de keşirü'l isti' mâldir.

Āsa—Gibi ma' nâsına Fârisî edât-ı teşbîhdir dâ'imâ müşebbih bihi ta' kıb ider: Behişt-i āsa—cennet gibi dımekdir. Kelimât-ı Türkiyyeye ilhâk idilmemeli.

Aşla—Edât nefiy ve te'kiddir: Aşla istemem gibi.

Āferîn—Edât-ı taşsındir: Āferîn saña gibi.

103

Efsûs—Te'ellüm edâtıdır: Efsûs ki böyle yaptı gibi.

Eñ—Tafđil-i küllî edâtıdır: Eñ toğrusı budur gibi.

Eğer—izân [°] şart edâtı olup gelecek ma' nâyı şartı ahar ider: Eğer gidersem gibi. Eğer , dâ'imâ cümle' i şartıyede bulur. (O giderse eğer ben gitmem.) tarzında (eğer) ba' zen te' hîr idilir fağat bu şüretle te' hîri kendini ehemmiyetden isğat ider bu cihetle irâdına lüzüm qalmaz, nazma maşşuş olan te' hîr zarûridir.

Eğerçe—her ne qadar ta' birine mu' âdil izân-ı istidrân edâtıdır. Dâhil olduğu 'ibâreyi(ise de—iseler de—isek de—iseñiz de—isem de—iseñ de) ta' birlerinden biri ta' kıb ider: Eğer ihtiyâr olmuş ise de gençden bir farkı yoğdur gibi. Eğer ihtiyâr olmuş ise de gençden bir farkı yoğdur dinilemez. (Eğerçe) niñ gerçe şüretinde taşfifi nazma maşşuşdur.

Üff— 'Arabîden me' hüz edât-ı ızırâbdır: Üff, canımı şıkma gibi.

Efendi— mâlik 'abd ve şahib hidmetkâr ma' nâsınadır. Fağat bu ma' ni maşşûd olmayıb yalnız müsemâyaya hürmeten isti' mâl olunur: Meğmed efendi gibi.

El— 'Arabî harf-i ta' rîfdır. İsimlere dâhil olur. Mine'l bâb ale'l mihrâb gibi.

İllâ—Edât-ı istişnâdır vāv ile (ve illâ) olmazsa mağamında

[°] izân, iğbâr itmek dımekdir.

104

Şart menfî olur: Edîb-i evvel ve illâ tekdîr işidirsek gibi.

Elân—Şimdi ma' nâsına edât-ı hâldir: Elân bir haberini alamadım gibi.

Elamān—Şikāyet, taḥzīr, taḥzīr edātıdır: Eliñden elamān gibi.

Elḥāzır—Şāqın, şāqıñız, şāqınalım ma' nālarına taḥzīr ve te'ḥīr edātı olur.

Elbette—(el) ḥarf-i ta'rīfiyle қа' itmek ma' nāsına fi'l-i maẓī olan (bette) lafzından mürekkebdır Türkçeye naqlinden şoñra bir hā-i resmiye ilḥāq olunmuşdur қаtiyü'l mefād ḥükümlerde kullanılır bir edāt-ı işbāt ve te'kīddir. Ba'zen (elbette) şuretinde muḥaffifāda kullanılır faқаt muḥarrirātta ha'sız kullanılmaz.

İla—Edavāt-ı ' Arabiyyeden olub ḥarf-i cerdir inḥā içindir:

İlelebed—Ebede kadar, ila āḥire—niḥāyetine kadar, ila āḥiri'ül 'ömür—ömrüñ şoñuna kadar dimekdir.

Amā—Edāt istidraktır. Nefi ve işbāt cihetiyle muḡāyir bulunan iki cümleñ arasına girer: Gitdim amā bulamadım gibi.

Ba'zen edāt-ı iftitāḥ olur: Amā gücenecekmiş hiç vazifem deḡil gibi. Ve ba'zen istiḡrāb, istiḥsān mevḗi' inde irād olunur: Ammā yazıyor gibi. Bu maḗāmda ekşeriya (ha) yāḥūd (ne) ile mü'ekkid olur: Ammā yaptık hā! Ammā ne oḗumuş! Gibi. (Amā) maḗāmı tafşilde ' adetā müşeddid deḡil imiş gibi telaffuz olunur.

105

Amān—Edāt-ı istimdāddır: Amān beni ḗurtarıñız! Gibi. Edāt-ı teneffür de olur: Amān çekil oradan ! gibi.

Encām-ı Kār—Edāt te'kīd olarak kullanılır.

An—Edāt-ı ism-i fā' ildir: (hirās) ḗorḗu demek iken (hirāsān) ḗorḗaḗ demekdir. Edāt-ı vaḗit de olur: (yā medād) şabāah demek olub (yā medādān) şabāh vaḗti demekdir. An—zindegāñi gibi kelimelerde taḗviyet-i ma' nā içündür.

Ancaḗ—Edāt ḗaşr: Ben oraya ancaḗ bir kere gitdim gibi.

Āne—Edāt liyāḗatdır. Nisbet ve teşbīḗ ma' nālarını da müfid olur: Pederāne naşīḗat—Pedere lāyık naşīḗat demekdir. Edevāt-ı Fārisiyyeden olan bu (āne) lafzınıñ hāsını isḗāḗ ile mişal ('ācizānem) ta'bīrini fuẓülī ('acizānem- *nun'dan sonra ha' getirilmeden*) ḗarzında yazmaḗ bir eşer-i ḡaflettir.

Ender—Edāt-ı Fārisiyyeden edāt-ı zarfdır: ḗāt ender ḗāt gibi ki ba'zı terākībde ḡörülüyorsa da heman kullanılmamaḡa başlamışdır. (ender) siz (ḗāt ḗāt) demek terciḗ olunur.

Evet—Edāt-1 taşdıķ

Oĥ—Edāt-1 istiḥsāndır: Oĥ ne güzel! Gibi. edāt-1 telezzüz de olur: Oĥ ne güzel koķuyor! Gibi.

O—Edāt-1 ta'rifdir. (Ol) tarzında da kullanılır: (O adam pek 'ālimdir.) cümlesinde olan (o adam) dan ma' ruf bir adam aňlaşılır.

106

Üzere—Edāt-1 ta' lîl olur: İstanbula gitmek üzere giyindim gibi. Edāt-1 şart olur. Bir haftaya kadar te'diye itmek üzere bir lira verir misiniz? Te'diye itmek şartıyla dimekdir. Edāt-1 taķrîb olur: Pederim hacca gitmek üzeredir gibi ki pederimiň hacca gitmesi yakındır demek olur.

Üzerine—Edāt-1 istimlâdır: Bu işiň üzerine gibi. Üzere yāhūd üzerine edāt-1 teşbîh ve muṭābaķat olur: Emriňiz üzerine dinilir ki emriňize muṭābîķ olarak dimekdir. Bālāda ta' rif olunduđu üzere—Bālāda ta' rif olunduđu gibi dimekdir.

Üff—Edāt-1 ızırābdır: Üff başım pek ağrıyor gibi.

Āh—Edāt-1 taḥsirdir: āh evlādım seni ne kadar göreceğim geldi gibi.

Ey—Edāt-1 nidādır: Ey baňa bak! Orada ne yapıyorsuň? Gibi.

Ey—Edevāt-1 ' Arabiyyeden edāt-1 taşdıķdır. Ķaseme muķarin olur.

Filaşl hemzeniň kesriyle ise de lisānımızda fetḥayla (eyvallah) dinilir.

Kelime'yi istizāda olarak hemzeniň fetḥayla kesri arasında telaffuz işiddiğimiz (ey) kelimesi filaşl ' Arabi olub (ihi) lafzından muḥarrefdir: Ey ne olmuş? Gibi. Ba' zımız hemzeniň kesresini ' ādetā iṭāle iderek (iy) tarzında telaffuz ider. Ba' zen (dahā) ile te'kîd kıılır: Ey daha ne olmuş dinilir. (artık yetişir) ma' nāsına esmā' i ef' ālden olan (eh) lafzı da ' Arabi de (iyh) lafzından muḥarrefdir.

107

İçün—Edāt-1 ta' lîldir: İnsān içün sa' y lāzımdır gibi. Taḥşîş içün de olur: Bu benim kendim içündür gibi ki bu benim kendime maḥşüşdur dimekdir.

İçinde—Edāt-1 zarfdır: Birkaç gün içinde gibi.

İse—Edāt-1 şart: Eğer o gider ise ben gitmem gibi. Muḥafifi (se) dir. İse, edāt-1 ḥāl olur: Ben geldim, sen ise gitmişsiň gibi ki (ise) burada ḥābuki taķdîrindedir.

İse de—Şîgâ'î vaşl ve intiḳâdir: Pek çok uğraşdım ise de muvaffaḳ olamadım gibi ki kendinden muḳaddem olan hükmüñ şemeresiz ḳaldığını ifade ider. (se de) şüretinde taḫfîf olunabilir.

İşte—Edât-ı tenbîḥdir: İşte bu ḳadar gibi.

İken—Edât-ı ḥâldir: Sen de bu ḳalışḳanlık var iken ḳorḳma gibi ki sende bu ḳalışḳanlık olduḡu ḥâlde ḳorḳma dimekdir. Bunuñ (ken) şüretinde taḫfîfi de câ'izdir.

İle—Edât-ı isti'ânedir: Telḡrâf ile muḫâbere ideriz gibi. Edât-ı muşâḫibat olur: Ḥüsn-ü ḳarîn ile ülfet gibi. İle—Zarfıyyet içinde olur: (Falân Paşa ḳumandasıyla sevḳ olunân donanmayı hümâyûn) dinilir ki falân paşa kumandasında ...dimekdir. Ma' yet müşâreket ma' nâsını da müfîd olur: Aḫmed Efendi ile gibi. Ba' zen (berâber) ve ba' zen (birlikde lafızları ile berâber sevḳ olunur: Aḫmed

108

Efendî ile berâber yâhüd Aḫmed Efendî ile birlikde dinilebilir.

İmdî—Edât-ı tafşîldir mehcûriyete yüz ḫutmuşdur.

Bi—Edevâtı 'Arabîyyeden ḫarf-i cerdir: Dâ'imâ kesrâyla okunur. Kelimât-ı 'Arabîyyeye dâḫil olur: Biḫaḳḳı—Ḥaḳḳıyla, biḫulûşü'l bâl—ḫalûş ḳalb dimekdir. Ḥarf-i ta' rîfe muḳârin olduḡda (bâ) şüretinde yazılır: Bil' izz velşeref gibi. Ḳaseme de delâlet ider: Birabi'l Kâ' be gibi ki Kâ'beniñ rabbisine ḳasem iderim dimekdir. Ḥâzır bi'l meclis, bieyyi ḫâl terkîblerinde olan (be) ler zarfıyyet içündür.

Be—Edevât-ı Fârisîyyeden olub dâ'imâ meftûḫdur. İlşâḳ içündür: Tâ-be-şabâḫ gibi ki şabâḫa ḳadar dimekdir. Ānbeân, destbedest, mâḫbemâḫ terkiblerinde mücellesent içündür. Ba' zen şâḫibiyet ma' nâsını müfîd olur: Benâm gibi ki nâmdâr dimekdir. Ba' zen zarfıyyet için olur: (keşḳül bedest) gibi ki elde keşḳül olduḡu ḥâlde dimekdir.

Bâ—İle ma' nâsına edevât-ı Fârisîyedendir: Bâtezkere—tezkere ile, bâjurnâl—jurnâl ile dimekdir.

Bâri—Edât-ı iktifâdir: Hiç olmazsa me'alini müfîddir: Bâri bir kere girelim denilir ki bir kere girelim kifâyet ider dimekdir.

Bâr—Edât-ı nisbetdir: müşḳbâr—ḳoḳulu dimekdir.

Bân—Edât-ı fâ' aliyetdir: dîdebân—gözcü, mihrbân—muḫabbet edici ya' nî dost dimekdir. Edât-ı nisbet de olur:

Bādbān—Rūzgāra mensūb ya‘ nī yelken dimekdir.

Bütün—Edāt-ı ta‘ mīm: Bütün ‘ālem gibi.

Bir—Harf-i nekredir: (Dūn bir adam geldi) dinilir ki dūn mechūlü’l aḥvāl bir adam geldi dimekdir. Ba‘zen taḫrīb ve taḥmīn edātı olur: Bir yigirmi sene var gitmiyorum gibi.

Ber—Edevāt-ı Fārisīyeden olub isti‘lā içündür: Berkemāl—kemāl üzere, berveç-i ātī—ātīdeki veç üzere, bertafşil –tafşilān dimekdir. Taḥsīn lafız için olur. Āverde—berāverde gibi ki berāverade’i zebān-ı şükrān denilir.

—Zarfıyet ma‘ nāsını da müfid olur: Berḫayāt –ḫayātda dimekdir.

Berāber—Edāt-ı teşrīk: Ḥasan Eendi ile berāber gitdik gibi. Kendisini dā‘ ima bir (ile) lafzı taḫdim ider.

Berāy—Edātı Fārisīyeden edāt-ı ta‘ līldir: Berāy ta‘ mīr—ta‘ mīr için, berāy-ı tenezzūh—tenezzūh için dimekdir.

Ba‘ zı—Edāt-ı teb‘ izdir: Ba‘ zı kimseler sür‘at intiḳāl şāḫibi olurlar. Ba‘ zı ba‘ zı—ara sıra ma‘ nāsını müfiddir.

Bilā—Edāt-ı salibdir kelimāt-ı ‘Arabīyye ile ḳullanılır: Bilā ruḫşata, bilā müddete gibi faḳaḫ (ārām) Fārisī olduḡu cihetle (bilā ārām) dinilmemeli.

Belki—Edāt-ı iḫtimāldir. Aḫmed Efendi belki gelir gibi ki Aḫmed Efendi iḫtimāl ki gelir mü‘eddāsındadır. Bu cihetle bulunduḡu kelāmda

kinden şoñra ma‘ nāy-ı iḫtimāli müfid bir kelime sevḳ olunamaz: (Aḫmed Efendiniñ belki gelmesi muḫtemeldir yāhūd me’ mūldür.) veyā (Aḫmed Efendi belki gelmiş olmalı) gibi sözler ḫaşv ḳabīlīndendir. Edāt-ı izdiyād olur: O siziñ ḳadar ḳalışḡan, belki sizden dahā ziyāde ḳalışḡandır gibi ki cümle’i şāniye cümle’i evvelīden ḫükmen mezidāddır. Edāt-ı idrāb olur bu cihetle kendinden muḳaddem vāki‘ olan kelāmıñ ḫükümünü ibtāl ider: Sizi taḳbīḫ itmeme belki taḥsīn iderim gibi ki sizi taḳbīḫ itmeme bil‘ akis taḥsīn iderim dimekdir.

Böyle—Edāt-1 temsildir: Bir daha böyle şey yapma gibi. Böyle şöyle lafızları tekrar edildikde tekrarından sarf-1 nazar olunan kavilden kinaye olur: Böyle böyle oldu. Şöyle şöyle oldu gibi. Bundan böyle denilirse bundan sonra demektir.

Bi—Edāt-1 Fārisīyeden edāt-1 selbidir. Kelimāt-1 ‘Arabiyyeye daḥī dāḥil olur: Bikes—kimsesiz, bī‘ ilāc—çaresiz dimekdir.

Bile—Edāt-1 vaşıldır: biz gitdik Aḥmed Efendi bile gitdi gibi.

Pek—Tafḍīl edātıdır: Pek nefis gibi. (Pek pek) tarzında tekrār idilince (ancaḡ) mü‘eddāsında ma‘ nāy-1 teḡallībli müfid olur:

Pek pek on mīl gibi ki ancaḡ on mil dimekdir.

Beḡeme—Cemi‘ yet ve muḡarini müfid (hem) ile hā’i naḡliyeden mürekkeb olan (heme) (be) ile taşḡdir olunmuşdur “zarfiyetli edāt-1 sūr” maḡāmında ḡullanılır: beḡemehāl—herḡâlde dimekdir.

111

Peh peh—Edāt-1 istiḡsāndır faḡaḡ müsteḡziyāne bir sūret de irād olunur.

Te—Ḥarf-i cer olub ḡaseme delālet ider: Tallahi gibi ki Allah’a ḡasem iderim dimekdir.

Tā—Edāt-1 ḡāyetdir: tābseḡer—seḡere ḡadar gibi. Bu gibi ta‘bīrlerden ba‘zen (be) tı olunur: Tā ebed, sertāpā, sertāser gibi. Ba‘zen te’kid için olur: Tā Çamlıcaya ḡadar gidelim gibi. Edāt-1 ta‘līl olur ba‘zen bu ma‘nāda (ki) ile irād olunur: Hava sākīn ve deñiz rākīd idi, Tā ki vapura bindik korḡona zuḡūr itdi.

(Nā) Ḡat ma‘nāsına olunca isim olur: dūnā—İki ḡat dimekdir.

Tāş—Edāt-1 şirketdir. Ḥevācetāş—Efendileri bir dimekdir. Salīḡā’i Türkiyye üzere (tā) dāl’e ḡalb olunur: Dīndāş, vaḡandāş gibi.

Tū—Filaşl Fārisī olan (tufū) kelimesinden muḡarref olub taḡḡīr veyā te’essūfi müfididir. Tū, seniñ yüzüne! Gibi. Tū gitmeli imiş. Birer altun virmişler gibi.

Şümme—Edāt-1 terāḡīdir. Tertībe delālet ider: Şümme’t-tedārik—Tedārikden soñra dimekdir. Tedāriksiz ma‘nāsına ḡullanılması eşer-i ḡaflettir.

Cık, Cıḡ—Edāt-1 taşḡirdir: Şu tepecik yüz elli ḡademdir gibi. Şıfatlara lāḡik olursa Edāt-1 mübālaḡa olur: körpecik, ḡışacıḡ gibi ki pek körpe, pek ḡışa dimekdir. Ba‘zen taḡḡire delālet itmek için (ceḡiz), (caḡız) şūretinde irād olunur: Şu adamcaḡız

Ne söylediğini bilmiyor. Gibi. Ba' zen edāt-ı işfāk olur: anacığım—babacığım gibi.

Cek, Cağ—İstiḳbâlde dāl oldukları hâlde lâhiḳ oldukları fi'llerde icāb ve iḳtizā ma' nâlarını ifāde ider: Virilecek karar gibi ki virilmesi iḳtizā iden karar dimekdir.

Ce—Edāt-ı nisbettir: ' Arabca, İngilizce gibi ve (sence fenā ise bence iyidir) gibi ki saña nisbetle fenā ise baña nisbetle iyidir dimekdir. Ba' zen edāt-ı taḳlîl olur: çokça olsun gibi ki biraz çok olsun dimekdir.

Ce—Edāt-ı taḫṣîş de olur: Dîvānece ḫülyâlarda bulunurdu gibi.

Ce—Edāt-ı ḫâl de olur: (ayrıca) gibi ki ayrı olarak dimekdir. Edāt-ı tekṣîr olur: Biñlerce ahālî gibi. Ba' zen imtidād zamāna delālet ider: Onuñ ile günlerce konuşdum gibi zarfîyet için olur: ḫükümet-i seniyyece—ḫükümet-i seniyye nezdinde dimekdir. Ve Buraca—burada dimekdir. Edāt-ı temyîz olur: Nüfûsca zây' at yoḳdur gibi ki nüfûs cihetiyle zây' at yoḳdur dimekdir. Muṭābaḳat için de olur: Emriñiz muḳtezāsınca gibi ki emriñiz muḳtezāsına muṭābîḳ olarak dimekdir. Yalnız (olan) lafzına maḫṣûş olmak üzere lâhiḳ olan (ce) edāt-ı miḳdār olur. Olanca ḳuvvetiyle dinilir ki kuvvetiniñ olduḡu miḳdāriyle dimekdir.

Cesine—Edāt-ı teşbîhdîr: idercesine—ider gibi dimekdir. Bu māzî' naḳlî ile muzār' ik müfred ḡā' ibine ilḫāḳ olunur: Körmüşcesine inandım.

Çe—Ne dimekdir: Çesūd gibi ki ne fā'ide dimekdir. (ne) var iken (çefā'ide) niñ isti' mālîne lüzûm yoḳdur. Mübḫemâtdan olan herçende çendān lafızları mehcürdür.

Çünkü— Edāt-ı ta' lîldir: merkez dā' ire, iki veterî taṣṣîf iden ' amüdlariñ noḳta' i tekātu' yudur. Çünkü veterî taṣṣîf iden ' amüd merkez dā' ireden mürür ider gibi. Ba' zen edāt-ı tevḳîit olur bu hâlde şadır kelāmda vāḳi' olur: Çünkü gitmek istiyorsuñuz. Bir ān evvel ḳalkıñız gibi ki mādām gitmek istiyorsuñuz...dimekdir.

Ḥāṣā—Nefyî te' kîdde müsta' mel kelime' i tenzîhdîr: Ḥāṣā! Ben öyle bir şey söylemedim gibi. İstfhām inkāriyeyi mutazammın olan cümlelerde ekṣeriyā te' ḫîr olunur: Ḳur'ân-ı Kerîm' e şî' ir dinilir mi? Ḥāṣā! Ba' zen (ki), (kim) ile irād olunur. Bu hâlde cümle bir fi' il iltizāmı yāhūd emr-i ḡā' ib şîḡasıyla biter: Ḥāṣā ki cenāb-ı peygamber şā' ir ola yāhūd olsun gibi.

Ḥatta—‘Aṭıf tenbīhi edātıdır. Kenden soñra vāki‘ olacaq kelimeye nazır diğķati celb ider: Çok deñiz vardı, ḥatta vapur iskeleye bir dürlü yanaşamadı gibi. (Ḥatta) dan soñra ba‘ zen te’kīd

114

içün (bile) lafzı irād olunur, faķaṭ ‘adem isti‘ māli mürecceḥdir. Ba‘ zen intikāl için olur: Bizim mektebiñ talebesi ḥatta birinci şınf talebesi dinilir.

Ḥālbuki—Edāt-ı ḥāl olub muğāyir bulunan iki ḥükmüñ arasına girer: Ben size geldim ḥālbuki siz gitmişsiñiz gibi.

Ḥayf, Ḥayfā—Edāt-ı te’essüfdür yazık dimekdir. Ba‘ zen (ḥayfā ki) şüretinde (ki) ile sevķ olunur.

Ḥayır—Edāt-ı nefīdir. Nefīyi te’kīdden daḥī sevķ olunur. Ḥayır görmedim dinilir.

Ḥaylī—(Gürūh) ma‘nāsına olan (ḥayl) kelimesine yā tenkīr ilḥāk idilerek lisānımızda edāt-ı tekşir maķāmında kullanılır: Ḥaylī kimse vardı.—Çok kimse vardı demek olur. (Bir ḥaylī de) dinilir ki birçok dimekdir.

Dā’imā—Edāt-ı istimrār maķāmında irād olunur: O dā’imā böyledir gibi.

Dişār—Filaşl üst libāsı demek ise de şāhibiyet ma‘nāsını müfīd olmaķ üzere terkibe şāliḥ edevāt şurresine geçmiştir: merḥamet dişār= şāhib-i merḥamet dimekdir.

Daḥī—Edāt-ı ‘aṭıfdır. İki şey’i bir ḥükümde teşrīk ider, (kezlík) sebkinde irād olunur. Dün burada idim bugün daḥī buradayım dinilir ki dün naşıl burada idiysem bugün kezlík

115

buradayım dimekdir. Bunuñ yerini kendiniñ muḥafifī olan (de) lafzından başķa ne vāv-ı ‘āṭfa ne de (kezlík) tutar: Dün burada idim ve bugün buradayım demek şivemize uymadığı gibi dün burada idim bugün kezlík buradayım demekde de leṭāfet yoķdur.

Daḥī—O kadar müsta‘mel olmayub bunuñ muḥafifī olan (de) kesirü’l isti‘ māldir: Ben de orada idim gibi.

Dır—Edāt-ı ḥaberdir: Bu çok çalışgandır gibi.

Der—Edāt-ı Fārisīyyeden edāt-ı zarfdır: derdest—elde, dest derbağl—eli böğründe, derḥāl—anında, deraķib—‘aķabinde, deruhde—‘uhdeye dāḥil olan gibi.

Dirîgâ—Edât-1 te‘essüf

Değil—Edât-1 nefîdir. Esmâ ve şifâta lâhîk olur: Ben değil sen gibi. Ben yok sen dinilemez faķaķ mâba‘dına vaşlen ben yok sen dinilir.

Den—Edât-1 ibtidâ olur: İstanbul’dan buraya bir sâ‘atde geldik gibi. Sebebîyet için olur: Bu ‘aceleden meş’et ider gibi. edât-1 beyân olur: Şürâyı bahriye ‘azâsından gibi. Ef‘âlde ya maşdar taħfifî veyâhüd muzâri‘ menfîniñ müfred gâ’ibine ilhâķ olunur faķaķ muzâri‘e ilhâķı ekşeridir: Ben gelmeden evvel, ben gelmezden muķaddem dinilir. Bu maşdar taħfifî yâhüd muzâri‘in menfisi vürüd idecek ikinci fi‘lin zamânıyla müşterekdir: Ben gelmezden evvel siz

116

gelirsiñiz. Siz gelmezden evvel ben geleceğim. Siz gelmeden evvel ben geldim yâhüd siz gelmeden evvel muķaddem ben geldim gibi. (den) maķâm-1 tafđilde irâd olunduķda mufazżal ‘ileyhe ilhâķ olunur: Ev ĥamâmı çarşı ĥamâmından iyidir gibi. Edât-1 tafđil bulunursa muķaddem sevķ olunur: Ev ĥamâmı çarşı ĥamâmından dahâ iyidir gibi.

Den ise—Edât-1 terciħdir meşâdıra ilhâķ idilir: Oraya gitmekden ise buraya gelmek daha iyidir yâhüd oraya gitmeden ise... denir.

Den başka } Edât-1 istişnâ olub müsteşnâya lâhîk olur:

Den ĥayrı } Benden başka kimse yok, senden ĥayrı kimse

Den mâ‘adâ } Omaz, ondan mâ‘adâ kimse bulunmadı gibi.

Değin—Edât-1 ĥâyetdir muħâverâtda isti‘mâl olunmaz; isti‘mâli muħarrirât-1 resmîyyeye maħşuş gibidir: Resm-i küşâdı icrâ idilinceye değin mesdüd ĥalacağı... gibi. dek, cakķ gibi edât-1 ĥayetlerin isti‘mâli mehcürdür.

De—Edât-1 zarfıdır. (de) lafzınıñ lâhîk olacağı kelime zürüfdan olmadıķca işbâtı lâzımdır: Anıñ mûsîķide pek mahâreti vardır gibi ki (mûsîķi) zürüfdan değildir. Zürüfdan ba‘zen ĥazf ve ba‘zen işbât idilir: Bu gün olmaz, Böyle bir günde gidilebilir mi? Gibi. Sebebîyet için olur: Döğdi de ağlıyor

117

gibi ki döğdi onuñ için ağlıyor demekdir. Meşâdiriñ evâhirine lâhîk olunduķda ba‘zen istimrâr ma‘nâsına olur: Dünyâ teraķķi itmekdedir gibi. Ef‘âlde lâhîk olduķda teraķķi ve terâĥi ma‘nâsını müfid olur: Geldi de gitdi gibi ki geldi soñra gitdi demekdir. Kar yağub

da soğuk olmaz mı? Sen giderseñ de ben tırur muyum? –Sen giderseñ soñra ben tırur muyum? Dimekdir. Şiğa’i şale ile esmā’i işārāta lāhiķ olan (den) , (de) edātlarından evvel bir “nūn” ziyāde kılmır ancak sığa’i şaleniñ ğā’ibindeki (ye) hāzf idilir: bu, şu, o—bundan, şundan, ondan, bunda, şunda, onda, olduğundan, olduğunda gibi.

Dahā—Edāt-1 tafđil olur: Dahā zengin gibi, bu hālde şıfatlara lāhiķ olur. Şifāt-1 tafđiliyeniñ evā’iline dahā getirilemez: Dahā a’lem, dahā bālāter dinilemez. Sıfāt-1 tafđiliye beyninde vuķū’ bulan muķāyesede tecvīz olunabilir: O a’la amā bu dahā a’la dinilebilir. Edāt-1 tevķit olur: Dahā gelmedi gibi. Edāt-1 istizāda olur: Dahā var mı? Gibi. Edāt-1 tezyīd olur: üç beş dahā sekiz gibi.

Diye—Tazammun-u ķavīl edātıdır. Bir ‘ibāre bir ķavli mutazammun olduğda ķavl-i mezkūruñ niḫāyetine getirilir: (O kitābı okuyabilir miyim diye aldım.) gibi ki o kitābı okuyabilir miyim didim ve aldım dimekdir.

Rek, Raķ—Edāt-1 hāldir: Koşarak geldim gibi. Koşarakdan geldim dinilmez.

118

Zihī—Edāt-1 taḫsīndir ve ta’cibdir ne güzel ma’nāsınadır: Zihī taşavvur! Müsteḫziyāne bir şüretde de irād olunur: Zihī efķarı bāḫıla! Gibi.

Zinḫār—Şakın ma’nāsına edāt-1 taḫzīr ve taḫzīrdir! Nefī te’kīdde daḫī müsta’meldir: Ḥaķlarında zinḫār ‘unfla mu’āmele idilmeyerek...gibi.

Zirā—Edāt-1 ta’līldir: Bu ḫaḫ şu ḫaḫta ‘amūddur, zirā beyinlerindeki zāviye-i ķā’imedir.

Sār—Edāt-1 tesbitdir: şermesār—ḫicāblı, ḫākesar—ḫopraķlı dimekdir.

Sān—Edāt-1 teşbīḫdir: yeksān—bir gibi. Yer ile yeksān dinilir.

Siz—Edāt-1 selbdir muttaşılan yazılır; esmāya taḫzīr olur: Bersiz mi gideceksiniz? Gibi. Maşdarlara getirilemez.

Sizin—Meşādire maḫşūş edāt-1 selbdir. İster ‘ādeta maşdar olsun isterse maşdar taḫfīfī olsun : Ben gelmeksizin bir yere gitme gibi. Bu maķāmda ben gelmeden bir yere gitme de denir.

Siva—‘Arabīdir. (Ġayr) maĠ’ nāsına edāt-1 istiḫnā olub izāfetle müsta’meldir: māsiyavallah—cenāb-1 ḫaķdan mā’adāsı dimekdir.

Şāyed—Filaşl (şāyesten) maşdarından bir fi‘l-i muzāri’ olub lisānımızda ihtimāl ba‘ide maḥşūş olarak ḳullanılır: Şāyed gelirse gibi.

Şimdi—Edāt-ı zamāndır ezmāne’i ḡalişede müsta‘meldir: Şimdi geldi, şimdi gelir, şimdi gelecek gibi.

119

Demīn—Bu da māzī’i ḳarībde müsta‘mel bir edāt-ı zamāndır: Demīn geldi—Geleli çok olmadı dimekdir.

Şol—Edāt-ı ta‘rif ve beyāndır: Şol adam ki sa‘y ider gibi ki kendisini dā‘imā bir (ki) ta‘kīb ider, ‘ibāre—sa‘yi iden adam...taḳdīrindedir.

Şöyle ki—Edāt-ı ta‘rif ve izāḥdır: Dünki gün selāmlıḳ resm-i ālī’i füyūzāt tevālisi Ḥamīdiye Cāmi‘ nūr-u lāmi‘nde icrā buyrulmuşdur şöyle ki: Velī’i ni‘met bīminnetimiz emīrū’l mü’minīn efendimiz ḥazretleri gerdūne’i hümāyūnlarına rākibenbil‘izz velşevket cāmi‘ şerīf mezkūra ‘azīmet buyurmuşlar... gibi.

Şānki—Teşbīh ve temşīl edātıdır. Filaşl şānmaḳ maşdarından müştāḳ olub (şānki) me‘alini müfiddir: Pek güzel bir şehir-i āyīn icrā olundu: Şānki ortalıḳ nūra ḡarḳ oldu gibi. Ciddiyātda isti‘māl olunduḡu gibi teşbīh ṫarīḳiyle maḳām-ı ta‘rīzde de irād olunur buña (teşbīh ta‘rīzī) edātı dinilir o ḥālde daḡil olduḡu cümle, ma‘nīyi müsbedten menfiye ve menfiden müsbede taḥvīl olunur: Şānki biliyormuş dinilirse bilmiyor ve şānki bilmiyormuş dinilirse biliyor ma‘nāsı müstefād olur.

Zarfında—Edāt-ı zarfdır yalnız ezminede müsta‘meldir: Yedi gün zarfında, üç sene zarfında gibi.

120

‘Āḳıbet—Edāt-ı te’kīddir: ‘Āḳıbet geldi gibi ki geldi yā! Dimekdir.

‘Aceb, ‘Acabā—Merāḳı müteżammın tereddüd edātıdır: ‘Acabā geldi mi? Gibi.

‘Ala—Ḥarf-i cerdir isti‘la içündür. Bu isti‘la ba‘zen zāhirī ve ba‘zen ma‘nevī olur: ‘ala külli ḥāl, ‘ale’l re’s vel‘ayn gibi. Ekşeriyā (ile) gibi muşāhibat ma‘nāsını müfid olur:

‘Ale-l-fevr—‘acele ile, ‘ale-l-ḡafle—ḡafletle, ‘ale-s-şabāḥ—şabāḥ ile berāber dimekdir. Zāmīr evvelinde bulunduḡu vaḳit (ye) şüretindeki elifi (yā) ya ibdāl olunur: Şallallahu ‘aleyhi vesellem gibi. (‘ala) ile (ber) arasında fark vardır: (dün ‘ale-l-devām ḳar yağdı) yerinde (dün berdevām ḳar yağdı) dinilemez.

‘An—Harf-i cerdir; -den ma‘nâsınadır izâfetle isti‘mâlinde kesrâ ile harekelenir: ‘an-il-gıyâb—arkadan gibi. Edevât-ı ‘Arabîyyeden olduğu hâlde terâkîb-i Fârisîyyede isti‘mâl olunmamağ lâzım gelirken: ‘An ‘azây-ı meclis-i kebîr-i ma‘ârif diniliyor! Bu mağâmında (ez) isti‘mâli münâsib olur. Ma‘nây-ı zarfiyeti de ifâde ider: ‘an qarîb gibi ki yakında dimekdir. Zâmîre dâhil olduğu hâlde cer ‘amelini icrâ itmez: Eb-u Eyyûbel Enşâri rağiyallahu ‘anhü’l bâri gibi.

Ġâyet, Bigâyet—Edât-ı mübâlağa olarak isti‘mâl olunur şöñ derecede dimekdir: Ġâyet sert gibi.

Ġayr—Edât-ı istiṣnâdır: Allah’dan ġayrı kimse bilmez gibi. (be),

121

(men) harf-i cerlerine muḳârin olduğı vaḳit edât-ı selb mağâmında kullanılır: bigayr ‘amd, min ġayr-i istiṭâ‘at gibi.

Fe—Edât-ı ‘âtıfadır ma‘nâyı tertîb ve ta‘ḳîbî ifâde ider: Ānen Fânen—müte‘âḳiben dimekdir.

Faḳaṭ—Edât-ı istidrâkdır—(ammâ) ya bağ.

(ancak) gibi edât-ı ḥaşr olarak da sevğ olunur.

Fî—Harf-i cer ve edât-ı zarfdır: filvâḳi‘, filḥâl, filḥaḳîḳa, münâzi‘ fih gibi. Lisânımızda (fi) niñ medḥûlleri mecrûren oğunmaz.

Ḳadar—Edât-ı intiḥâdır: Ben gelinceye ḳadar bir yere gitme gibi. Miğdâr ma‘nâsına olunca edât olmaz: Yiyecek ḳadar ekmek, yigirmi ḳadar İngiliz seyyâḫını gibi.

Kef—Harf-i cerdir evâ’il-i esmâya dâhil olur lisânımıza (gibi) ile tercüme olunur: kâ’l evvel gibi. Lisânımızda medḥûlî mecrûr oğunmaz.

Kâ’in—Edât-ı teşbîḥdir: Ekṣeriyâ ta’rîzde müsta‘meldir. Kâ’in oğudu gibi ki oğuyamadı dimekdir.

Kemâ—Edât-ı teşbîḥdir: Kemâkân gibi.

Gâh—Kâf-i Fârisîyye ile edât-ı teba‘izdir. Gâh olur gâh olmaz gibi ki ba‘zen olur ba‘zen olmaz dimekdir.

Gibi—Edât-ı teşbîḥdir: Benim gibi, ġazete gibi, bir şey gibi. Mağâm-ı ta’rîzde de isti‘mâl olunur: Biliyor gibi söylüyor dinilir.

Žemā'ir-i şahşīyye ile esmā-i işārāt (gibi) ile isti' māl olunduğda ba' zen alamet-i izāfet hāzf olunarak ben gibi, sen gibi, o gibi dinilir. Edāt-ı mübāderet olur bu şüretde şīğ'i şale ile isti' māl olunur: Vapura girdiği gibi puşulayı şaşırđı denilir ki vapura girer girmez ... dimekdir. Şīga-i şale ile isti' mālinde edāt-ı teşbīh de olabilir: İş dediğim gibidir gibi.

Kār—Kāf ı ' Arabīyye ile edāt-ı fā' aliyetdir—vefākār gibi.

Gār—Kāf-ı Fārisīyye ile edāt-ı mübālağa olur. Perverdīgār—mübālağa ile terbiye edici, gird-i gār—mübālağa ile işleyici yāni fa' āl dimekdir.

Kāşkī—Edāt-ı temennīdir: Keşke şüretinde telaffu olunur. Kāşkī çalışa idi bu hāller başına gelmezdi gibi.

Ger—Edāt-ı fā' aliyetdir: Sitemkār gibi ki sitem idici dimekdir.

Küll—Edāt-ı ihāţadır: ' Ala küll-i hāl—Her hālde dimekdir. (Küllīsī) tarzında da kullanılır.

Ken—Edāt-ı nisbettir: Yelken gibi ki ile mensüb dimek iken isim olmuştur.

Göre—Nisbet edātıdır: Baña göre hepsi bir gibi. Muţabaķat içünde olur: Bu setre bedenime göredir gibi. Ef' ālde şīga'ı şaleye lāhiķ olur: Dediğime göre gibi.

Kede—Edāt-ı mekāndır: Muħitiñde—muħit maħalī, meykede—meyhāne dimekdir.

Güne—Dürlü ma' nāsına edāt-ı teşbīhdir: Bu güne yolsuzluķlarıñ men' ve vuķu' u çaresine bakılıyor gibi. Diğer güne—diğer dürlü dimekdir.

Ki—Edāt-ı Fārisīyyedendir. Edāt-ı tebeyyün olur. Bilmiş ol ki bu esrāra kimse vāķıf olmayacaktır gibi ki bu esrāra kimseniñ vāķıf olmayacağını bilmiş ol dimekdir. Burada olduğu gibi ba' zen böyle fi' lin mef' üle taķdiminde fi' li ta' ķīb ider. Qā' ide' i Türkiye iķtizāsından olmaķ üzere şifat-ı muķaddem mevşūf mü' aħķar irād idilirse de sözde daha ziyāde metānet hāşıl olmaķ için ba' zen mevşūf muķaddem gelir o hālde mevşūfu (ki) ta' ķīb ider: İnsān odur ki beni nev' ine iyilik ide gibi ki beni nev' ine iyilik iden insāndır dimek olur; bu hālde dā' imā kendisini bir fi' l-i iltizāmi ta' ķīb ider. Qavliñ maķūl qavle taķdimi hālinde daħi qavli (ki) ta' ķīb ider (ki) siz yazılamaz: (bu siziñ

istediğiğiniz nedir didim.) diyecek yerde didim ki bu siziğ istediğiğiniz nedir? Dinir. Haberiniđ mubtedaya tağdimi hālinde yine haber vāki' olan kelime bir (ki) ile ta'ķib olunur: (Her on beř günde bir me'zūnen ıkmağ mektebimiziğ nizāmındandır.) dinilecek yerde eđer haber tağdim idilecek olsa bir (ki) edātıyla ta'ķib olunarak (Mektebimiziđ nizāmındandır ki her on beř günde bir me'zūnen çıkarız dinilir. Edāt-ı ta' līl olur: (dersleriğize ziyāde alışınığ ki imtiħānlar pek tağarrüb

124

itdi.) dinilir ki derslerinize ziyāde alışınığ; zīrā imtiħānları pek tağarrüb itdi demekdir.

Ki—Edāt-ı ta' rīf ve beyāndır: Bendeki, sendeki gibi ki bende olan sende olan demekdir (ki) ile beynlerinde olan fark zāhirdir.

Kim—Zevi-l 'ukūlden su 'āle mađřūř edāt-ı istifhāmdır: Kim geldi? Gibi. Kim, kimi, kime, kimiđ tarzında uřul-ü erba' sı cārīdir. Cem' nde kimler, kimleri, kimlere, kimleriđ dinilir. Zevāt i' tibāriyle: Ben kimim, sen kimsiđ, o kimdir. Biz kimiz, siz kimsiđiz, onlar kimdir. Kimim ben, kimsiđ sen tarzında zemā' iriđ te'ħiri de olabilir fađađ bu te'ħir fi' llerde icrā olunamaz kim geldi? Mevķki' nde geldi kim? Dinilemez.

Kīn—Edāt-ı tesbittir. Terķibe sāliħ edevātdandır: ğamkīn—ğamlı demekdir.

Lam—Ĥarf-i cerdir. Esmāya dāħil olub temellük ve iħtiřāř ma' nalarını müfid olur: Elħamdulillah—ħamd ve řenā cenāb-ı ĥađķa mađřūřdur demekdir. Ta' līl içün olur: liğarez—Bir ğaraz içün, lisebeb—bir sebep içün, liħikme—bir ĥikmet içün demekdir. Zarfıyet içün olur: fi evāħir cemādi ilāveli lisāna řemāniye řeliřmāne ve elif gibi ki biđ üç yūz sekiz senesinde

125

Vāki' cemād-ı elevveliğiğ evāħirinde demekdir. Tārīħi vaz' ına mađřūř olan iř bu lāma (lām tarīħ) de dinilir. Ma' nāy-ı bedeliyeti müfid olur: Lībeveyn—baba ve ana tarafından, līb—peder tarafından.

Lūmme—vālide tarafından demekdir. Bu (lam) ĥarfī zamīre muđārin olduđu vađit meftūħ olub (le) olur. Bu (le) kelimeniđ (' aleyh) ile muđāyesinde (le) menfa' ti ve (' aleyh) mazarrati ifāde ider: felāniđ lehide—felāniđ menfa' tine olarak, felāniđ ' aleyħinde, felāniđ mazarratına olarak demekdir.

Lā—Edāt-1 selbdir: mest-i lāya^ç kıl—^ç ağılsız sarhoş dımekdir. Ve ba^ç zen (la) medhūliyle berāber (bilā) edātli kelime ile ma^ç tūfen sevķ olunur: bilā su^ç ālin velā cevābin—bilā noķşān—velā ziyāde gibi.

Lik, Lıķ—ısm maşdar edātıdır: kātibelik—nādānlık gibi. Edāt-1 taķşış olur: yazlık—kışlık—bayramlık gibi ki yaza, kışa, bayrama maķşūş dımekdir. Edāt-1 liyāķat olur: babalık gibi ki baba olmaķa layık dımekdir. Edāt-1 miķdār olur: Bir sa^ç atlık mesāfe, üç günlük ^ç ömür gibi ki bir sā^ç at miķdarı üç gün miķdārı dımekdir.

Lākin—Edāt-1 istidraktır (amāya baķ).

Lū—Edāt-1 nisbetdir elķāba maķşūşdur: rifa^ç atlı, ^ç izzetlū gibi.

Lı—Edāt-1 tesbittir: aķalı—adaya mensūb dımekdir. Bu

126

edāt-1 nisbet imlāca telaffuza tābi^ç dir: İzmirli, İstanbullu gibi. Edāt-1 teb^ç iz olur: İrili ufaķlı dinilir ki ba^ç zısı iri ve ba^ç zısı ufaķ dımekdir. (Māvili beyāzlı) da bu ķabilden olub ba^ç zı yeri māvi ba^ç zı yeri beyāz dımekdir. Şāhibiyet ma^ç nāsına olur: ^ç aķıllı gibi ki ^ç aķıl şāhibi dımekdir. Edāt-1 ittişāf olur: Kibirli gibi ki kibirle muttaşıf dımekdir. ^ç Alāmeti atılmış maşdara lāhiķ olunca edāt-1 vaşfiyet olur bu hālde isim me^ç ul ma^ç nāsını müfid olur: ķapalı, tıķalı, aşılı gibi ki ķapanmış, tıķanmış, aşılmış dımekdir.

Mā—Edāt-1 mevşūldür. Olan şey, her ne ma^ç nālarına delālet ider: mābāķi—bāķi ķalan şey, fevķ māyitaşavvur—taşavvur olunan şeyiñ fevķinde, mācerā—cereyān iden şey, māhāzır—hāzır olan şey, mā-fi^ç l bāl—ķalbede olan şey, mālāya^ç ni—lüzūmu olmayan şey gibi. Ma^ç nāyı tevķiti de müfid olur: mādāmü^ç l hayāt—hayāt devām itdiķi müddetce gibi.

Mādāmki—Edāt-1 tevķit olur: Mādāmki böyle söylüyorsunuz pek^ç āla gibi.

Mānend—Edāt-1 teşbīhdır:...

Mtrāk—Edāt-1 teşbīh olub evāhir kelimāta muttaşılan ilhāķ idilir: şarımtrāk gibi.

127

İmsi—Edāt-1 teşbīhdır: Kelimāt-1 terkibeniñ evāhirine ilhāķ idilir: yeşilimsi gibi.

Ma^ç —Edāt-1 meşāhibiyetdir. İzāfet baķşinde zıķri geķdi.

Meķer—Edāt-1 Farisiyyeden edāt-1 nisbetdir; dāhil olunduķu cümle müşbet veya menfi bir fi^ç l-i iltizāmı ile niķāyet bulur: Döķerim seni meķer böyle cevāb virmesin gibi. Ba^ç zen emr-i gā^ç ib veyā nehy-i gā^ç ib şıģası getirilir: Meķerki böyle cevāb virilmiş

olsun gibi. İstiğrāb ve mufāca'at edātı olur bu şüretde dāhıl olunduğu cümle bir rivāyet sīğasıyla münthehī olur: Ben anı 'ālim şanırdım meğer cāhil imiş! Gibi.

Min—Den ma'nāsına ibtidā'i gāyet için harf-i cerdir: Min evvālihi'l li aḥire gibi. Beyān için olur: Min gayr-i resm gibi. Ve min ḥayṣü'l iḥhtisab—olmadığı taraftan demek olur. Ma'nāy-ı ta'lilī müfid olur: min cihet—bir cihetden tolayı demekdir. İzāfetle isti'mālinde fetḥā ile ḥarekelenir: Mine'l bāb ale'l miḥrāb gibi.

Mend—Edāt-ı sāhibiyetdir: ḥiredmend gibi ki sāhib-i 'aḳıl demekdir.

Mehmā—Olduğu kadar ma'nāsına edevāt-ı 'Arabīyyeden olub edāt-ı gāyet olarak müsta'meldir lisānımızda yalnız (emken) fi'liyle isti'māl olunur: mehmā-emken—mümkün olduğu kadar demekdir.

Mi—Edāt-ı istifhāmdır: Bu kitāb iyi mi? Gibi aḳsām-ı kelāmın

128

kāffesine lāhiḳ olur; faḳaḩ mes'ul 'anha olur. (Ben bugün İstanbul'a gideceğim) cümlesi ben mi bugün İstanbul'a gideceğim? Ben bugün mü İstanbul'a gideceğim? Ben bugün İstanbul'a mı gideceğim? Ben bugün İstanbul'a gidecek miyim? Gibi şuver-i istifhāmiyeye girer. İstifhām, iḳrārı ve inkārı olmaḩdan ḥālī ḳalmaz. İstifhām inkārı için ayrıca bir şekl-i maḥṣūṣ yoḩdur ancak ṭavr-ı tekellümden aḳlaşılır: Oturmaḩ mı? Ḥayır, oturmayacaḩım! Gibi.

Nā—Edāt-ı nefiydir faḳaḩ Fārisī olduğundan Fārisī kelimāta dāhıl olur: Ḥaḳ nāṣinās gibi. (Nā) keṣriyā şıfatlara dāhıl olur: nādān gibi faḳaḩ ba'zen meṣādır-ı 'Arabīyye üzerine de dāhıl olur o ḥālde maṣdar ism-i fā'il ma'nāsında isti'māl olunmuş bulunur: Nātām gibi ki nātām te'vilindedir. İsimlere duḩūlünde o isimler bir şıfat ile te'vil olunur: Nākes, nātüvān gibi. Ba'zen edāt-ı selb gibi ḳullanılır: Nāgāh—vaḳitsiz demekdir. Edāt-ı mekān olur: tengnā—ṭār maḩal gibi (tengnāy-ı cihān) terkīb-i ma'rūfdur.

Nāk—Edāt-ı tesbitdir: Terkībe ṣāliḩ edevātdandır. Esefnāk—esefli demekdir.

Naḩaran—Muṭābaḩat edātıdır sīğā'i ṣale ile sevk olunur: Mektebde bulunacaḩına naḩaran gibi. (Göre) gibi nisbet için de olabilir.

129

Ne—ne—Nefy-i mükerrerdır: Ne gitdi ne geldi gibi ki gitmedi ve gelmedi demekdir faḳaḩ (gitmedi ve gelmedi) dinilecek yerde (gitmedi de gelmedi de) demek

şivemize muvāfiğdir. Ba‘zen ikinci (ne) de ile sevğ olunur: Ne gitdi ne de geldi gibi. Nefy-i mükerreri müsta‘mel olan ‘ibārelerde (rābıta) üç şüretle irād idilir: (Ne oğuması var ne yazması) terkibinde birinci nefiden sonra irād idilmiştir. (Ne oğuması var ne yazması var.) terkibinde rābıta hem birinciden hem de ikinciden sonra irād idilmiştir ki rābıtalar yekdiğleriniñ ‘aynı olduğundan tekrār demek olmağla ol kadar tabi‘i şayılmaz. Üçüncü şüretdeki: (Bu işde ne benim ne de seniñ didiğın olur.) tarzında yā ikinci nefiden sonra gelen rābıta böyle işbāt ile getiriliyor yāhūd (Bu işde ne benim ne de seniñ didiğın olmaz.) tarzında nefi ile getirilir. Rābitanıñ bu şüretle nefi ile irād idilmesi tervic idenleriñ ‘itikādınca (ne) lafzı nefi içün olmayüb (gerek) ma‘nāsına imiş. Bu hâlde bundan istinbāt olunan ma‘nā’i bu işde gerek benim gerek seniñ didiğın olmaz imiş!! Ma‘nāy-ı nefi fi‘liñ menfi şüretinde irād olunmasıyla huşüle gelecekmış!!! Bu fikir toğru olamaz; zīrā bu (ne ; ne) ‘atfi şāmil nefy-i mükerrer şüreti olduğundan (ne) ler beğemağāl nefi içündür bundan fuzūli (gerek) ma‘nāsi kaçd olunamaz.

130

Ƙaldı ki rābıta ikinci nefiden sonra irād idildiğı hâlde işbāt ile mi yoksa nefi ile mi getirilmelidir? ‘İbāre ikinci nefiden sonra gelen rābıta ile münkaṭi‘ olduğu hâlde, işbāt ile olmadığı hâlde nefi ile irād idilmek muvāfiğdir: Bu işde ne benim ne de seniñ medğalimiz olmadığı hâlde hağğımızda bu vechile söz söylemeleri... gibi fağat ‘ibārede nefyi iktizā ider bir fāşıla bulunursa o hâlde ‘ibāre münkaṭi‘ olsa da nefi ile irād idilir: Bu işde ne benim ne de seniñ –mümkün değıl—dediğımız olmaz gibi.

Ndi—Emir şığalarına ilhāk olunduğda isti‘cāl ma‘nāsını müfid olur: Gelindi gibi ki geliver dimekdir. Fağat ‘āmiyāne olub lisān-ı taḥrīrde Ƙullanılmaz.

Nice—Bir vağit edāt-ı istifhām olarak Ƙullanılırmış: Haliñiz nicedir? İyi misiniz, hoş musunuz? Gibi şimdi mehcürdur. Yine cīm-i ‘Arabīyye ile olarak tekerrüri hâlinde ba‘zen mağām-ı teğşirde Ƙullanılır: Allah nice nice yıllara yetişdirdün gibi.

Ve—Kelimâtda ba‘zen melfüz olur. Ekşeriyā lisānımızda zamme ḥarekesi gibi Ƙullanılır: Köprü gibi. Ba‘zen kelimāt-ı Fārisīyyede mektüb olub melfüz olmayan vāv vardır ki buña (vāv-ı ma‘düle) dinür: ḥāb—ḥābca gibi. (ṭāvus) kelimesinde olduğu gibi bir yazılıb iki oğunan o “vāv-ı ma‘rūfa” dinilir. Ve—edāt-ı ‘atf olur: bu hâlde

131

terkibāt-ı ‘Arabīyye ve Türkiyyede (vāv) meftüh oğunur: Bilşıha ve’l ‘āfiye, ayak ve Ƙavil gibi. Terkibāt-ı Fārisīyyede oğunmayub māğablınıñ zammesiyle iktifā olunur: bed

ve mübāşeret, ‘arīz ve ‘amīk gibi. Hurūf-u medden ve hā-i resmiyeden sonra bulunan vāv zamm ile okunur: bālā ve zīr, bendegī ve ihlāş, dīde ve dil gibi okunan vāv—faşl olunduğu için—(mefşūle) okunmayana –vaşl olunduğu için—(mevşūle) ta‘bīr olunur. Terkībler ve cümleler arasında bulunan vāv’lar elbette mefşūledir: Mes‘ud vapur-u humāyūnı Trabzonuñ Polathāne limānında bulunmak ve icābında kaçak tuz vesā’ir kontraband ve eşyā yüklü merākib-i bahriyenin sevāhile men‘ teğarrübüne diğğat itmek üzere... gibi.

Vā—Bir lafız bīma‘ nīdır. Taḥsīn lafız için kelimāt-ı Fārisīyyenin evā’iline dāḥil olur: vābeste, vāreste gibi ki beste, reste ma‘nāsındır.

Vā—‘Arabīyyede edāt-ı nedbedir. Medḥūlune (mendūb) dinilir ve mendūbuñ āḥirine ekşeriyā elif ilḥāk idilir bu elife (elif-i istiğāne) dinilir. Vā esefā! Gibi ki vah esef olunur.

Vār—Edāt-ı teşbīḥdir med ile okunur: dīvānevār—dīvāne gibi dimekdir. Edāt-ı liyākat de olur: Büzürgvār—uluya layık dimekdir. Edāt-ı nisbet de olur: ümidvār—ümitli gibi.

Vārī—Edāt-ı teşbīḥdir: Mecnūn vārī—Mecnūn gibi dimekdir.

Ve—Huruf-u cer olup vāv-ı kâsem ta‘bīr olunur: Vallah—Cenāb-ı ḥağğa kâsem iderim dimekdir.

132

Veillā—yoğsa dimekdir. (yoğsaya bağ)

Vāh—Edāt-ı te‘essūf ve te‘eşşürdür te‘kiden tekrār ile: vah vah dinilir.

Vāy—Edāt-ı iztīrābdır: Vāy başım gibi. Edāt-ı ta‘accüb olur: Vāy siz misiñiz! Gibi.

Vechile—Edāt-ı teşbīḥdir. (veche ile) den muḥaffifdir; lisān-ı tahrīrde çoğ isti‘māl olunur: Ānifen ta‘rīf olunduğu vechile gibi ki ānifā ta‘rīf olunduğu gibi dimekdir.

Ver—Edāt-ı nisbetdir: Terkībe şālīḥ edevātdandır. Beḥrever gibi ki beḥerli dimekdir. (ver) bilcümle esmāda vāv’ın fetḥiyledir; lakin (rencūr) kelimesinde ‘alī ḥilāfū’l kıyās maẓmūmdur.

Velev—Vāv-1 hāliye ile (lū) edāt-1 şartından mürekkebe bir edāt-1 vaşdır. Kendisini bir fi‘l-i temenni şartı ile bir de te‘kīd (bile) edātı ta‘ķīb ider. Velev gitmiş olsa bile zararı yok gibi. Bu isti‘ māle nazaran (velev) lafzı (bile) niñ muħbiri ħūkmünde olduğundan (velev) kelimesine (izān-1 vazşl) edātı dinilse münāsib olur. Lafz-1 mezkūrī emr-i ġā‘ib şīġası da ta‘ķīb idebilir: Velev gitmiş olsun ne olur? Gibi. Velev şüllemi—teslīm olursa bile me‘alini müfiddir.

He—Edevāt-1 Fārisīyyeden olub tevķīf içündür: yekrūza—bir günlük, yekşebe—bir gicelik dimekdir. Ba‘zen emr-i ħāzırın āħirine ilħāk olunduğda ism-i mef‘ūl veyā ona yakın bir

133

ma‘nāyı müfid olur: Donatmak ma‘nāsına olan (pirasten) ile eşmak ma‘nāsına olan (āvīħten) maşdarlarından müştak olan (pirāy) (āvīz) emr-i ħāzırının āħirlerine birer (he) ilħāk olunduğda (pirāye—zīnet) , (āvīze —āşġı) ma‘nāsına olur. Kelimāt-1 ‘Arabīyyede daħī ba‘zen (he) naķil içün olur ki āħirine lāħik olduğ kelimeyi ‘ammdan ħāssa naķl ider: maķber, ‘umūmen mezārsitān demek iken (maķbere) bir zāta maħşuş mezār dimekdir bu şüretde (maķber-i maħşuş) dinilmeyüb maķber-i maħşuşa dinilir. (‘umr) ile (‘umre) beyanındaki fark da böyledir; (‘) ta‘rīf olunduğu vechile taħşiş ifāde itdiği cihetle izāfetle (umr sa‘y) dinilmeyüb (umre‘i sa‘y) denilmelidir; zīrā izāfet-i taħşiş ifāde ider. (şecer-i tūba) dinilmeyüb (şecer‘i tūba) dinilmesi de bu sebebe mebnīdir. Zamān—‘umūmen vaķit demek iken zamāne –zamān-1 fesādāmīz demek olduğ gibi (maħal) ‘umūm ifāde itdiği ħālde (maħalle) dinilirse taħşiş ifāde ider bu cihetle (bizim mahal) dinilmeyüb (bizim maħalle) dinilir.

Hā—Evet ma‘nāsına kelime-i icābetdir: faķat pek ‘āmiyānedir. Hā, anladım gibi ki evet, ańladım dimekdir. İşte ma‘nāsına edāt-1 tenbīh olur: Hā orasını ben sańa ańladayım! Gibi. Edāt-1 müsāvāt olur: Hā olmuş hā olmamış gibi ki olub olmaması müsāvīdir dimekdir.

Hāni—Mekāna maħşuş edāt-1 istifhāmdır: Hāni Aħmed Efendi ?

134

dinilir ki nerede Aħmed Efendi? Dimekdir. Edāt-1 iħtār olur: Hani dün size bir şey söylemişdim, hani bugün nereye gidecek idik gibi.

Haydi—Edāt-1 aġrā ve teşvīķdir. Haydi çocuklar! Gibi.

Hay hay—Evet evet maḳāmında edāt-ı taṣdīḳdır.

Hep—Edāt-ı ta‘mīmdir: Hep geldik dinilir ki cümleten geldik dımeḳdır. Cümlemiz, cümleñiz mevḳi‘lerinde hepimiz, hepiñiz dinilir de (hepleri) dinilmeyüb hepsi dinilir.

Her—Edāt-ı ta‘mīm olub münḥaşıran müfrede daḫil olur: her yerde, her ıarafda dinilir. (Her) edātınıñ evveline (be) ‘ilāvesiyle (beḫer) dinilirse her bir ma‘nāsını müfīd olur: Beḫer dānesi üç ğuruṣa geldi gibi.

Hele—Edāt-ı taḫzīrdır: Hele git de baḳ gibi; bu maḳāmda kendisini (de) ta‘ḳīb ider. Edāt-ı tenbīh olur: Hele ūña baḳ ne ḳadar ğüzel ev! Gibi. Maḳām-ı taḫḳırde irād olunur: Hele ū murdāra baḳ! Gibi. Maḳām-ı muvafaḳiyet ve muḫafferiyet de seḳ olunur: Hele ḳok ūḳür geldi! Gibi. Maḳām-ı temyīzde de seḳ olunur: Hele mektebler pek muntaḫam dinilir ki ḫuūūsiyle mektebler hepsinden ziyāde muntaḫamdır dımeḳdır. Hele ḳuvve‘i ḫāfızaca nādiratü‘zzamān ıtlāḳine ūyān idi.

Hele hele—Edāt-ı istintāḳdır!..

Hem—Edāt-ı iūtirakdır: hem okur hem yazar gibi ki ekūeriyā

135

Böyle mükerreren irād idilir. Münferiden irād idildiĝi ḫāle tenbīḫi müteḫammın olur: Ne söylerim ne iūidirim, hem benim böyle ūyeler ne vāzifem! Gibi. ‘Arabī ve Fārisī isimleriñ evā‘iline getirilince isimler vaūfiyete taḫvil ider: hemrāḫ—yoldaū, hemnām—bir isimde dımeḳdır. Edāt-ı iḳtirān olur: hemzebān—ikisi bir lisān ḳullanır dımeḳdır.

Hemān—Edāt-ı ta‘cīldir: Hemān gitdim gibi.

Henüz—Edāt-ı istidāmedir: Henüz bir ferd ḫuhur itmedi gibi ki ḫālā kimse gelmedi dımeḳdır.

Hū, Hey—Edāt-ı nidādır: Hū baña baḳ! Hey baña baḳ! Orada iūin var? Gibi. (Hū) ba‘zen (ya) ile taḳdīm olunur: Yāhū baña baḳ! Gibi. (Yāḫī) dinilirse teferruḫ edāti olur.

Hiç—Nefy ve neḫye maḫūūū edāt-ı te‘kīddir: Hiç te‘ūir itmedi. Hiçbir kimse gibi. Ba‘zen edāt-ı taḳlīl olur. Bu ḫāle inkārı olmayan cümel-i istifḫāmiyeye dāḫil olur: Hiç Aḫmed Efendi‘yi ğördüĝünüz var mı? Gibi.

(Hiç) mü‘eddāsında (ḳat‘i‘en) de ḳullanılır: Ḳat‘i‘en fütūr itmem gibi.

Heyhāt—İsim fi'ildir. İsmii fi'1 demek emr-i hāzır, fiil-i māzī, fi' il-i muzāri' ma' nālarını ifāde iden isim dimekdir. Bu lisānımızda edāt-ı istib'ād olarak kullanılır: Kendini hevāce mi zannediyor? Heyhāt! Gibi ki kendini hevāce mi zannediyor! Hevācelik ne kadar uzak! Dimekdir.

136

Ye—Edāt-ı Fārisīyyeden olup birkaç mühim ma' nālara gelir: Zamīr-i hitāb olur: resm-i hoşamedî gibi ki hoş geldiñ resmî dimekdir. Muḥaffif olarak maşdarıyet edātıdır: Bendeğî gibi ki bu kāf filaşl (bende) kelimesiniñ āhirinde olan (he) den münkalibdir: Bendelik dimekdir. Edāt-ı tavşif olur ba'zen şifata lāhik olur: Merd dānāyı gibi getirilmese de olabilir. Edāt-ı nisbet olur: Baḥş maḥşūşunda bir tafşil beyān olundu.

Yā—Edāt-ı ta' accübdür: Yā öyle mi! Gibi. Edāt-ı tenbīh olur: Ya sen niçün gitdiñ? Gibi. Terkībāta lāhik olunca edāt-ı te'kīd olur: Bugün gidecek değılsiñ ya! İstifhām için olur: Hevāce efendi mektebde ya! Dinilir ki hevāceniñ mektebde bulunduğı mütekellimce muḥakkağdır.

Yāḥūd—Edāt-ı terdidir eḥad-ı emrin içündür: Aḥmed Efendi'yi çağır yāḥūd Hüseyin Efendi gelsün gibi. Muḥaffifi ya'dır; bu ekseriyetle mükerrer irād olunur: (ya ben ya sen) dinildiğı gibi (ya ben yāḥūd sen) de dinilir.

Yār—Edāt-ı tesbitdir şāhibiyet ma' nāsını müfid olur terkibe şālih edevātdandır: hūşyār—' ağıllı dimekdir.

Ya' ni— Edāt-ı tefsīrdir: destyār—elli ya' ni mu' in ve naşır dimekdir gibi.

Īn— (den) manasına edāt-ı tesbitdir teşbīhī mütezammındır: sīmīn

137

gümüşden ve gümüş gibi dimekdir. Edāt-ı tevķit olur: yazın, şabāḥleyin, gibi ki yaz vaḳti, şabāḥ vaḳti dimekdir. Yalnız kitābet-i resmiyyeye münḥaşır olmağ üzere (olmağ) maşdarınıñ mādde' i aşliyesine “ ĩn “ ilḥāk olunduğda ma' nāy-ı ta' lili müfid olur: olmağın gibi. İnşāallah baḥş-i maḥşūşunda görülür.

Yoğsa—Şart-ı menfidir: Sen git yoğsa ben giderim gibi ki sen git; eğer sen gitmezseñ ben giderim dimekdir. Dā' imā bir müşbet cümleden soñra menfi evvelinde sevķ olunur: Mekteb taḥşil yeridir yoğsa eğlenerek zamānını hoşca geçirmek için değıldir gibi.

Yine—Edāt-ı tekrārdır: yine görüşürüz gibi.

Gerek...ve gerek—İki şey'i bir hükümde cem' ider teşrik edâtıdır: Gerek ben ve gerek sen gidemeyiz gibi.

Terkibe Şâlih Kelimât

Semîr—Fılaşl giceleyin meşâhibet iden ma' nâsına ise de terkîbde edât-ı nisbet maqâmında şâhibiyet ma' nâsını müfid olur: mîr mer ve tesmîr—mîr şâhib-i mürüvvet dimekdir.

Sîmât—Fılaşl (seme) niñ cem' olan (semât) 'alâmet ma' nâsına olub edât-ı tesbit maqâmında sevğ olunur: Zât-ı şevketsimât hazreti şehriyârı gibi ki şevketlü pâdişâhımız efendimiz hazretleri dimekdir. Şi'âr—Medâr-ı temeyyüz olan 'alâmet ma' nâsına edât-ı nisbet maqâmında

138

Müsta' mel olub terkîbe şâlihdir diyânetşi'âr—diyânet 'alâmetli dimekdir.

Âyât—Âyetiñ cem' dir nişân, 'alâmet ma' nâsına terkîbe şâlih olub edât-ı nisbet maqâmında müsta' meldir: Zât-ı merâhim âyât—merhametli zât dimekdir. Râyet-i nuşret âyet tarzında ba' zen müfredi de müsta' meldir.

İktinâh—Künhünü, haqîkatini araştırmak ma' nâsına olub terkîbe şâlihdir yine edât-ı nisbet gibi kullanılır: Haqâyıq-ı iktinâh, ma' ârif-i iktinâh gibi ki haqâyıqıñ, ma' ârifiñ künhünü araştıırır dimekdir.

Penâh—Hâfız ve hāmî ma' nâsına terkîbe şâlih edevat gibi kullanılır: nezâretpenâh—hāmî'i nezâret; 'âlimpenâh—hâfız-ı 'âlim demekdir.

Eşer—'Alâmet ma' nâsına terkîbe şâlih edevât gibi müsta' meldir: şevketeser—şevket eşerli ya' nî şevketli dimekdir.

İktirân—Fılaşl yaklaşmak ma' nâsına ise de terkîbde vâki' olduğu hâlde şâhibiyet ma' nâsını müfid bir edât olur: Üstâdân-ı mahâret-i iktirân—Mahâret şâhibi üstâdlar dimek olur.

Mübtedâ ve Haber

Mübtedâ—Başlı başına bir isimdir ki kendisine bir şeyi isnâd olunur; Oña (müsnedün ileyh) de dinilir. Haber ise isnâd olunan bir hükümdür ki ona (müsned) dinilir: Aḥmed Efendi 'âlimdir dinildik de Aḥmed Efendiye 'âlimlik isnâd olunmuş olduğundan (Aḥmed Efendi) mübtedâ,

(‘ālim) anıñ haberi olub (dir) de edāt-ı haberdir. Bu edāt-ı haber mütekellimde (m) dir: Ben kâtibim gibi. Muḥāṭabda (señ) dir: Sen ‘ālimsiñ gibi.

İḥtār—Cem‘i (‘ālimsiñiz) yazıldığına nazārân müfrediniñ de oña muṭābaqatla (‘ālimsiñ) (عالم مسك) şüretinde yazılmayub da birtaqım beyḥūde mülāḥazāta mebnī (‘ālimsīn) (عالم مس بين) tarzında yazılması lisāniñ maṭlūb olan intizāmını bozmaq dimek olmaz mı? ! Mübtedā ile ḥaberdan teşekkül iden cümleye cümle‘i ismiyye dinilir. Mübtedāda aşl olan muḥaddem bulunmaqdır; faḳaṭ (ḥaşr) ma‘nāsını müfid olmaq için te‘ḥiri cā‘izdir: (Odur buña sebep) dinilir ki ancak odur buña sebep ma‘nāsını ifāde ider. Mübtedā ile ḥaber ḥaḳqında istiḡnā‘en ḥazf icrā idilebilir. Aḥmed Efendi naşıldır? Su‘aline yalnız (ḥastadır) demek kāfidir. Kim ḥastadır? Su‘aline yalnız (Aḥmed Efendi) demek muḳteżāy-ı ḥāle muṭābıqdır. Ba‘zen mesned ileyhiñ ḥazfı cā‘iz iken ta‘zīmā lisāna ḥazf olunmaz: Fātiḥ kimdir? Su‘aline cevāben: Ḥazreti Fātiḥ, kılıcıñ şānını ‘ilāve ḳalemiñ ḥaḳqını ifā iden bir sultān-ı zīşandır demek gibi. Ḥaberiñ ta‘didī cā‘izdir: Aḥmed Efendi zekīdir, ḳalışkandır, terbiyelidir gibi.

Ḥāl

‘İbārede fā‘iliñ yāḥūd mef‘ülün hey‘etini beyān iden bir kelimedir: Ben buraya ḥayvāna yāḥūd kemiye rākib olarak geldim gibi ki (rākib olarak) gelmesi fā‘iliñ ḥālını beyān idiyor ve ben anı serḥoş

olduḡu ḥālde vapurdan ḳıçarken gördüm dinilirse mef‘ülün hey‘eti beyān idilmiş olur. ‘Umūmā ḥāl ve hey‘ete dāll olan şeyleriñ ‘ibārede ḥāl vāḳi‘ olması şahīḥdir. ‘Asākiri şāḥāne düşmana arslan gibi hücüm itdi dinildikde (arslan gibi) kelimesi ‘asākiri şāḥāneniñ düşmana itdiḡi hücümüñ ḥālını beyān itdiḡi cihetle ḥāl vāḳi‘ olmuş olur. Ba‘zān bir cümlede zīl ḥāl ve fi‘l ikisi de maḥzūf olarak yalnız ḥāl zīkr olunur: Vapur nasıl geldi? Su‘aline cevāben (Vapur bata ḳıça geldi) dinilecek yerde yalnız (bata ḳıça) dinilir ki burada edāt-ı ḥāl maḥzūfdur: Batarak ve ḳıçarak dimekdir. (Allaha işmarladık) diye vedā‘ idene yalnız (devletle) lafzı ile virilen cevāb bu nükteye mebnīdir. İşte böyle fi‘li maḥzūf ḥāllere pek çok teşādūf idilir. Mādde‘i aşliyenin āḥirine rek, raḳ ilḥāḳiyle teşkīl olunan ḥāl, terkibiye bedel kelime şīḡa‘i şale hey‘etine ircā‘ olunduḡdan soñra (ḥālde) lafzı ilḥāḳiyle ḥāl terkibi teşkīl olunur: Ḥasta olduḡum ḥālde eṭibbāya mürāca‘at iderim gibi. Bir kelime‘i ‘Arabīyeniñ āḥirinde bulunan tenvīn ‘ale‘l-ekşer bu ma‘nayı

müfid olur: Torpidonuñ tecrübesi mükerreren icrâ olundu. Kışlanıñ müceddiden ifşâsına ibtidâr olundu gibi. Hılâf-ı me'mûl, tahtü'l hafız, men gayr-i me'mûl gibi ba'zı ta'birât hâl mevki'nde sevğ olunur. Refte refte, ceste ceste, cüz'i cüz'i, güle güle, oçura oçura gibi mükerrer vâki' olan

141

kelimât-ı 'ibârede de hâl olmak üzere hallonulur. (ittifâkı) kelimesi de (ittifâken) mevki'nde hâl olarak sevğ olunur. Ba'zen hâle delâlet iden tenvîn hazf olunur: Haқиқat, insân ne ğarîb maہlûkdur gibi ki, (haқиқat) kelimesi haқиқaten sebkinde hâl olarak kullanılmışdır. Haққā ki, toğrusu filhaқиka, gerçek, gerçekden, hepsi, lafızları 'ibârede hâl olmak üzere hal olunur. (sekir hâl olarak) dinilmemeli; çünki (sekir) serhoşluk ma'nâsına isimdir. Edât-ı hâl yerine ba'zen (şüretde) ta'birî kullanılır: Cem' yet pek parlak bir şüretde icrâ olundu gibi.

Temyiz

Yâ müfredde veya bir cümleñiñ maзмünunda olan ibhamı izâle ider. Bunuñ edâtı lisânımızda (ce) yâhûd (cihetle) dir. Temyizler mümeyyiz oldukları kelimâtdan sonra sevğ olunur: Aہmed Efendi ma'lûmâtca Muہammed Efendi'ye fâ'ikdir. Muہammed Efendi de şervet cihetiyle Aہmed Efendi'ye fâ'ikdir cümlelerinde olduğu gibi. Lisân-ı 'Arabîyyede bunuñ edâtı yine tenvîndir. Muہammed Efendi mâlen Aہmed Efendiye fâ'ikdir gibi. Muқaddire delâlet iden kelimâtdan sonra vâki' olan kelimât-ı 'ibârede temyiz olmak üzere hal olunur: Bir küfe üzüm, bir kayık kömür, bir çeki odun, bir vâril şu, bir çuval kahve, beş arşın çuha, biñ kilometro teymür yol, beş dönüm arâzi gibi ki üzüm,

142

kömür, odun ve hakezâ kelimeri muқaddire delâlet iden küfe, kayık, çeki kelimeleriniñ mümeyyizleri olur. Bir kıt'a sefine, bir nefer şakird, bir kabza seyf, üç 'aded yumurta, bir bāb mescid, iki re'is āt ta'birâtı da bu kabildendir. 'Aded ve miқdârdan su'ale mevzû' olan (ne kadar) ve (kaç) kelimelerinden sonra vâki' olan kelimât bunları mümeyyiz olacağından kelimât-ı mezkûranıñ temyiz olmak üzere hali icāb ider: Kaç ğurüş? dinildikde ğurüş temyizdir.

Bedel

Maہzā matbû'nu beyān için sevğ olunan bir tâbi'dir; matbû'yla berāber sevğinde kelāmda bir te'kid huşule gelir: Birāderiñ Şükrü Efendi geldi dinileceği vaқıt

(Şükrü Efendi) lafzına bedel tesmiye olunur. (Bedel-i mübāyen) vardır ki bedel, mübeddel-i minḥa mübāyin olur:

Peynir yedim, peynir demişim kaymak gibi.

Te 'kīd

Matbū 'nu te 'kīd içün sevḳ olunur bir tābi' dir: (Vapur geldi vapur) gibi tekrār edilen (vapur) lafzı te 'kīddir buña (te 'kīd lafzı) dinür ki yañlış añaşılmamak içün lafzıñ tekrārından ' ibāretidir. Te 'kīd lafzı, aḳsām-ı kelāmıñ cümlesinde cārīdir.

Te 'kīd-i Ma'nevī: Yā izāle' i şübḥe içün yāḥūd ifāde' i şümül içün isti' māl olunan elfāzdır. Bunlar (kendi, hep, ' ayn)

143

gibi lafızlardır: Bunu ben kendim yazdım—Aḥmed Efendi, Meḥmed Efendi, Muştafa Efendi hep geldiler gibi. (Kendi) lafzı ba' zen tekrār olunur: kendi kendine, kendi kendime gibi. Kendi yerine (bizzāt) lafzı da isti' māl olunur: Paşa ḥazretleri bizzāt teşrīf buyurdular gibi. (Hep) lafzında aḥvāl-i erba' a cārīdir: Anlarıñ hepsi geldi, hepsini gördüm, hepsine söyledim, hepsiniñ ismini öğrendim. Hepimiz geldik, hepimizi gördüñüz, hepiñiz ḳalkıñız gibi. (Hep) lafzınıñ mütekellim ve muḥātab içün müfrediyle ḡā' ibde cem' şīḡası vārid deḡildir: hepim, hepiñ, hepleri dinilmez. Ba' zen ma' tūf ile ma' tūf-u ' iley te 'kīd olunur: Ḥasan ve Ḥüseyn ikisi de geldi, Ḥasan ve Ḥüseyn ve ' Ali üçü de geldi yāḥūd hep geldiler dinilir. (Kendi) ma' nāsına (nefs) kelimesi de te 'kīd edātı olub izāfetle (Nefs-i Trabzon' da—Trabzon' uñ kendisinde) diye isti' māl olunur. Ba' zen (' ayn) kelimesi te 'kīdi murād olunan lafza muzāf olur: ' Aynı kerāmet buyurduḡuz gibi. Bunlardan mā' adā elfāz-ı mü'ekkede te 'kīd itdiḡi ismiñ evvelinden yapılarak oña taḳdim ider, faḳaḳ semā' idir: mosmor, bembeyāz, yemyeşil, maşmāvi, ḳıpḳırmızı, ḳapḳara, iç içe, köskütük, upuzun, toştogru, çasçarpık, dümdüz, tastamām, ḳaşḳatı, apaçık, sipsivri, şapşaglam, ḳupḳuru, besbelli, ḳışḳıvrāk, büsbütün, yusyuvrarlak gibi.

144

İttibā'

Bir kelimeniñ ḥarf-i evvelini "mīm" e taḥvīl ile aña muvāzen ve ḥarf-i aḥırde muvāfiḳ olarak ma' nāsız bir lafız sevḳ itmekdir. Bu gibi bīma' nī elfāza " mühmelāt"

dağı dinilir: kâğıd māğıd, kitāb mitāb, gide mide, uyuqlaya muyuqlaya gibi. Harf-i evvelī (mīm) olan kelimātın mühmeli (felān) lafzıdır: mekteb felān, mescid felān gibi.

Aṭf-1 Beyān

Matbū‘ nu izāh için getirilir: Qafādārın Şükrī Efendi geldi gibi ki (Şükrī Efendi) ‘af-1 beyāndır. Bedel ile ‘aṭf-1 beyānda bir fark vardır şöyle ki bedelde maqşūd tābi‘ dir; ‘aṭf-1 beyānda maqşūd matbū‘ dur: (Birāderin Hüsāmeddīn Efendi geldi.) dinildiği vakit muḥātabın, Hüsāmeddīn Efendiden mā‘ adā birāderi olmadığı farz olduğuna nazaran (Hüsāmeddīn Efendi) ‘aṭf-1 beyān; muḥātabın birāderleri müte‘ addid olduğuna nazaran (Hüsāmeddīn) bedeldir.

Ta‘ rib

Bir kelimeyi āher bir lisāndan lisān-ı ‘Arabīyyeye naql itmekdir. Kelime’i menqūleye mu‘reb dinilir.

Kelimāt-ı Fārisīyye	Mu‘ ribāt
Çin	şayn
Günc	kenz
Gevher	cevher
Mişk	misk
Ligām	licām
Numūne	unmūzec
çek, deh ān—on ayblı ma‘ nāsınadır. Şakk, daḥḥāk	

145

Bir kelimeyi taḥfif için bir veyā birkaç harfini ḥazf ile ihtisār itmekdir:

Muḥarref	Aşıl	Muḥarref	Aşıl
Sāybān	sāyebān	nefrīn	nā āferīn
Şābāş	şādbāş	zīrā	ezīnrāh
		İ‘ lām	

İ‘ lām üç nevi‘ dir: künye, laḳab, isim.

Künye—(ibn) yāḥūd (bint) lafızları ile teşkil olunur; faḳaṭ evlādın ismi muḳaddem irād idilir: Ḥasan Bin ‘Ali, Fāṭma binti Zeyneb gibi ki ‘Ali’niñ oğlu Ḥasan, Zeynebiñ kıızı Fāṭma dimekdir. (ibn) lafzının hemzesi hemze’i vaşıl olduğundan ‘alemīn beyninde

vāki' olduğu hâlde düşer; fakat hemzeniñ süküğundan sonra (be) sâkin kalmağla (Hasan bin 'Ali) diye okunur. (ibn) lafzı satır başına teşādūf iderse hemzeniñ sükütu cā'iz olamaz. (ibn) lafzı üslūbu Fārisī üzere 'alemīn beyninde vāki' olunca bütün bütün "tı" idilerek birincisi ikincisine muzāf kıılır:

İbrahim Edhem	} terkībleri	İbrahim bin Edhem	} tağdīr-i nidadır
'İsa Meryem		'İsa bin Meryem	
Ḥalīl Āzer		Ḥalīl bin Āzer	
Rüstem Zāl		Rüstem bin Zāl	

146

(ibn) lafzı ba'zen (mūdāvim) ma'nāsını da müfid olur: İbn-i sebīl—yola mūdāvim ya'nī yolcu dımeğdir. Ebūzzīyā gibi görülen 'alemler de künyedir. (Eb) lafzı ilk evlād olan (ziyā) kelimesine muzāf kıılmışdır. Bu yolda künye isti'mālī kāide'i 'Araba etbā ider.(Ebu) kelimesiniñ hemzesi seīka'i Fārisīyye üzere isti'māl olduğda maḥzūf olur: Bül'aceb gibi ki ziyāde 'acayib dımeğdir. (buḳalemun) da böyle olub ebū ḳalemun dınılmaz. Kāide'i 'Arabīyyece künye yalnız (ibn) lafzıyla da teşkīl olunur: İbn-i Sīnā gibi. (Ümm) lafzıyla da teşkīl olunur: Ümmülḳary gibi ki Mekke'i mükerreme dımeğdir. Dımek olur ki künye 'indel' arab yalnız insānlara maḥşūş değıldır. Ebūlfazl, Ebū Cehil, gibi künyelerden medḥ ve zemm ḳaşd olunmuşdur.

Laḳab—Medḥ veya zemm için taḳılan isimlere (laḳab) ta'bīr olunur; buña "maḥlaş" da dınılır: iḥsān, ziyā, tevḳīḳ, gibi. Künye ile laḳabdan mā'adāsına "isim" dınılır: Aḥmed, Meḥmed, 'Ali gibi. isim ile laḳabıñ ictimā'ında ism-i muḳaddem laḳab mu'ahḥar sevḳ olunur: Mehmed Tевḳīḳ, Aḥmed Zekī, gibi. Künye ile ismin ictimā'ında künye muḳaddem sevḳ olunur: Ebuzzīya Tевḳīḳ gibi.

Mu'arrife ve Nekre

Mu'arrife—Ta'yīn ifāde iden isimlerdir. Lisān-ı Arabīde edāt-ı ta'rīf (el) dir: ḥaḳ—ḳoğrı dımek iken elḥaḳ—ḳoğrısı

147

dımek olur: yevm—gün dımek iken elyevm—bugün dımeğdir. Zemā'ir, esmā, işārāt, 'ilām hep mu'arrifedir. Lisānımızda ayrıca edāt-ı ta'rīf yoğdur. İsm-i 'āmmiñ evveline zamīr-i ḡā'ib getirilirse mu'arrife ve ḥarf-i tenkīr getirilirse nekre olur: evādım—mu'arrife , bir adam—nekre dir. Ta'yīn ifāde itmeyen isimlere " nekre " dınılır.

Lisānımızda bunuñ için de ayrıca bir edāt yokdur; faқаt kelimeye (bir) lafzı dāhil olursa o ismiñ bir ism-i mühim olduğunu ifāde ider: Dün bir adam gördüm dinildikde (bir adam) mechül-ül aḥvāl bir adam dimekdir. Maḳām-ı nefiyde nekre ta‘mīm ifāde ider: (bende bir para yok) cümlesinde (bir) vaḥdet için olmayıb (hiçbir) maḳāmında nefyī ta‘mīm ider: Nūn-u sākinden ‘ibaret bulunan (tenvīn) ‘Arabīde edāt-ı tenkīr olub buña ‘alāmet olarak ismiñ āḫirīne iki esre vaz‘ olunur:

li-sebebin—herhangi sebeb için	}	gibi.
li-ḡarazin —bir ḡaraz için		
li-ḫikmetin—bir ḫikmet için		
li-mesaliḫatin—bir maşlahatden tolayı		

‘alāmet-i mef‘ūliyet olan (y) edāt-ı ta‘rifdir. (Ben Aḫmed Efendiye kitāb verdim.) dinilirse bu kitābıñ nasıl kitāb olduğu mechül olduğu ḫālde (Ben Aḫmed Efendiye kitābı virdim.) dinilirse (Ben Aḫmed Efendiye ma‘hūd kitābı virdim.) demek olur. Mef‘ūl mu‘arrife olduğu ḫālde cümlede taḳdīmi cā’iz iken nekre olduğu

148

ḫālde cā’iz deḡildir: Kitābı ben Aḫmed Efendi’ye virdim demek şahīḫ iken (Kitāb ben Aḫmed Efendi’ye virdim) dinilemez.

Elfāzıñ Yekdiḡerine ‘Aḫfi

‘Aḫf—Bir kelimeyi yāḫūd cümleyi muḳaddem vāḫi‘ olan bir kelimeye yāḫūd cümleye rabt itmekdir: (Ḥasan geldi Ḥüseyn geldi) dinilecek yerde muḫtaşaran (geldi) lafızlarından birini ḫazf ile Ḥüseyn lafzı bir vāv-ı ‘āḫife ile (Ḥasan) üzerine ‘aḫf olunarak (Ḥasan ve Ḥüseyn geldi) dinilir ki ikisiniñ de bir cümle ile geldikleri ifāde olunmuş olur; (Ḥasan) lafzına “ma‘ḫūfun ‘aleyh” Ḥüseyn’e “ma‘ḫūf” dinilir. Ba‘zen vāv-ı ‘aḫifa iḫtişār için ḫazf idilir: Ḥasan Ḥüseyn geldiler, Ḥasan Efendi ḫalkdı gitdi gibi. Ma‘ḫūf ile ma‘ḫūf ‘aleyh beyninde cihet cāmi‘a bulunmaḫ şartdır; eḡer bulunmaz ise ‘aḫf maḫbūl olmaz: (Ḥasan Efendi oḡur ve yazar) dinilirse oḡuyub yazmaḫ beyninde münāsebet vardır; faқаt (Hasan Efendi oḡur ve ḫışa boyludur) dinilmek maḫbūl olamaz; zīrā oḡumaḫ ile ḫışa boylu bulunmaḫ beyninde hiç münāsebet yokdur, faқаt ma‘ḫūf ile ma‘ḫūf-u ‘aleyhiñ muḡāyiratu ‘aḫfiñ şerā’itindedir: Aḫmed ve Meḫmed, şems ve kamer, arz ve semā, ḫāl ve ḫalem gibi; bu cihetle bir şey’in kendi nefesine ‘aḫfi ca’iz olmayacağı da ba‘zen yekdiḡerini tefsīr maḳāmında elfāz-ı müterādifenīñ ‘aḫfında be’is yokdur: tāb ve tüvān, ‘arz ve taḳdīm,

yād ve tezkār gibi. Mütecānis olan iki kelimeniñ bir vāv-ı ‘aṭfa ile terkibine “ terkīb tecānüsü” dirler: güft ü gū, şüstu şū, kīlu k̄al gibi. Zıd olan iki kelimeniñ ictimā‘ına “ terkīb-i tezdā” dinilir: dād ü sited, zār ü zeber, germ ü serd, nīk ü bed, amed ü şüd, nişib ü firāz, aḥz ü i‘ṭā, sefer ü ḥazar gibi. Yekdiğerine münāsebeti bulunan iki kelimeniñ ‘aṭfından ‘ibāret olan terkibe “ terkīb tenāsibi” dinilir: berg ü bār, şāḥ ü berg gibi. ‘ Aynı iki kelimeniñ bilā rābiṭa terkibine “ tekīb-i ‘aynı” dirler: refte refte, ceste ceste gibi. Türkce yan yana gelmiş ba‘zı kelimāt vardır ki bunlarıñ beynlerinde bir veche meşrūḥ izāfet, vaşfiyet ‘aṭf ve isnād gibi rābiṭalar yoḡdur, bunlara da terkīb-i ‘aynı dinilir: kol kola, yüz yüze el ele, diz dize, yan yana karşı karşıya gibi. Kelimeler gibi cümleler de (vāv) ile yekdiğerine a‘ṭf olunur; cümlelerin aṭfında yine cihet-i cāmi‘a aranır. Ve ba‘zen birkaç kelāmdan mürekkeb bir fıkra birkaç kelāmdan mürekkeb diğer fıkra üzerine ‘aṭf ‘ olunur; buña da “ ‘aṭf’l kışsa ‘ale’l kışsa” dinilir ki yine cihet-i cāmi‘a bulunmaqsızın bir fıkranıñ diğer fıkra üzerine ‘aṭfi cā’iz olamaz.

Tevlīd-i Kelimāt

Mevād-ı Arabīyyeden kelimeler peydā edilmek uşūlidir. Peydā idilen kelimāta “müvellid” dinilir.

150

Müvellid lāt	Aşıl	Müvellidāt	Aşıl
insāniyet	insān	māhiyet	hay
cāhiliyet	cāhil	kemmiyet	kem
me’ mūriyet	me’ mūr	keyfiyet	keyf
‘ulviyet	‘ulūv	ḥayşiyet	ḥayş
şükrāniyet	şükrān	tamāmiyet	tamām
emniyet	emin	ünsiyet	üns
İslāmiyet	İslām	teslīmiyet	teslīm
hüviyet	hū		

Kelām

Cümleyi baḥş maḥşūşlarında fi‘liye, ismiye nāmlarıyla ikiye taḡsīm itmişdik. Fi‘l ile fā‘ilden ‘ibāret olanına fi‘liye, mübtedā ile ḥaberdan mürekkeb olana ismiye dimişdik. Cümle’i fi‘liyede fā‘iliñ fi‘le taḡdimi şive’i ifādemiz iḡtizāsından olmaḡla

fi'1 ile fā' il daḥī müsned müsnedün ileyh hükmüni alacağından bundan böyle cümle gerek fi'liye olsun ve gerek ismiye bulunsun ikisini de yekdiğerinden tefrīḳ itmeyerek cümleleriñ erkānına müsned müsnedün ileyh diyeceğiz: (Aḥmed Efendi 'ālimdir) cümlesinde (Aḥmed Efendi) müsnedün ileyh ('ālim) müsned ve (dir) de rābıḩa olduğı gibi (Aḥmed Efendi geldi) cümlesinde yine (Aḥmed Efendi) müsnedün ileyh (geldi) müsned ' itibār olunur. Fi' liñ

151

kendi şīğası isnāda delālet ideceğinden fi'llerde rābıḩaya iḩtiyāc yoḩdur. Müsned ile müsnedün ileyh efrād da cem' de muḩābaḩat iderler: ben oḩudum, sen oḩuduñ, biz oḩuduḩ, siz oḩuduñuz gibi; faḩaḩ cem' ḡā'ibde bu muḩābaḩatiñ vücūdi şart değıldir; muḩābaḩat olsa da olur, olmasa da: (Anlar okudu) demek de cā'izdir. Eđer müsned şıfat bir kelime olursa rābıḩa müfred olarak mütekellimde (m) muḩāḩabda (siñ) ḡā'ibde (dir) edātlarıdır:

ben kātibim sen kātibsiñ o kātibdir gibi.

cem'lerinde biz kātibiz siz kātibsiñiz anlar kātibdir denilir.

Eđer müsned fi'1 olursa fi'llerin evāḩirinde olan levāḩiḩ fā'illere delālet itdiğinden 'ale'l ekşer müsnedün ileyh maḩāmında olan fā'iller ḩazf idilir: (Ben oḩuyacağım) dinilecek yerde yalnız (oḩuyacağım) dinilir. Emr-i ḩāzırıñ müfredinde fā' ile delālet idecek rābıḩa yoḩ ise de yine fā' iliñ ḩazfıyla (Sen gel) maḩāmında (gel) de dinilir. Ba'zen sözde te'kīd ḩuşūli için müsnedün ileyḩiñ zikri iltizām olunur: İşte sen böylesiñ gibi. Eđer müsned isim olursa bu şüretde isim, zamīr ḡā'ib hükmünde olacağından rābıḩa ḡā'ib şüretinde sevḩ olunur: Aḩmed Efendi kātibdir gibi. Eđer müsned zarf olub da müsnedün ileyh mu'arrife olursa rābıḩa yine muḩaddemki levāḩiḩden 'ibāret olur: Pederim evdedir gibi; faḩaḩ müsnedün ileyh nekre olursa o ḩālde müsned müsnedün ileyḩe taḩdīm olunub rābıḩa

152

ḡā'ib şüretine maḩşūş olarak işbāt için (var) nefy için (yok) lafızlarıdır: Evde biri var yāḩūd evde yoḩ dinilir. Var, yok lafızları şīğā'i şılayı da ta'ḩīb ider: Oraya gitdiğim var, oraya gitdiğim yoḩ gibi. İsnād da te'kīd maḩşūd olursa var, yoḩ lafızları edāt-ı ḩaber ile sevḩ olunur: Evde biri vardır, evde kimse yoḩdur gibi. Müsned şıfat olduğı ḩālde rābıḩa yuḩarıda zikrolunan levāḩiḩden 'ibāret olub menfileri (değıl) lafızıyla teşekkül ider:

Müsbet

Menfî

Ben zengînim

Ben zengîn değilim

İtmâm-ı fâ'ide için kelâm bir takım kaydlar ile taqyîd olunur ki bunlara “mütemmimât cümle” dinilir. Bunlar da hâl, temyîz, te'kîd, bedel, 'atf-ı beyân ve mütâ'likât fi'ldir; bunlarda bahş-i mahşûsalarında 'alavechi'l tafşîl beyân olunmuşdur.

Bir cümlede kaydlar ta' did itdiği hâlde menâ't hüküm fi' le muqârin olan kayd-ı âhîr üzerindedir mişal: (Ben dün aţaya Nüzhetiye Vapuruyla gitdim) cümlesinde hüküm (Nüzhetiye Vapuru) üzerinde olub başka vapur ile değil (Nüzhetiye) ile dimekdir. Cümle'î mezkûra:

Ben dün Nüzhetiye Vapuruyla aţaya gitdim.... (1)

Ben Nüzhetiye Vapuruyla aţaya dün gitdim....(2)

Nüzhetiye Vapuruyla aţaya dün ben gitdim....(3)

153

meşellî tanzîm kıabilinden şüver-i şülüşede münâ't hüküm birinci de fi' le muqârin olan (aţa) kelimesinde ikincide (dün) kelimesinde üçüncüde (ben) kelimesi üzerindedir.

Revâbıt

Bir cümleyi diğeri bir cümleye rabt iden edâta “râbıtâ” dinilir. Revâbıt-ı sebebiye—oldığından, oldığından nâşî, oldığından tolayı, oldığı cihetle, oldığı ecelliden, oldığına mebnî, oldığına binâ'en, bulunduğına mebnî, bulunduğına binâ'en, iddüğüne mebnî, iddüğüne binâ'en, iddüğü cihetle—bunlar “şıla-i ma'al-ta'lîl” dir. Olmağdan nâşî, olmağ mülâbesesiyle, olmağ cihetiyle, olmağ hasebiyle, olmağı cihetiyle, olmağla, olmağın, bunlara da “maşdar-ı ma'al-ta'lîl” dinilir. Yekdiğeri rabt idilecek iki cümleden cümle'î evvelî cümle'î şâniyeye 'alet olarak ikisi bir kelâm 'itibâr olunacak ise revâbıt-ı sebebiyeden biriyle rabt olunur: Tuna tondığı cihetle seyr-i sefâ'in olunamıyor gibi.

Revâbıt-ı Tevkıtiye—Olduğda, oldığında, olduğdan soñra, olunca: Dersşânelere girince ferd-i müteneffis yokmuş gibi kemâl-i şükûnetle derse çalışmalıdır gibi.

Revâbıt-ı Hâliye—Olarak, oldığı hâlde, olmuş iken: insân çalışarak terakki ider gibi.

Râbıtâ'î Muţlağa—Olüb, olarak: Hoca efendi derse çıkub oğutduğdan soñra çıktığı gitdi gibi

Rābıta'î Terakķî—Olmaķla berāber, olduķdan baŗķa: İnsān derse alıŗmaķla berāber ādābdan da beķrever olmalıdır.

Rābıta'î Temŗiliye—Oldıķı űzere olduķı vechile: Beyāndan műstāgnī olduķı űzere eŗref űanāyi' űan' at-ı kitābettir.

Ĝalaťat

Kelimeleriñ ģarekāt ve sekenātı ve uŗűl taķriri ketb lűgata muvāfiķ olmaķ lāzım geldiĝinden ĝalaťatdan lisānımızda keŗirű'l-isti' māl olanlarıñ faŗiŗleri bir vechi zır ű derc tezbir kılındı.

Ĝalať	Faŗiŗ	Ĝalať	Faŗiŗ
űbbeģet	űbeģĥet	bākire	bākir
iŗtiyāra	iŗtiyār	bilāģare	bilāģire
aķrebā	aķribā	beģeyre	buģayre
űmenā	āminen	biŗiŗt	beŗiŗt
űmmid	űmid	beģűde	bī-ģűde
űnāŗ	ināŗ	bister	bester
inti' āŗ	ta' yiŗ	punĥān	pinĥān
āvān	avān	tezkere	tezkire
āvāni	āvāni 'i sīm-u zer	tesyār	tesyir
iytām	eytām	temĥir	taĥtīm
bilzarűr	bilzarűre	tecrűbe	tecribe

Ĝalať	Faŗiŗ	Ĝalat	Faŗiŗ
tizkār	tezkār	ĥoŗnűdiyet	ĥoŗnűdī
terācum	terācim	ĥaťt-1 űstűvā	ĥaťt-1 istivā
tercűme	terceme	dűĥar vāv-1 aŗliye ile	dűĥar vāv-1 resmīye
teŗrīn	tiŗrīn	zerve	zırve
teĥlike	teĥlűke	ricā	recā
ŗeyyibe	ŗeyyib	rāyigān	rāyegān
cibilliyet	cibillet	refāhiyyet	refāhiyyet
cemāziyelevvel	cumāzeyevvelī	raddiyye	radiye ³

cemāziyel āḥir	cemāziyel āḥire	rcçāniye	reçḥān
Cünbüş	cünbiş	şuvb	şavb
civān	cüvān	zicret	zücret
çimen	çemen	ziyā ^ç	zeyā ^ç
çinār	çenār	zimān	zemān
çihār	çehār	za ^ç fiyet	za ^ç af
ḥāmile	ḥāmil	‘ārifāne	ḥarīfāne
ḥırkat	ḥurkat	‘arife	‘arefe
ḥirāfāt	ḥurāfāt	‘ayāl	‘iyāl
ḥidīviyet	ḥidīvī	ferāset	firāset
ḥazāne	ḥizāne	farazā	farzān

156

Ġalaṭ	Faṣīḥ	Ġalaṭ	Faṣīḥ
fitret	fetret	muḳīs	maḳīs
fedā	fidā	mevrūd	vārid
fürümāye	firümāye	mütedā’ir	da’ir
germiyyet	germī	mersül	mürsel
lāyeḥtī	lāyuḥtī	mübtenī	mebnī
Menḳibe	menḳibe	mühām	mehāmm
Meşārifi rāhiye	ḥarcırāh	neş’e	neşve
Mu ^ç annid	mu ^ç ānid	nev ^ç imā	nev ^ç umma
Mūcib-i ma ^ç nāsına seyyān	muḳtezā mūceb siyyān	helezon	ḥalezon

Müşākele

(ma^çlen) gibi ef^ç āl ve tef^ç il vezinlerinden gelan ism-i fā^ç iller ḥataēn yekdiğerine müşākil olduğundan bunu toğrı oğumak için maşdarını bi’lmülāḥaza (i^çlān) dan (mu^çlin) oğumalıdır. Ve bi’l^ç akis (mürevvic-i efkār) terkibinde olana (mürevvic) kelimesini maşdarı olan (tervīci) mülāḥaza ile (mürevvic) oğumalıdır. (Ef āl) vezninde olan cem^ç ler (if^ç āl) vezninde olan maşdarlara müşākil olduğundan ḳarīne-i maḳām ile

tefrîk iderler. Māzî' -i naklî ile ism-i mef' ulüñ evāhîrindeki (miş) ler müşterek olduğundan bunlarda diğkate şâyandır!

157

Mef' uliyet lāmı ile vürüd iden kelimât ism-i mef' üldür; binā' en' aleyh (itmiş) kelimesi māzî' naklî; (idilmiş) kelimesi ism-i mef' üldür. Bu müşâkele ba' zı vukufsuzları yañıldııyor: mişāl (müntec muvaffākiyet) terkîbine (muvaffākiyet intāc itmiş) ma' nāsını mülāhaza ile bu (miş) edātına aldanarağ (intāc itmiş) māzî' naklisini ism-i mef' ul zannıyla (müntec muvaffākiyet) okuyorlar ki ħatāyı fāhişdir.

Usül-i Tenkît

Yazı suhûletle ve tabî' i bir şüretde okunmağ için evāhîr cümle ile ba' zı kelimât-ı āralarına bir tağım işārāt vaz' itmek uşulidir.

Fāşıla—' İbārede bir nefes alınacağ kadar tırılacağ bir durağdır = (,). Bu fāşıla işāreti edāt-ı ' atf iktiza iden yerlere vaz' olunur: (Bir ' ilmi, bir fenni, bir şan' atı şüret-i mağşūşada öğrenüb kesb-i mahāret iden zāt iħtişāşiyyūndan ma' düddur.) gibi.

Diğer—(Koca Rāğıb) ' Unvān-ı millisini ħā' iz olan Rāğıb Paşa evā' il şebābında bir yandan tağşîl-i ma' ārife ihtimām, bir yandan da defterħāneye devām iderdi. Muzāfün ileyh ile muzāfün ārası mef' ul oldığı ħâlde muzāfün ileyhden soñra fāşıla işāreti vaz' olunur: (Nerde oldığı mechül bir kaynağın, içen ādeme ħayāt-ı ebediye bağş iden şuyuna āb-ı ħazartesmiye olunur.) gibi. Müsnedün ileyh ile müsned ārası mevşül olursa yine fāşıla işāreti vaz' olunur: Āteşin Türkce

158

mürādifi mehcür hükmünde bulunan evd lafzıdır. Teşvîşi mücib olmamağ için muğlağa faşlı icāb iden yerde fāşıla işāreti konulur: ħazreti Mūsa' nın Tūr-i Sīnā' da Cenāb-ı Ĥağğ' a ' arz itdiği niyāz-ı rū' yet, Ĥur' an-ı Kerīm' de (erna) cümle-i şerifesiyle gösterilmiştir. Mevşūfi mağzūf şıfatdan soñra fāşıla işāreti vaz' olunur: ' Āilesiniñ ħüsn-ü i' āşesi için çalışmayan adam şayılmaz.

Menğūta—İki nefes alınacağ kadar vağfidilecek mağale vaz' olur= (;) Muğātaba fā' ide' i nāme ifāde ider bir kelām sevğ olunduğdan soñra o kelāma ta' liği olur diğer bir ħüküm isnād itmek lāzım gelirse o ħâlde menğūta işāreti vaz' olunur. Şeddādın cennet tağlidi olmağ üzere tanzīm itirdiği bağ irem ta' bir olunan meşħūr bağın tertibāti ikmāl idilince Şeddād, temāşā itmek üzere iħtişām-ı tām ile ħalküb gitmiş; bağa dahā bir ħayli

mesāfe var iken zūhur iden bir şayha-i āsumānı Şeddād'ı yanındakilerle berāber helāl itmiş gibi.

Diğer—Filānıñ neyyir-i iqbāli tamāmıyla ziyāpāş olmağa başlamış, hatta şeref-i şihriyet-i seniyye daḥī nā'il olmuşdur.

Noḡtateyn—Naḡil vāḡ'ı olan muvāzī' de ḡavl ile maḡūl ḡavl ārasına vaḡ olunur=(:) Cenāb-ı ḡaḡḡ buyurdı ki: Rabb'iñiz deḡil miyim? Didik ki: Evet, Rabb'imizsiñ.

159

Keşide—Diḡḡati cālib olan bir sözüñ iki ḡarafına çekilan ḡışa ḡatlarıdır: manzūm ḡilye'yi şerife şāḡi ḡāḡānı gibi bir şā'ir meşḡuruñ seng-i mezārına—ḡoḡrı olmak şartıyla—iki söz yazılamamış olmasına te'essūf olunur gibi.

İstifhām 'Alāmeti—Su'al mevḡi'nde müsta'meldir: Yā Rab du'ālarım ne zamān müstecāb olur? Gibi. ḡavl ile maḡūl ḡavl ārasında isti'māl olunmaz: O kim geldi diye baña sordu gibi.

Ta'accüb 'Alāmeti—Ta'accüb, te'ellüm, sürür, mevāḡında; münādā ve münacātda isti'māl olunur: Ammā yazıyor! Amān ne diyorsunuz! İşte kitābını buldum! Ey 'aziz! Yā Rabbi! Gibi.

Mu'terize—Mebḡūş-u 'anḡıñ iki ḡarafına çevrilir= () Vaḡtiyle İmām 'Ali'ye ḡarşı i'lān-ı işyān iden bir fırḡa'yi baḡya efrādından her birine (ḡārici) dinilir gibi.

Diğer—Selīm-i evvel (ḡādimü'l ḡarameyn) 'unvānı zamimü'l ḡāb-ı 'āliye'yi devlet iyledi gibi. Diğer—Rūmī nisānıñ yigirmi ikinci gününe (rūz-ı ḡazar) ıḡlaḡı, o mevsimde ihḡzar ar arzıñ kemāle gelmesine müstenid olmak ma'ḡūldür gibi. İzāḡ ḡarīḡiyle irād idilan bir söz daḡı mu'terizeye alınur ve bu izāḡ ḡayy idilse de ma'nāya ḡalel gelmez: Bu i'tiḡād bir ḡıyās-ı temsilden (ḡıyāsü'l ḡā'ib 'ala's şāhid) 'ibāretdir gibi.

160

İḡtibās 'Alāmeti—İḡtibās ḡarīḡiyle irād olunan bir kelāmıñ iki ḡarafına çevrilir= “ : biri (tezkiyeyi) (teskiye) şüretinde yazmış; görenler “ seniñ tezkiyeñ bozuk” demişler gibi.

Diğer—”nun velḡalemi” medīḡe'yi ilaḡiyesine mazḡariyetle iktisābı şeref itmiş olan ḡalem... gibi.

Vakf-ı Kāmil—Kāmilin vakf olunacak maħaldır= (•) : Filvāki‘ Kur’an-ı Kerīm ne kelām-ı manzūmedir ne de kelām-ı menşūrdur iki kısmıñ hāricinde bir kelām-ı laṭifdir ve serāpā faṣīḥ ve belīğdir ve cümle āyātı kerīme belāğatce bir derecede olmayūb ba‘zısınıñ ba‘zısına nisbetle belāğatce derecesi daha al‘ādır faḫaṭ cümlesi mu‘cizdir ya‘nī meşelini vücūda getirmekten insān ‘ācizdir.—Kıṣaṣ-ı enbiyā

Ḥaṭṭı Mevḥūm—Bir daha tekrārından şarf-ı nazār olunan veyāḥūd ḳubḥundan ṭolayı meskūt-u ‘anha geçilmesi iḳtizā iden maħalde ḳullanılır: (Seni gidi bī‘ār iḥtiyār!) dinileceğine (seni gīdī) diye orası meskūt-u ‘anha geçilir. Bir sözi ceryān-ı ṭabī‘yesinden inḥirāf itdirmek maḳāmında daḥī bir ṭaḳım nuḳaṭ idilir: Babası anı mektebe virdi ḥuḳūḳ taḥşīl itdi ressāmıḳ öğrendi.... Bu aḳşām yimeği bizde yiyeceksiñ değıl mi? Gibi. Hem istifhām ve hem ta‘cib-i mübīn olmaḳ üzere şū vecihle (? !) işāretleri cem‘ olunabilir.

İntihā’i Ḳısm-ı Evvel

Ḳısm-ı Şānī

Bismihi Sübhānehü

Fıḳralarıñ Rabṭında Diḳḳat Olunacak Mevād

Nihāyet iki kelimededen noḳşān olmamaḳ şartıyla fıḳra’i evvelī fıḳra’i şāniyeye ya müsāvī veyā andan az kelimeyi cāmi‘ olmaḳla berāber fıḳralarıñ ma‘naları yekdiğerine müsāvī olmamalı:

Pādişāhı teba‘a perver şehensāh ma‘deletgüster efendimiz ḥazretleri
Vusūlī ni‘met ‘ālim ve ḥalīfe’i mefaḥir peygamberānı ümem efendimiz
ḥazretleri gibi

Nedīm bezm-i ülfet ve hemnişīn meclis-i şoḥbet fıḳralarınıñ ma‘naları yekdiğerine müsāvī olduğı için “tekrār ma‘nevī” demek olub maḳbūl değıldir.

Fıḳrarıñ nihāyetinde bulunan merbūṭlarda seci‘e ri‘āyet idilmeli:

Lafzı ḳalīl ve ma‘nāsı cezīl olan
Ma‘lümü’l isim ve ma‘dümü’l cisim.....

Dersa‘ādetten fekk lenger hareketen ve sūda limānına lengerāndāz muvāşalat olundu ve.—Aşşāb-ı kirāmın zamānına yetişüb meclislerine dāhıl olanlarıñ aqvāli şerīfesini nāķil olan zevātı muhtereme gibi.

Cümleleri Yekdiğerine Şüreti Rabtı

“İrsāl itdiğiniñiz mektüb vürüd itdi maḥaline teslīm kılındı binā‘en‘aleyh diyeceğimiz bir şey’i qalmadı.” Gibi parça parça yazılmış

162

fıkraları yekdiğerine rabt ile bir sözde tekmil itmek lâzım gelse maḥām-ı ta‘lilde irād olunan şu iki cümleden her biriniñ āhirine bir rābıta‘i sebēbiye ilḥāk iderek yekdiğerine ma‘tūfen : “ İrsāl itdiğiniñiz mektüb vürüd itmiş olduğundan ve maḥāline teslīm kılınmış olduğundan diyeceğiniz bir şeyi qalmamışdır.” dinilir; faķať bu vechile rābıtaniñ tekrārında leťāfet bulunmadığından birinci fıkraniñ āhirinde olan rābıtayı ḥazf ile: “ İrsāl itdiğiniz mektüb vürüd itmiş ve maḥaline teslīm teslim kılınmış olduğundan diyeceğiniz bir şey qalmamışdır.” diye fıkraniñ evāhirinde vürüd itmiş” ve “ telsim kılınmış” kelimelerini bir “oldığından” rābıtayla “diyeceğiniz bir şey qalmamışdır” cümlesine rabt ideriz; lakin rabtıñ şıḥḥati merbūtlarıñ ‘alelefrād rābıta ile cümle’i ḥükmiyeye rabtında ma‘nāniñ tevāfuķuna mütevaķķıfđır; ma‘nī tevāfuķ itdiği ḥāle rabtıñ sālifüzzıkr şıḥḥati, ma‘nī tevāfuķ itmediği ḥāle ‘adem-i şıḥḥati tebeyyün ider mişal: “ Bugün muťāla‘āt ile pek çok iştiğāl itmiş ve zihnim yorulmuş olduğundan yārin bir ay tenezzüh boğaz içine gideceğim” dinilse iş bu ‘ibāreye rabtlı fıkra dinilemez; çünkü “oldüğundan” rābıtasını birinci fıkraniñ niḥāyetine getirüb gā‘ibāne “Bugün muťāla‘āt ile pek çok iştiğāl itmiş olduğundan” diyüb de mütekellimāne “ Yārin bir ay tenezzüh Boğaziçine gideceğim” dinilemeyeceği der-kārdır.

“Aḥmed Efendi ḥevācelerinin ḥüsn-ü tevccühüne nā‘il oldığını ve bu nā‘iliyetini dünyā ve māfiḥāya fedā itmek qābil olunmadığını müfteḥirāne söylüyor.”

163

‘İbāresinde olduğu gibi birinci fıkraniñ āhirinde bulunan merbūt (müsbet rābıta) istediği ḥāle ikinci fıkraniñ niḥāyetinde bulunan merbūt (menfī rābıta) isterse menfī rābıta isteyen ikinci fıkraniñ merbūtuñu bir (ğayr) kelimesiyle sevķ iderek fıkrateyniñ bir rābıta ile irādı şive’i kitābet iķtizāsındandır; bu ḥāle “Aḥmed Efendi ḥevāceleriniñ ḥüsnü teveccühüne nā‘il ve bunu dünyā ve māfiḥāya fedā itmek ğayr-ı qābil oldığını

müftehîrâne söylüyor” dinilir ki “olduğımı” rābıtası (nā’il) ve (ğayr-ı kâbil) merbûtlarını “ müftehîrâne söylüyor” cümlesine peka’ la rabt ider.

“Bulunmak” lafzı filaşl (bulmak) maşdarınıñ meçhûlidir, faқаt ekşeriyetle olmak ma’ nāsına ma’ lûm sebkinde sevğ olunur: (Ehliyeti derce’i kifâyede olmadığından) yerinde (Ehliyeti derce’i kifâyede bulunmadığından) ve (emsâline fâ’iğ olduğundan) yerinde (emsâline fâ’iğ bulunduğundan) dinilebilir; bu şüretde eğer rābıtalар zıkr olunmak murād olunursa birinci fıkranıñ niğāyetinde (olmak) māddesiniñ müşteğātından bir rābta isti’ māl olunduğı hâlde ikinci fıkranıñ niğāyetinde yine fi’li ma’ lûm sebkinde (bulunmak) māddesiniñ müşteğātından yine o şigada bir rābta sevğ olunmak şive’i taħrîr iktizāsındandır:.....

Rābıta’i muṭlaķā “olmak” , “bulunmak māddelerine münḥaşır olmayub aķsām-ı kelāmıñ cümlesinden teşkîl olur: (Ben pazar günü gelir çarşamba günü giderim) ‘ibāresinde (mîm mütekellim) rābıta olub (gelir)

164

ve (gider) fi’ lleri anın merbûtları olur. Ve—”Cenāb-ı fātiḥ yedi yemîn saṭvetini ķahr-ı ḥaşm ile teşḥîr-i memālike dest-i yesār himmetini neşri ‘alem ile i’ mār ile mülke vaķfiderek kılcıñıñ şānını i’ lā ve ķalemiñ haķķını ifā iyledi.” ‘İbāresinde (vaķfiderek) rābıta’i muṭlaķa olub (teşḥîri memālike) ve (i’ mārı mülke) onun merbutları olur;

Ve yine (iyledi) fi’ li rābıta olub (i’ lā) ve (ifā) kelimeleri anıñ merbûtları olur.

Rābıta bir olub merbûtlar müşteğātından bulunduğı hâlde bir şigada sevğ olunmaları iktizā ider: “ da’vāt-ı mefrūza’i ḥazreti pādişāhı yād ü tezkār kılcıñıñıñ konuya velāyetinden dāhiliye nezāret celīlesine vārid olan taħrîrātında eş’ār ve bu bābda mütteḥîzān ahālî cānından tanzîm kılcıñın teşekkür nāme’i ‘umūmî daḥî irsāl kılcıñıñdır” ‘ibāresinde rābıta “ kılcıñıñdır “ olduğı hâlde anın marbûtları olan “ eş’ār “ ile “ irsāl “ kelimeleri bir şigada sevğ idilmiştir. Ve—” Cāmi’ şerîfiñ inşāsına ibtidār olunmuş ve bir iki günden beri temelleriniñ ḥafriyle iştiğāl idilmekte olub bunıñ ḥitāmında vazî’ esās-ı resminiñ icrāsıyla ‘ameliyāta devām idileceğı der-kār bulunmuşdur.” ‘İbāresinde (der) edāt-ı rābıta olub anıñ merbûtları olan (ibtidār olunmuş) ve (der-kār bulunmuş) fi’ lleri ‘aynı şigada vārid olmuşdur. Ve—(Mektebe gitmeyerek tenbel tenbel evde oturmak ni’am-ı ma’ ārifden mütena’im olmayarak bil’āhire ḥā’ib ve ḥāsire ķalmaq revā mıdır) dinildikde (revā mıdır) kelimesi rābıta olub (oturmak) ve (ḥā’ib

ve h̄āsir kalmak) merbūtları maşdar olarak bir şîğadır. Ve—”İki taraftan on beşer metre ‘ilāve kılınması ve kal’a cehtine yetmiş beş metre daha kordon yapılması icāb edeceğinden” ‘ibāresinde (icāb edeceğinden) rābıtaşınıñ merbūtları olan (‘ilāve kılınması) ve (kordon yapılması) maşdar taḥfifi şeklindedir. Ve—” Bu eşyāniñ Şikağō’ya gideceğine ve ne miqdār aqçe şarfı lāzım geleceğine dā’ir” ‘ibāresinde (dā’ir) rābıtaşınıñ merbūtları olan (gideceğine) ve (lāzım geleceğine) kelimeleri şîga-i şilaniñ mef’ ūlün ileyh ḥālinde vāki’ olmuştur.

Bir rābıtanıñ merbūtları ikiden ziyāde olabilir: Ben Diyārbekir tarīkiyle Bağdāda muvāşalat ve birkaç gün meks ve iḳāmet ve ba’zı emākin-i mübāreke ve āşār-ı kadīmeyi ziyāret itdikten soñra gibi. Merbūtlar bir vezinde olmasa da olabilir: Mechūli keşfen ve ma’lūmuñ şıḥḥatini işbāta medār olan şu ḥusūs... Gibi. Ve—” Bir yandan Bāb-ı ‘Āliye devām. Bir yandan da taḥşil-i mu’ārefe ihtimām iderdi” gibi.

Şive’i Tahrire Ā’id Huşūşāt

Lisān-ı taḥrīrde (itmek) maḳāmında ekşeriyetle (icrā) kelimesi kullanılır: (tecrübe itmek) yerine (tecrübe icrā itmek) yāḥūd—maşdarıñ mef’ ūlüne izāfeti kabīlinden—(icrāyı tecrübe itmek) dinilir: Merāsım-i iḥtirāmiye icrā itmek gibi. (Tenbīh idildi) yerinde (icrāyı tenbīh olundu) ve (taḥḳik olacaqdır) mevki’nde (icrāyı taḥḳikāt)

idilecektir) dinilir. (īfā) kelimesi de böyledir: “Ḥaḳlarında mu’āvenet-i muḳteziye icrāsı...” yerinde “Ḥaḳlarında mu’āvenet muḳteziye īfāsı...” da dinilir.

Cereyān—Olmaḳ mü’eddāsında (icrā) kelimesiniñ lāzımı ‘addolunur: Cereyān iden müzākere gibi ki “olan müzākere” dimekdir. Maşadır-ı mürekkibeyi teşkil iden ef’āl-i ‘āmmeniñ ḥazfı da cā’izdir: “Felān Efendiniñ īfāy-ı me’muriyet idüb dersa’ādete ‘avdet itmek” dinilecek yerde “Felān Efendiniñ īfāy-ı me’muriyetle dersa’ādete ‘avdeti” ve—” Bu günki işiñ vaḳt-i āḥire ta’līḳ idilmesi” yerinde “Bugünkü işiñ vaḳt-i āḥire te’allīḳi” dinilir.

Peydā, dermiyān, derāgūş, derkenār, derdest, derḥātır gibi kendilerinde ma’nāyı maşdar-ı olmayan kelimāt ile terkib iden mesādir-i mürekkibeniñ fi’li āmiḥazf olunamaz: Bir ḥayli para peydā itdiğinden soñra Avrupa’ya gitdi.” yerinde “Bir ḥayli para peydāsından soñra Avrupa’ya gitdi.”dinilemez. Meşadır-i mürekkibe her vaḳit yalnız ef’āl-i ‘āmmē ile teşekkül itmez. Ba’zı isimler yāḥūd şıfatlar kendilerine

mülâzım olan birtaķım ef'âl ile terķib iderler: nuṭuķ, irâd itmek, ile; irâda, şudûr itmek ile; du'â, kırâ'at itmek ile; ziyâfet, keşide itmek ile; müzâkere, icrâ itmek ile; şî'r, tanzîm itmek ile; şî'r. inşâd itmek ile kullanılır; ve—maşdarıñ mef'ulüne izâfeti kabîlinden -i' māl-i fikir, 'atf-ı naẓar, iķāme'î da'va; 'akd-i muķāvele, ittiḥâz-ı tedbîr; tertîb-i mücâzât, 'arz-ı teşekkür de dinilir. (Takdîm) kelimesiniñ mef'ulüne izâfeti ḥâlinde

167

(kılmaķ) māddeyiyle terķib ider: “Takdîmi pîşgâh sāmîleri kılınan” dinilir de “ Takdîmi pîşgâh sāmîleri idilen) dinilmek şivemize uymaz.

Maşdar-ı 'alel' umûm (itmek) māddeyiyle kullanılırken ba'zı maşdarlar (bulmaķ) māddeyiyle sevķ olunur: şübût, ḥuşûl, azdiyâd, iltiyâm, tesellî, vuķû', şifâ, netîce kelimeleri (bulmaķ) māddeyiyle müsta'meldir. Bulmaķ mü'eddâsında ba'zen “peẓîr” lafz-ı Fârisîsi sevķ olunur: neticepeẓîr, ḥuşûlpeẓîr, iltiyâmpeẓîr, şifâpeẓîr dinilir de sübûtpeẓîr, azdiyadpeẓîr, tesellîpeẓîr, vuķû' peẓîr dinilmez!

Maşdar-ı bima'nî mef'ul mef'ul dinilen meşâdır (olmaķ) māddeyiyle müsta'meldir; faķaṭ bunlar ma'düddur: tebdîl, tekmîl, tamâm, def'a, cem', istibdâl, ḥasret, iflâḥ kelimeleri (olmaķ) māddeyiyle sevķ olunur. Ba'zı maşdarlar hem (itmek) ve hem (olmaķ) māddeyiyle kullanılabilir: Mişal (telef) kelimesi (itmek) māddeyiyle isti'mâl olunduķda müte'addî olub (itlâf) ma'nâsına olur ve (olmaķ) māddeyiyle isti'mâli ḥâlinde lâzım olur. Bu itmek, olmaķ māddeleleriniñ isti'mâli bi-ğâyet ehemmiyeti ḥâ'izdir: Mişal (Teşfi' şâdır itdim) dinilmemeli, çünkü (teşfi) fi'l-i lâzım olub mef'ul-ü bih olmayacağından—maşdarıñ mef'ulüne izâfeti kabîlinden olarak—bu vechile isti'mâl olunamaz; faķaṭ (itmek) māddeyi getirmeksizin (Teşfi' şadır içün böyle yaptım.) dinilirse (şadırıñ teşfisi içün) demek ma'nâsına olacağından ṭođru olur.

Ba'zen (itmek) māddeyiyle terķib iden maşdarın isti'mâline

168

tercîḥen (olmaķ) māddeyiyle ism-i fâ'ilî kullanılır: (iḥtirâķ itmek) yerine (muḥterik olmaķ) demek müreccihdir. Ve—(Baḥren seyr-ü sefer inķiṭâ' iderek) dimeğe (Baḥren seyr-ü sefer münķaṭi' olarak) demek tercîḥ olunur. Ba'zı maşdarlarıñ (olmaķ) māddeyiyle isti'mâli 'āmiyânedir: iḥyâ olmaķ gibi.

Meşâdir-i Fârisîyye, 'Arabî maşdarlar gibi (itmek) māddeyiyle terķib idemez; faķaṭ endâḥt, girift gibi mâzîlerin (itmek) māddeyiyle terķib itdiği vardır.

(Buyurmak) lafzı itmek mü'eddāsında ef'āl-i 'āmmeden olub maḳām-ı ta'zīmde sevḳ olunur: Paşa ḫazretleri emir buyuruyorlar, ḳuluñuzı minnetdār buyurduñuz. Gibi.

Buniñ meḫulī olan (buyrulmak) lafı da olmaḳ bedeline yine maḳām-ı ta'zīmde sevḳ olunur: Ahālī'ı şādıḳa ḳullarınıñ dūḳar-ı müşḳulāt olmaḳda bulduḳları mesmū' 'ālī'ı hümāyūnları buyrulması....gibi.

Filaşl (bulmak) maşdarınıñ meḫulī olub ekşeriyetle (olmak) ma'nāsına ta'mīm ifāde iden (bulmak) ile (olmak) beyninde yine bir fark vardır: (ḳudemāyı me'mūrīn mālīyeden felān efendi ḫazretleriniñ şimdiye ḳadar bulduḳları me'mūrīyetlerde) dinilir de (ḳudemāy-ı me'mūrīn.... oldukları me'mūrīyetlerde) dinilemez. Ve— (icābınıñ icrā olunacağı der-kār bulunmuşdur) dinilir de (icābınıñ icrā olunacağı der-kār olmuşdur) dinilmez.

Mesādir-i aşıyeden toḳuz nevi' müştak olub bunlarıñ vech-i istiḳāḳları semā'ıdır. Öyle her kelimeyi istediḳimiz nevi'e ifrāḡ idemeyiz.

169

Mişal (şıdḳ) māddesinden (taşdīk), (taşdıḳ), (şadāḳat), (muşādaḳat) nevi'leri isti'māl olunur da aşdāḳ, istaşdāḳ ve hakezā nevi'ler binā idilemez. Ba'zı elfāz vardır ki hey'etden hey'eti diğere naḳıllarında müstaḫsen ise müsteḫcen ve müsteḫcen ise müstaḫsen olur: Mişal taḫdīd ve teceddūd kelimeleriniñ isti'mālleri müstaḫsen iken bunlarıñ istif'āl nevi'ne menḳulī olan isticdādıñ isti'mālī müsteḫcendir; bil'akis ta'mīl ve ta'mül kelimeleriniñ isti'mālleri müsteḫcen iken (isti'māl) kelimesiniñ isti'mālī müstaḫsendir.

'Arabīde, Türkce ḫāsıl maşdar şīḡasınıñ mü'eddāsını ifāde idecek ayrıca kelime olduğundan şīḡa'ı mezkūra, ḫāl ve siyāk me'allerine olan (şūret) lafzınıñ ḳā'ide'ı Fārisīyye üzere meşādir-i 'Arabīyyeden birine izāfetiyle teşekkül ider:

Şūret-i ḫareket—ḫareket ediş
Şūret-i tahrīr—yazış
Şūret-i ifāde—ifāde idiş

} gibi.

(şavt) kelimesi bir terkībde mevşūf vāki' olarak edāt-ı ḫāl gibi (olarak) ma'nāsını müfid olur: (şūret-i mevşūḳada rivāyet olunur.) dinilir ki (mevşūḳ olarak rivāyet olunur) dimekdir.

Müte[‘] allikāt fi[‘] l cem[‘] olduğu hâlde fi[‘] liñ cem[‘] olarak irādı lâzım gelir: kâtibler, geldiler dinilmek faşih̄tır, faķaķ mütelliķāt fi[‘] l z̄irūh̄ olmazsa fi[‘] l, müfred olarak isti[‘] māl olunur: Çiçekler

170

açdı, yağmurlar yağdı dinilir. Ma[‘] nen kesrete delālet iden müfredātıñ tāni[‘] bulduķları fi[‘] ller müfred gelir: (‘ Asker geķid-i resmī icrā idiyorlar) dinilmeyüb (‘ Asker geķid-i resmī icrā idiyor) dinilir. Ba[‘] zen müte[‘] allik halde fiil, ta’zīmen cem[‘] olarak sevķ olunur: Nāzır Paŗa Hāzretleri böyle emir buyurdılar gibi.

İfti[‘] āl ve tef[‘] il vezinlerinde ta[‘] diye olmayub onların mefhūmunda (kesb) gibi bir ma[‘] nī mūnderic olduđından bunlarıñ mevzūnlarını yine (kesb) müşellemi bir kelime ile sevķ itmek eŗer-i ğafletdir: Bu cihetle (kesb-i tevessü[‘]) (kesb-i iŗtidād) dinilmemeli; ķunki tevessü[‘], iŗtidād kelimeleri birveche meŗrūh̄ kesb-i vūs[‘] at, kesb-i ŗiddet ma[‘] nālarına olduđından (kesb-i tevessü[‘]), (kesbi iŗtidād) terkībleri kesb kesb-i vūs[‘] at, kesb kesb-i ŗiddet demek olur ki bunlarıñ yanında “ ay mehtābı) nūr ‘ alī nūrdur. Bunuñ gibi tezellül—izhār-ı zillet, ihtimām—bezl-i himmet, iŗtihār—kesb-i ŗöhret demek olmađla izhār-ı tezellül, kesb-i ihtimām, kesb-i iŗtihār dinilemeyeceđi āşikārdır. Kesb-i temeyyüz, kesb-i terakķi terkībleri de bu ķabildendir.

İfti[‘] āl ve tef[‘] il vezinleriniñ binālarında yek fark olmadığı hâlde ba[‘] zen isti[‘] mālce yekdiğerine müreccih̄ tūtulur: (taŗaŗşşūd) , (iŗtiŗād) dan (taŗammül) (iŗtimāl) den ziyāde kullanılır. Mütteħidü’l ma[‘] nī olan meŗādiriden ba[‘] zısı ba[‘] zısından ŗiddetli ve ba[‘] zısı da ba[‘] zısından nāzik ‘ addolunur: (taŗvīf) kelimesi (iŗhāfe) den (iz[‘] āc) (ta[‘] ciz) den (tebcīl) (ibcāl) den aķvī ve (īlmek) kelimesi (itmek) kelimesinden

171

(ictisār) kelimesi (ictirā) dan nāzik ‘ addolunur. İcād ve iŗtirā[‘] kelimeleri vücūda getirilmek ma[‘] nāsına mütteħidü’l ma[‘] nī iseler de (icād) ħaķķı ilahīde kullanılır. (Mülk) (milk) kelimelerinden (mülk) ħaķı ilahīde kullanılır: Bu cihetle (malikū’l mülk) ile (mekteb-i mülkiye) terkīblerinde olan (mülk) leri tefrīķ itmeli. (Taŗşīl) ile (istiŗşāl) kelimeleri mütteħidü’l ma[‘] nī olduķları hâlde (istiŗşāl-i ‘ ulūm ve fūnūn) dinilmeyüb (taŗşīl-i ‘ ulūm ve fūnūn) dinilir.

Bazı kelimāt māddiyyātda ve ba[‘] zı kelimāt ma[‘] neviyātda müsta[‘] meldir: İstib[‘] ād, isticlāb, istifāzā kelimeleri ma[‘] neviyātda; celb, istifāde kelimeleri māddiyyātda müsta[‘] meldir. Ba[‘] zı kelimāt-ı eŗyāda ve ba[‘] zı kelimāt-ı eŗhāŗda müsta[‘] meldir: isbāl,

istiḥdām, istīnās, üserā, in'ām, terfīk kelimesi eşḥāşda; isti'māl, istiḥāb, tesrīb kelimesi eşyāda müsta'emeldir. Tasṭīr kelimesi yazmak yazılmak ma'nalarına şāyān-ı ihtirām olan şeyler hakkında kullanılır: Emirnāmeniñ tasṭīri gibi. Ba'zı kelimāt hem eşyāda ve hen eşḥāşda müsta'emeldir: i'āde kelimesi gibi. Teşḥiş kelimesi şahşı derḥāṭirā itmek ma'nāsına olarak eşḥāş hakkında ve teşḥiş, tanımak ma'nāsına emrāz hakkında müsta'emeldir.

Muḥāṭab şīğalarının gidersin, gideceksin, tarzında (ben) ile yazıldığı görülüyor; faḫaṭ bir lisānda maṭlūb olan intizāmı bozmamak için bunlarıñ da cem'leri gibi kāf ile gidersiñ, gideceksiñ şüretinde yazılması evladır. Birṭaḫım beyḥūde fikirlere zāhib olmak ma'nāsızdır.

172

Kitābetde fi'l-i ma'lūmdan ziyāde fi'l-i meḥlūñ sevḳi muvāfiḳ de'b-i taḫrīrdir: “Ben mektūbı ṭarafınıza gönderdim.” yerinde şerā'it-i ta'zīme ri'āyeten ibrāz-ı maḥvīyetle (ben) denilmeyerek “Mektūb ṭaraf-ı şerīflerine gönderildi.” dinilir. [*] Manzūr-ı 'ālīleri buyrulmak gibi ta'birātīñ sevḳi bu fikre müsteniddir; yine bu ta'zīm keyfiyetinden mütekellim, muḥāṭabıñ şānına ta'zīmen hazm-ı nefis ve tevāzu' ider de nefisine (ben) ile ḥiṭāb itmekden te'dīb idüb kendisini maḫāma münāsib diğeri bir ta'bir ile yād ider: Bendeñiz: şenākārıñız, ḥulūşverleri, bende'ı iḥsān dīdeleri gibi. Lutf idiñiz gibi “niyāz” dinilen “emr-i 'alavechi'l tażarru'” da böyle edebe ri'āyeten ve emirden ihtirāzen (lütfiderseñiz) dinilir. Yalnız neḫy-i 'gā'ibe maḥşūş bir ḥāl vardır ki o da ba'zen müşbet mü'eddāsında sevḳ olunur: Bu ādam orta boylu kır şaḫallı etine ṭolḡün bir ādamdır; şāḫīn Aḫmed Efendi

[*] ma'nāy-ı bidāyeti müfid olan (ṭarafından) kelimesi fi'li meḥlū teşkīlinde kullanılır. (Bir mühendis Fransız tiyatrosunuñ kāmilen teymürden inşası teklif itmiş) yerinde “Bir mühendis ṭarafından Fransız tiyatrosunuñ kāmilen teymürden inşası teklif olunmuş” ve—(Zāt-ı ḥāzreti pādişāhi fuḫarāya atāyā-yı seniyye iḥsān buyurmuş) yerinde “ṭaraf zīşeref ḥāzreti pādişāhiden fuḫarāya 'atāyā-yı seniyye iḥsān buyurulmuş” dinilir. Ba'zen (ṭarafından) maḫāmında (ce) edātı kullanılır: Baḫriye nezāret-i celīlesi ṭarafından mübāya'a olunarak” yerinde “Baḫriye nezāret-i celīlesince mübāya'a olunarak” dinilir.

olmasın “ denilir ki bu misilli nefy, zan ve ma'mul manalarını müfid olur; ifade-i mezkûre “ Bu adam orta boylu.... bir adamdır onun Ahmed Efendi olması me'mûldür demektir.

Sigai vasıladan sonra, edât-ı istidrak getirilemez: Pek çok çalışdım ise de lakin muvaffak olamadım denilmez. (lakin) kelimesi zaidir.

Bazen olduğu, bulunduğu müeddasında masdar-ı bîmani olan (imek) lafzından müştak (eddüğü) lafzı kullanılır; ve hale istimrar manasını müfid olan masdardan sonra isti'mali kesirdir: (bezl-i himmet olunmakda eddüğücihetle)denilir. Bu (etddüğü) lafzı hiçbir vakit (eddiği) suretinde yazılmaz. Bazen sigai sale hâl ve mâzi sebkinde ifade olunur: “ Herkes yangın olmadığı iddiasında bulundu.” yerinde “Herkes yangın olmadı iddiasında bulundu” denilir.

Fiil-i iltizaminin tekrarı manay-ı mübalağayı müfid olur: Okuya okuya, yaza yaza yoruldu denilir.

Lisân-ı ‘Arabîde cem‘e nisbet cā’iz değil ise de lisânımızda tecvîz olunur. Kā‘ide’i ‘Arabîyeye ittibâen (fezâ’il-i hülkiye) dinilecek iken kā‘ide’i Fârisîyeye üzere (fezâ’il-i ahlâkiye) demek lisânımızda daha fasîh ‘addolunur. Tālî kelimeleriñ de ‘indelnisbetleri hâzıf olunmak lâzım gelir. Bu cihetle (mes‘ele’i hayâtiye) gibi ta‘bîrler kā‘ide’i ‘Arabîyeyece doğru değilse de lisânımızda şîvesine muvâfık olduğu için bu ve bu gibileriñ cevâz isti‘ mâline mâni‘ yokdur.

Cüz’i şâniyeleri ism-i fâ‘il muhaffif olan vaşif terkîbilerde

İsm-i fâ‘il muhaffifler aşlına ircâ‘ ile cem‘lenmeyüb ‘âdetâ isimler gibi (an) ile cem‘lenir: sermâyedâr—sermâyedârân gibi.

(Hâriqa’i edeb) terkîbinde olan hâriqa kelimesi (edeb) den te’nîş iktisâb itmiş değildir. Belki (hâriqa) nîñ âhirindeki (ha) mübalağa ma‘nâsını müfid olub ‘âdatıñ hâricinde olarak gâyetle mümtâz insân dimektir. (Sâ’iqa’i hiddet, zâde’i ‘işmet) terkîblerindeki sâ’iqa, zâde kelimeleriñ âhirlerindeki hâlar ‘umûmiyetden huşûşiyete nakil içündür. Kelimeteyn mezkûrteyn hiddet, ‘işmet kelimelerine izâfetle taşşîş kesb itmişdir.

Şerefvārid, şerefşādır gibi cüz'î sâniyeleri sıfat olan mu'vel vaşif terkîbileriñ terkîbde daħilleri olmadığı baħiş maħşûşunda bir tafşil beyān olunmuş idi. ; faķaķ radîf, ķarîñ, rehîñ gibi. Kelimeler ile yapılanlarıñ cevāz-ı isti' māline māni' yokdur. Zirā kelimāt-ı mezkūra (arķadaş) ma' nāsına ma' neviyātda isti' māl olunmuşdur: (şevket-i rehîñ) , (rūyeti ķarîñ) demek şevket arķadaşlı, rūyet arķadaşlı ya' nî şevketli, rūyetli dimekdir (meymenet radîf) de böyledir. Bunlardan ķarîñ ile rehîñ yine arķadaş ma' nāsına başka şüretde isti' māl olunur: Maķbūl dinilecek yerde (ķabulūñ arķadaş) ma' nāsına (ķarîni ķabūl), (mecāz) dinilecek yerde (rehîni cevāz) dinilir; işte kelimeteyn mezkūreteyn böyle kendilerinden soñra getirelecek maşdarları isim-i mef' ũl kılmaķda keşirü'l isti' māldir: (rehîni- i 'ilmi 'ālîleri buyrulduđı üzere) terkîb-i meşhūri işte

175

bu isti'male göre “ma'lūm-u ālîleri buyrulduğı üzere” mü'eddāsındadır. (muķarîñ) kelimesi de böyle olub kendisinden kendisinden yakın ma' nāsı değil belki kendisinden soñra vārid olacaķ kelimeniñ ' aynı ma' nāsı kaşd olunur: (Bu söz muķarîñ haķîķatdir) demek 'ādetā toğrıdır dimekdir.

Vaşif terkîbîler tavşif itdikleri kelimeler ile mūķafi olmaķ şive'î taħrîr iķtizāsındandır: İrāde'î ģikmet ifāde icrāāt-ı meħāsin ģāyāt, fermān meķārimbeyān gibi.

(Ehil kelimesi) müfred ve cem' olmaķda müşterek ise de ķā'ide'î Fārisiyye üzere izāfet ģālinde muzāfun ileyħî cem' lenmez: Ehli dil dinilüb ehli diller dinilmez. Taħt, meydān gibi ba' zı kelimeler ma' neviyātda kullanılır: taħt-ı taşdıķ meydān mübāheşe gibi ki taşdıķe taħt, mübāheşeye meydān işbātı mecāzdır; faķaķ ķā'ide'î Türkiye üzere taşdıķiñ taħtı mübāheşeniñ meydānı dinilemez; zir-ü idāre, yed-i idāre gibi terkîbāt hep bu ķabîlendendir. (Derdest) de filaşıl elde ma' nāsına ise de ma' neviyātda kullanılıb (idilmek üzere) ma' nāsını müfîd olur: (derdest tesviye bulunan meşālîħ) dinilir ki tesviye idilmek üzere bulunan mesālîħ dimekdir.

(Pürķide damen) müstaģnî demek iken (pürķide dāmen istiģnā) demek (pābercā) şāabit demek olduđı ģālinde (pābercāyı şebāt) demek. (Engüş bir dehān) mütteħîr demek iken (engüş bir dehān ģayret) demek olan birtaķım tekrārlar ģuşū ķabîlinden olduđı için maķbūl deđildir. (Telaķķî) ķabūl itmek ma' nāsına olduđı ģâlde (telaķķî bilķabūl) ve (besmelekeş)

ibtidār edici demek iken (besmelekeş ibtidār) terkîbleri hep bu kabîlden bir takım tekrâr ma‘nevîyi şâmil huşûlardır. Şüretnümâyı zühûr didedüz intizâr, ‘arz-ı sîne’i muķâvemem, arzû guş iştiyâķ da böyledir.

Lisânımızda müsta‘mel olan ‘Arabî ve Fârisî ism-i tafđilleriñ evâ’illerine edât-ı taf’đil getirilmez; çünkü bunlar zâten “dahâ” ma‘nâsını mütezammındır: dahâ ‘a’lem, dahâ bâlâter dinilemez; faķat muķâyese sıfât naķziliye beyninde cereyân idecek olursa mifzâl (dahâ) ile irâd olunabilir: O ‘ala amâ bu dahâ ‘ala dinilebilir. Sıfât-ı tafđiliye olan ziyâde çok maķâmında (kemâl) lafzı kullanılır: (ziyâde-i suhûletle) yerinde (kemâl-i suhûletle) dinilir.

Edât-ı ibtidâ’iye-i istimrâriye olan (den beri) maķâmında ba‘zen (den ‘itibâren) dinilir: Evvelki aķşâmdan ‘itibâren gibi.

Edât-ı teşbîh olan (gibi) yerinde ba‘zen (vechile) lafzı kullanılır:

Ānifan ta‘rif olunduğı vechile gibi.

İki kelime diğer iki kelimeye ‘atf olunursa tertîbe ri‘âyet lâzımdır: Ķar ve şo’uđuñ keşret ve şiddetine mebnî gibi. Ba‘zen vâv-ı ‘atıfaya bedel (tardîfen) lafzı kullanılır: “Pâdişâhim çok yaşa” {zemzemesi ve tevâfirü şân ve saşvet-i hâzret-i hilâfetpenâhî du‘âsı işâl icâbetgâh cenâb-ı rabb-i ‘izzet kılınmışdır} sebkinde “Pâdişâhim çok yaşa” zemzemesi tevâfir şân ve saşvet-i hâzret-i hilâfetpenâhî du‘âsına tardîfen işâl-i icâbetgâh cenâb-ı rabb-ı ‘izzet kılınmışdır} diye yazılır.

[*] Re’yel ‘ayn görmek , ‘ilme’l yaķın bilmek bu kabîlden değildir. Gözüyle görmek şüretiyle görmek, yaķın ile bilmek şüretiyle bilmek dimekdir.

Sâ’ire—Eşyâ ve eşhâş haķķında maķzûf cem‘lere sıfat olarak kullanılır; dâ’imâ ma‘tûf olacağından (vâv) sız irâdı câ’iz değildir:

Aķmed, Meķmed vesâ’ire }
Edebiyât, Hikemiyât vesâ’ire } gibi ki vesâ’ire kimseler vesâ’ire ‘ulûm taķdirindedirler.

Eğer h̄urūf-u ‘ātfā ikiden ziyāde olursa kelimātın ikisi bir tarafda diğeri ikisi bir tarafda kalmağ üzere bir (ile) edātıyla faşl idilir: ‘Anāşır-ı erba‘a, āteş ve havā ile āb-u turābdan ‘ibāretdir gibi.

Şīğā‘i ‘aţfiyeler yekdiğeri te‘kub idince evvelkisi (vav be) ile ikincisi (rek, rağ) ile sevğ olunur: Ğurı bez ile silinüb temizlenerek şūret-i mükemmelede mücellā bulunmalıdır. Gibi. Keşret tekrārdan nāşī şīğā-i ‘aţfiyeye bedel (ile) edātı kullanılır: Geçende dersā‘ādete vürūd ile mişvel şerefine mazhar buyurılan... dinilir bu (ile) edātı (bā) ile de sevğ olunur: Geçende dersā‘ādete vürūd ile mişveli şerifine nā‘iliyetle bekām buyurılan...dinilir.

Ğazf—(evet), (ğayır) ın māba‘dı olmağ cümle ekşeriyā mağzūf olur: (Ağmed Efendi geldi mi?) su‘āline (Evet geldi) mevki‘nde yalnız (evet), Geldi mi? Su‘āline (Ğayır gelmedi) yerinde yalnız (ğayır) demek kāfidir. Ba‘zı kelimātın qarīne‘i zāhire delāletiyle istiğnā‘en Ğazfı zikrine müreccih görülür: (Boğazdan girüb çıkan sefā‘in) dinilir ki ‘ibāre, (boğazdan girüb boğazdan çıkan sefā‘in) tağdirindedir. Ve (Ağmed Efendiyi Ğevācesi Tağsin Efendi) ‘ibāresi

178

(Ağmed Efendiyi anın Ğevācesi Tağsin Efendi) tağdirinde olub muzāfun ileyh mağzūfdur. (İcmāl ağvāl) terkīb-i meşğūriniñ (ağvāl) Ğazf olunarağ yalnız (icmāl) dinilmesi bu iştiğnāya mebnīdir. Ba‘zen cümle‘i şartiyede Ğazf olunur: (Gitme; pişimān olursuñ) dinilir ki kimse; eğer giderseñ pişiman olursuñ) dimekdir.

Kelāmın terkibi üdebā beyninde mer‘i olan terkīb kânūnuna mavāfiğ olmalıdır; eğer muvāfiğ olmazsa ana “za‘afi te‘līf” dinilir ki bu za‘afi te‘līf şāmil olan bir ‘ibāre kavā‘ide muğāyir olmağ cihetle biţtab‘ mağbūl olamaz: (Siyāsī bir Ğazetenin mevki‘ intişāra çıkmāğ üzere müsā‘ide istiğşāl olundığı evrāğı Ğavādişde görülmüşdür.) ‘ibāresi za‘afi te‘līf şāmidir; çünkü (bir Ğazetenin) muzāfun ileyhiniñ muzāfı olarağ (çıkmāğı Ğağğında) dinilmesi icāb iderdi.

Temyiz

Bir şey’in veya bir şahşın tekrār zikri lāzım geldikde keşret tekrarı men‘ için isti‘ māl olunan birtağım ta‘birāt-ı ma‘rūfedir:

Eşyâda Müsta‘mel Olan Temyizler

Mezkûr, mezbûr, mesrûd, mebhûşün ‘anh şâlifüzzikr, sâlif-ül beyân, ânif-üz zikr, ânifü’l beyân, mârüzzikr, sâbıküzzikr, mâr-ül beyân, sâlif-ül ‘arz, mâr-ül ‘arzdır. Bunlar ‘ibârede şîfat olarak sevğ olunurlar. Bunlardan mezkûr, mezbûr, mesrûda mebhûşün ‘anh kelimeleri ekşeriyet üzere terkîbi Fârisîyyede vâkı‘ olduklarından mevşûflarıyla tezkîr ve te’yişde

179

muţâbaqatları lâzım gelir: kütüb-i mezkûra, tezkire’i mezbûra, muţâla‘i mesrûda, mes’ele’i mebhûşün ‘anhâ gibi. Esmâniñ miqdârı zikrolunduğdan sonra tekrâr zikrî icâb idince (mübelliğ) kelimesi ile berâber mezkûr, mezbûr lafızlarından biri kullanılır: Ashâb-ı yesârdan bir zât fuqarâa perver cem‘iyetine büyük lira ihdâ itmişdir ki mübeliğ-i mezbûr... gibi. (elif)—hâle muqârin zamân-ı mâzîden kinâyedir. Eğer (zikri şuracıkda geçmiş) ma‘nâsı kaçd olunursa (ânif-üzzikr) dinilir. (Mezbûr) uñ mü‘ennî tã’ife’i nisâdan aşağı taqımlara haşr idilmiştir. Bu eşyâda müsta‘mel olan temyizler hayvânât hakkında da kullanılır. Sâlifü’l ‘arz, mârü’l ‘arz, temyizleri büyüklere isnâd ile maqâm-ı tevâzu‘ da sevğ olunur.

Eşhâş Hakkında Müsta‘mel Temyizler

Merķûm, mûmaileyh, müşârünileyhdir. Eğer zikrî sabık iden zât âhâddan ise (merķûm) lafzî kullanılır. (Sine) hakkında temyiz olarak ekşeriyâ (merķûm) kullanılır: Üçyüz on senesi mâh-ı nîsâmı ibtidâsından sene’i merķûma şebâtı intihâsına kadar gibi.

Şüret Taşrîfi

Merķûm.....müfred	} mezkûr için	merķûma.....müfred	} mü’ennes için
merķûmân.....teşniye		merķûmatân.....teşniye	
merķûmün.....cem‘		merķûmalar.....cem‘	

Mûmaileyh—Mekteb talebesinden mîrlivâ pâyesinde bulunan zevâta kadar

180

yazılır. Kalemîyede rütbe’i evvelî şîmf şânîsi hâ’iz olan zevâtta (mûmaileyh) yazılır. Mu‘teberân tabi‘e ‘Oşmaniye ve ecnebiyeden bulunan zevât hakkında da yazılır.

Müşârünileyh –Ferîk ve anın mâfevkine yazılır. Kalemîyeden rütbe’i bâlâ ve evvelî aşhâbına yazılır: Paşay-ı müşârünileyh, efendi’i müşârün ileyh gibi. Bir ‘ibârede ism-i zât ta‘did iderse maţlûb olan zâtıñ temyizi için işbu lafızlar aşm-i zât ile birlikde

sevķ olunur: (mūmāileyh) Aħmed Efendi, mūşārūnileyh Aħmed Paşa ĥazretleri, merķūm Aħmed nefer gibi.

Zāt—Ta‘ bir-i ‘āzama ve mu‘teberāna maħşūşdur; cem’i (zevāt)dır. Zā-ı kerūbī şıfāt-ı ĥazreti ĥilāfetpenāhī, zāt-ı sāmī’ ĥazret-i şadra‘zamı zevāt-ı mūşārūn ileyħim gibi.

Nefer—Lafzı ‘asākiri muvażzafanıñ baħrīne dinilir: ĥüsn-ü nefer gibi; cem‘nde de (neferāt) dinilir: neferāt-ı askeriye gibi. Bu maķāmda (efrād) da ķullanılır: Efrād-ı cūnūdiye gibi. Her sınıf insānlara da şumūlī vardır. Dā’ire’i baħriyeden üç nefer kātib, mekteb-i baħriyeden baş nefer şākird dinilebilir.

Re’s—Lafzı çarpā hayvānāt-ı ehliyede müsta‘meldir: Üç re’s at, biñ re’s ģanem gibi. ģulām ve cāriye ĥaķķında da ķullanılabilir: bir re’s ģulām, bir re’s cāriye dinilir.

Dāne—Filaşl ufacıķ meyve ma‘nāsına ise de mecāzen her ufaķ

181

yuarlaĝa da dinilir: bu maķāmda (‘aded) de ķullanılır. Yüz ‘aded yumurta, iki dāne ķarpuz gibi. Me’kūlāt ve mensūcātta da ķullanılır: Yigirmi dāne pātlicān, yigirmi ‘aded yaĝmūruluk gibi. Dicāce ve tıyūr için de müsta‘meldir: İki ‘aded tavuķ, beş dāne bıldırcın gibi.

Ṭā’ife—Bölük ma‘nāsına ise de ĥāşşetsen gemicilere dinilir: Ğarķ olan sefineniñ yigirmi neferden ‘ibāret olan ṭā’ifesi taħliş idilmişdir gibi.

Ḳıṭ‘a—Lafzı eşyāy-ı menķūle ve arāzī’ mezzrū‘ada müsta‘meldir: Bir kıṭ‘a mektüb, bir kıṭ‘a nişān zīşān-ı ‘Oşmānī, bir kıṭ‘a top, üç kıṭ‘a sefā’in-i ĥarbiye, bir kıṭ‘a tarla gibi. (Sefīne) ĥaķķında (pāre) lafzı da müsta‘meldir: Yüz elli pāre yelken sefinesi gibi. Topuñ ‘aded-i endāħħtī için ĥāşşeten (pāre) ķullanılır: Yigirmi bir pāre top endāħt idildi gibi.

Bāb—Lafzı eşyāy-ı ĝayri menķūlede müsta‘meldir: Bir bāb cāmi‘, üç bāb ĥāne gibi.

Nesice—Lafzı kitāb vesā’ir ĥaķķında müsta‘meldir: bir nesice kitāb gibi.

Ḳabza—Lafzı ālātī cāriħada müsta‘meldir: Bir ķabza’i seyf gibi.

Şifā—Emrāz-ı dāħiliyede müsta‘meldir: Bir müddetden beri şadr-ı ‘illetine mübtelī olan filān kimse bu kere şifāyāb olmuşdur gibi.

İltiyām—Emrāz-ı hāriciyede müsta‘meldir: Geçenlerde cerīhadār olan neferiñ yārası iltiyāmpezīr olmuşdır gibi.

182

Şehīd—Meydān-ı muhārebede fisebīlillah fedāy-ı cān iden mücāhidlere lisān-ı şer‘ şerīfde (şehīd) ta‘bīr olunur: İki nefer şehīd gibi.

Maḳtūl ve Telef—Düşman tarafından vuḳū‘ bulan ve vefiyāta ta‘bīr olunur. İ‘zām, irsāl, isbāl, sevḳ, inḫāc, tesrīb—kelimelerinden (i‘zām) lafzı eşḫāş ḫaḳḳında müsta‘mel olub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve i‘zām kılinan beş nefer ṭabīb gibi.

(İnḫāc) lafzı da (neḫc) den yollandırmak ma‘nāsına eşḫāş ḫaḳḳında isti‘māl olunub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve inḫāc kılinan tatar dinilir. (İrsāl) lafzı göndermek, gönderilmek ma‘nalarına eşḫāş ve eşyāda müsta‘mel olub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve irsāl dinilir. (İsbāl) lafzı yollandırmak, yollandırılmak ma‘nalarına eşḫāş ḫaḳḳında isti‘māl olunub (sevḳ) ile müterādifdir: Sevḳ ve isbāl kılinan ‘asākir-i şāhāne gibi. (Tesrīb) kelimesi de ‘ādī şeyler ḫaḳḳında müsta‘mel olub yine (sevḳ) ile müterādifdir: sevḳ ve tesrīb kılinan üç baṭāriye ṭop gibi. (Tesyīr) kelimesi de (b‘aş) kelimesiyle müterādif olub yine göndermek ma‘nāsına müsta‘meldir: B‘as ve tesyīr kılinan hediye’i beḫiye gibi.

(Taḳdīm) kelimesi filaşl önüne geçirmek ma‘nāsına (‘arz) ile müterādif olub küçükdən büyüğe ḳarşı (‘arz-ı taḳdīm) diye yazılır: Ḥużur-u ‘ālīlerine ‘arz-ı taḳdīm kılinan bir ḳıṭ‘a taḫrīrāt gibi.

183

bu (taḳdīm) kelimesi irsāl ve isbāl kelimeleriyle de terdif ḳılabilir: İrsāl ve taḳdīm, isbal ve taḳdīm dinilir. Eğer gönderilecek şey eşyāy-ı muḫterimeden olursa (taḳdīm) yazılamaz: bir ḳıṭ‘a muşḫaf-ı şerīfe b‘as ve tesyīr kılinmış dinilir.

Cür‘et, Cesāret—Kelimelerinden (cesāret) kelimesi (cür‘et) lafzından nāzik ‘addolunur; bu cihetle (cür‘et) iñ maḳām-ı tevāzu‘da irādı münāsib deḡildir: ‘Arīza’i bendegānem taḳdīmine cesāret ḳılındı dinilir. (Cesāret) maḳāmında (ictisār) da ḳullanılır.

Teşrīf, ‘azīmet—Lafızlarınıñ şüret-i isti‘mallerine gelince: Gidilecek maḫal maḫal mübārekeden oldıḡu ḫâlde (şerīfü’l mekīn bilmekān) vefiḳince mekānın şeref ve ‘ulviyeti gözedilerek (teşrīf) yerine (‘azīmet) ḳullanılır: Zāt-ı ḫāzret-i şadr-ı a‘zamı

mābeyni hūmayūn cānib-i ‘ālīsine ‘azīmet itmişlerdir. Zāt-ı mu‘āllī āyāt-ı hāzreti hūlāfetpenāhī hırka’i sa‘ādet dā’ire’i şerefbāhiresine ‘azīmet buyurmuşlardır. Zāt-ı sāmī’i hāzret-i şadr-ı ‘azamı maḳām-ı ‘ālīlerini teşrīf buyurmamışlardır gibi.

Vāḳi‘, Kā’in—Lafızlarından (vāḳi‘) ma‘neviyātda kullanılır: Üç yüz on sene’i hicriyesinde vāḳi’ şehrī siyām maḡfiret-i encām gibi. (Kā’in) lafzı māddiyyātda kullanılır: Ḳāsımpaşada kā’in dā’ire’i bahriye gibi. (Vāḳi‘) olan mü‘eddāsında şıfat maḳāmında da sevḳ olunur: Ḥasārāt vāḳi‘e gibi ki (olan ḥasārāt) dimekdir.

184

Ma‘ māfih, Ma‘ azalık—Terkibi ‘arabīlerinden (ma‘ azalık) hūsnıyyātda kullanılır: Nāzır Paşa Hāzretleri dūn dersḥāneleri ṭolaşub mu‘allimīn ve şākirdānı talṭif ve ma‘ azalık levāzımı taḥsīliyenīñ sür‘at tedāriḡini fermān buyurmuşlardır gibi. (ma‘ māfih) ḳubḥıyyātda müsta‘meldir: Gitmeḡe ḳudretim yok; ma‘ māfih param da yok gibi.

Vāsıtasıyla, Ma‘ rifetiyle—Ta‘ birlerinden (vāsıtasıyla) eşyāya, (ma‘ rifetiyle) eşḥḥāşa taḥşiş idilmişdir: Vapurlar vāsıtasıyla ḳazanılan aḳçe, eṭıbbā ma‘ rifetiyle mu‘ āyenesi bi-l-icrā dinilir.

Hāzret, Cenāb—Kelimleri kelime’i ta‘ zīm olarak kullanılır: Hāzreti ‘Ömer, Cenāb-ı Hāydar gibi. Cem‘i ḥāzerātdır: Āl-i ‘abā ḥāzerātı gibi, teşniye için de kullanılır: Hūsneyn ḥāzerātı gibi. (Hāzret), (cenāb) dan ‘aḳva ‘addolunur. Bu cihetle (cenāb) kelimesi mu‘ teberān ecānibe taḥşiş idilmişdir: Dūnki gün meclis māliye re’ysi ‘uṭfetlü İbrāhīm Beyefendi ve orman ve ma‘ādin müdir-i ‘umūmīsi Ḳayyumciyān Bedrus Efendi ve reji ḳomiseri Uṭfetlü Nūri Beyefendi ḥāzerātıyla reji müdiri Mösyö Fornı Cenāblarından mürekkeb olarak ictimā’ iden ḳomıyon...gibi. Hānedān ḳralı ḥaḳḳında (hāzret) kullanılır: İngiltere Ḳralıçesi Ḥaşmetlü Vıḳtorya Hāzretleri gibi.

Aḳçe—Her nevi‘ meskūkāt için isti‘ māl olunur: Dār’ül mecrānıñ inşāsına şarf olunacak aḳçe gibi. Ba‘ zen de (nuḳūd) isti‘ māl

185

olunur: Bir ḥayli nuḳūd cem‘ itmiş idi ki; faḳaṭ (nuḳūd) ḥāzır para için müsta‘meldir.

Nāṭıḳ—Nāṭıḳ idici ma‘ nāsına zātında isti‘ mālī ṭabī‘i ise de ba‘ zen eşyāda isti‘ māl olunur: Defter mezkūr nāṭıḳ oldıḡı üzere gibi.

Ve—”Vaḳtil Dāvud Cālūt” naş münīfi nāṭıḳ oldıḡı üzere Cālūt’ı, Tālūt ile birlikde bulunan Hāzreti Dāvud (ayn . mim) ḳatlı itmişdir gibi.

Hāvī, Şāmil, Muḥtevi, Müştemil, Mütezammın—Kelimeleriniñ şüret-i isti' mällerinde fark yokdur: Şevāb-ı 'āciziye derkār olan tevcihāt-ı vālālarınıñ beķası tebşirini hāvī haķķı 'ācizide derkār olan tevcihāt-ı vālālarınıñ istimrārını şāmil, seciye' i beḫiye' kadar dānileri muķtezāsınca ifāy-ı merāsım tebriki muḥtevi mü'eşser müstaḫsene' i ḫuķūkperverilerini yeniden ibrāz itmek niyeti ḫālīşānesiyle bu def' a sūy-ı şenāverīye olan ḫulūş ve şādaķatleriniñ te'kidini mütezammın gibi; faķaķ şāmil, iḫāta iden ma' nāsına başķa yolda da isti' māl olunur: luṫf-ı şāmil, elṫāf-ı şāmile elāfāķ dinilir.

Cāmi' —Bu da o ma' nāya ise de şüret-i isti' māli başķadır: (şevab-ı ḫālīşīye olan tevcihāt beḫiyeleriniñ devāmı tebşirini cāmi') dinilmez; faķaķ cāmi' ül fezā' il, kelāmı cāmi' gibi terkīblerde isti' māl olunur.

Hā'iz—Mālik ma' nāsına ise de şüret isti' māli başķadır: (' Osmānlı nişānı zīşānı malik) dinilmeyüb (' Osmānlı nişānı zīşānını hā'iz)

186

dinilir. (Li) ma' nāsına şāḫibiyet ma' nāsını da müfid olur: (hā'iz-i ehemmiyet) dinilir ki ehemmiyetli dimekdir.

Hāmil—Taşıyıcı, götürici ma' nālarına şu yolda isti' māl olunur: Hāmil-i varaķa, ḫāmil-i nemīķa, ' Osmānlı sancāğını ḫāmil İngiliz bandrasını ḫāmil gibi.

Me'mül, Melḫūz—Kelimelerinden me' mül ḫüsniyyātda isti' māl olunur: Bu sene feyz ve bereket olması elṫāf-ı ilahiyeden me' müldür gibi. Melḫūz, ḫubhiyātda müsta' meldir: ḫudānekerde bir yangın zuḫūri melḫūz bulunduđı cihetle bunuñ men' zuḫūri... gibi.

Tevfiķān—Muvāfaķat edātı olarak (göre) maķāmında sevķ olunur: Ḳā'ide' i mi' māriyeye tevfiķān keşfi bi'l icrā gibi.

Taṫbīķen— De muṫābaķat edātıdır beynlerinde fark yok gibidir.

Nām—Nāmında yerine—ma' lūmī i' lām—ķabilinden olmayacak bir maķāmda isti' māl olunur: İngiliz bandralı (Conkitu) nām vapur dinilir; faķaķ maķām-ı mu' allāy-ı cenāb-ı nezāretpenāhiye karşı yazılan ma' rüzātında meşelā: Ānār-ı tevfiķ nām zırhlı firķateyn-i ḫümāyūni. İdāre' i maḫşūşanıñ arslān nām vapuri dinilmek ma' lūmī ilām ķabilinden olur:

Nāmına—(İçün) yāḥūd (olmak için) mü'eddālarında sevḳ olunur: Mekteb nāmına yapılan şu binā—Mekteb olmak için yapılan şu binā dimekdir. Hey'eti süferā nāmına virilen şu ziyāfet—hey'et-i süferā için yapılan şu ziyāfet dimekdir.

187

İstişhāb, Terfīk—Kelimelerinden, istişhāb, yanına almak berāber bulundurmak ma' nālarına olub eşyāda müsta' meldir: Kendisine muḳteẓi olan eşyāyı bilistişhāb yāḥūd “müsteşhibān” dersa' ādetden ḥareket itmişdir gibi. (Turfīk) kelimesi eşḥāşda müsta' meldir: Taleb idilen nefer Ḥasan Çavuş turfīkan i' zām kılınmışdır gibi.

Ḥaḳḳında, Zımnında, Ḥuşuşunda, Emrinde—Ta' bīrleri “içün” gibi maḳākam-ı ta' lilde kullanılır; faḳaḳ bunlarıñ yekdiğerinden binnisbe farkları olub ba' zısı ba' zısınıñ yerinde kullanılamaz. (Ḥaḳḳında) ta' bīrinden dā'ir, müta'lık ma' nāları ḳasd olunur: Büyük Aḫa'da bir cāmī' şerīf ile bir de mekteb inşası ḥaḳḳında şerefşādır olan irāde-i seniyye gibi.

Zımnında—Ta' bīrinden (maḳşadıyla) ma' nāsı müstefādır; çünki (zımnın) maḳşada ma' nāsınadır: Zürrā' iñ reji ḥaḳḳında virmiş olduğı lāyiḫa ile bu lāyiḫaya reji idāresi tarafından i' ḫa olunan cevābıñ tedḳiḳ ve müzākeresi zımnında nezāret-i celīle' i ma' līyede in' iḳād itmekte bulunan ḳomiyon... gibi.

Ḥuşuşunda—Ḥaḳḳında mevḳi' nde kullanılabılır: Mekteb-i Bahriye' i Şāḫāneye ḳayd ve ḳabūlüm ḥuşuşunda vāḳi' olan sa' iy ve ḡayretleri gibi. Ḥaḳḳında yerine ḥaḳḳına, zımnında yerine zımnına dinilmezse de ḥuşuşunda yerine ḥuşuşuna dinilebilir: Mekteb-i Bahriye' i Şāḫāneye ḳayd ve ḳabūlüm ḥuşuşuna müsā' ide' i ' āliyeleri sezāvār buyurulmaḳ... gibi.

188

Emrinde—Ta' bīri ḥuşuş gibi iş ma' nāsına olduğından (ḥuşuşunda) mevḳi' nde sevḳ olunur: Memāliki maḫrūsa' i şāḫāneniñ her dürlü meşā' ibden muḫāfazası ve sā' iliniñ istikmāli emrinde ittiḫāzā olunan tedābīr gibi.

Binā' en, Mebnī—Ta' bīrleri de maḳām-ı ta' lilde şīḡa' i şıla ile maşdar-ı taḫfifileriñ mef' ülün ileyh şüretlerini müte' ākib sevḳ olunurlar:...

(Binā) kelimesi maşdar bima' nī mef' ül olduğından (mebnī) ile farksızdır; mebnī yerinde mübtenī kullanmaḳ vuḳufsuzluḳdur; zīrā mübtenī ibtidādan ism-i fā' ildir.

Bāb—Filaşl (kapu) ma' nāsına ise de (huşuş) maqāmında kullanılır: Bu bābda haqqı 'āliniz var gibi ki bu huşuşda haqqı 'āliniz var dımekdir.

Bābında—Kezlik (içün) ma' nāsına maqām-ı ta' lilde kullanılmıyub muharrerāt-ı resmıyenıñ hātmelelerine maşşuşdur: Müsā'ide'ı 'alıyeleri erzān buyurulmağ bābında emir ve fermān... gibi. Bu maqāmında ba' zen (huşuşunda) da kullanılabilir: Baħrıye ħazıne'ı celılesinden tesvıyesi huşuşunda emir ve fermān... gibi; faqağ bunlardan (bābında) ta' bırı diğlerinden daha ta' zımlı 'addolunur.

Olbābda—Ta' bırı uzun bir ifāde için 'ādetā (sālifüzzıkr), (mārü'l 'arz) gibi temyız maqāmında sevğ olunur: (falān maħalde kā'in cāmi' şerıfıñ icrāy-ı ta' mırı lüzümü haqqında ğazetelerin yazdıqları fıkralar ufāk hümāyün nezāret celılesınıñ nazār-ı dıkkatine

189

müşādıf olur olmaz—Falān maħalde kā'in cmi' şerıfıñ icrāy-ı ta' mırı lüzümü haqqında—cānıb ahāli tarafından tanzım kılınan mağbağanıñ...) dınilecek yerde “ Falān maħalde kā'in cāmi' şerıfıñ icrāy-ı ta' mırı lüzümü haqqında ğazetelerin yazdıqları fıkralar evğāf-ı hümāyün nezāreti celılesınıñ nazār-ı dıkkat-i müşādıf olur olmaz olbābda cānıb ahāli tarafından tanzım kılınan mağbağanıñ...” dınılır . Tarz-ı qadım üzere (bābında) ile (olbābda) nıñ cem'ı tecvız idilmemeli: (Himem-i 'alıyeleri maşrūf buyurulmağ bābında olbābda emir ve fermān..) dınilmemeli.

Ħuzūr, Pışğāh, 'Atebe—Ta' bırlerinden ħuzūr ile pışğāh (ön) ma' nāsına olub ħuzūr-ı 'ālılerine, pışğāh-ı sāmılerine dıye kullanılır. ('Atebe) kapu eşığı ma' nāsına olub zāt ifadesi ħazreti şehensāhıye maşşuş olmağ üzere (ħuzūr) mü'eddāsında müsta' meldir: 'Atebe'ı felek mertebe'ı ħazreti şehıryāriye gibi, faqağ ħuzūr ile pışğāh lafızları beyninde isti' mālce fark vardır: (Pışğāh) ta' bırı eşğāşıñ ğayrıde de müsta' meldir: Tophāne pışğāhında, limān pışğāhında, gibi. Bu cıhetle ħuzūr, pışğāhdan büyük 'addolunur.

Tağt, Zır, Ma' yet, Refāğāt—Kelımelerinden (tağt) lafzı (zır) den büyük 'addolunur: Tağt-ı nezāret-i celılelerinde; Zır-ı idāre'ı beħıyelerinde dınılır; zır-ı nezāret-i celılelerinde, zır-ı rıyāset-i 'alıyelerinde

dinilmez. Ma'iyet, refākat ta'bīrleri de bu mü'eddada sevķ olunur: Ma'iyet-i 'ālilerinde refākat sāmīlerinde dinildiği gibi ma'iyet-i 'ācizānemde refākat-i ķākerīde de dinilir; faķat; fāķat lafāzınıñ (ma'iyet) den nāzik 'addolunacağı tabī'īdir.

Muķīm, Sākin—Kelimleri müttehīdi'l ma'nī iken isti'mālce beynlerinde fark vardır: (İngiltere'niñ devlet-i 'aliyenizden de muķīm sefīri) dinilüb İngiltere'niñ devlet-i 'aliyenizden de sākin sefīri dinilmez. Bil'akis (maķallemiz sākinlerinden) dinilüb mūķīmlerinden dinilmez.

Derkār—Ta'bīri fil'asl (işde) demek olub bu ma'nāda nādiren müsta'meldir; zamānımızda (belli) ma'nāsına isti'māl olunursa da yine belli ma'nāsına olan (āşikār) ile beynlerinde fark vardır: (derkār olan ehliyet) diniler de (āşikār olan ehliyet) dinilemez.

Ĥin, Ĥilāl—Ezmaneye maķşūş iseler de mevķi' isti'mālleri başķadır. (Ĥin) lafzında olan zamān ānıdır; bu cihetle Ĥin-i mülāķāt denilüb mūrūr-i Ĥin dinilemez; mūrūr-i zamān dīnilir. (Ĥilāl) kelimesi iķ ma'nāsına olub zamāna delālet iden kelimāt ile sevķ olunur: Ĥilāl-i ramazān da dinilir; (āra) ma'nāsına da gelir: Ĥilāl-i sūķūr gibi.

Sancaķ, Bandıra—İkisi de bayraķ demek ise de (sancaķ) bizim 'Ořmānlı bayrağına dinilir: 'Ořmānlı sancağı gibi. (Bandıra) İtalyancadan me'ĥūz olub bilĥamele düveli ecnebiye tarafından ķekilen

bayraķdır: Fransız bandırası, İngiliz bandırası gibi.

Ĥāmil—Götüren, taşıyan ma'nāsındır: ĥāmil-i varaķa gibi; ma'neviyātda da müsta'mel olub (li) ma'nāsına edāt-ı tesbit gibi isti'māl olunur: İngiliz bandırasını ĥāmil bir vapur gibi ki İngiliz bandıralı bir vapur dımeķdir.

Mensüb—'Alāmet-i izāfet olan şağır kāf (ك) maķalinde müsta'meldir: (Loyd ķumpanyasının ĥalanyā nām vapur) dinilir.

Sūfün, Sefā'in—İkisi de (sefine) niñ cem'dir; faķat sefā'in ziyāde-i müsta'meldir; (sefā'in) řüretinde yazılmamalı— sūfün-u hümāyun, sefā'in-i řāhāne gibi. Bil'umüm sefā'in ĥaķķında pādiřāha nisbet olunacaķ kelime'i nisbiye yalñız hümāyündür. Zırhlı 'Ořmāniye firķateyni hümāyūnı. Menşūra ķorvet hümāyūnı, Ĥasan Pařa vapur-ı hümāyūnı dinilir.

Süvār Olmağ, Rākib Olmağ—Ta‘bīrleri bi’l ‘umūm merākib-i bahriye haqqında (taht-ı kumanda da olmağ) mağāmında sevğ olunur: Hasan Kapudaniñ süvār olduğı sefine, Miğāl Kapudaniñ rākib olduğı Yunan bandıralı sefine; süvārīsi buldukları Hamīdiye Fırkateyni Hümāyunı gibi.

Bu Kere, Bu Def‘a—Ta‘bīrleri (bu yaqınlarda) (bu sefer) mağāmında sevğ olunur: Çākerleri bu kere veyāhūd bu def‘a falān mağaleniñ harītasını aħz ve tersīme me‘mūr olduğim cihetle gibi.

192

Āzāde, Vāreste, Müstağnī—Ta‘bīrleri (muhtāc değıl) ma‘nāsına edāt-ı nefiy mağāmında sevğ olunur: Kayd-ı ta‘rifden vārestedir: Āzāde’i iştibāhdır. Mertebe’i tahkīkden müstağnīdir gibi.

Manṭūğ—Mūceb ve muḳtezā kelimesiniñ mevki‘nde sevğ olunur; fağat anlardan büyük ‘addolunur: Şerefşādır olan irāde’i seniyye’i hazreti pādişāhī manṭūğ münifince, şerefvārid olan fermānına me’ sāmī’ cenāb-ı nezāretpenāhileri mūcib-i ‘ālisince gibi.

Şehr—Filaşl yeni aydan yeni aya kadar olan müddettir; bu cihetle şühūr-i ‘Arabīyye haqqında müsta‘meldir: şehr-i şevvāl gibi; fağat müddet cihetiyle rümī ayları da şühūr-i ‘Arābīye gibi olduğundan bunlar haqqında da isti‘māli mücāzdir: (Māh-ı hāl-i rümī) dinildiğı gibi (şehr-i hāl-i rümī) de dinilebilirse de (şehr-i hāl-i ‘Arabī) dinilmek müreccihtir.

Hāl—Hulūl itmek maşdarından ism-i fā‘ildir: Sāl-i hāl gibi ki hulūl iden sene dimekdir. Lisānımızda (hāl) iñ mü‘enneşi mu‘teber olmadığundan sāl yerine sene isti‘māliyle (sene’i hāle) dinilmez ; (sene’i hāliye) dinilir—Terkīb-i mezkūrda olan hāl (hulūl) den olmadığı ta‘rife muhtāc değıldir.

Tevārūd—Gelmek ma‘nāsına ise de kelime’i mezkūraniñ bināsında olan delālet muḳtezāsıyla evrağ-ı müte‘addide haqqında kullanılmalıdır: (Mektūblar tevārūd itdi) dinilir; fağat bir mektūbuñuz tavārūd itdi yāhūd şeref tevārūd iden bir kıt‘a taḫrīrāt-ı ‘aliyeleri dinilemez.

193

Mütekarib Yāhūd Mütekarribü’l Hulūl Olan—Ta‘bīri (önümüzdeki) mağāmında irād idilir: Mütekarribü’l hulūl olan ‘id-i sa‘id-i fiṫr dinildiğı gibi. (Mütekarribü’l hulūl)

yerine (mütekaribü'l hulul) yazılmasındaki işâbet (tevârüd) kelimesinde sebağ iden eş'âr muḳtezâsındandır.

Lisân-ı taḫrîrde yaza (rûz-ı hıızır) kışa (rûz-ı ḳâsım) ta' bîr olunur: Üç yüz tokuz senesi rûz-i hıızırına yâḫûd rûz-ı ḳâsımına maḫsûben...dinilir. 'Adâd ve şafiyeden olan (evvel) kelimesi ḫâl mevḳi'nde şâniyen ve şâlisen gibi. Tenvîn ile yazılmayub (evvelâ) tarzında yazılır; faḳaḫ emşâliyle birlikde bulunduğı ḫâlde ḫüsn-i teḳâbül ḫuşûliçün tenvîn ile sevḳ olunur: Evvelen öğrenmeli şâniyen öğretmeli gibi.

Meş'ur, Mübîn—Kelimleri 'ilm ve ḫaber, puşula, sened, jurnâl gibi. 'Âdî evrâḳın ne siyâḳda yazıldığını beyân için evrâḳ-ı mezkûranıñ niḫâyetlerini bağlayan kelimelerdir: Mümâileyḫiñ elyevm bir ḫayât bulunduğı mübîn işbu 'ilm ve ḫaber 'iḫâ ḳılındı ve mübelliğ mezbûri kâmilen teslîm ideceğimi meş'ur işbu bir ḳıḫ'a sened 'iḫâ ḳılındı. Ümerâ ve zâbiḫânıñ esâmiyesini mübîn puşula veyâḫûd jurnâl...gibi. Maḳâlât-ı resmiyeyi ḫâvî olan mektublarıñ ḫâtmelerinde (refḫârında), (siyâḳında), (ma'razında), (bâbında) ta' bîrleri ḳullanılır; faḳaḫ küçükden büyüğe yazılacak mektûblarda (ma'razında) ve (bâbında) ḳullanılır: Mücerred istifsâr-ı tab' vâlâları siyâḳında yâḫûd refḫârında taḳdîm ve varâḳpâre-i 'âciziye ibtidâr

194

ḳılındı, tevcihât seniyye'î mün'imâneleriniñ ḫaḳ müstemindânemde beḳâsını temennî ma'razında teḫzîz ḫâme'î 'ubûdiyete mübâdiret ḳılındı ve himem seniyeleri mşsrûf buyurulmaḳ bâbında gibi. (Refḫârında) ḳullanılmađa başlanmışdır. İ'lâmında (isim) lafzınıñ cem'î olan (esmâ'î) ḳullanılmayub cem'ül cem'î olan (esâmî) ḳullanılır: Şâkirdânıñ esâmiyesini mübîn cedvel... gibi.

Ol vechele—Binâberîn gibi tefrî' maḳâmında ḳullanılır: Silk-i celîli 'askerîde istiḫdâma elvermeyerek tebdîl-i havâyaya muḫḫâc olan 'asâkiri şâḫâneniñ bir an evvel memleketleri cānibine i'zām ḳılınmaları ḫaḳḳında eḫbbâ cānibinden virilen rapor manzûr-ı 'âlîleri buyurulmaḳ üzere leffen taḳdîm ḳılınmış olmağla bunlarıñ ol vechile memleketlerine i'zâmları...

İltimâs—İstid'â ile ricâ arası tavşiyeye gibi bir şeydir: Ameriḳa ḳıḫ'asınıñ kâşifi (Ḳristof Ḳolomb) uñ dört yüzüncü sene'î velâdeti olmaḳ ḫasebiyle Madrid'de küşâd idilecek olan sergiye ḫaraf Devlet-i 'Aliye'den daḫî bir me'mûr-ı maḫşûş i'zâmı İspanya ḫükümeti ḫarafından iltimâs idilmişdir gibi.

Iştılâhât-ı Edebiyye

Ḥaḳîḳat—Bir lügati vaz‘ olunduğı ma‘nâda isti‘mâl itmekdir: (Mekteb) lafzından bir dâr-üt taḥşîl murâd itmek gibi.

Mecâz—Bir lafzı ma‘nây-ı mâ-vaz‘ lehiniñ ğayrîde isti‘mâl itmekdir: Şeci‘ bir zâta şecâ‘ at ‘alâkasıyla arslân demek gibi.

195

Mecâz-ı Mürsel—Elfâzı ma‘ânî’i mevzû‘asından ma‘ânî’i sâ’ireye naḳil için vücûdına luzûm görülen münâsebet müşâbeḥet ʔarîḳiyle olmaz:

Mecâz-ı Mürsel—Zıkr-i küllî irâde-i cüz’i, zıkr-i cüz’i irâde’i külli, zıkr-i ḥâl irâde’i maḥal, zıkr-i maḥal irâde’i ḥâ, zıkr-i muṭlaḳ irâde’i muḳayyed, ‘alâḳa’i maşdariyet, ‘alâḳa’i isnâd, zıkr-i sebep irâde’i müsebbeb, zıkr-i müsebbeb irâde’i müsebbeb, ‘alâḳa’i ḥazfiyet, ‘alâḳa’i âliyet, ‘alâḳa’i istiḳbâl nevi‘lerine münḳasımdır:

İsti‘âre—Ma‘nâyı ḥaḳîḳîniñ murâd olunmasını mâni‘ bir ḳarîne ile müşebbehün biḥiñ müşebbeḥde isti‘mâl olunmasıdır: Bir güzel sesliye belbel dinilüb ses murâd olunmaḳ gibi.

Teşbîh—Bir şey’i bir ma‘nâda müşâreket itmek üzere diğeri bir şey’e teşbîh itmekdir: Şu adam ḥâtemdir dinilirse o adamıñ ḥaḳîḳaten ḥâtem ṫayy olması mültezim değıldir.

Kinâye—Ma‘nâyı ḥaḳîḳînin levâzımından birini murâd idüb faḳaṫ ma‘nây-ı ḥaḳîḳîniñ irâdesi de câ’iz olmağına dinilir: Köpeğı ḳorḳaḳ demek olan (cebânü’l keleb) ta‘bîri bir misâfirperverden kinâyrdır. O adamıñ misâfirperver olduğıni murâd itmekle berâber ḥaḳîḳaten köpeğıniñ ḳorḳaḳ olduğıni da farz itsek be’is yoḳdur.

Tenâfür—Filaşl birbirinden nefret itmek ma‘nâsına olub ma‘nâyı iştılâḫiyesi kelimâtıñ veyâ ḥurûfuñ—‘adem-i imtizâc sebebiyle—eşnây-ı

196

telaḫfuzda lisâna taḳlit virmesidir: Elli lira, ḳırḳ ğuruş, istatistik gibi. Eşyâya bunlar gibi maḥal feşâḫat olmayan tenâfür vardır.

Ḥaşv—Sözde zâ’id olan şeyler iltizâm itmekdir: Cenâb-ı Mevlâ ḥazretleri gibi ki bir ta‘birde cenâb ile ḥazret kelimeleriniñ cem‘i ḥaşv ḳabîlindedir.

İcāz—Ma‘nāy-ı maḳṣūdī mu‘āmelāt ve muḥāverāt-ı nāsda ḳullanılan ‘ādī ‘ibārelerden eḳall olan bir ‘ibāre ile ifāde itmekdir: Ḳıṣāṣda ḥayāt vardır gibi. İcāz, maḳbūl ve nāmaḳbūl ḳısımlarına münḳasımdır.

İtnāb—Ma‘nāy-ı maḳṣūdī mu‘āmelāt ve muḥāverāt nāsda ḳullanılan ‘ādī ‘ibārelerden zā‘id faḳaṭ müfid elfāz ile ifāde itmekdir:... (İfāde) beyān itmek demek iken ḳuyruḡuna bir de beyān taḳmaḳ münāsebetsiz olduḡı cihetle (ifāde ve beyān) terkībi taṭvīl demek olur ki erbāb-ı belāḡat ‘inde maḳbūl deḡildir. (Yalan) yerine (kezb ve dürūḡ) demek de bu ḳabīlendendir.

Tetābu‘ İzāfāt—İzāfetleriñ yekdiḡerini tevālīsdır: Mühr-ü münīr cihān efrūz āfāḳı semā’ zāt-ül bürūc gibi. Bu tevālīniñ üçe ḳadarı maḳbūldür; faḳaṭ birinci alāyīñ ikinci ṭābūrınıñ birinci bölüḡünüñ birinci onbaşıınıñ dördüncü neferi gibi tetābu‘ lar bilzarūre maḳbūl ‘addolunur.

Terḥīm—Kelimātīñ ḥurūf-ı āḫīresini terk itmekdir. Terḥīm-i i‘lāmda cārīdir:

(Süleymān) kelimesiniñ muraḥḡamı Silo
(Meḥmed) kelimesiniñ muraḥḡamı Memo
(Fātma) kelimesiniñ muraḥḡamı Fato } olduḡı gibi.

197

İḥām—Fılaṣl vāhimeye düşürmek ma‘nāsına olub ıṣṭilāḥda iki ma‘nāyı müteżammın olan bir kelimeyi irād ile ma‘nāyı ba‘īdini murād itmekdir; buña (tevriye) de dinilir: Ḳılıcıñ şām ise sat da ṭabān al gibi ki (ṭabān) bir cins teymür demek iken ma‘nāy-ı ba‘īdī olan ayak ṭabānı murād olunmuşdur.

Ṭībāḳ—Beynlerinde tezād veyā teḳābūl bulunan şeyleri cem‘ itmekdir: Bizim cūhhālda ḥisān ile bāḳıl birdir. Muṣāḥabāt-ı pīr ve civān-ı āsmān ve ris mān ḳabīlendendir gibi. Buña muṭābaḳat ve tezād daḫī dinilir.

Murā‘āt-ı Naẓīr—Mütenāsib ve mütelāzım şeyleri cem‘ itmekdir: Buñā “tenāsüb” de dinilir:....

Cinās—İki lafzıñ birbirine beñzemesinden ‘ibāretdir buñā “tecnīs” de dinilir:
..... }
Yerlerde sürünmesin öperler } beyninde olan (öperler) gibi. Bu da tam, nakıs ḳısımlarına münḳasımdır.

Teṣābūh-ü Eṭrāf—Kelāmı ibtidāsına münāsib olan şey ile bitirmekdir.

Sec^ç—Fevāşıl ve fıķarāt evāķiriniñ ķāfiye tarzında tevāfukıdır.

Sec^ç—Mütevāzı, muṭref, mütevāzin kısımlarına münķasımıdır.

Sec^ç Mütevāzı—Fıķralarınıñ āķirinde bulunan kelimeler vezinde, ‘aded-i ĥurūfda, ĥarf-i rüveyde [*] muṭābıķ bulunmaķdır: āsitān refi‘ül derecāt devletlerine intisābım ve luṭf-u ‘ināyet dāverilerine ihtiyācım ķadım olub gibi.

198

Seci‘i Muṭarraf—Fıķralarınıñ āķirinde bulunan kelimeleriniñ yalnız ĥarf-i revide muvāfaķiyetdir: Falānca günü dersa‘ādetten feklenger ĥareket ve dōrt gün sońra Sūda limanına lengerāndāz muvāşalat olundı gibi.

Sec^çi Mütavāzin—Fıķranınıñ evāķirinde bulunan kelimāt vezinde ve ‘aded-i ĥurūfda muvāfiķ ve ĥarf-i ravide muġāyir bulunmaķdır: Emr-ü fermān sāmileri vechile bir mecmū‘ā tertib ve pişġāh-ı ‘ālilerine taķdım ķılındı.

Muvāzene—Faķriyetinde olan elfāzınıñ yalnız vezince muṭābaķatidir: Biz zāhirde ġayr ve bāṭında ‘ayn olmuşuzdur gibi.

Mumāşele— Fıķrānınıñ evāķirinde bulunan kelimelerden mā‘adā diġer cüz‘ileriniñ kāffesi yāķūd ekşeri veznen musāvī olur: Sulṭān-ı enbinā bir hān-ı aşfiyā gibi.

Lüzüm-ı mālā yelzem—Ķafiye ve sec^ç için yalnız bir ĥarfiniñ müşābaķatı kāfi iken birden ziyāde ĥarfleriñ iltizām muṭābaķatına dinilir: Kirām, benām gibi.

Terşī‘—İki fıķradan her biriniñ müştemil oldıġı elfāzınıñ vezin ve ķafiyace yekdiġerine tevāfukıdır:

Münĥaşırdır sözlerim evşāfiña } gibi.
..... }

Ruķṭā’—İbāreniniñ bir ĥarfi noķtalı, diġer ĥarfi noķtasız olmaķdan ‘ibāretidir; faķaṭ ehemmiyeti ĥa’iz bir şan’atı edebiye deġildir.

Leff-ü Neşr—Müte‘addid elfāzı cem‘ itdikden sońra her birine

199

‘ā’id olan ĥükümleri birer birer sevķ itmekdir: (Ebūbekir ve ‘Ömer Ĥazerāti Şıddıķ ve ‘Adl ile şōġret bulmuşlar.) dinilse “leff-ü neşr müretteb” olub (Ebūbekir ve ‘Ömer Ĥazerāti ‘Adl ve Şıddıķ ile şōġret bulmuşlar) dinilse “leff-ü neşr müşevveş” olur.

Tensik Şifâ—Evşâf müte‘addideyi birbirini müte‘âkıb sevğ itmekdir: Vekîl, Resûl, Rabbü’l ‘âlemîn, halîfe-i rüy-i î zemîn, imâmü’l müslimîn, emirü’l mü‘minîn, zıllullah fi’l âlim, sebep-i münferid âsâyiş-i imam, şehriyar-i ‘umîmü’l laţif velkerim, veliyy-i ni‘met bîmüntemiz, velîni‘met cihâniyân efendimiz hazretleri gibi. Tensik ernekâ’î ve inhiţâî kısımlarına münkasımdır:

Hüsn-ü Ta‘lîl—Bir ‘itibâr-ı laţife müstenid olarak bir huşûş için ğayr-ı hakîkî ‘alet-i münâsibe dermiyân itmekdir: Güller kızarır şerm ile ol ğonca ğülünce gibi.

Tevciye—İki muhtelif veche muhtemel olarak irâd idilen sözdür; buña “muhtemel-üz zıdeyn “de dinilir: Yekçeşm bir adama qarşı—(Keşke bu adamın ğözleri yekdiğerine müsâvî olsa) dinilmesinde ğözlerin ya ikisiniñ de bînâ veyâ ‘ümmî olmasını temennî ihtimâlleri olduğı gibi.

Rücü‘—Bir nükteye mebnî bir kelâmı söyledikten sonra ondan rücü‘ itmekdir:

Erbâb-ı teşâ‘ür çoğâlub şâ‘ir azaldı
Yoğ öyle değıl şâ‘irin ancak âdi kaldı } gibi.

200

‘Aks—Kelâmın bir cüz‘ünü diğerk cüz’i üzerine tağdîm ile bir ‘aks olarak irâd itmekdir: Bâri te‘âlî hazretleri ölüden diri ve diriden ölü iğrâc ider.

İktibâs—‘İbârenin âyât-ı Qur’aniye ve eğâdişi nebeviye ile tevşîhine dinilir: O emri ilâhiyeye imtişâl ve nüvâhiden ictinâb ve naşş-ı kâti‘ül müfâd “Aţî‘ullahu atî‘urresûlu ulîl emri minküm” icâbına serdâde’i inkıyâd gibi.

Ta‘kîd—Bir ‘ibâreyi –tağdîm ve te’ğîr sebebiyle—Ma’îl anlaşılmaz bir şüretde iğlâk itmekdir:.....

Tecâhül-i ‘Ārif—Bir nükteye mebnî bir ma‘lûmî ğayr-ı ma‘lûm sebkinde sevğ itmekdir:

Ey ‘âşıkı olduğım niğâlan!
Evrâkıñızı kim itdi talan ! } gibi.

Tazmîn—Başkasının munteğib bir sözünü kendi sözi arasında irâd itmekdir: (İşte meydân hüner ğütmeyelim şîrâza) meşru‘ meşğürünü şâ‘ir-i fehîm tazmîn ile:

Haleb anda ise bunda bulunur endâze
İşte meydân hüner ğütmeyelim şîrâza } dimekdir.

Telmih—Söz arasında bir kışşaya yāhūd bir mesele işāret itmektir:

Bu ğamlar kim benim vardır ba‘ ĩrin başına kıoysan }
Çıkar kāfir cehennemden ğüler ehl-i ‘azāb oynar } beytinde “Ħatta yelical
cemelü fı semmil Ħıyād” āyeti kerīmesine telmih vardır. Ve (mużahhar sermā evha)

201

sözünde (feevĦai ila ‘abdihi...) ayet-i kerīmesine telmih vardır.

Telmī‘ — Şi‘ ri iki veyā üç lisānı mezc iderek söylemektir:

Ālūde’i kesildir }
Eksa minel başaldır } ve sīb Ħurdem yedim elmayı ükletül tufāĦ gibi.

Telmih—Söz arasında Ħoş āyende bir mażmūn veyā dilnişin bir ta‘ bir irād itmektir: Ħilye’i ĦāĦānī (vāĦid-i kālif) Ħabīlinden olarak MuĦammed BeĦin ‘uluvv-ü Ħabı‘ na şeĦādet itmekdedir gibi.

Terşih—‘ İbārede müşebbeĦe mülāyim bir şeyi irād itmektir:

Müşākele—Bir şey’i şoĦbetinde bulunduĦu bir şey’in ismiyle zikritmektir: Ħars-ı eşcār itmekte olan bir çiftlik sāĦibine (Ħānemi Ħayy gibi Ħars it) diyib de (iĦsān it) ma‘ nāsını ‘itibār itmek gibi.

MübālaĦa—Bir vaşfiñ şedit veyā za‘afda muĦāl derecesine iblāĦ olunmasıdır: (Yanında cüz’i lāyetecezza cihān kadr) mübālaĦası meşĦurdur. Buña (Ħulüvv) de dirler. Bu mübālaĦanıñ ‘aĦlen mümkün olanları vardır ki bunlar maĦbūldür.

ElĦāz—Lügaz söylemektir; lügaz da bilmece ma‘ nāsmadır:

Yek mu‘ ammā ez tū pürsem ey Ħekīm-i pür Ħüner

Kāin derin vīrāne dīdem pek ‘acāyib cānever

Mār-i çeşm ve mürdum kerges per-u kejdem şekem KıĦası çekirgeye

NāĦe zānū bīl kerden arre pā ve asb şır

202

Bende yoĦ şabr-u sūkūn sende vefādan zerre }
İki yoĦdan ne çıkar fikridelim bir kerre } beyti de (Nābī) nāmına
mu‘ ammādır.

Berā'at-ı İstiḥlāl—Bir maḳāleniñ ibtidāsında maḳāle'yi mezbūreniñ neden bāḥiṣ olacağına dāll olmaḳ üzere bir taḳım elfāz irād itmekdir: Feyyāz-ı zūlcelāl, pādiṣāh-i 'amīm-ül nevāl ve ōeḥenṣāh ḥamīd-ül ḥiṣāl efendimiz ḥāzretleriniñ vūcūd-i 'ālī müsevvid ḥāzret-i ōeḥriyārilerini kemāl-i 'izz ve iḳbāl ile erīke-i pīrāy ōevket ve iclāl buyursun āmīn. 'Asākiri ōāhāne ḳulları ḥaḳḳında ta'ṭifen mebzūl buyrulagelen tevcihāt cihāndere cāt ōeḥenṣāhīlerine bir lāḥiḳa'yi fā'iḳa olmaḳ üzere bugün Kaḡıdhāne mesīresinde lūṭfen keṣīde buyrulan ziyāfet-i seniyye'yi ḥüsrevānelerine med'uv olmaḳ gibi 'āṭıfet āl-ül-āl pādiṣāhīlerine maḗhar olduḗḳ gibi.

Tariḥ—Bir 'ibāreyi gerek nazmen ve gerek neṣren bir zamān-ı mu'ayyeni göstermek üzere ebced ḥesābınca tertīb itmekdir.

Ebced ḥurūfi ve ḥesābī bir bervech-i ātīdir.

Elif	be	cim	dal	he	vav	ze	ha	tı	ye	kef
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	20
Lam	mim	nun	sin	ayn	fe	sad	kaf	Ra	ṣin	
30	40	50	60	70	80	90	100	200	300	
te	se	hı	zel	dad	zı	gaym				
400	500	600	700	800	900	1000				

203

P, ç, j gibi Fārisī, ḥarfler 'Arabīleri ḥükmünde ṭutılır.

Ta'liye'yi Nāme

Bir mektūbuñ 'unvānını taḥrīr itmekdir; buña (sernāme, serlevḥa) ta'bir olunur. 'Arzuḥāl ve istid'ādan başḳa maḳāmāt-ı 'āliyyeye ḳarṣı yazılacaḳ ma'ruzātıñ bālāsına zevāt-ı 'itibāriyle maḳām-ı taḥrīr olunmaḳ uṣul-i müstaḥsenedir. Maḳām-ı celīl cenāb-ı vekāletpenāḥiye, pīṣḡāh sāmī'yi ḥāzret nezāretpenāḥiye, Erkān-ı Ḥarbiye'yi Baḥriye riyāset celīlesine gibi. Yine bu ḳabīlden olaraḳ maḳāmāt-ı 'āliyede bulunan evliyāy-ı umūr ḥāzerātına ḥürmeten nām-ı 'ālīleri zikrolunmayaraḳ -zıkr-i maḥal irāde'yi ḥāl ḳabīlinden olmaḳ üzere—zātlarına isnād olacaḳ ōeyi maḥal-i me'mūriyetlerine isnād olunmaḳ adāb-ı müstaḥsenedendir: (Baḥriye nāzırı paṣa ḥāzretleri emir itmiş) yerinde (Baḥriye nezāret celīlesinden emr-u izbār buyrulmuş) dinilir.

Elkâb-1 Resmîyye

Eshâb-1 rütbeyle maḥşûş ‘unvânlardır. Zât-1 aḳdes ḥazret-i ḥilâfetpenâhîye maḥşûş olan elkâb-1 resmîyye, du‘ây-1 mefrûz-ül edây-1 ḥazret-i şehensâhîdir; buâa bir de (âmîn) isim fi‘li ilḥâḳ idilir: Cenâb-1 ḥallâḳ-ı kâ’inât, vekîl-i resûl rabbü’l ‘âlemîn, ḥalîfe’i rûy-i zemîn, zıll-ullahi fî-l ‘âlem, şehriyâr-i ‘amîm-ül lüṭuf velikram, velî’i ni‘met bîminnetimiz.

204

pâdişâhımız efendimiz ḥazretlerini ile’l-ebed zîver-i dehende’i dihîm şevket-i vesîm buyursun âmîn.

İklîle’l muḥaşşenât olan mehd-i ‘ulyây-ı salṭanat-ı seniyyeye: devletlü ‘işmetlü efendim ḥazretleri.

Tâc-1 bâhire’l ibtiḥâc-ı muḥaddirât olan ḳadın efendi ḥazretlerine: devletlü ‘iffetlü efendim ḥazretleri.

Şehzâdegân civânbaḥtân efendilerimiz ḥazerâtına: devletlü necâbetlü efendim ḥazretleri.

Papalar ḥazerâtıyla düvel-i ecnebiye împaraṭor ve împaraṭoriçe ve ḳral ve ḳraliçelerine: ḥaşmetlü..... ḥazretleri.

İrân şâhı ḥazretlerine: şahâmetlü... ḥazretleri.

Maḳâm-ı ḥidivîye: devletlü feḥâmetlü efendim ḥazretleri

Prenslere: feḥâmetlü prens.... ḥazretleri.

Maḳâm-ı mu‘allây-ı vekâlet-i kübrâya: ma‘rûz-ı çâker kemîneleridir ki.

‘İbâre arasında: feḥâmetlü devletlü...paşa ḥazretleri.

Rütbe’i şadâreti iḥrâz itmiş vüzerây-ı ‘azâma: übḥetlü devletlü efendim ḥazretleri

Meşîḥat-ı İslâmiyye: ma‘ruz bende’i dirîneleridir ki.

‘İbâre arasında: devletlü semâhetlü...efendi ḥazretleri.

Şeyḫü’l İslâm ma‘zûllerine: devletlü fażîletlü efendim ḥazretleri.

Paṭriḳlere ve ḥaḥambaşılara: rütbetlü efendi ḥazretleri.

Süferāy-ı ecnebiyeye elķāb-ı resmiyye yazılmaz; faķaķ ‘ibāreler isnada aŗāletlū yazılır.

Maķām-ı vālāy-ı ser‘ askerīye: devletlū ‘uķūfetlū efendim ķāzretleri.

205

ŗeref-i sıķriyeti seniyyeye nā’ıl olmuŗ zevāt-ı kirāma: devletlū ‘uķūfetlū efendim ķāzretleri.

ŗurafāya: devletlū siyādetlū efendim ķāzretleri.

Dār’ül sa‘ ādt’ül ŗerīfe ađalarına: devletlū ‘‘ināyetlū efendim ķāzretleri.

‘Umūm-ı müŗīrān-ı vūzerāya: devletlū efendim ķāzretleri.

Rūtte’i bālā ricāline: ‘uķūfetlū efendim ķāzretleri.

Ferīķān ve rūtte’i ŗla sınıfı evellerline: sa‘ ādetlū efendim ķāzretleri.

ŗudūra: semāķetlū efendim ķāzretleri.

Mīrlivā ve mīr-i mīrān ve rūtte’i ŗlā sınıf-ı ŗāniyesi eŗķābına: sa‘ ādetlū efendim. Mīrālāy ve ŗāniye mütēmāyizi rūtteleri eŗķābına: ‘izzetlū efendim.

İstanbul pāyelilerine: fażiletlū efendim ķāzretleri.

Ħaremeyn-i muķteremīn pāyelilerine: fażiletlū efendim.

Ħa’imaķām ve rūtte’i ŗāniye sınıf-ı ŗānīsine: ‘izzetlū beđ.

Biñbaŗılara ve rūtte’i ŗālīŗeye: rafi‘ atlū beđ, efendi, ađa.

Rūtte’i rābi‘ aya ve ķūl ađalarıyla yüzbaŗılara: fütūvetlū beđ, efendi, ađa.

Bunlarıñ mādūnundakilere: ķamiyetlū beđ, efendi, ađa.

Mūderrisīne: mūkerrūmetlū efendim.

Ħāđīlara: meveddetlū efendim.

Mūŗābeķe: reŗādetlū efendim.

E’imme-i ‘askeriyeye: meķānetlū efendim.

Metropolidlerle piŗkoposlara: ķürmetlū efendi.

Ħonsoloslara: kiyyāsetlū efendi.

Murahhasalara: Hürmetlü efendi.

Elkâb, rütbeden sonra yazılır: Biñbaşı ref^c atlu Rif^c at Efendi gibi. Vefât itmişler için elkâb yazılmaz.

(Hâzretleri) Kelime 'i ta^c zîmî ferîk ve emsâliniñ mâfevkine taşşış kılınmıştır:

Ferîk Sa^c âdetlü Fâ'ik Paşa Hâzretleri, Livâ Sa^c âdetlü Tayyâr Paşa gibi.

Mağâm-ı Nezâret-i Celîle 'i Bahriyeden Yazılan Muğarrerâtın Elkâbı

Gögerte şımfına maşşuş Çarhçı ve inşâiye şımfılarına

Ferîka: Sa^c âdetlü efendim hâzretleri " "

Livâya: Sa^c âdetlü Efendim. " "

Mîrâlâya: ' İzzetlü Efendim. " "

Qâ'imâkâma: ' İzzetlü Beğ " "

Biñbaşıya: Ref^c atlu Qapudân Rif^c atlü Efendi

Qul Ağasıya: Fütüvvetlü Qapudân Fütüvvetlü Efendi.

Yüzbaşıya: Fütüvvetlü Efendi. " "

Qalyon ve firqateyn ve qorvet kâtiblerine: Fütüvvetlü Efendi. " "

Mülâzım-ı evvel ve şânî ve barîk kâtiblerine Hâmiyetlü Efendi.

Neferât-ı ' askeriye için rütbe-i elkâb yerinde kullanılır: Hasan Çavuş, Hasan Onbaşı, Hasan Nefer dinilir.

Envâ' i Muğarrerât

Hatt-ı Humâyün: Qarîha 'i ilhâm sabîha 'i hâzret-i şehriyâriden mağâm-ı

şadârete hiğâben şereftaşîr buyurılan fermân-ı hükümet beyândır.

Fetvây-ı Şerîfe—Bilcümle mu'âmelâtda şer^c şerîfe tevfiğen fetvâhânen şereftaşîr buyurılan cevâb-ı şâfiyî mübîn bir varaqa 'i resmiyedir.

Nâme 'i Hümâyün—Mağâm-ı hilâfet-i kübrâdan hükümdârâne hiğâben yazılan ve imzây-ı şevket ihtivây-ı hâzret-i pâdişâhî ile tevşîh buyurılan nâmedir.

Menşūr—Aūr meyāmin mevūr salṭanat-ı seniyyede ezher-i cihet, ḥüsn-ü ḥidmet ve āsar-ı rızā cūyī ve ḥamiyet ibrāz ile ‘avātıf-ı ‘aleyh ḥazret-i şehriyārīden ‘uhde’i istihāllerine rütbe’i sāmīye’i müşirī vüzerāt tevcih ve ihsān buyurulan zevāta ḥiṭāba ittiḥāz idilecek ḥaṭ ḥareketiñ ta’yinī ḥaḳḳında şereftaşır buyurulan fermān-ı ḥükümetbeyān ḥazret-i şehensāhīdir.

Buyruldı—Maḳām-ı mu’allāy-ı ḥazret-i vekāletpenāhīden devā’ir-i ‘āliyyeye ḥiṭāben dīvān-ı ḥaṭ ile yazılır. Bir zāa ḥiṭāben yazılanlarda elḳāb yazılır: zevāt-ı müte‘addideye ḥiṭāben yazılanlar da yazılmaz.

Program—Bir hey’etiñ ittiḥāz ideceği ḥaṭṭı ḥareketi mübīn beyānnāmedir.

Protoḳol—Düveli muhtelif murahḥaşlarından mürekkeb meclis-i muhteliṭiñ müzākerātını ḥāvī zābıñāmedir.

Protestonāme—Bir ḥükm-ü ḳabūl itmeyen tarafından ileride anı tanınamak ḥaḳḳını ḳazanmak için taḥrīren idilen i‘tirāzdır.

Tezkire—Filaş vesīle’i tezkir demek olub bir memleket

208

dāhilinde şüret-i ma‘rūfede yazılan mektūbdur; tezkirelerde elḳāb-ı resmiye yazılır ve mühür yerine imzā ḳonulur.

Tercüme’i Ḥāl—Bir zātın ḥālını mübīn yazılan maḳāledir.

Ta‘rife—Ta‘rifī müstemil varaḳadır.

Ta‘limāt—Bir me‘mūra ḥaṭṭ-ı ḥareketini ta’yin zımnında virilen o emri ḥāvī varaḳadır.

Taḳrīz—Bir te’lifīñ medḥi ḥaḳḳında menşūr veyā manzūm taḥrīr olunan maḳāledir.

Tebrīknāme—Tebrīk için yazılan mektūbdur.

Tavşiyenāme—Tavşiyey-i ḥāvī yazılan mektūbdur.

Ta‘ziyetnāme—Bir muşibet vuḳu‘nda bir muşibetzedeyi şabır ve taḥammüle terḡib için yazılan mektūbdur.

Sened—Borc vesā’ir ḥuşūşāt için şüret-i ma‘rūfede yazılan varaḳadır.

‘İlmuhaber—Huşûşât-ı mütenevvi‘eye dâ’ir e’imma tarafından tanzîm olunur; bunlarda serlevha yazılmadığı gibi elķāb yerine (bā’is terkîm ‘ilm ve haber oldur ki) yāhūd (vech-i taḥrîr-i ḥurûf oldur ki) gibi başma kalıb sözler yazılır ve ‘ā’id olduğu muḥalâtîñ ve e’imma ve muḥtârânî taraflarından mühr-ü resmîyeler ile mühürlenir.

Jurnāl—Bir māddeyi iḥbār zımnında bir maķām-ı ‘ālîye bilifâte’i vaķit

209

yazılan varaķadır; bunlarda serlevha ve elķāb yazılmaz.

Taḥrîr—Bir huşûşun icrâsı zımnında re’s-i umûrda bulunan zevât tarafından dahâ üst taraftaki maķāma yazılır. Bunda serlevha ve elķāb yazılmaz ḥâtmesine bir tariḥ atılub mühürlenir.

Mazbaṭa—Resmî ve ğayr-i resmî olmak üzere iki nevi‘ olub resmîsî mevķi‘ müzakereye vaz’ olunan meşālîḥ ḥaḳķında virilen qarâra dâ’ir tanzîm olunur. Sernâme ve elķāb yazılmaz; faķat taşradan gelenlerde elķāb yazılır. Ğayr-ı resmî mazbaṭa, bir huşûsa dâ’ir bir belde ahâlîsî tarafından tanzîm olunur buñā (‘arz-ı maḥzar) da dinilir; buñā elķāb yazılır; ḥāvî olduğu mādde her kaç kişi müvâcehesinde müzākere olunub qarârgîr olduysa cümlesi tarafından taḥtîm idilmek icâb ider.

Müzekkire—İki nev’dir. Biri bir meclise ḥavâle olunan bir varaķanıñ tezekkürüyle virilen qarâr üzerine yazılub meclisiñ mühr-ü maḥşûşayla mühürlenir ve evraḳ müteferri‘siyle ‘âi’d olduğu kaleme verilir; bunda sernâme ve elķāb yazılmaz. Diğeri me’mûrîn tarafından merci‘ne istirḥâm veyâ ifâde’i ḥâl zımnında yazılub imzâ konılır; bunda sernâme yazılmayub yalnız elķāb yazılır.

‘Arz-ı Ḥâl—İstirḥâm yāhūd da‘va ve iştigâyı ḥāvî bir varaķa’i maḥşûşâdır. Bunda serlevha yazılmayub yalnız elķāb-ı resmîye yazılır. Buñā istid‘â da dinilir. ‘Arz-ı ḥâl erkân-ı erba‘a üzerine binâ kılinur; o da

210

Ta‘rif-i nefis, beyân-ı istiḥtâḳ, beyân-ı maṭlab, istirḥâmdır.

İstid‘â—Bilâ elķāb muḳteżî olan eşyânıñ talebine dâ’ir maķāmât-ı ‘âlîyeye taḳdîm kılinan varaķa olub sened maķāmında mühürlenir.

İñḥâ—Bir me‘mûrîn mâfevķindeki me‘mûra bir māddeyi teblîğ zımnında yazdığı varaķadır.

‘Arīza—Küçükden büyüğe yazılan mektübdur: ‘arīzā’i ‘ācizānem.

Şuqqa—Filaşl kâğıd parçası dimek olub büyükden küçüğe yazılan mektüblara dinilir; raqıme-i nemıka da bu menzilededir: şuqqa’i şenāverī.

Telgrafnāme—Tel ve şüret-i ma‘rūfede işārāt vāsıtasıyla uzaqdan muhābere etmek uşūlidir. Bunlarda muharrerāt-ı sā’ire gibi. Elfāz-ı müterādife taḥrīrī bilüzüm vaşıflar ile tezyin-i kelām idilmesi iktizā itmez; bir sernāme ile niḥāyetine bir tāriḥ ve bir de imzā atılır.

Rapor, Layiḥa, Beyānnāme—Bir me’mūrīñ, kendi taḥkīkāt vāḳkı‘asını mübīn olmaq üzere meci‘ ne beyān-ı ma‘lümāt zımnında yazdığı varaqadır.

Noḩa—Siyāsī bir māddeye dā’ir bir devletden diğesine yazılan tebliğnāmedir.

Ultimatom—Devletin arasında bir politika mes’elesinde muhālefet vāḳi‘ olduğu ḥālide teklif aḥīrī itmek veyā cevāb aḥīrī virmek üzere bir devletiñ diğesine ḥiṭāben yazdığı beyānnāmedir.

İ‘timād nāme—Bir sefirin kendi devleti ṭarafından olub nezdinde büyükden küçüğe ḥiṭāben (‘arīzakez) yazılamayacağı muḥtāc-ı izāḥ değıldir.

211

iḳāmete me’mūr olduğu devlete taḳdīm ideceğı varaqadır.

Berāt-ı ‘Ālişān—Cihet tevcīḥi, vazıfe ta‘yīnī teḳā’üdlük ve imtiyāzāt ve emşāline dā’ir şerefşādır olan irāde’i seniyye’i ḥazret-i şehriyāri üzerine tanzīm olur; bālāsı ṭuğrāy-ı ğarrāy-ı ḥāḳānī ile tevşīḥ ve zīr-ı ‘Arabī’l ‘ibāre tāriḥ ile taḥtīm kılınır.

Celb—Maḥkeme ṭarafından müdde‘i veyā müdde’i ‘aleyḩe yazılan da‘vet varaqasıdır.

Taḥşiyē—Mektūbuñ zīrine vasaṭdan sağdan sola toğrı çapraz olarak yazılan derkenārdir; zīrine tāriḥ ve imzā ḳonulur.

Derkenār—Devā’irde ḳalemlere ḩavāle idilen ‘arz-ı ḩāller üzerine yazılan şeye dinilir.

Zeyl—Muhābereli tezkireleriñ zīrine yazılan cevāblardır; bunlarda elḳāb-ı resmīye yazılıb imzā da ḳonulur.

Ḳonṭorato—Bir ḩuşūşa da’ir birṭaḳım şerā’iṭi ḩāvī bend bend yazılan varaqadır; bunlarda serlevḩa yazılır elḳāb yazılmaz.

Açıkbono—Elden ele geçen bir senedir; yedinde bulunan zāt dāyin ‘addolunur.

“Ben Diyecek Yerde Lisān-ı Edebe Maḥşūş Ta‘bīrāt-ı Mütevāzī‘āne”

Mütেকellim muḥātabıñ tevķir-i şānı için ḥazm-ı nefis ve tevāzu‘ ider de nefisine (ben) ile ḥiṭāb itmekden ta‘dīb idüb kendisini maḳāma münāsib diğer bir ta‘bīr-ı mütevāzī‘āne ile ta‘bīr alır:

Köleñiz, kuluñuz, bendeñiz, çākeriñiz, senākārıñız.

212

Ağırca—Köleleri, kulları, bendeleri, çākerleri, şenāverleri, şenāhanları, vefāşī‘ārı, vefākesterleri, vefāperverleri, ḥulūşverleri, ‘ācizleri, dā‘ileri. [*]

Daha Ta‘zīmli—‘Abd-ı müstedimler, çāker-i kadimleri, çāker-i müteḥaşşışları, bende‘i nāçizleri, ‘abd-ı aḥḳarları, çāker-i kemīneleri, ‘abd-ı memlūkleri, bende‘i iḥsāndīdeleri, bende‘i dīrīneleri, ‘abd-ı muḥlişleri, bende‘i şākirü‘l iḥsānları, bende‘i der muḥarrīdeleri, çākeri bīriyāları, çāker-i şadāḳatgüsterleri, çāker-i ḥāk-i berāberleri, dā‘iy‘i şākirü‘l en‘amları, bende‘i rızā-i cüyendeleri, muḥliş-i velāşī‘ārı, muḥliş velāgüsterleri, bu ‘abd-i şadıḳları, iltifātdīdeleri, bu kemter-i bīmiḳdārı.

Lisān-ı resmiyede ta‘bīrāt-ı mezkūradan yalnız: köleleri, kulları, bendeleri, çākerleri, ‘ācizleri, çāker kemīneleri, gibi ḥafifler isti‘māl olunmaktadır.

Zāt-ı aḳdes ḥazreti şehriyārīye maḥşūş olmağ üzere yalnız (kulları) müsta‘meldir: Ahālī‘i şādīḳa kulları dinilir. Muḥātabıñ şānına ta‘zīmen (sen) maḳāmında şāḥib ma‘nāsına olan (zū) nūñ mü‘ennesi olan (zāt) lafzı kullanılır; lafz-ı mezkūr tezkīr ve te‘yiş için müsāvīdir: Zātıñız dinilir. Bir derece daha ta‘zīm ḳaşdıyla (zāt) lafzına muḥātabıñ ḥā‘iz olduğı maḳām ve rütbeye göre bir şıfat virilerek (zāt-ı ‘ālīñiz) gibi bir ta‘bīr kullanılır. Ba‘zen muḥātab maḳāmında gā‘ib şüreti kullanılır (zāt-ı ‘ālīñiz) maḳāmında (zāt-ı ‘ālīleri) dinilir ki lisān-ı resmiyede işte bu ‘uşul cārīdir.

[*] ‘Ulemā tarafından yazılır.

213

“Sen Dinilecek Yerde İsti‘māl Olunan Ta‘bīrāt-ı Ta‘zīmkārāne”

Zāt-ı ‘ālīleri, zāt-ı vālaları, zāt-ı sāmīleri, zāt-ı vālāy-ı kerīmāneleri zāt-ı ma‘ālīsīmātı, zāt-ı sāmī‘ aşfāneleri, zāt-ı sāmī‘i düstūr-u ekremīleri. Zāt-ı sāmī‘i dāverīleri, zāt-ı sāmī‘i dāver-i a‘zamīleri. Zāt-ı sāmī‘i ḥidivīleri, zāt-ı sāmī‘i ḥidiv

efhamîleri. Zât-1 ‘âlî’i hâzreti veliyünni‘ amîleri, zât-1 bergüzide-i sıfat-1 müni‘ mâneleri. Zât-1 besâletsimât şafderîleri, zât-1 fehâmet âyât aşfâneleri. Sadâret penâhîleri. Zât-1 sâmi‘i cenâb-1 nezâretpenâhîleri.

Ġâ’ibâne olarak (o) dinilmek için muhâtab maqâmında sevğ olunan zamîr-i izâfîleri hâzî olunur: Zât-1 fehâmetsemât hâzret-i vekâletpenâhî, zât-1 sâmi‘i hâzret-i sipehsâlâri gibi.

Resmiyâne maşşûş olmak üzere mürsel kendisini ve mürselün ileyhiñ rütbe ve maqâm me‘mûriyetini gözeterek oña göre mu‘âmele ider: Meşelâ (Benim ma‘lûmum oldı) diyecek yerde kendisini ‘acize veyâ hûlûşa veyâhûd hûb ve vedâda tesbit iderek (ma‘lûm-u ‘âcizî veyâ ma‘lûm hûlûşverî veyâhûd ma‘lûm-u muhibbî oldı.) dir.

“Muzâfun İleyh Mevki’nde Sevğ Olunan Zamîr-i Mütakellim Olan (Benim) Yerinde İsti‘mâl Olunan Ta‘birât”

Büyükden küçüğe olur ise:

Muhibbî yâhûd muhibbânem—Tezkire’i muhibbî yâhûd muhibbânem gibi.

214

Maşlaş , maşlaşânem—ma’lûm maşlaş gibi.

Hâlişî , hâlişânem—nemika’i hâlişî gibi.

Hûlûşverî , hûlûşgüsterî—rehîn-i ‘alem-i hûlûşverî gibi.

Şenâverî , sitâyişverî—şika’i şenâverî gibi.

‘Âcizî , ‘acizânem—haqq-1 ‘acizânemde gibi.

Çâkerî , çâkerânem—müdrîke ârayı çâkerî gibi.

Bendegî , bendegânem—‘arîza’i bendegî gibi.

‘Ubîdânem, memlûkânem, kemterî, kemterânem, nâçizânem, haqîrânem,

Müstemendî müstemendânem, faqîrânem, dâ‘iyânem, dervîşânem...ve hakezâ

(Küçükden büyüğe olursa)

Zât-1 Hâzret-i Şehriyârîye Nisbet Olunacak Bir Şey’in Tavşifinde İsti‘mâl Olunan Şifât-1 Mümtâze

Şâhâne : İrâde’i Şâhâne

Pâdişâhî : İrâde’i seniyye’i hâzret-i pâdişâhî [*]

Hümāyūn : Cülūs-u Hümāyun [**]
Şehriyārī : Zīr-ü himāye 'i hazret-i şehriyārīde
Tā'cidārī : Serīr şevketmeşīr tācidārīlerinde
Mülkdārī : Dār'ül hilāfetü'l 'aliye 'i mülkdārīleri
Mülükāne[***] Davetmāyı hümāyūn cenāb-ı mülükāne

[*] (pādişāh) filaşl hāfiz i' zāma ma' nāsına terkīb-i tavşīfidir.

[**] ism-i mensūbdur himāye mensūb dımekdir. (ven) te'kīd nisbet içündür; lakin kuvvetli ve mübārek ma' nāsına haqīkat-i 'örfiye olmuşdur hümā gibi kuvvetli dımekdir.

[***] Müfredi bu maqāmda müsta' mel değıldir.

215

Şehenşāhī [*] : sāye 'i ma' arifpirāye 'i şehenşāhīlerinde

Hüsrevāne : 'atebe 'i felek mertebe 'i hüsrevānelerine

Hilāfetpenāhī: āstān me' ālīdāstān hazret-i hilāfetpenāhīlerine ve kezā maqāma münāsib olarak cihāndārī, cihānbānī, mülkperverī, 'askerperverī, leşgerperverī, teba' aperverī, ketībepverī, hüdāvendāne, cihāngīrāne, zıllullahī, cihānsālārı, gītī-sitānī gibi bir taqīm sıfāt mümtāza isti' māl olunur.

Aşhāb-ı rütbe ve hayşiyetden bir zāta bir şeyi nisbet idileceğı vaqıt ol zamīr muhātab hazf idilüb mensūb olacağ kelimeye münāsib bir şıfat virildikten soñra 'āhīrīne ilhāk idilecek zamīr izāfī gā'ib şüretinde sevğ olunur meşelā: (siziñ tarafıñıza) dinilecek yerde taraf-ı şerīflerine, şavb-ı 'ālīlerine dinilir. Eş'ārı 'ālileri tezkire 'i behiyeleri, eşniye 'i cemīleleri, taħrīrāt-ı 'aliyeleri taħt-ı nezāret celīlelerinde gibi ta' bīrler hep bu qabīlendir.

Mürselün İleyhīñ Şānına Ta' zīmān Kendisine Nisbet Olunacağ Bir Şey 'iñ Tavşīfında

İsti' māl Olunacağ Şıfatlar

Seniye : İrāde 'i seniye

'Ālī, 'Aliye : Zāt-ı 'ālī, taħrīrāt-ı 'aliye

Sāmī : Fermānnāme 'i sāmīleri

Devlet : Hāne 'i devletleri

Vālā : Tezkire’i vālaları

[*] (şāh-ı şāhān) dan matlūb ve muḥaffefdir. }

216

Mün‘im, mün‘imī, mün‘imāne: Ṭaraf-ı eşref mün‘amānelerine

Veliyyü’l ni‘āmī, velini‘metāne: ‘Atebe‘i ‘ulyāy-ı veliyyü’l ni‘āmīlerine

ŞadŞāretpenāhī: Tezkire’i sāmīye’i cenāb-ı şadāretpenāhīleri

Āşfi yāḥūd āşāfāne : Zāt-ı feḥāmet āyāt-ı āşfāneleri.

Sipeḥsālāri: İrāde’i ‘aliye’i cenāb-ı sipeḥsālārileri

Bu yolda maḳāma münāsib olmaḳ üzere nezāretpenāhī, ḥidīv-i efḥamī, müşīrī, müşīrāne, vezīrāne, destūrī, destūrāne, dāverī, dāverāne, kerīmāne, raḥīmāne, semīḥāne, fāzilāne, ṭaḥrīrāne, ḳadirşināsī, ḥātīrsāzī, muḥlişperverī, velāşi‘ārī, velāküsterī, vefādārī, ‘ātīfetküsterī, keremkārī, aşdaḳnevāzī, iḥlānevāzī, bendeperverī, ehilperverī, aşdaḳperverī, daḳīḳa şināsī, daḳīḳa dānī, ḥuḳūḳşināsī, çāresāzī, bīkesnevāzā, üftādenevāzī gibi şıfatlar isti‘māl olunur.

Tenbīh—Niḥāyet derece olmaḳ üzere maḳām-ı ta‘zīmde isti‘māl olunan “ler” den sonra tekrār muḥāṭab zamīri getirilemez, bu cihetle (zāt-ı ‘ālīleri) dinildikten sonra (zāt-ı ‘ālīleriñiz) demek ḥaşv ‘addolunur.

Gerek tavşīye ve gerek başḳa bir sebebden ṭolayı diğeri biriniñ ismi yād olunmaḳ icāb idince ism-i zāt, bir ‘unvān bir ta‘bīr-i münāsib ile yād olunur: Muḥammed Efendi oğlumuz, Aḥmed Efendi muḥlişīñiz, Ḥasan Bey şenākārīñiz, Aḥmed Efendi bendeñiz, maḥdūm köleñiz, ahālī’i şādīḳa ḳulları, ḥoca efendi dā‘īleri diye yazılır.

Rütbe-i Muḥtelife Aşḫābına Nisbet Olunacaḳ Bir Şey’iñ Tavşīfinde İsti‘māl Olunacaḳ

Ta‘bīrāt

Zāt-ı ḥazreti risāletpenāhīye: Risāletpenāhīleri, nübüvvetpenāhīleri,

217

Nebevīleri, şerī‘atpenāhīleri, ḥabīb-i ekremīleri yazılır.

Zāt-ı ḥazreti şadr-ı a‘zamīye: şadāretpenāhīleri, vekāletpenāhīleri, şadr-ı a‘zamīleri, destūrīleri, düstūrāneleri, āşfāneleri, dāverīleri, dāverāneleri, ḥidīvīleri, ḥidīvāneleri, ḥidīvān-ı ḥamīleri, sāmīleri, ‘aliyeleri ve hakezā ta‘bīrāt yazılır.

Zāt-ı Һazreti Őerāfetpenāhī: Őerāfetpenāhīleri, imāretpenāhīleri, müŐiri efĥāmileri, ‘ālileri yazılır.

Zāt-ı Һazreti meŐiĥātpenāhiye: ‘ālileri, ‘aleyhleri, sāmileri, semīĥāneleri, fetvāpenāhīleri, meŐiĥātpenāhīleri yazılır.

MüŐirān ve vüzerāya: müŐirāneleri, vezirāneleri, müŐir-i efĥāmileri. Ĥidivileri, ĥidivāneleri, dāverileri, dāverāneleri, sāmileri, ‘aleyhleri, āŐileri, āŐāneleri, düstürileri, düstürāneleri, düstür-u ekremileri yazılır. Maĥām-ı nezāretde bulunan zevāta bunlardan başka ayrıca (nezāretpenāhīleri) yazılır.

Zāt-ı vālāy-ı ser‘askeriye: ‘ālileri, ‘aleyhleri, seniyyeleri, dāverileri, sāmileri, ĥidivileri, āŐāneleri, Őafderāneleri. Ser‘askerileri, sipaĥdārileri, sipaĥsālārileri yazılır.

Rütbe’i bālā aŐĥābına: sāmileri, ‘aleyhleri, raĥimāneleri, kerimāneleri, mün‘imāneleri, veliyyü’l ni‘metleri yazılır.

Ferīĥān ve rütbe’i ula Őınıf-ı evellerine: seniyyeleri, vālaları, vālāy-ı kerimāneleri yazılır.

Ba‘zen ‘aleyh maĥāmında (a‘lī) niñ mü‘enniŐi olan (‘ulyā) da ullanılır: ‘atbe’i ‘ulya gibi.

[*] Һazreti Süleyman’iñ veziri olub teŐbiĥā her vezire (āŐāfāne) diye ıtlāĥ olunur.

218

Mirliva ve rütbe’i ula Őınıf-ı Őānilerine: vālaları, ‘ālileri, vālāy-ı kerimāneleri yazılır.

Miralāy ve Őāniye-i mütemāyizlerine: ‘ālileri, vālaları yazılır.

Ķā’immaĥām ve rütbe’i Őāniyeye: vālaları, ‘aleyhleri, ‘ālileri yazılır.

BinbaŐılara ve rütbe’i ŐāliŐe aŐĥābına: vālaları, ‘ālileri yazılır.

Rütbe’i rābi‘a aŐĥābına ve ĥolaĥalarıyla yüzbaşılara: vālaları, ‘ālileri yazılır.

Rütbe’i ĥāmseye ve bilā rütbe olanlara—vālaları gibi Şeyler yazılır.

Rütbe’i ŐāliŐeye māfevĥileri tarafından yazılacak taĥrīrātda bu Őifāt-ı mümtāze yazılmaĥ uŐülden olmadıĥından yalnız “taĥrīrātleri” dinilir.

Maḳāmāt-ı ‘āliyye maḥşuş kelimāt-ı ta‘zîmiye-i celîle, ‘aleyh, beḥiyedir. Eğer bir maḳāmı işğāl iden zāt-ı şîr veyâ vezîr ise işğāl itdiği maḳām için (celîle) ve bunuñ dñnunda bulunanlara (‘aleyh) ve dahâ dñn olanlar için (beḥiye) yazılır: Baḥriye Nezâret Celîlesi, Mekteb-i Baḥriye’i Şâhâne Nezâreti ‘Aleyhisi, Mekteb-i Baḥriye Müdüriyet-i Beḥiyesi gibi.

Maḳām-ı Nezâret-i Celîle’i Baḥriyeden yazılan tezâkir ve muḥarrerâtda ferîk, livâyâ maḥşuş olmaḳ üzere (beḥiye) yazılır: Taḥrîrât veyâ tezkere’i beḥiyeleri gibi. mîralây ve ḳâ’imaḳâmlara (şerîfe) yazılır: Şaḳḳa’i veyâ tezkire’i şerîfeleri gibi. Rütbesi bunlardan dñn bulunanlar için cem‘ muḥâṭab zamîri ḳullanılır: şıḳḳıñız veyâ tezkereñiz gibi.

Mu‘âmelât-ı Tevḳîriye’i İḥtitâmiye

Ġıbtay-ı fermây-ı ‘arş-ı berîn ve secdegâḥ-ı ker-ü beyân-ı ‘ıllıyyîn olan ravza’i muṭahhara

219

ve şübke’i müfahḥame’i ḥazreti seyyide’l mürseline ‘arz ve taḳdîm ḳılınacaḳ ‘arz-ı ḥâl darâ‘at’elleriñ ḥâtimeleri: Emr-ü fermân ve luṭf-i bîpâyân cenâb-ı seyyide’l mürselîn ve şefi’ül-müznibîn efendimiz ḥazretleriniñdir gibi bir tarzda yazılır.

‘Atebe’i feleğimiz tebe’i şâhâneye ‘arz ve taḳdîm ḳılınacaḳ ‘arz-ı ḥâlleriñ ḥâtmelerinde: (ol bâbda ḳâṭibe’i aḥvâlde emr-ü fermân ve lüṭuf ve iḥsân ḥalîfe-i ‘adaletnişân efendimiz ḥazretleriniñdir.) gibi maḳâma münâsib bir şey yazılır.

Mühr-ü ‘ulyây-ı salṭanat-ı seniyyeye: Ol bâbda emr-ü fermân ve lüṭuf bîpâyân ḥazret-i veliyy-ül emr ve’l iḥsânıñdır.

Maḳām-ı celîl şadâret-i ‘azimâya: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti veliyy-ül emiriñdir.

Maḳâmâtı ‘āliyeden yazıldıḳda: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti menlahu’l emriñdir.

Maḳām-ı meşîḥat –ı İslâmiyye: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti menlahu’l emiriñdir.

Bi’l ‘umûm vüzerâ ve müşirâne: Ol bâbda emr-ü fermân ḥazreti menlahu’l emiriñdir

Rütbe’i bâlâ aşḫâbına : Ol bâbda emr-ü irâde ḥazreti menlahu’l emiriñdir

Ferîkân ve rütbe 'i ula sınıf-1 evellerine: Emr-ü irâde efendim hazretleriniñdir.

Mîrlivâ ve rütbe 'i ula sınıf-1 şânîlerine: İrâde efendimiñdir.

Mîralây ve şâniye-i mütemâyizlerine: Şuqqa 'i muhibbî terķim kılınığ efendim.

Ķâ 'immaķâm ve rütbe 'i şâniyeye: Şuqqa-i terķim kılınığ.

Ķolağalarıyla yüzbaşılara ve rütbe 'i râbi' a aşhâbına: Şuqqa-i terķim kılınığ.

Evrâk-1 resmîyede maķâm-1 sadâretten müşîrân ile vüzerâyâ: Şuqqa-i şenâveri terķim kılınığ efendim yazılır.

220

Vüzerânıñ mādûnunda bulunanlara: şuqqa 'i muhibbî teraķim kılınığ
Ve dahâ dūn rütbede bulunanlara: şuqqa 'i teraķim kılınıđ
Buyuruldı olursa: Himmet buyuralar deyu

} yazılır.

Süferây-ı ecnebiyeye serlevha ve elķâb yazılmaz; niĥâyeti "ba' del eş'âr şurûfî' himmetleri mütevaķķi' bulunduğımıñ ifâdesi taraf-1 aşılanelerine olan ihtirâmât-1 fâ'îķamiñ teceddîd-i te'mînâtına ni' amüzzî' a ittiĥâz kılınığdır" sözüyle bağlanır.

Bahriye nezâret celîlesinden yazılan tezakir ve muĥarrerâtıñ ĥâtimleri:

Ferîķa : Bâbende emr-ü irâde efendimiñdir.

Livâyâ : Siyâķda tezkire 'i muĥlişî terķim kılınığ efendim.

Mîralâyâ : Tezkire 'i veyâ şuqqa 'i muhibbî terķim kılınığ.

Ķâ 'immaķâm : Tezkire 'i veyâ şuqqa 'i muhibbî terķim kılınığ.

Biñbaşıya : Siyâķında tezkire veyâĥüd şuqqa terķim kılınığ.

Faks-ı 'aleyhü'l bivâķî.

Tevriĥ-i Mekâtib ve Vaz' İmzâ

Bir māddeniñ zamân ve vuķû' nı beyân içün isti' mâl olunan zamân-ı mu'în işâretine (târîĥ) dinilir. Mektubuñ yazıldığı zamânıñ zarfını müfid olmaķ üzere edevât-ı 'Arabiyyeden (fi) ĥarf-i zarfını meş'ar olmaķ üzere (fi) işâreti yazıldıķdan sonra yâni başına sıra ile evvelâ (mâh-ı rûmî) ve sonra (sene) yazılıb seneniñ üzerine de erķâmı

vai' olunur: fî 11 mart sene 309 gibi. Tārîhiñ yānî başına da maḥāl me'mûriyet ve rütbe yazılıb zîrîne "bende" ve anıñ zîrîne de isim yazılır:

Mekteb-i Baḥriye-i Şāhāne Mu'allimlerinden

Yüzbaşı

v

İhsān gibi.

'Ulemā ve müşābiḥ cābından imzāya (bende) yerine (eldā'î) konılır. Bir āmir kendi ma'iyeti me'mûrlarına (bende) işareti koymaz. 'Atebe'î 'ulyāya yazılan 'arz-ı ḥāllerde (bende) yerine ('ubūd-u efḳar cenāb-ı ḥilāfetpenāhî) gibi 'ubūdiyete lāyık bir şeyi yazılır.

Taḥrîrātlanıñ Zarfı Üzeri

Taḥrîrātlanıñ zarfları üzeri ta'liye'î nāmeniñ 'aynıdır; faḳaṭ 'arîza'î 'ācizānemdir. Nemîka'î çākerānemdir, tarzında şeyler ilḥāk idilir. Büyükden küçüğe yazılacak taḥrîrātta 'arîza'î 'ācizānem, nemîka'î çākerānem gibi terk edilerek şavb-ı vālālarına dahā dūn rütbede bulunanlar sūy-i vālālarına, taraf-ı şerîfelerine diyüb kesilir. Ve dahā dūn rütbede bulunanlarıñ isimleri yazılıb bu me'mûriyetleri taşriḥ idilir ve rütbesi elḳābı da 'ilāve idilir. Maḳām-ı feḫamet ittisām-ı ḥazret vekāletpenāhiye 'arîza'î kemterānemdir. Maḳām-ı mu'alla cenāb-ı nezāretpenāhiye 'arîza'î reḳābet-i farîza'î aḥḳarānemdir. Pîşgāh mu'alla iktināh cenāb-ı sübhālāriya 'arîza'î musşadaḳat farîza'î müstemendānemdir.

Şeḫr-i ḥāl 'Arabî ve māh ḥāl rümî cem' olunabilir.

iden vilāyet celīlesine sāye endāz meymenet olan valî'î vefire'l me'ālî devletlü paşa ḥazretleriniñ ḥuzūr murāḥḫimmevfūr ḥidivānelerine 'arîza'î memlūkānemdir. Ḥamīdiye fırḳateyni hümāyūnı süvārîsi 'izzetlü bey efendiniñ şavb-ı vālālarına nemîka'î 'ācizānemdir. Sūda limānında arāmsāz olan Muḥammed Selīm fırḳateyni hümāyūnı seyr-i sefā'in me'mûrî yüzbaşı fütüvvetlü –efendimiñ sūyî şerîflerine gibi.

Ba'zen mektüb zarfları üzerine resm olunan ve (bedūḥ) tesmiye idilen şekl-i maḥşūş. Mürāselātı maḥāl maḥşūşlarına işāle mü'ekkil olan meleşin ismidir.

Evşâf-ı İlâhiyeye Dâ'ir Ta'birât

Cenâb-ı haq, izzed te'âlî ve taqdis, bârî te'âlî hazretleri haqqı sübhâne ve te'âlî cenâb-ı rabb-ı 'ibâd, cenâbı rabb-ı mennân, cenâbı rabb-ı müste'an, hüdây-ı müte'al, cenâb-ı 'adl-i muṭlaq, cenâb-ı hekimü'l hâkimîn, hüdâyı lemyezel hazretleri. Cenâb-ı hayy-i lâymüt, cenâb-ı hüdâvend-i lâyezâl, mevlâyı müteâl-i taqdis zâta 'aneşşebihvelmişâl cenâb-ı rabb-i kâdir taqdis zâta aneşşebihvelnezîr, cenâb-ı vacibü'l vücüd, cenâb-ı mebdî' kâ'inât, cenâb-ı cihân aferîn, cenâb-ı müyessere'l umûr—cenâb-ı hâliḳü'l beşir. Cenâb-ı müftehü'l ebvâb. Cenâb-ı hâliḳ leyl-ü neḥâr, cenâb-ı fâtirü'l semavâtı velarz, cenâb-ı hâliḳü'l levḥ velqalem tenzihat zâta 'anesseḥiv vessaḳim, cenâb-ı hekim-i bî'alil, cenâb-ı şâfi'i haqqîkî, cenâb-ı vâhibü'l iṭyâ, cenâb-ı vahibü'l âmâl.

223

Cenâb-ı mâlikü'l mülk, cenâb-ı rabb-i mecîd, cenâb-ı vâhibü'l murâdât, cenâb-ı hayrûn nâsirîn, cenâb-ı hayrû'l fâtiḥîn, cenâb-ı veliyyüt tevfiḳ, cenâb-ı âferinende'î kevn ü mekân, cenâb-ı aferîninde'î baḥr-ü berr, cenâb-ı 'âlemü'l sır velhaḳiyât, cenâb-ı hayatbaḥşâyı nev' benî âdem, ra'ûf-u bi'l 'ibâd hazretleri, cenâb-ı nesaksâz muşâliḥ 'ibâd, cenâb-ı tensîḳ fermâyı kâ'inât, cenâb-ı te'lif pîrây nüşâ'î tekvîn ve mübdî', eczâ'î terkîb-i mâ'î ve tîn, cenâb-ı hüküm fermâyı "kül men 'aleyhâ fân", cenâb-ı nuşretbaḥşâyı ketâ'ibi İslâm, cenâb-ı irâd nefri mâyi cihâd ve ğazâ ve mu'in ve naşîr şerî'at-ı ğarra. cenâb-ı fermâ fermâyı umûr cihâd ve ğazâ ve taḥrîz efzâyı 'ilâyı kelimetullahi'l 'ulyâ.

Nu'üt-u Nebüyaya Dâ'ir Ta'birât

Ḥabîbi hüdâ şafi' rûz cezâ, mefḥar-ı mevcûdât, 'umde'î kâ'inât, hükümranı eḳalîm fetḥü zafer, hazreti faḥri 'âlem şallallahü aleyhi vesellem, benî zîşân 'aleyhi şalavâtü'l raḥman ve resûl-ü aḥirü'l zamân, nebiyyü'l enbiyâ'î, faḥrû'l mürselîn, sulṭanü'l enbiyâ burhânı aşfiyeyi 'aleyh ekmelü'l niḥâyâ seyidi sâdât menba' sa'âdât, ekmeli 'âmme'î maḥlûḳât, 'illeti ḥilḳat kâ'inât, 'aleyhi efḍalü'l şalavât, cân-u cihân ve ḥabîbi raḥmân 'aleyh efḍal-ü şalavâtül melikü'l deyyân efendimiz hazretleri. Ba'îşi ḥilafet benî adem. 'İlleti icâd zemîn ve zamân, evvelîn kârgâh sun' ezel. Fermân fermâyı ḥaṭa'î nâsût ve nâmiya baḥş gülşen-i melekût efendimiz hazretleri. Mu'cize nümâyı şaḳḳü'l ḳamer, ḥace'î devser Muḥammedü'l Muştafa

‘aleyh ekmelü’l teḥāya, rehber-i ṣāhrāh fevz-ü felāḥ, ḳāfile sālār ketebī’e enbiyā, maḫhar sermā evvaḥī maḫrem-i ḫarīm ḳāb-ı ḳavseyñ avādını, ṣems-i fānūs esmāñ ve zemīñ, pertevbaḫṣ devā’ir-i eflāk ve efser ārāyı mesned levlāk, cenāb-ı serīr ārāyı levlāk ve dīḫīm pīrāyı vemā erselnāke muṭā’ilkevneyn ve seyyid-üş-ṣaḳaleyn, zīver-i miḫrāb nübüvvet, sirāc ve hāc-ı risālet, ‘ārif-i esrār mülk ve melekūt, vāḳf-ı eṭvār ‘ālem lāhūt sipaḫsalār dīvāñ-ı nübüvvet ve serīr-i irāyı eyvāñ celālet, ‘unvāñ kitābe’i dūnyā serlevḫa’i mecmū’a’i berāyā, bere’at-ı istiḫlāl ehile’i enbiyā, benī ṣāḫib-i ṣerī’at, faḫri resul hādī’i sebil, güzīde’i sekine’i ālem ve seyid-i sened benī ādem, eṣref-i ‘ālem ve Ekrem benī ādem, merdümek çeṣm-i cihāñ, maḫzen-i esrār risālet. Muḫbir-i ṣādīḳ efendimiz ḫazretleri. Efṣaḫ-ı enbiyā, meṣīd-i erkāñ ṣer’ mübīñ, dürri yetīm ṣadef ṣadīḳ ve risālet, maḫrem-i esrār “vemā yenṭıḳu ‘anil heva” ve mürsel yeṣrib ve baḫḫā, maṣdar-ı sıdḳ-u ṣavāb, Ḥazreti Aḫmed-i muḫtār kürsī neṣīñ ‘arṣ-ı berīñ, maḫremi ḫāṣelḫāṣ ḫalvetsarāyı dīdār-ı kübrayā maḫhar sır (fāveḫī alī ‘ibda māūḫī) refref süvāri ‘arṣa’i lāhūt, ṣeḫsüvār mizmār-ı esrār-ı sulṭāñ-ı taḫṭıgāḫ risālet ve çār-ı bāliṣ niṣīñ eyvāñ-ı nübüvvet, sulṭāñ-ı serīr levlāk.

Medāyih-i Seniyye’i Ḥazret-i Şeḫriyārī

Pādiṣāḫ-ı eṣfāk ve erḫam ve ṣeḫeñṣāḫ-ı aḳdes ve ekrem. Metbū’ müfaḫḫam veliyy-ün ni’met-i mu’aẓẓam, emīrū’l mūminīñ, imāmū’l müslimīñ ḫalīfe’i rüy-i zemīñ, vekīli zīṣāñ resūl-i rabbū’l ‘ālemin. Pādiṣāḫ-ı ‘ālicāḫ ṣeḫeñṣāḫ,

teceddūd-ü iktināḫ, pādiṣāḫi ḳadirdāñ ve ṣeḫeñṣāḫi ‘umīmū’l iḫsāñ, ḫıllullah fī-l-ālem, ḫalīfe’i fārūḳiseyr ve ḫıllullahi muḳaddesitgüster ṣeḫriyārī ebedī’l iṣṭiḫār, pādiṣāḫ mūnevvirü’l efkār, ṣeḫriyārī mu’āala girdār, ṣeḫeñṣāḫ-ı kerübī ṣi’ār, pādiṣāḫ naḳvī ṣi’ār ve ḫalīfe’i keṣirü’l ḫayrāt, vel āṣār. Müceddid-i ṣāñi’i devlet ve ḫizānetü’l ḫakem-i ḫükümet’i ḫāmī’i a’ẓam teraḳḳiyāt, melekdār-ı diyānet perver ṣeḫriyār ‘aṭāyā güster, pādiṣāḫ zafer yāver ve ṣeḫeñṣāḫ ferīd ve nefer, melik-i melek ṣīm, pādiṣāḫ ma’ārifperver ve ṣeḫeñṣāḫ teraḳḳiyātküster, ḫāmī’ fūñun ve ‘arifāñ ve māḫī’i cehl ve ‘udvāñ velīni’met bīminnet ve zīb āver serīr ṣevket, nūrbaḫṣ Baṣra’i mülk ve millet, neyyir-i āsmāñ salṭanat, bedr-i mūñir ṣiḫir ḫilāfet, serlevḫa’i ṣerefnāme’i ṣevket ve muṭṭalī’ mecelle’i celīle’i ḫilāfet veliyy-i ni’met-i bīminnet ṣeḫriyārī ālī himmet fermāñfermāyı baḫr-über . Şeḫriyār-i mu’ālla ‘unvāñ ve veliyy-i ni’met bīminnet,

pādişāhi deryā nevāl ve şehneşāh ḥamīdül ḥiṣāl, mühr-ü tābān semā'î ḥilāfet, āfitāb-ı cihāntāb evc-i salṭanat, ḥādim-ül ḥaremeyn-iş şerīfīn, ḥāḳānū'l berīn velbaḥrīn, mevla mülükü'l 'Arab ve'l 'acem, ğāzi'î bimedānī “Abdülḥamīd” Ḥān-ı şānī ziynet-i dehānde'î örnek mu'āllayī 'Oşmāni, ḥāmī'î dīn-i mübīn ğarā ve cālīs serīr ḥilāfet seniyye'î kibrī. Dürr-i yektāy-ı eklīl salṭanat ve ḥāmil ridā'î ḥilāfet pādişāh-i melik-i niḥād veliyyi ni'met-i 'ālemiyān ve şehneşāh bāitü'l iḥsān, şevketme'ab mürāḥḥim nişāb. Şehneşāh maḥmūdū'l aḥlāk, ḥāmī'î kāffe'î ehl-i imān ve kāt' 'urūk erbāb-ı tuġyān. Pādişāh cünūd perver ve şehriyār intizāmķüster. Pādişāh

226

vefirū'l āşār ve tācidār 'azīmu'l iḳtidār, sebep-i āsāyiş-i 'ālem. Bā'ış-i iftiḥār kāffe'î imam. Zıll-ı zālil-i yezdān. Vekīl-i celīl-i peygamberi zīşān. Tācidārī Fāruḳ-i girdār. Ḳurratū'l 'ayn 'Oşmāniyān, ḥalīfe'î resūl rabbū'l enām. Vücūdi 'ālimüsevid ḥümāyūn-ı mülükāneleri bu mülk ve millete bir ni'met ve raḥmet celīle'î rabbāniye olan velīni'met bīminnetimiz pādişāhımız efendimiz ḥazretleri. Pādişāhi dil-āġāh ve şehneşāhi mu'alli iktināh, şehriyār-i ḳadirşinās ve şehneşāhi hikmet-i istinās, şehriyār-i diyānet perver. Velīni'met 'ālim ve ḳumāndān 'umūmī'î aḳdes ve a'zam. Ḥalīfe'î müfehḥir peygamberān-ı imam. Pādişāh-ı teba'a perver. Velīni'met ferīşte-i misāl. Sebeb-i devām emn ü emān ve bā'ış-i ḳıvām āsāyişi zemān, müḥeyyi'î mülk ve millet ve mü'eyyid-i dīn ve devlet. Mümeḥhid-i besāt adl ve merḥamet ve mü'esses bünyān faẓl ve ma'rifet, şehneşāh inām ve memdūḥū'l sene'î ḥavāş ve 'avām. Ḥırzū'l emānī'î erbāb-ı āmāl. Seb'ül meşānī'î kitāb-ı cāh ve celāl.

Edi'ye'î Mefrūzatū'l Te'diye'î Ḥazret-i Şehneşāhi

Cenāb-ı niksāz meşāliḥi 'ibādżāt adāletsemāt ḥazret-i şehneşāhiyi şerī'at-ı muṭaḥhara neşr-i envār ma' delet itdikce serīr ārāyī 'adl vidād buyursun āmīn.

Cenāb-ı rab müste'ān-ı ḥāmī'î kāffe'î ehl-i imān ve kāt' 'urūk erbāb-ı tuġyān olan velīni'met 'ālemiyān efendimiz ḥazretlerini ilāyevmil mīzān ziynet-i efzāyī taḥtığāh şevket ve şān ve i'dāy-ı ḥeybet nişānlarını ḥemişe maẓhar ḳahr ve ḥızlān buyursun 'āmin.

227

Cenāb-ı ḥayrūnnāşirīn ümmeti Muḥammedī maẓhar naşr-ı mübīn keferē'î fecereyi tu'me'î şemşir mücāhidīn ve zāt-ı şevketsimāt ḥazreti şehneşāhiyi aḳşāyī merāma nā'iliyetle kāmbīn eylesun āmīn.

Cenāb-ı āferīninde'ı beħrūber ħākānū'l berīn ve'lbaħrīn efendimiz ħāzretlerini nice sefā'in mükemmele'ı baħriye inşāsına iħrāz mūvaffakīyetle kāmver buyursun 'āmīn. Cenāb-ı rabbi mennān pādīşāh eşfaķ ve erraħim ve şeħenşāh aķdes ve ekrem metbū' müfehħim velīni' met mu'azzam efendimiz ħāzretlerini ila aħirū'l devrān serīr-i Őevket maşīr ħilāfetpenāhīlerinde kemāli sıħħat ve Őevketle mekīn ve memālik ħüsrevānelerini her türlü āfātdan muħāfaza ve emīn buyursun āmīn. Cenāb-ı ħālīķū'l leylü'l neħār zıllullahi mekārim Ői'ār, ħilāfetpenāh mu'ālli gīrdār pādīşāħımız efendimiz ħāzretlerini ķavs-ı felekde seħmüs se'āde şābit oldıkca kāmķār ve bilcümle teba' şādıkā'ı ħāzreti şeħriyārīlerini sāye'ı şāhānelerinde vāyedār-ı server ve iftiħār buyursun āmīn.

Cenāb-ı ħālīķū'l levħi'l ķalem ħalīfe-i rüyī zemīn ve vekīl-i peygamberi emīn emīrū'l mü'minīn velīyyül ni'āma a'zam efendimiz ħāzretlerini ila āħirū'l devrān erīke'ı pīrāy-ı Őevket şān buyursun āmīn.

Cenāb-ı te'sīs fermāyı kā'ināt bu ķubbe'ı mīnā fām devām-ı nümāy-ı intizām olduķca pādīşāh fārūkcāh efendimiz bu gibi dahā birçoķ te'sīsāt nāf'ia iħdāşıyla teba'a ve berāyāy-ı şeħriyārīlerini envā'ı se'ādet ħāle iķtirān ile dilşād buyursun āmīn.

Cenāb-ı intizām deħinde'ı duħūr ve a'vām vekīl-i resül rabbü'l 'ālemīn.

228

Ĥalīfe'ı rüyī zemīn efendimiz ħāzretlerini medīyyi'l iħķāb zīver-i erīke'ı Şevket ittisām ve nice sāl-i cedīd mes'adet-i bedīd-i idrākine muvaffakīyetle bekām buyursun āmīn.

Cenāb-ı rabbü'l ibzāl pādīşāh-ı Ĥamīdü'l ħışāl ve şeħenşāh fārūķ-i mişāl velīni' met sāhibkemāl efendimiz ħāzretlerini serīr Őevketmaşīr mülūkānelerinde pāyidār iderek bu gibi nice āsarı teraķķiyt ve ħasenāta mazħar ve dāll buyursun āmīn. Rabb-i müste'ān mülk ve devlet bā'is-i sa'ādet ve selāmeti olan şeħriyār-ı 'umīmü'l iħsān ve pādīşāh-ı muvaffakīyet-i iķtirān efendimiz ħāzretlerini ile'l-ebed pīrāyebaşş serīr-i Őevket ve şān ve memālik-i mahruseta'l mesālik-i şāhānelerini serāpa gülşen-i ābādānī ve 'umrān ve 'ahd-i celīl teraķķiyāt delīl şeħenşāhīlerinde nice āşār-ı nāfi'a vücūda getirilmesine zāt-ı aķdes ħümāyūnlarını muvaffak iderek kāmvrān buyursun āmīn.

Cenāb-ı ħaķ velīni' met bīminnetimiz pādīşāh-i aķdes ve i'zām ve ħalīfe'ı ħāzret resül-i ekrem efendimiz ħāzretlerini ilaniħāyetü'l zamān zīynetbaşş erīke'ı Şevket ve

şân ve sâye'î i'tâf pîrâye'î mülükâneleriyle mefâriķ 'ubîdânemizi hemîşe mefâhîr-i efşân buyursun âmîn.

Canâb-ı rabbi 'izzet bihaķ nûr nübüvvet velîyy-i ni' met bîminnetimiz pâdişâh-î 'avâtîf küster ve şehensâh ketîbe perver efendimiz hâzretleriniñ 'ömür ve şevket-i şâhânelerini bî hadd ve binihâyet buyursun âmîn.

Cenâb-ı fâtır-üs semavât ve'l arzîn vekîl-i resûl rabbi'l 'âlemîn hâlîfe-i rûy-i zemîn efendimiz hâzretlerini cevher-i cism risâletpenâhî nazargâh-ı

229

ilâhî olduķca şerefbağşinde'î erîke'î şevket rehîn buyursun âmîn. Cenâb-ı îzzed-î müte'âl. Şehriyâr-î Hamîdü'l ihsâl pâdişâh fâruk-u ef'âl. Vekîl-i resûl rabbi'l felâķ, hâlîfe'î aķdes ve muvaffaķ. Zıll-ı zâlîl yezdân ve velîyy-i ni' met-i bî mtinân hâdimü'l harameynü'l şerîfin hâķânü'l berîn vel baħrîn emîrû'l mü'minîn imâmü'l müslimîn tarâzinde'î serîr şevketmaşîr 'Osmânî ğazi'î bîmüdânî pâdişâhımız şevketlü ķudretlü (Abdülhamîd hân-ı şânî) efendimiz hâzretlerini medîyyü'l dühür vâlaħķâb-ı câlîs örnek mu'alli nişâb buyursun, â'mîn.

Cenâb-ı haķ vekîl-i resûl rabbi'l felâķ efendimiz hâzretlerini şerî'ati muķaddise'î Aħmediye eşi'a feşân-ı mefâriķ 'âlemiyân ve nâsiķ kâffe'î şerâyi' ve edyân olduķca debdebe'î selţat-ı şehensâhîyi aķtâr cihâne ğulgüle'î efzâ buyursun âmîn.

Re'sen Bir Mâdde Kâleme Almaķ

Kâleme alınmaķ murâd olunan mâdde pîş nazâr mü'tâla'aya elnevb anîñ üzerine iyice düşünülerek bir fikr-i maħşûş peydâ idilir. Andan soñra zihinde istiħzâr idilen fikarât-ı 'alavechi'l merâm şıra ile yazılır; faķať hilâl-i tesvîdde yazdığını dönüb dönüb oķumak câ'iz olamaz; zîrâ bu yolda evvela edilen rücû'lar eşnâyı taħrîrde zihne tabâdür idecek ğüzel ifâdeleriñ firârına yol virir. İķtizâ idecek taşhîhât ba'del-i itmâm icrâ idilmelidir. Tenâfür

230

ħurûfî şâmil kelimât yazmaķdan ve elfâzı ğarîbe isti'mâl itmekden bi-ğâyet tevaķķî itmek lâzımdır; hele evrâķ-ı resmiyyede şanâyî' edebiye isti'mâlî daħi câ'iz deĝildir; ancaķ fikrâlarıñ rabtında diķķat idilecek mevâdı derpiş mülâhaza itmekle—seci'ñ cevâz isti'mâline mâni' yokdur. O da hadd-i ma'rûfî tecâvüz itmemek şartıyladır. Yazılacaķ şey'in ifâdesi sâde, te'sîri fevķal'âde olmalıdır. Kûçükden büyüĝre yazılacaķ

mektüblarda bâ' iş şudâ' olacak derecelerde taṭvīl maḳāl idilmeyüb merāmı her neden 'ibâret ise mektûbuñ mûnderâtı yalnız oña inḥisâr idilmelidir. Aḳrâna yazılacak mektüblarda tafşîl-i merām idilse de bir be'is yokdur; faḳaṭ mektûblarıñ cesâmetine zemîn ifâdeniñ menâ'ati girecek olursa işte o vaḳit oḳumak da uşanc virir. Büyükden küçüğe yazılacak mektüblarda daḫî mu'âmele'î ḥâṭır rübâyî ile baş maḳāl idilerek niḫâyeti bir cümle'î cemîle ile bağlanur.

Cevâbâ Bir Mâdde Ḳaleme Almaḳ

Cevâb yazılacağı vaḳit evvelce alınan mektûbuñ me'ali gönderilecek olan cevâbınâ maneñ ibtidâsına ḥulâşa vechile yazılmaḳ uşuldendir; meşelâ: benim becâyiş me'mûriyetim için olan teşebbüs semeresiz ḳaldı buña sa'iy idiniz. Zemîninde alınan bir şey'e cevâben bir ḥulâsa yazılacak olsa şu vechile: Becâyişi me'mûriyetleri ḥaḳḳında bevrâce vuḳû' bulan teşebbüsüñ semeresiz ḳaldığından baḫişle (yâḫûd semeresiz ḳaldığı ifâdesiyle

231

veyâ beyânıyla) ṭaraf-ı muḫibbîden olbâbda sa'iy ve ğayret olunmasını ḥâvî nemîḳa'î vâlâları yazılır.

Şavb-ı ḫâlişîye olan tevcihât-ı beḫiyeleriniñ devâmı tebşîrini şâmil.....

Ötedenberü sūyi şenâverîye derkâr olan kemâl-i teveccüh ve iltifâtıñ şebât ve ḳarârından baḫişle envâ'î iltifâtı mütezammin.....

Fıṭrat-ı zâtiyelerinde merkûz olan şîme'î kerîme'î ḥâṭırsâzı icâbınca ifây-ı merâsim mühür ve muḫabbeti muḫtevi.....

İnşâyı 'askerîde daḫî meşelâ maḳâm-ı mu'allay-ı cenâb-ı nezâretpenâhîden vârid olan taḫrîrât-ı 'aleyhiniñ mü'eddâsı ḥulâşa vechile bâlâya derc olunduḳdan soñra târiḫî numarası daḫî atılır:

'Ummân-ı 'Oşmânî idâresiniñ üç yüz yedi senesi ḫâşîlât şâfiyesinden yüzde ikisiniñ me'murîñ ve müstaḫdemînden hüsn-ü ḫidâmetleri sebaḳ idenlere i'tâsı fî 24 Ağustos sene 308 târiḫli ve elli yedi numarolu şeref vârid olan emirnâme'î sâmi' cenâb-ı nezâretpenâhîlerinde emir ve eş'ar buyurulmuş....gibi.

Mâh ḫâliñ beşinci günü refâḳat-i 'âcizide bulunan donanmay-ı humâyûn ile baḫr-ı aḫmere müteveccihen ḳıyâm ve ḫareket olunması irâdesini şâmil.....

Tahrîrâtın vürûdına dâ'ir mürselün ileyh tarafından yazılacak ta'birât alınan, vârid olan, vürûd iden, vârid dest-i muhliş olan, taraf-ı 'acizâneme gönderilen, irsâline 'inâyet buyurulan, firistâde'i

232

Sûy-i şenâverî buyurulan: iţâre'i savb şenâverî buyurulan, ib'âs sûy-i senâverî buyurulan, tesyîr şavb-ı şenâverî buyurulan, resîde'i dest-i ihtirâm (i' zâz, ta' zîm, tekrîm, tevķîr, tebcîl) olan zîver enmile'i ibcâl olan, zîbende'i enâmil mübâhât olan: râhe pîrâyi tevķîr olan: eşâb'i zîb ihtirâm olan: Enâmil-i pîrâyi tekrîm olan. Şerefbağş vuşûl olan: zîbâyiş efzâyı vürûd olan: pîrâye bağş enâmil i' zâz olan: şeref vârid olan: şeref tevârid iden: şeref pîrâyi muvafîk tekrîm olan: Hâme pîrâyi ta' zîm olan.

Zaten eşâbi' in müfredî olan (ısba') kullanılmaz. Eyâdî, enâmil kelimeleri müfredleri olan (idi) ile (enmile) den ziyâde kullanılır.

Mektûbuñuz Dinilecek Yerde Yazılacak Ta'birât

Lisânı Fârisîden me'hûz olub yazılı kâğıd ma'nâsına olan (nâme) lafzı da mektûb yerine isti'mâl olunur; şöyle ki : nâme'i mezkûr muhtevî olacağı ma'ddeye nazaran diğerk bir kelime ile terkîb olunarak emirnâme: fermännâme, muvâlâtnâme, nevâzişnâme, keremnâme, iltifâtnâme. İhsännâme diye kullanılır. Şukķa'i, nemîķa-i raķime'i (vâlâları) emirnâme'i nâmîleri, fermännâme'i sâmîleri; tahrîrât, beħcet-i âyâtları, keremnâme'i mekârim-i allâmeleri, mektûb-u vefâ üslûbları vehelümmeccerâ.

'Arîza, küçükden büyüğe yazılan nâmeye ta'bir olundığından benim mektûbum yerinde "arîza-i cezânem" dinilir faķať seniñ mektûbuñ yerinde "arîza'i 'âlîleri" dinilemeyeceğı tabi' idir.

233

Me'âlini Anladım Dinilecek Yerde Yazılacak Ta'birât

Me'âl-i dilârâsı rehîn-i iţtîlâ' m oldu. Me'âl-i teslîit iştîmâlî ma'lûm 'acizî oldu. Me'âl-i muşâdaķat iştîmâlî müdrîke ârâyı çâkeri oldu, mezâyâyı dîlnüvâzı zîverbağş iķân 'acizî oldu, me'âl-i ihlâşın müdî-rehîn 'alem-i hulûşverî oldu. Me'âlî ģasret iştîmâlî düçeşm teħassürüme celâsâz oldu. Müfâdî celîlî ķarîn 'alem-i hulûşķusterî oldu. Me'âl-i lâmi'l envârî celâsâz dîde'i 'aciz perdâz oldu. Ma'ânî şîrîn ģâyât-ı zâ'iķa-i iķân çâkerîye mûriş-i ģalâvet oldu.

Beyānı Memnūniyet İçün Ta‘ birāt

Bu vuķū‘ bulan himmetlerinden kīse’i server iftiḥārım mālāmāl oldu. Bu vuķū‘ bulan himmetleri bendelerini yeñiden bend kemend ‘ubūdiyet ve ‘āric evc-i vālāy-ı mesrūriyet iyledi. ‘İbāre’i bedī‘i iltifātlarından bende’i rızā cūbendeleri bir gencine’i sa‘ādete destres olmuş kadar vāyedār ibtiḥāc olarak: bu vuķū‘ bulan himem-i ‘aleyhleri müstelzim kemāl şādmānı olarak aybıñ beḥīn muvālātkārı vāḥilā nevāziniñ ifāsına vāķī‘ olan himem-i vālaları ne derecelerde müstani‘ şevķ ve meserret oldu. Ḥaķ-i çākerānemde sezāvār buyurılan elṭāf-ı mālānihāye ‘aleyhleri müstelzim envā’i server oldu. Baḥsibü’l ḥuṣūṣiye ḥā’iz olduğım faḥr-u şādī hemrütbe’i ḥayāt-ı şānī olmuştur. Bu vechele ḳalb-i maḥzūnum

(Eḥillā) ḥalīliñ cem‘ dir: bu maḳāmda müfredī ḳullanılmaz.

234

zülāl-i laṭif ve ‘ināyetleriyle reṣḥayāb tesellī oldu. Bu keyfiyet ‘abd-ı ‘ācizlerine ne derecelerde irāş-ı faḥr-u şādmānī ve ne mertebelerde ifāzā’i ḥayāt-ı cāvidānı etmiş olduğının ‘arż ve beyānı ḳābil ta‘rif deġildir.

Beyān-ı Teşekkür İtmek İçün Ta‘ birāt

Buniñ ifāy-ı zerre’i teşekküründen ‘ācizim, üzerime tertib iden vazīfe’i muḳaddeseniñ vesātet ḳāl ve ḳalem ile edāy-ı hak teşekkürī imkānsız bir ḥāldedir. Edāy-ı şükürgūzar ve meḥamid-i tekāribde lisān-ı ḥaķ ve maḳālim denbeste vālādır. Buniñ ifāy-ı zerre-i teşekküründe enfās-ı ma‘düde’i ḥayātımı şarf iylesem yine muḳtedir olamam. Bu keyfiyet lüknet āver lisān-ı meḥamidet oldu. Buniñ ifāy-ı teşekkürī ‘uhde’i istiṭā‘at beşeriyeden ḥāricdir. Buniñ ifāy-ı zerre-i şükranıyeti maḳāblinde hezār cānım olsa da cümlesini fedā iylesem aşlā medār-ı meḥamidet olmaz.

Ed‘ iye’i Ḥayriyye

İdāre’i sūbḥa’i du‘ā ve senālarıyla meşġülüm. Evḳāt çākerānemiñ māye’i inḥiṣārı olan du‘āy-ı devāmı ‘ömr ve ‘āfiyetleriyle meşġülüm. Du‘āy-ı beḳāy-ı ‘ömr ve devlet ve ikbālleriyle taḳlīb olarak muḥālif eyyām ve leyāl itmekdeyim. Lisānımda ‘idāre-i kelām iḳtidariyenin mefḳūd olacağı zamāna kadar du‘āy-ı bilḥāy kerāmileriyle meşġül olacağımı göñlümden ‘ahd ve beyān iyledim. Rūz ve leyāl-i edi‘ye’i ḥayriyeleriyle güzārinde-i evḳāt olduğımı bilbeyān. Dā’ir dā’ire’i ezḳārım olan eşniye’i ḥayriyeleri bitekrār zebānāver yād

Edi' ye-i ef' ile vezninde olub müşeddid değildir; “ esniye” de böyledir.

235

kılnmışdır, du'âyı icâbetpeymâyı fâzilâneleri te'diyesinde miqdârı zerre teḥâvün itmediğim. Leyl ve neḥâr seccâdenişin ḥâcât oldukça ed' iye' i ḥayriyelerinden münfik olduğımı beyân ile. Enfâs-ı ma' dūdde' i ḥayâtımı du'âyı ruḥ efzâyı devletlerine vaqıf iylemiş olduğım, füzūnî' i “eyyâm ' ömr ve devlet ve iclâl-i ' âlî” dâverîleri du'âyı bîrryâsı ref' bârgâh cenâb-ı ḥudâyı müte' âlli kılnmışdır. Her nerede bulunsam du'âyı efzâyış ' ömr-ü iqbâl devletlerini dilimden bırakmayacağım. Bedîḥî bulunduğı cihetle temâdî' eyyâmı ' ömr ve devletleri du'âsında serm ve kuşūr olunmadığını eş'âr ile, du'âyı vâcibü'l edâları mürâ'ât-ı şerâ'it ta'zîm ile taqdim kabûlḥâne' i mücîbü'l da'vât kılnmışdır. Eşniye' i seniyyeleriyle dâ'imâ mertûbü'l lisân iddiğümü 'arziyle, tezyîn-i lisân itmekden ḥâlî kalmadığım du'âyı bîrryâyı tezâyüd ' ömr-ü 'âfiyet vâlâları bir dâşte' i icâbetgâh cenâb-ı rabbi yezdân kılnmışdır: şabâḥ ve revâḥ deymümeteyyâmı ' ömr-ü devlet ve iqbâlleri da'vât-ı ḥayriyesine müvâzıbet itmekden ḥâlî kalmadığım.

İstibkâyı Teveccüh

Hemân ötedenberü muḥtâcı bulunduğım ḥüsn-ü tevcihât-ı 'âlîleriniñ bundan böyle daḥî beḳâsı istid'âsına cür'et iylerim. Öteden beri sermâye' i feyz ve iftiḥâr 'addeylediğim tevcihât-ı mekârim âyât-ı velîyyü'n na' mîlerine ba' dezîn daḥî şedîden muḥtâc olduğım, bâ' is necât dârîn bildiğim tevcihâtı bâhirü'l füyûzâtı muna' mâneleriniñ istibkâsına ictisâr olundu.

236

bu baḥışde ıtnâb maḳâl ile 'abeş-i iştiğâl dimek olacağından hemân ötedenberü eḥaş maḳâşid-ı derûn olan eḥâsın nevcihât-ı aşdıḳa nevâzîleriniñ beḳâ ve istimrârını temennî iylerim. Hemân aḳşây-ı meḳâlib-i derûn olan meḥâsın tevcihât-ı muna' mâneleriniñ beḳâsı niyâzıyla ḥatm-i güftâr iylerim. Ba' demâ daḥî eḥâsın tevcihât-ı 'aleyhleriniñ ḥaḳ-i çâkerânemde raygân buyurulması niyâz-ı maḥşûşuna ibtidâr olundu. Bu vesîle ile de istidâme' i tevcihât-ı ḳalbiye' i kerîmânelerine mübâderet kılnmış olmağla, neyyir-i tevcihât-ı 'aleyhleriniñ hemîşe fark 'abîdânemde lem' a nişâr istikrâr buyurulması niyâz-ı maḥşûşuna ictisâr kıldı. İsticlâb-ı tevcihât 'aleyhleri refḫârında* terḳîm-i raḳîme' i şenâverîye müşaberet kıldı.

Bir mektûbuñ ḥâvî olduğı esâs mâdde her neden 'ibâret ise anı mübîn olmak üzere ḥâtimedde bu vechele bir cümle' i intiḥâ' iye yazılmaḳ uşûldendir. Ḥatta tebrîk gibi

hulūş gibi mektūblarıñ hātımelerinde ne maqşad için yazıldıklarını te'kiden (mücerred) lafzı da ' ilāve idilir.

Mektūblarıñ Hātımeleri

Bu mektūbımı hüsi tevciğiziñ celbi için yazıyorum diyecek yerde; isticlāb-ı tevcihāt-ı ' aleyhleri reftārında terķim-i rāķime-i meveddetnāmeye ibtidār kılındı. Cevāben yazılacak yazdığım bu mektūbımı kuşūrumuñ ' afvı için yazıyorum diyecek yerde: İsti' zāy-ı kuşūr ma' razında taqđim cevābnāme' i bendegīye mücāseret kılındı olbābda

* (reftārında) kullanılmağa başlamışdır.

237

bu mektūbımı mücerred hātırınıızı şormak için yazıyorum diyecek yerde: Mücerred istifsār tab' vālaları siyākında taqđim ' arıza' i bendegīye mübāderet kılındı. Hüs-n-ü tevcihiñiziñ evvelki gibi beķāsını temennī için yazıyorum diyecek yerde: Tevcihātı seniyye' i muna' māneleriniñ kemākān haķ-i müstemindānemde beķāsını temennī ma' razında tehziz hāme' i ' ubūdiyete ibtidār kılındı.

Sāl-i cedīdiñizi tebrīk için yazıyorum diyecek yerde: sālli cedid meymenet radiflerini tebrīk-i siyākda taqđim ' arıza' i bendegīye müşāberet kılındı. İltifātınıza teşekküren yazıyorum diyecek yerde: Teşekkür iltifāt-ı seniyyeleri siyākında nemika' i muħabbet tenmiķane mübāderet kılındı.

Yāhūd: (Huşūşuna himmem seniyyeleri maşrūf buyurulmak bābında).

Veyāhūd: (Maşrūfi' himmetleri siyākında).

İcābını icrā idiniz zemīninde: İcrāyı icābını huşūşuna himem ' aleyhleri maşrūf buyurulmak beyānında). (İcābı hālīñ icrāsı huşūşuna himem seniyyeleri erzān buyurulmak bābında.). (İfāyı muķtezāsı huşūşuna himem aleyhe' i cenāb-ı nezāretpenāhileri derkār buyurulmak beyānında) .

Beyān-ı keyfiyet için yazıyorum zemīninde: (Beyān-ı keyfiyet ma' razında terķim rāķime' i çākerīye mücāseret kılındı.)

Ma' lumuñuz olsun zemīninde : (diği muħāt i' lm-i ' ālileri buyurulmak beyānında) yazılır; meşelsā emriñiz mücibince harekete başladım beyān idiyorum ma' lūmuñuz

olsun zemīninde: Emr ve irādeleri vechile (yāhūd fermūde’i āşafı ekremīleri vechile) harekete ibtidār kılındığımnıñ ‘arz ve beyānıyla taqđim ‘arīza’i ‘ācizīye mübādiret kılındığı rehīn ‘ilm-i sāmīleri buyrulduqda olbābda şifā bulmañız içün du‘ā itdim ma‘lūmuñuz olsun zemīninde: Şifāyāb olmaları edi‘ye’i hayriyesi yād ve tezkār kılındığı rehīn ‘ilm-i ‘ālīleri buyurulmaq beyānında görmeñiz içün taqđim idiyorum zemīninde: Manzūr-u ‘ālīleri buyurulmaq üzere taqđim bīşgāh sāmīleri kılındı olbābda.

Görmeñiz içün taqđim idiyorum ma‘lūmuñuz olsun zemīninde: Manzūr-u ‘ālīleri buyurulmaq üzere taqđim bīşgāh sāmīleri kılındığı rehīn ‘ilm-i ‘ālīleri buyurulmaq beyānında emr ve fermān...

Yāhūd Meşmül nigāh haqāyık iktināh ‘ālīleri

Meşmül lehāzā’i mükārim ifāza’i ‘ālīleri buyurulmaq üzere...

İcābını icrīā itmek re’yiñize muhavveldir zemīninde : İcrāy-ı icābı re’y-i ‘ālīlerine mütevaķıf bulunmuş olmağla olbābda meşelā: taraf-ı ‘ācizīden kendisine virilen tenbīh ve ihtāra havāle’i semi‘ i‘tibār itdiği cihetle icrāy-ı icābı re’yi rezīn ‘ālīlerine menūţ ve mütevaķķıf bulunmuş olmağla olbābda taleb-i müsā‘ide zemīninde: Huşuşuna müsā‘ide’i ‘aleyhleri şāyān buyurulmaq bābında meşelā: bir kıt‘a nişān-ı zīşān mecīdi ile tezyīn sīne’i mefhāret

“Şāyān” maqāmında dahā erzān, rāygān, sezāver, derkār yazılır da cedire çespān, lāyık, münāsib gibi kelimāt-ı sā’ire yazılmaz!

iylemekleğim huşuşuna sā‘ide’i ‘aleyhleri şāyān buyurulmaq beyānında emr ve fermān emr-i istiḥşālī zemīninde: Huşuşuna irāde’i ‘aleyhleri şerefşādır buyurulmaq beyānında yazılır; meşelā: Sefā’in-i şāhāneden diğerk birine naql buyurulmaq bābında emr ve fermān.

Lisān-ı Edebe Maḥşuş Terākīb-i Müsta‘mele

Elif

İdāre’i lisān, iḥsān-ı bīimtinān, edīb-i erīb, emşāl-i ‘adīde, icāle’i fikr, ifāte’i vaķit, inşirāḥ-ı derūn, inḥirāf-ı mezāc, eķall-i ḳalīl, itāle’i lisān, encām-ı kār, izāfe’i tevcihāt, ebkār-ı efkār, istiḥşāl-i esbāb, iklīl-i izdivāc, a‘zāy-ı ḥāndan, eḥaşş-ı meķāşid, e‘azz-ı muṭāleb, ebnāy-ı sebīl, āvāz-ı istimdād, āb-ı ḥoşgüvār, i‘tikād-ı cāzim, āfāķī

muşāḥabet, infāz-ı aḥkām, iḥtilās vaḳit, edi‘ ye’i me’sūre, iḳtār-ı cihān, erbāb-ı vuḳūf, eb-i müşfik, āvāre’i saṭvet, esfār-ı ba‘ide, aḳşāy-ı şarḳ, is‘āf-ı mes‘ul, intiḥāz-ı fırşat, iḳdāmāt mütevāliye, iḳāme-i da‘va, ez ser nev, iḳtiṭāf-ı şemere, erzel-i ‘ömr. Evrāḳ-ı ḫavādiş, istiḥlāl-i ramażān, elsine’i ‘ālem, ecr-i cezīl, evlād-ı vaṭan. Eşerḫāme. Eser-i bergüzide, işbāt-ı vüçüd, isbāt-ı müdde‘ā, iksir-i tevcih. ilcāy-ı ḫamit, izāḫ-ı merām, isti‘lāmı keyfiyet, umūr-u me’müre. İnḳiṭā‘i mürāsele, itnāb-ı maḳāl, etvār-ı nā hemvār. Eşerpāk, incāz-ı va‘d.

240

İstikmāl ve sâ’il, āb-ı zülāl, imsāk-ı lisān, a‘şār-ı sâbıḳa, üssülesās, eşerbāhir, evşāf-ı ḫamīde, evşāf-ı bergüzide, āyın-i behīn, aḫlāḳ-ı rażiye, ahlāḳı radiye’, āfāk-ı siyāsiye, igbirār-ı ḫātır, aḡleb-i iḥtimāl, irtihāl-i dār-ı beḳā, evcā’i ṭāḳatfersā, i‘dāyı ḫaybet-i entümā, ıztırāb-ı cāngüdāz. İzā‘a’i bizā‘a’i ‘ömr, inzivāḫāne’i ‘adem. işāl-i dest-i ḫasār. Emr-i mesnūn-u ḫitān, āheng intizām-ı şıḫḫat. İltikāy-ı cism ve rüh. İfāy-ı ḫüsn-ü ḫidmet, izāle’i ḡubār-ı ekdār. İsti‘dād-ı ḫudādād. Avān-ı sa‘ad iḳtirān, esās-ı maşnū’l enderās, elṭāf-ı mālānihāye, āfitāb-ı ‘ālemtāb. Uḡur-u meyāmen-i mevfür. Aḫkām-ı münciye’i İslāmiye, eḡḡüşt ber-dahān ḫayret, evc-i i‘lāy-ı teraḳḳi, eşkriz server, esir ferāş-ı ıztırāb, aḫvāli ḡayr-ı marziye, enfās-ı ma‘düde’i ḫayāt, ibrāz-ı mü‘eşser ehliyet, aḫvāl-i meserret yāḫūd te’süf-ü iḥtimāl, etfāy-ı sūziş-i iştiyāḳ, ārāmsāz-ı mehābet, ifāy-ı vecibe’i teşekkür, ibrāz-ı āşār-ı ḫoşnüdī, ibrāz-ı āşar-ı i‘cāzkārāne. İsale’i cūybār-ı midād, eşi‘a-i rizbürüz, iḳtidār-ı mu‘ciznümā, eşcār-ı mültefitü’l aḡşān, evānī’i sīm-ü zer, imāle’i nażar-ı diḳḳat, ifāze’i ḫayāt-ı cāvīd, eyyām-ı beḫcet-i ittisām, umūr-u ḫayriyet nüşür, evc-i i‘lāy-ı iḳbāl, ifāde-i rāstḡüyāne, infilāḳ-ı şubḫ-u şādıḳ, i‘āde’i berū’i ve ‘āfiyet, iḫrāz mertebe’i ḳaşbü’s sabaḳ, eşcār-ı leṭāfet-i dişār, aṭlas-ı kebūdfām. İbrāz-ı mu‘āmele’i dilnövāzī, iktisāb feyż-i ma‘rifet, edi‘ ye’i mefrüzātü’l te’diye yāḫūd vācibetü’l te’diye, iltifāt-ı cihanderecāt, evşāf-ı ḫudsiyet ittişāf, isticlāb-ı da‘vāt-ı ḫayriyet-i āyāt.

241

Bā’

Bedreḳa-i tevfiḳ, başr-i başiret, baḳiyyetü’l süyüf, başt-ı maḳāl, bār-ı girān, bende’i müsteḫām, bād-ı ḫazān, bād-ı nesīm, berḳ-ı ḫāṭif, beyt-i muraşşā‘, bedr-i münir, Bünyān-ı fu’ād, berā‘at-ı istiḥlāl—ḫüsn-ü delālet, beşş-i şekva, bertıbḳ-ı eş‘ār, ber minvāl-i muḫarrer, bervech-i peşin, bārgāḫ-ı ‘ażimetpenāḫ, bāb-ı şevketme’ab, besālet-i

şafderâne, berâverde 'i lisân-ı muşâdaqat, bendegân şadâkatnişân, bûy-ı dilâvîz, bimne'l kerîm, bezel mâhâşıl-ı iktidâr, bezm-i insâ ins muhabbet, bervefķ-i dilhâh-ı 'âlî, behremend-i inşâf, baħr-i bîpâyân-ı elţâf, Bünyân-ı raşînü'l erkân.

Pâ

Pâzede 'i istiħķâr, perverişyâb-ı ma'rifet, peder-i 'âligüher, pezirây-ı ħüsn-ü ħitâm, pâ-bercâ-yi qarâr, pişvây-ı muqaddes, pâ-yi bād-ı peymâ, pençe 'i saħtegir-i ecel, pîrâye 'i 'alem ve edeb, peygüle-i güzîn-i istirâhat.

Tâ

Tağdime 'i nâçîz, tedâbir-i mü'eşşere, telâfî 'i mâfât, temşît-i umûr, târiħi ra'nâ, târiħi cevher, ta'ţîr-i meşâmm, telĥî-i eyyâm, te'âţî 'i efkâr, tâziyâne 'i teşvik, terkîm-i raķime, tenmiķ-i nemîķa, tiğ-i zebân, teşnîf-i ezân, tuħfe 'i selâm, te'lîf-i beyn, Tevfîķ-i ħareket, tebâdür-ü ħâţır, tecvîz-i terâĥî, taħzîz-i ħâme, teşĥîr-i silâħ, tebrik-i kudüm, taħdîş-i ni'et, timşâl-i mücessem, tedbîr-i 'âcil, taħzîb-i aħlâķ, tilķâ-i nefis, taħallüs-ü

242

girîbân, temennî-i muĥâl, ta'miķ-i nazâr, taķlîd-i seyf, tevcîh-i vecîh, terkîn-i kayd, tebliğât-ı muķteziye, te'arri 'i libâs-ı ħayât, tezkire 'i mu'allî, vetîre, terennümsâz-ı cevır, tezyîn-i lisân-ı ubüdiyet, tezyîn-i zât ve şîfât, tevcîh-i veche-i 'azîmet, teraķķî 'i ķadr ve münzilet, tenvîr-i a'yün-ü şükrân. Teşrif-i meymenet redîf yâĥüd mu'allâyı elîf tedbîr-i felâţun pesendâne, tevcihât-ı müstelzimü'l füyüzât, taşvir-i durâdur, te'lîf-i feşâhatü'l yeff, tebrik-i dağdağa 'i ħayât, teraķķiyât-ı mâddiye ve ma'neviye, tevsî' dâ'ire 'i ma'işet, taţbîķ-i ĥâl ve ħareket, teşnegân-ı mâhi'l ħayât-ı ma'ârif, teklîf-i mâlâyutâķ, tedķîķât-ı müşikâfâne, taĥt-ı firûze baĥt, te'sîr-i ħayât-ı baĥşâ, teşmîr-i sâķ-ı ihtimâm,

Sâ

Şemere-i şerefbâhire, şemerât-ı nâfi'a.

Câ' ve Çâ'

Cevâb-ı şavâb, cevâb-ı müsteħzar, cemi'yet-i ħâţır, ceht-i câmi'a, cevâb-ı muvâfaķat yâĥüd red, câhil-i bâķıl, cebr-i mâfât, cezây-i sezâ yâĥüd mâ yeliķ, cümle 'i cemîle 'i, cebel-i seyyâl, cevher-i nâyâb, cevher-i ħilķat, cemm-i ħafîr, cünüd-u füzunmesüd, cünüd-u zafer-i mev'üd, cânib-i seniyyü'l cevânib yâĥüd elmünâķıb, cebîn-sây, mevki' ubüdiyet, ceyuş-u deryâ ħuruş, cevher-i kâmilü'l iyâr, cânib-i

mağfîret cālib, cāmi^ç nūr-u lāmi^ç, cülūs-u meyāmin me'nūs, cenāh-ı müstelzimü'l felāh,
ceyb-i mekārimevb, cilveger sâhe-i huşûl, cüdāmeecd hazreti şehriyārî, cālib-i

243

inzār-ı taqđır, cālib-i inzār-ı istihsān, cilvegāh-ı zuhur, ceriha-dār-ı ekdār, çeşide'î
zehrābe'î memāt, çiredesti' mahāret, çin-i cebīn, çeşm-i memnūniyet, çigūnegi'î hāl,
çāre'î yegāne

Hā'

Hayāt-ı taze, hayyiz-i imkān, hikmet-i bālige, havā'ic-i zārūriye, hamle'î şirāne,
hükümet-i metbū^ç, hā'iz-i ehemmiyet, hayāt-ı müste'ār, hālāvet-i güftār, hadiqa'î çeşm,
hakikati muhāzza, hırz-ı cān, hayāt-ı cāvidāni, hāl-i keşmekeş, hāfıza'î enām, hudūd-u
hākānî, huşûl-i matlûb, hakq-ı taqđim, hidāset-i sin, huţām-ı dünyā, hadd-i ma'rūf,
hakq-ı şükrān, hāde'î tedkik, hışn-ı haşin, havza'î edebiyāt, harim-i nefis, harem-i ka'be,
hüsn-ü şit, hayvānāt-ı ehliye, hulūl-u ecel, mev'ūd, hakq-ı nāmüstehaq, hişşemend
nişāb-ı server. Hayyiz āray-ı huşûl, hadiqa'î feyz ve ma'rifet, hilye'î şıdk ve istikāmet,
hużūr-u mafeyzü'l nevr, hużūr-u ma'ālimmevür, hikmet-i bālige'î şamedāniye, hāl-i
pürmelāl, hāiz-i destmāye'î mefharet, hā'iz-i aqşayü'l gāye'î i'tibār, huccāc-ı zevi'l-i
ibtihāc, habl-ı metin-i uhuvvet, hāiz-i rehine'î iftihār, hicāz-ı mağfîrettırāz, harekāt-ı
ğayr-ı marzīye, şihhat-i cānperver, hakāik-i aşinā, hamiyetmendān ahālî, hayretfezāy-ı
'uqūl, havşala-i sūz-i idrāk, hayāt-ı şükr-ü güzārāne, havme'î himāye-i peder, hükm-ü
kaza ve kader. Hā'iz-i sekine'î 'irfān.

Hā'

Haţ-ı dest, havān-ı ihsān, hayrū'l-halef, huţūb-u cesime, hoş

244

āmedi, haţbe'î belīga, hazā'ini şervet, hil'at-i fāhire, haziz-i hāk, hūnābe'î eşk, hābgāh-ı
hużūr, hafāyāy-ı umūr, hāme'î belāgat-ı 'ilāme, hāk-i 'ıtırnāk, hāric-i ez hadd-ı şümār,
hidmet-i müstevcibü'l mefharet, hāk-i pāy-ı mekārım peymā yāhūd muallay-ı ihtivā,
hiyresāz-ı inzār, hākdān-ı gerdān, hāk-i pāk-ı 'Osmānî, hāk-i pāy-ı 'uyünāra, haţe-i
mübāreke'î hicāziye, haţve-endāzı terakki, hidemāt-ı cānsipārāne, hāme'î kaşb-ı cāme,
hulūş-ı vefā manşuş, haste'î cān-berleb, hānümānsūz-ı şabr ve taḥammül.

Dāl ve Zāl

Dürr-i şehvār, düvel-i müteḥābbe, dā'iy'î mesûliyet, du'ây-ı bîriyâ, da'vây-ı tefvik, de'bi dîrîn, du'ây-ı belîğ, derece'î vücûb, deydene'î müstaḥsene, dürr-i meknûn, dâ'î 'uḍāl, defâ'in-i ṭabî'at, dîde'î başîret, devlet-i faḥîme, du'ây-ı bil-ḥayr, dest-güşây-ı niyâz, defîn-i ḥāk-i 'ıtrnāk, du'ây-ı sıdḳ-u entümâ, deryây-ı cûd-u şehâ, dîḥîm-i şevket ve sîm, dâ'ire'î necâḥ-ı bâhire, derpîş-i nazâr-ı im'ân, dilsîr-i ni'am-ı firâvân, dîde'î remed dîde. Dilsîr-i nevâl-i iḥsân, dâmen-i dermiyân-ı ğayret, dem sa'âdet-i tev'im, devlet-i kavîyyü'l şekîme, dağdağ-ı çünüçirâ, dîde-i güşây-ı intizâr, destkeş-i ferâğ, destzen-i şürû'. Dünnümây-ı nuşret-i ihtiva, devr-i dilârây-ı humâyûn, dest-i ma'rifet-i peyvest, dürûğ-u maşlahat-ı âmir, derdeşt-i inşâ, dilsîr-i 'aynü'l ḥayât-ı iftiḥâr, destâvîz-i nâçîz, destyârî'î

245

feyz-i istiḥkāk, dil-i tabnāk, dağdâr-ı ḥüzün ve esef, dembeste'î 'aciz ve fütür, dîn-i mübîn-i İslâm, dâ'ir-i emâdâr, dest-i münâkâreyi'î ḳudret, da'vât-ı ḥayriyet-i âyât, du'ây-ı vâcibü'l edâ, du'ây-ı mefrüzü'l edâ, du'ây-ı icâbet-i peymâ, du'ây-ı rûhefzâ, durûd-ı icâbetnümûd, dilsîr-i lüṭûf ve 'inâyet, derece'î ṭâḳatfersâ, dest-i dırâz-ı mazarrat, dehangüşây-ı 'itâb, dehşet endâz-ı ḳulûb, duḡter-i pâkîze-i aḡter, devlet-i 'aliye'î ebed müddet, devlet-i 'aliye'î ebediyetü'l devâm, dest-i kerâmet-i peyvest.

Zerre'î temşa, zârie'î ḥasene, zûll-i sû'al, zevḳ-i rûḥânî

Râ'

Rûz-i firûz, rub'î meskûn, râsime'î tebrîk, reh-i nârefte, ric'at-ı ḳahḳarî, re'y-i şâib, re'y-i rezîn, revîş-i ifâde, rûy-i iltifât, rehber-i necât, refîḳ-i şefîḳ, resâ'il-i mevḳûte, re'y-i ḥodî, rûz-i beḥcet-i efrûz, rûz-i meserret birûz, ramazân-ı ğufrân-ı nişân, rûḡ-i cism-i devlet, revnaḳbaḡş-ı teşrîf, râyet-i güşây-ı 'azîmet, rehber-i tevfiḳbârî, rızây-ı meyâmin-i irtizâ, ramazân-ı şerîf-i ğufrân-ı radîf, reside'î ḥadd-i ḥitâm, râyet-i fevzâyet, râyât-ı zaferâyât, reside'î nefis-i vâpesîn, raḡş-ı sabâreftâr, rû'esây-ı rûḥâniye, rişte'î ṭul-u emel, rehîn-i rûtbe'î bedâḡhat, rûḡ-i pürfütûḡ, ruḡsây-ı mevḳî'î 'ubüdiyet, rûznâme'î ḥayât, re'yis-i ḡaşâfet-i enîs, risâle'î ḳavâ'id-i isâle,

246

Reḡyâb-ı zafer, reḡşâyâb-ı tesellî, reḡkâver bağ-ı irem.

Zā'

Zehr-i helāhil, zemīn-i ifāde, zamān-ı teraqqinişān, zemzeme-i senc-i inbisāt, zūr-i bāzūy-i 'irfān, zebān-ı āveryād, zīr-ü destān sıdķ-nişān, zīver zebān-ı muşaddaķat, zīver-i silk-i sūtūr, ziynetefzāy-ı kehvāre 'i vücūd. Zamān-ı sa' ad-i iķtirān, zebān-ı sıdķ-ı beyān, zevraķsūvār-ı mehābet.

Sīn

Sümüvv-ü 'āţifet, sāhire 'i zemīn, sed-i sedīd, sine 'i şadāķat, sevād-ı a'zam, sa'adet-i sermediye, seng-i melāmet, sāhe-i vücūd, seyf-i şārim, seyf-i meslül, seyf-i berrān, sin-i temyīz, ser'at-ı intiķāl, sene 'i devriye, sipehr-i gürdān, sehl-i mümteni', sırr-ı meknūn, süllem-i teraqqī, sāiķa 'i taşşil, su'al-i muķadder, seng-i hārā. Şūy-i şenāverī, sūnnet-i seniyye, simāt-ı mükellef, sell-i seyf, saţhī nażar, sedd-i şelime, silkü'l lā'il, 'asker, server-i müstemirü'l taħūr, serīr-i şevketmaşir, sīrāb-ı zülāl-i 'ināyet, selām-ı selāmet-i encām, ser niķāde 'i bālīn-i bīmārī, serferü berde 'i inķiyād, serāy-ı şevket-i ihtivā, sānihe pīrāy-ı şudūr, sevķ-i semendhāme, sāha ārāy-ı huşul, ser-i subħa 'i belīga, sultān-ı 'aliyetü'l şān, secdegüzār-ı şükr ve maħmidet, sencīde-i mīzān-ı tedķiķ, sāye 'i sāyibān, sāye 'i hümāvāye yāħūd ma'ārifvāye veyāħūd teraqqisermāye. Sermühr-ü efser, sīne-i şadāķat defīne, semi' i ķabül ile işģa, siħām-ı dil-düz,

247

sāmi'e pīrāy-ı şevķ, sebbābe ħayy-ı ħāyret, sitāre şümāri ħayret, silāħbedest-i şeķāvet, sergerm-ü neşāt, sernāme 'i maķāl, sezāvār-ı şükr-ü maħmidet, sermāye 'i baħş ve maķāl, saţvet-i ķāhire 'i 'Oşmāniye, sernüvişt-i ezeli, sāl-i cedīd-i meymenet-i bedīd, sürür-ı nāmaħşūr, serma'ālī efser, silk-i celīl-i 'askerī, seylāb-ı sirişķ, serzede' i zuhur.

Şīn

Şi'ār-ı insāniyet, şeħr-i āyīn, şeyma 'i kerīme, şifāy-ı 'ācil, şaķķ-ı şefe, şīrāze 'i intizām, şīrīn-i güftār, şīrīnkām, şīrīnmezāķī, şeb-i tārik, şeb-i deycūr-ı firāķ, şemi' hidāyet, şerī'at-i ħarā, şöħre-i āfāķ, şeķat-i māderāne, şemātet-i a'dā, şikeste-i ħāţır, şīr-i jiyān, şākirdān-ı şākirü'l iħsān, şeref-i cihānķıymet, şerefyāb-ı ma'işet, şeref efrāy-ı şudūr, şimşīr-i cihāngīr, şān-ı merħametnişān, şeħzāde 'i civānbaħt, şeħzāde 'i 'ālī neķād, şems-i 'avālim-i ārā, şerefrīz-i sünüh, şeref pīrāy-ı şudūr, şems-i münīr-i 'ālem-i efrüz, şāhrah-ı teraķķi, şeref-i 'āle-l āl, şimşīr-i ābdār, şāhid-i dilārāy-ı teraķķi, şeref-i 'ālimbahā, şeref efzāy-ı ħulül, şeref-i idrākiyle müşerref olmaķ, şerefyāb-ı ķabül, şeri'ktāy-ı 'azimet.

Sād

Şifri'l yed, savb-ı me' mürîyet, şafha'ı ğabra, şāni' kudret, sabr-ı cemil, şarf-ı mesāi', sa'bü'l mürür, savn-ı samedāni, sinedāli'

248

hükümet. Şabāhü'l hayr-ı İslāmiyet, şöbet-i cānperver, şafāyāb-ı temāşā, şavb-ı mekārimevb, şarf-ı naḳdine'ı himmet, şafbeste'ı selām, sıfāt-ı memdühe'ı 'askeriye, şarf-ı tāb ve tüvān, zamīme'ı fā'iḳe.

Ṭā' ve Zā'

Ṭarz-ı nevīn, tavḳ-ı beşer, tabīb-i hāzıḳ, ṭāḳ-ı zafer, ṭabī' at-ı maşlahat, ṭabī' at-ı şāniye, ṭā'ir-ı ḳudsī, ṭūmār-ı güftār, ṭayy-i merāhil, ṭumṭurāḳ-i elfāz, ṭuġyān-ı miyāh, ṭāli' nāsāz, ṭu' me'ı şimşir, ṭarāḳa'ı sāmī'a çāk, ṭafl-ı nevezād, ṭal' atnümāy-ı zuhūr, ṭuġrāy-ı ğarrāy-ı 'Oşmāni, ṭārīḳ-i selāmet-i refīḳ, ṭāli' i ferḥunde-i meṭāli', ṭaraf-ı eşref, ṭaraf-ı zīşeref, ṭaraf-ı müstecmi'l şeref, ṭaraf-ı bāhirü'l şeref, ṭab'ı ma'ālī nebi', ṭanīn-i endāz iḳṭār-ı cihān, zıll-ı zā'il, zıll-ı zālil, zālām-ı cehl, zulmet-i 'amīḳa, zıll-ı 'adālet-i müstazıll

'Ayn

'Ahd-u şebāb, 'ava' ve'ı kilāb, 'uḳde'ı hātır, 'alem-i hasti, 'ālem-i lāhūt, 'ālem-i nāsūt, 'ahd-i ḳarīb, 'ömr-ü güzeşte, 'ālem-i medeniyet, 'ālem-i vahşet, 'ahd-i rey'ān, 'ömr-ü şitābān, 'ırḳ-ı cebīn, 'alāik-i dünyeviye, 'ulūm-u müte'ārife, 'uhde'ı kifāyet, 'ulūvv-ü himmet, 'atf-ı nigāh, 'ulūm-u nāfi'a, 'atebe'ı 'alil, 'aşr-ı mi'şār, 'aṭāyāy-ı fiṭrat, 'arş-ı berīn, 'abde'ı eşnām 'urve'ı vuşḳa, aḳd-i rābitā'ı dosti, āriḳa'ı raḳbet-i farīza.

249

'Abād-ı şadāḳat-ı niḳād, 'aşr-ı bāhirü'l naşr, 'arż-ı sine'ı muḳāvemmet, 'an-ı şamīm'ül ḳalb, 'ahd-ı celil-i feyz-i delil, 'uhde'ı mu'ālī'ade, 'asākir-i nuşret-i mü'eşşer, 'uhde'ı bāhirü'l istiḳāl, 'alem-i zafer-i tev'em, 'id-i sa'id-i meymenet-i bedid, 'id-i adḥāy-ı meyāmin-i maṭāyā, 'avāṭıf-ı 'aliyye-i şāhāne, 'unvān-ı meşḥaret-i iḳtirān, 'aşr-ı teraḳḳiḥaşr, 'ırḳ-ı rız-i hicāb, 'asākir-i manşürü'l livā, 'atfü'l hāza'ı diḳḳat, 'atebe'ı şüreyyāy-ı mertebe, 'atebe'ı felekmertebe yāḥūd sipiḥr-i mertebe, 'arż-ı ḥāl ḳarāatmā'il, 'ārec süllem-i iftiḥār, 'ibrethāne'ı kā'ināt, 'aḳd-i rüşte'ı muvālāt.

Ġayn

Ġavr-ı zemîn, Ġidây-ı ruh, Ġınây-ı kalb, Ġubâr-ı ikdâr, Ġıbtâ-res a'şâr, Ġıbtâ-i fermây-ı cihân, Ġarîkû'l ceh'imesâr, Ġayret-i civânmerdâne, Ġarğa-i girdâb-ı helâk, Ġonça-i nevşukufte, Ġarğâb-ı baħr-i tefekkür, Ġavâmız-ı âşinây-ı ehl-i vuķûf.

Fâ'

Fariža'ı zimmet, fariža'ı hac, fariža'ı şalve, fikr-i nâķib, fikr-i fâtır, ferdâne'ı ferîd, ferzâne'ı nedîd, fezâ'il-i edebiye, fazâhat-ı lisâniye, farğ-ı iftiħâhâr, ferd-i âferîde, farğ-ı mübâhât, fidiye'ı necât, farz-ı muħâl, fâtiha'ı kelâm, fûnûn-u şetta, fâ'ik-ül aķrân, fikr-i sakîm, fiķdân-ı miyâh, füzûnî'ı eyyâm-ı 'ömrü devlet, fermân-ı hikmetbeyân, fevânîs-i encâm-ı 'adîl, fedây-ı ser-ü cân, firâķ-ı dilşikâf, fu'ad-ı sıdk-ı i'tiyâd, fâzıl-ı müstecmi'l-i fezâ'il.

250

Kaf

Ķaza'ı teşhîr, Ķarâr-ı aħîr, Ķat'ı merâķil, Ķarîn-i cevâz, Ķatarât-ı eşķ, Ķalb-i sanevberî, Ķıyâs-ı muķassam, Ķat'ıyyül mefâd, Ķût-u lâyemût, Ķıyâs-ı ma'alfârîķ, Ķarîr-ül 'ayn-ı mübâhât, Ķalemrev-i hükümet, Ķadem-nihâde'ı süllem-i iķbâl, Ķalem-i mu'accez-i raķm, Ķalem-i şikeste raķm, Ķalem-i bedi'ül raķm, Ķarîħa'ı ilhâm-ı şabîħa, Ķur'an-ı mu'ciz'ül beyân, Ķa'r-ı nâ-yâb, Ķuvvet-i i'câzkârâne, Ķalîb-ı bîrüh, Ķıymet-i sencân-ı edeb, Ķuvve-i Ķâhhâre'ı salţanat-ı seniyye, Ķanâdîl-i süreyya meşîl, Ķabza-ı mu'tenâbîħa, Ķat'ı rişte'ı ülfet, Ķuşûr-u zârûri'l zuhûr.

Ķâf

Güftâr-ı âbdâr, güftâr-ı nâbeħnecâr, kerb-i 'aîzîm, kelb-i 'aķûr. Kişver-i fenâ, güşâyiş-i ezhâr, güvâh-ı 'adil, genc-i şâyġânî, kemâlât-ı insâniye, kühn-u âhenîn, kitâb-ı müstaţâb, kitâb-ı Ķavâi'd-i ni'sâb, güzergâh-ı hestî, gülşen-i ma'ârif, gül-ü ħandân, küşe'ı 'uyûn, ķise'ı ħamiyet, kedd-i yemîn, kelibe'ı iħzân, kâşâne-i kalb, kenz-i lâyefna, kefâf-ı nefis, kemiyet-i ħâme, güş-u hoş, gökce'ı iķbâl, gülşensaray-ı 'umrân, germâ-germ-ü neşât, kesb-i niķnâm, giriftâr-ı derd-i firâķ, kâ'bet-ül âmâl-i cihân, ketm-i 'adem, gerdûn-ı bî-sükûn, keşîde'ı silk-i suţûr, küffâr-ı bed-girdâr, GülĶiîn-i âmâl, gevher-i nâ-yâb, gülügîr-i ecel, girân-ħab-ı ġaflet, giriftâr-ı pençeî duyûn, ķarger-i te'sîr, güft ü güy-u bî serûben. Kelimt-âi hikmet-i âyât, kehvâre pîrây-ı 'âl'em-i şuħûd.

Lām

Lāzime'î insāniyet, levā'î beyzā, lehīb-i ḥarāret, lisān-ı māder-zād, lisān-ı dūreri-bār, lisān-ı 'azbū'l beyān, levāy-ı zafer-i iltiva, levāy-ı nuşret-i ihtivā, luţf-u celīl-i bī 'adīl, leḥāza'î bāhirü'l ifāza, lāzım-ı ğayri mefāriḳ, lebriz-i şükrān, libās-ı lezāret-i istinās, lemâ-pāş-ı zuhūr.

Mīm

Meşiyetü'l hiye, māni'ḳavī, mahāret-i kāmile, müddet-i medīde, mahamāt-ı nāriye, meşāḳ-ı seferiye menfa'at-i zātiye, mu'āmelāt-ı ḳalemiye, ma'lümāt-ı kāmile, meşime'î māder, müteḥeyyi'î 'azimet, mü'eddāy-ı suḥan, mehāmm-ı umūr, maḳām-ı mu'allā, mu'cize'î bāhire, mersāy-ı selāmet, mekārim-i aḥlāḳ, müteḥtim-i zimmet, muḥayyir-i 'uḳūl, muvāfiḳ-ı maşlahat, mısra'î berceste, mısra'î āzāde, mişal-i sā'ir, mefātih-i künüz, menvī'î zamīr, min küll-il vücūh, müteḥayyizān-ı ahālī. Mezra'î dünyā, maşḳat-ı re's, mevzu' baḥş, mīr-i kelām, maḥşül-i sa'iy, maḥşül-i 'ömr, mesrürü'l fu'ad, medd-i başar, miskīyyü'l hitām, mediyü'l aḥḳāb, müşerref-i ḥarāb, mā'il-i indirās, müfād-ı eş'ār, miḥver-i lāyḳ, min ḥayş'ül mecmū', mer'iyet-i aḥkām, merkez-i ḥilāfet, mehd-i beşer, muḥāfil-i siyāsiye, müşk-nāb, mişāl-i imtişāl, muḥaddirāt-ı İslāmiye, melez-i müte'addine, menba'ı menşūḳ, mürettebāt-ı sefīne, mesā'ife'î celīle, menzil-i maḳşūd, müstaḥzarāt-ı zihniye, mesāğ-ı şer'ī, mertebe'î sübüt, mühr-ü peder, meziyet-i İslāmiye, mediḥa'î iftiḥār, mu'āmele'î ḳuyüdiye, muşaddāḳ-ı

celīl, maşrūfi'î himmet, ma'zeret-i meşrū'a, mevhibe'î ilāhiye, mürğ-i rūḥ, ma'raz-ı mehmedet, mü'essesāt-ı ḥayriye, maḳarridāt-ı 'umūr, mu'azamāt-ı 'umūr, müdāvele'î aḳdāḥ üns ve ülfet, mevlid-i sa'ādet-i mevrīd, merdümek-i çeşm-i iftiḥār, maḳşad-ı teraḳḳiperverāne, maşhar-ı tevfiḳāt-ı samedāniye, mevdū' dest-i rüyet, maşhar-ı 'afv-u şafḥ, me'mürin-i rü'yet-i ḳarīn, mā'il-i ḥaḳīḳat-i iştimal, me'ser-i bergüzide, meḥāmid-i seniyye-i mülükāne, müdāfa'-ı 'add-u şikenāne, mütevārī-i zir-ü turāb, münāfi'î 'akl ve ḥikmet, merba'ı nişin-i şafā, müḫāla'ay-ı güzār-ı memnūniyet, millet-i yekcihet-i İslāmiye, mineşşah-ı ārāy-ı ḥuşūl, meşhūd-u dīde'î iftiḥār, müsta'inen bitevfika-i te'āla, müstağnī 'ani'l beyān, min ḥayşü'l ihtiseb, mertebe'î 'āle'l 'āl, mineşşah ḫirāz-ı bürüz, maḥv-ı ābād-ı fenā, müdir-i dirāyetsemīr, memālik-i maḥrūste'l mesālik, meslek-i

kadīm-i şadākat, mu‘āmele’i hātır ribāyī, manzūr-ı deḡāyık-ı mevfūr, maḡşad-ı ḡayr-ı merşad, ma‘iyyet-i ma‘ālih̄qabt, mehābetnümāy-ı nüzül, millet-i necībe’i İslāmiye, maşhūben, bil‘āfiye, muḡāt-ı ‘ilm-i ‘ālem-i āra. Müstaḡriḡ-i deryāy-ı meserret, müşīr-i felāṭūn tedbīr, mekteb-i feyz-i meksebb, mevcenümāy-ı saṭvet, mādde’i mu‘tenā beḡā, mizmār-ı ‘ulūm ve fūnūn, merāret-i ālām-ı ṭāḡatfersā, maḡşūl-ü çiredestī’ mahāret, merkez nişīn-i ‘āfiyet, muḡaddem-i ḡayriyet-i tev’im, ma‘lūm-u mükārim-i melzūm, mażmūn-u kerāmet-i meşḡūn, maḡdūm-u necābet-i mevsūm, māh-ı şiyām-ı feyz-i ittisām, murāḡḡim-i şāmīle’l āfāk, murād-ı ‘ināyet-i mu‘tād, mehbiṭü’l hāmāt-ı rabbāniye, meclis-i melā’ik-i enīs, memāşāt-ı tevcihāt-kārāne, mecelle’i muvaffāḡiyet-i ‘azīme,

253

Nūn

Nām-ı nāmī, nokta’i nazār, neşīmen-i ‘azamet, neşḡe’i nefīse, niyet-i ḡayriye, nefis-i mesīḡā, nazār-ı reci‘ī, nām-ı müste‘ār, necl-i necīl, nesl-i nesīl, neḡc-i müstaḡīm, nār-ı intizār, nazār-ı im‘ān, nev‘ammā, neḡāve’i nuḡūl, nuḡbe’i mütemennā, nüfūs-u zekiye, nefis-i vā-pesīn, necm-i iḡbāl, nisāb-ı ‘āḡl, naḡd-ı vaḡit, nişāne’i zuḡūr, ni‘am-ı lātaḡşī, nām-ı ma‘ālī ittisām, nezd-i ma‘āliyy-i vefd, naşb-ı nefis-i ihtimām, numūne nümāy-ı beḡişt berīn, netice-i peżīr-i muvaffāḡiyet, nevīd-i beḡcet-i bedīd, niḡāde-i cāy-ı ḡabūl, nazār-ı iksīr-i eşer, ni‘met-i ḡayr-ı müteraḡḡıbe, numūne-i imtişāl, nāmūs-u ekber-i devlet, nesīm-i ‘anber-i şemīm, nevāl-i bī-hemāl, nūr-u tābnāk, lisān-ı fūrūḡ-u efşān, nevbaḡār-ı ḡuceste-i āşār, nāṭıḡa pīrāy-ı müşāberet, nigāhendāz-ı iltifāt, nā’il-i füyüzāt-ı āliḡiye, neşr-i envār-ı ma‘ārif, niḡrīr-i ḡarīr-i taḡrīr, nevāle çīn-i ‘āṭıfet, na‘ş-ı maḡfīret-i naḡş.

Vāv

Vazīfe’i nazīfe, vesā’il-i ḡusna vesīle’i eşīle, vālid-i mācid, vird-i ḡandān, vird-i muṭarrā, vecīz-i nāçiz, vücūd-u beḡbūd, vücūd-u pūrsevd, vücūd-ı lāzım’ül mevcūd, vücūd-u nādīrū’l mevcūd, vücūd-u ‘ālimüsevvid, vāriste’i ḡayd-ı ta‘rīf, vicdān-ı sādıḡū’l bünyān, vāreste’i kāffe’i beyān, vücūd-u ḡabāşet-i ālūd, vaḡf-ı bāşire’i intizār, vaşl-ı sermenzil-i kemāl, vaḡ‘a-i nāḡahzuḡūr, vāyemend-i nişāb-ı mübāḡāt, vaḡāyi‘ rüz-ı merre, vālid-i

keşirü'l hâmid, velîyy-i ni' met-i bî-minnet, velâdet-i bâhirü'l sa'âdet, vâla'î vâlâşân, vücûd-u kerâmet-i nümûd.

Hâ'

Himmet-i bîhemtâ, hediye'î behîye, hümây-ı sa'âdet, hengâm-ı taşşîl, himmet-i vâlây-ı menkâbet, hedef-i tîr-i i' tirâz, hemser-i evbâşân, heveskâr-ı ma'ârif, himmet-i mu' zîlât-ı birendâzâne, hetk-i perde'î nâmûs, himemât-ı cihânpesendâne

Yâ'

Yâr-i şiddik, yâdigâr-ı ebedî, yâdigâr-ı kıymetdâr, yed-i mü'eyyide'î mülükâne, yâverî'î tevfiķ-i bārî, yerâ'î bâhirü'l berâ'a

Kelimât-ı Mütezâdde

İmdi ve şedd	Ḥall ve ḥürmet	Şüret ve sîret
Derûn ve bîrûn	Mâddî ve ma' nevî	Zâhir ve bâtın
Vücûd ve 'adem	Uşûl ve fîrû'	Ma' lûm ve mechûl
Ruḫûbet ve yebûset	Ḥalef ve selef	Vifâķ ve nifâķ
Bey' ve şîrâ	Arz ve semâ	'Aķl ve naķl
Şâm ve seher	Şîgâr ve kibâr	Sevâd ve beyâz
Dünyâ ve âḫret	Siyâķ ve sibâķ	Zâtî ve 'arzî
Şân ve şeyn	Şabaḫ ve mesâ	Semavât ve arzîn
Ṭav'an ve kerhen	Pîr ve bernâ	Su'âl ve cevâb
Şeyḫ ve şâbb	Meḫâsin ve mesâvî	'Usr ve yesr
Rûḫânî ve cismânî	Dünyâ ve 'uķbâ	Şera ve şüreyyâ
'İzzet ve zillet	Ziyâde ve noķsân	'Azl ve naşb
Rûz ve şeb	Ḥazar ve sefer	Şürî ve ma' nevî
Zekî ve ğabî	Leyl ve neḫâr	Şun'î ve ṭabî'î
Ḳarîb ve ba'îd	'Ayn ve ğayr	Yemîn ve yesâr

256

Sāz ve söz	Leṭāfet ve keṣāfet	Şafā ve cefā
Ni‘met ve niḳmet	Sevābıḳ vr levāḳıḳ	Ḥafı ve celı
Aḳviyā ve zu‘afā	Ezel ve ebed	Nezdıḳ ve devr
‘Anā ve ğınā	Naẓm ve neşir	Başṭ ve ḳabẓ
Bay ve gedā	Mebde’ ve ma‘ād	İyāb ve zehāb
Ḳalıl ve keşir	Fevḳānı taḫtānı	Vicāhen ve ğıyğāben
Ḥall ve ‘aḳd	Şabaḥ ve şām	Memdūḥ ve maḳdūḥ
Germ ve serd	Kihān ve mihān	Yār ve ağyār
Muḳaddem ve mü’ehḫir	Lā ve ni‘am	İḳrār ve inkār
Zükür ve inās	‘Urūc ve hebūt	İcād ve i‘dām
Baḫr ve berr	Mükāfāt ve mücāzāt	İfāde ve istifāde
Fevḫḳ ve taḫt	Küfr ve imān	İ‘lām ve isti‘lām
Nef‘ ve zarar	Küll ve cüz	Āfāḳ ve enfes
Taliḫ ve şirīn	Ḳabl bu‘d	Üftān ve ḫizān
Ḥavāş ve ‘avām	Keyf ve kem	İftirāḳ ve iḳtirān
Nişib ve firāz	Übüvvet ve bünüvvet	İfşā ve üserā
Med ve cezir	Edbār ve iḳbāl	Eḳārib ve ecānib
Rüzān ve şebān	İdḫāl ve iḫrāc	İcāz ve itnāb
Ḥāl ve ḳāl	A‘la ve edna	Ser ve bün
Evāmır ve nevāhı	Evvel ve āḫir	Leff ve neşr
Būd ve nebūd	Evc ve ḫadııyḳ	Eyyām ve leyāl
Me’külāt ve meşrübāt	E‘āl ve ahālı	Āsmān ve rismān

Temettü’l ḫurūf-u bi‘avnillahü’l mülükü’l ra’ūf

Subḫāne rabbıke rabbi’l ‘izzeti ‘ammā yeşifün, veselāmun ‘alel murselin,
velḫamdülillahi rabbi’l ‘ālemīn.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

‘OŞMĀNLI LĪSĀNI ADLI ESERİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1. ‘OŞMĀNLI LĪSĀNI’NİN İNCELENMESİ

‘*Osmānlı Lisānı*’ adlı eser 1312, miladi 1896 yılında yazılmıştır. Eserin yazarı aynı zamanda Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne’de “fenn-i kitâbet” derslerini okutan Salih İhsandır. Yazdığı diğer kitapların kapağında ve yapılan araştırmalarda yazarın yüzbaşı, kolağası ve binbaşı rütbeleriyle Bahriye Mektebinde muallim olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Eser iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüme geçilmeden önce kitabın başlangıç kısmında “Tahdis-i Nimet” ve “İfâde-i Merâm” başlıklarıyla iki bölüm karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan “Tahdis-i Nimet” başlığı altında yazar, dönemin padişahına, Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi’nin başında bulunan Hasan Hüsnü Paşa’ya, Bahriye-i Şâhâne ders nezaretinde görevli Sâmi Bey’in yaverine şükranlarını dile getirir.

“İfâde-i Merâm” Bölümünde ise yazar “‘*Osmānlı Lisānı*’ adlı eseri neden yazma ihtiyacı duyduğunu, eserin özelliklerini ve dilimize bakış açısını diğer dillerle karşılaştırarak anlatmaya çalışır. Dilimizin herkesin bildiği üzere üç lisandan mürekkep olduğunu ve lisânımızın mürekkebâtını Arabî ve Fârisînin oluşturduğunu ifade eder. O yüzden Arabî ve Fârisî kavâidleri de içeren bir kitabın oluşturulmasının ihtiyaç olduğunu dile getirir. Meydanda birçok kavâid kitabı mevcutsa da hiçbirinin dilimizin içerdiği zenginlikle orantılı olacak bir mükemmeliyete sahip olmadığı tespitini yapması dikkat çekicidir. Bu iddianın doğruluğunu şu cümle ile gözler önüne serer: “Zirâ geçen seneden beri müsâbağa uşûlü ile yapılan ve yapıdırılan Kavâid-i ‘Osmâniye kitâblarınıñ dâ’ire’i celîle’i ma’ârifde mûna’kid komisyon-ı maḥşuş ma’rifetiyle tedkîk edilerek Mekâtib-i Rüşdiye şâkirdânelerine tedrîs olunmaq için derdest-i intiḥâb bulunması şıdḳ-ı müdde’âmızı isbât ider” (OL, 1896: b-c).

Yazarın eseri, dil bilgisi kurallarının yanında Bahriye-i Şâhânede fenn-i kitâbete medhal olmak üzere tedarik etmekte bulunduğu derslerin özetini topladığı bir risale şeklindedir. Eser, Arabî ve Fârisînin lisaânımızda hâlâ geçerli olan kurallarını da içermektedir. Ayrıca diğer kitaplara nazaran yazarın talebenin daha çok istifade edebileceği bir eser olduğunu iddia etmesi açısından da önemlidir. Bunun yanında

dikkat çekici bir diğer nokta ise yazarın sarf ve nahiv ilimleri hakkındaki düşünceleridir. Müstakil birer ilim olmalarına rağmen yazar, sarf ve nahiv ilimlerini aynı amaca hizmet eden ilimler olarak görür. Bu yüzden de eserinde Sarf-ı Osmânî ve Nahv-ı Osmânî diye bertamam, beyhude bir taksimata lüzum görmediğini ifade eder. Ayrıca nahiv kurallarımızın ecnebi lisanlar gibi Arapça nahiv kurallarına göre hiç mesabesinde olduğunu ifade etmesi de bu taksimata başvurmamasının nedeni olarak gösterilebilir.

Yazarın Osmanlı lisanını yabancı dillerle karşılaştırması ve dilimizin kurallarının yabancı dillerin kurallarıyla kıyas kabul etmeyecek derecede düzenli olduğunu ifade etmesi de önemli bir iddiadır. Yazar, bu iddiasını dilimizdeki fiil çekimlerinin düzeni ve sağlamlığı ile ispat etmeye çalışır. Fransızcadaki gayri kıyasî fiileri içeren kitabın hacminin Farsçanın bütün kuralarını içeren kitaptan daha fazla olduğunu ve bunu bir zihnin kaldıramayacağını ileri sürerek dilimizin fiil konusunda Fransızcadan daha düzenli bir dil olduğunu savunur. “Fi’llerimiziñ bu kadar mükemmel bir intizâm ile taşrifâtına muķabil Fransızcanıñ ğayri kıyâsî fi’ilerini şâmil kitâbıñ hacmi hemân lisânı Fârisîyeniñ kavâ’idi’umûmiyesini şâmil olacaķ kadar büyük ve korķunç olduķdan bâşķa menâ’atide ezberlemek külfetine inzimâm edince kıyâsımızıñ derecesi ta’ayün etmiş olur” (OL, 1896: d). Yazar, İngilizceden çevirmiş olduğu “*İngiliz Kavâ’id-i Lisâniyesi*” adlı eserde yaşadığı acı tecrübeyi şöyle dile getirir: “...bir lüğatiñ derste telaffuzu için ya lüğât kitâbına murâca’atla anıñ süret telaffuzuñu görmeğe yâhud bir İngiliz’iñ ağızından işidüb taķlîd itmeğe ihtiyâc bırakıyor” (OL, 1896: d-h). Yazar bu ve bunun gibi birçok kıyaslamayla yabancı dillerde görülen müşkülâtın dilimizde ortaya konan müşkülata göre kat kat fazla olduğunu belirtmek istemektedir. Bu örnekleri de Osmanlı lisânının üstünlüğünü ifade etmek için kullandığı aşikârdır. Yazarın bu kıyaslamalara girecek kadar bilgi sahibi olması, Arapça ve Farsça dışında Fransızcaya ve bir kitap çevirecek derecede İngilizceye hâkim olması dönemin eğitim seviyesini, anlayışını ve yetişmiş insan profilini de gözler önüne sermek açısından önem arz etmektedir.

Bölümün sonunda ise Osmanlı lisânının temelini oluşturan Türkçenin Arapça ve Farsçayla kıyasına şahit oluruz. Şive ve sadelikçe dilimizin dünyanın en güzel bir lisanı olduğunu bunu da taraflı bir gözle değil tamamen tarafsız bir bakış açısıyla söylediğini dile getirir. Mesela “...yazdığım mektûb terkîbi dil-i fârîsi âher bir lisâna tercüme olunsa ‘Evvel mektubki ben anı yazdım’” (OL, 1896: v). şeklinde çevrilecek ve sadelikçe Türkçeden çok uzak olacaktır. Bu açıdan Türkçenin çok daha güçlü bir dil

olduğu aşikârdır. Salih İhsan, her ne kadar Osmanlıcanın ihtiva ettiği Arapça, Farsça sözcük ve tamlamaları ziyadesiyle kullansa da aynı zamanda onun Türkçenin sahip olduğu anlatım gücünün ve sadeliğin de farkında olduğu anlaşılmaktadır.

İki ana bölümden oluşan eserin İfâde-i Merâm bölümünden sonra gelen birinci kısmına yazar besmele ile başlamış ve ilk olarak harfleri tanıtmıştır. Osmanlı lisânında harf otuz ikidir: Elif, be, pe, te, se, cim, çim, ha, hı, dal, zel, re, ze, je, sin, şın, sad, dad, tı, zı, ayın, ğayın, fe, kaf, kef, lam, mim, nun, vav, he, ye şeklinde sıralanan bu harflere “hurûf-ı hecâ” denir. Bu da sonuna bitişmeyen “hurûf-ı munfasıla” ve sonuna bitişen “hurûf-ı muttasıla” diye ikiye ayrılır. Hurûf-ı munfasıla; “elif, dal, zel, re, ze, je, vav” harfleridir. Hurûf-ı muttasıla ise bunlardan geriye kalanlar şeklinde ifade edilir.

Daha sonra hareke bahsine geçilir ki yazar harekeyi “Kelimâtı teşkîl iden hurûfun râbıtalarıdır” (OL, 1896: 1). şeklinde tarif eder. Üstün, esre ve ötre olarak üç türlü olduğunu belirtir. Bunlara fetha, kesre, zamme de denir. Cezm mevzusundan kısaca bahseder. Bunların ardından yazar “hurûf-ı imlâ”, “hurûf-ı med” ve “hurûf-ı resmiye”nin tanımlarını yapar ve örnekler verir.

Ardından kelimenin sonuna atılan çift harekeye mecazen “tenvin” dendiğini açıklar ve örnekler verir. Devamında yazar, tanım yapmadan “hemze” ile ilgili bilgiler verir ve özelliklerine göre örneklendirir. Harflerle ilgili son olarak “hurûf-ı şemsiyye ve hurûf-ı kameriyye”ye yer verilmiştir. “Şems, kamer kelimeleri birer harf-i tarif ile (eşşems) (elkamer) diye telaffuz olunduklarına nazaran (eşşems) de cari olan hale mütabi (mütabea) eden yani (şe) gibi müşeddid okunan hurûfa hurûf-ı şemsiyye; (elkamer) de cari olan hale mutabakat eden hurûfa da hurûf-ı kameriyye denilir. İşte hurûf-ı hecânın böyle şemsiyyesini, kameriyyesini bilmenin, imlayı doğru yazmağa dahl-i gayesi vardır:

Mine’l-bâb ile’l mihrâb — aleşşabâh — zülcenâheyn

İbne’l şeriy ve’l şüreyyâ— ala mela’innâs —ebu’l mağâzî gibi (OL, 1896: 5). şeklinde tanımlı yapılmış ve örneklendirilmiştir.

Buraya kadar olan kısımda harf bölümünü beş sayfada ele alan yazar genel olarak kavramların tanımlarını kısa kısa verip daha sonra örneklerle kavramları daha anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Yazarın eserine temel teşkil edecek harf bahsi ile başlaması parçadan bütüne doğru bir sıralama yapmaya çalıştığının da izlenimlerini vermektedir. Bununla birlikte bir Türkçe dil bilgisi kitabında Arapça kâidelere bu denli yer vermesi

de dikkat çekicidir. Osmanlı lisânının Türkçe ile birlikte Arapça ve Farsçadan mürekkebi bir dil olması yazarın bu dillerin kâidelerine eserinde yer vermesinin sebebi olarak gösterilebilir. Zaten kitabın “İfâde-i Merâm” bölümünde bu hususun eseri benzerlerinden ayıran temel özelliklerden biri olduğu vurgulanmıştır. Bu durumda akla şu soru gelmektedir: Rüşdiyelerde okutulmak için hazırlanmış olan bir eserin böylesine teferruatlı Arapça ve Farsça kâidelere yer vermesi gerekli midir? Bu yaş aralığındaki çocukların bu kâideleri hakkını verecek derecede öğrenmeleri tam olarak mümkün müdür? Bu sorular ışığında eserin içeriğine yaklaşımımız ortaokul öğrencilerinin seviyesinin biraz üstünde olduğu yönündedir.

Kelime

Kelimeyi lafzî manidar olarak tarif eder ve “ isim, fiil, harf” olarak üç kısma ayırır.

İsim

İsimleri, “Başlı başına ma‘nâsı var ve o ma‘nânın ezmineye iktirânı yokdur” (OL, 1896: 6). şeklinde tarif eder.

Kitap—kalem gibi.

Cinsi tayine konu olan isimlere ism-i cins (cins isim), Ahmed, Mahmud gibi şahısları tayin eden isimlere ism-i alem (özel isim), Dicle, Fırat, Mekke gibi mekâna mahsus isimlere de ismi hass denir. Cins isimleri de kendi içinde ikiye ayırır: Nefesiyle kaim olan isimler “ism-i zât” melek, ruh, insan gibi; bizatihi mevcut olmayıp manaya delalet eden isimler “ism-i mana” ilm ve darb gibi.

İsimleri bu şekilde kısımlara ayırdıktan sonra genel olarak kemmiyet ve keyfiyet hususları üzerinde durulmuştur. Kemmiyet bir ismin tekil (müfred) ve çoğul (cem‘) olmasını; keyfiyet ise bir ismin eril (müzekker) ve dişi (müennes) olmasını ifade eder. Tezkir ve te’nis Türkî ve Fârisî kelimâtda olmadığı için Türkçe isimlerde sadece tekil ve çoğulluk üzerinde durulmuş, keyfiyet hususu ise Arapçaya mahsus olduğundan sadece bu başlık altında incelenmiştir.

Esmâ-i Türkiyenin Müfred ve Mecmu‘ Olması

Türkçe bir isim, tekil halinin sonuna bir “-ler” ilave edilerek çoğul yapılır ve istisnası yoktur.

Kalem—kalemler

Esmâ-i Arabîyyenin Müsennâ ve Mecmû‘u Olması

Müsennâyâ “tesniye” de denir. Bir kelimenin iki şeye delalet etmesi demektir. Bunun için ismin sonuna “elif - nun” veya “ ya-nun” getirilerek yapılır:

Harf, harfen yahud harfeyn gibi.

Tesniye olarak kullanılan bazı sözler.

Melvan, nakleyn, ezheran

Mecmû‘ yani cemi‘ bahsinin ise üç kısma ayrıldığı görülür: Cem-i müzekker, cem-i müennes, cem-i mükesser.

Cem-i müzekker: Müzekker olan müfredin sonuna ya (vav ile nun) ya da (yâ ile nun) getirilerek yapılır:

Mü‘min, mü‘minûn—mü‘minîn gibi.

Cem-i Müennes: Tâ‘i te‘ninin hazfindan sonra (at) ile sonlanan cemileridir:

Mucize- mucizât, bâhire-bâhirât gibi.

Bununla birlikte farklı kalıplarda olan sözcüklerin nasıl cemilendikleri üzerinde de detaylı bir şekilde durulmuştur.

Cem-i Mükesser: Müfredin sigası bozularak meydana gelen cemidir. Bunun özel bir kuralı yoktur.

Recül-ricâl, küttap-kütüp gibi.

Yazar, cemi mükesser kalıplarının çok olduğunu eserinde ise bunların sadece bir miktarını beyan ettiğini dile getirir. Hepsinin örneklerini ayrı ayrı verir. Yaklaşık yedi sayfalık uzun bir bölümü sadece cemi mükessere ayırması konunun ne kadar teferruatlı olduğunu da bir göstergesidir.

Cem-i Fârisîyye: Esmâ-i Fârisîyye sonuna “en” veya “ha” eklenerek cemilenir. Sonu “ha” ile cemilenen şekiller dilimizde kullanılmaz:

Hâce-hâcegân, dirahht-dirahhtân

Bu bölümde ise genel olarak isimlerin Arapça, Farsça ve Türkçede teklik hallerinin nasıl çoğul yapıldıklarına dair bilgiler verilmiştir. En sade ve kolay biçimin

dilimize ait olduğu, özellikle Arapçada çoğul yapma kâidelerinin oldukça fazla ve karışık olduğu göze çarpmaktadır. Bu karşılaştırmalar her ne kadar Arapçanın çok teferruatlı kâidelere sahip olduğunu gösterse de Türkçenin sade ve sağlam yapısının dil açısından sağladığı kolaylıkları da gözler önüne sermektedir.

Sıfat

İsimlerin kısımlarından biri olarak görülür. “Hem zâta ve hem anıñ bir şıfatına ve hâline delâlet iden kelimedir” (OL, 1896: 20). Kâide-i Türkîyyede sıfat isimden önce gelir:

Güzel adam gibi.

Sıfatlar iki başlık altında ifade edilmiştir:

“Büyük, küçük gibi semaen bilinmiş olan sıfatlara sfat-ı semaiye denilir. İsm-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfat-ı müşebbehe, sîga-i mübalağa, ism-i tafdil, ism-i tasgîr, ism-i mensûb da sıfat-ı kıyâsiyedendir.”

İsimlerin Hasâ‘ is-i Lâzimesi

“İsimler mücerred yâhūd fâ‘il nâ‘ib fâ‘il, mef’ûl, muzâf muzâfun ileyh, mübtedâ haber olur”(OL, 1896: 21).

Mücerred: Bugünkü yalın hâli ifade eder

Mef’ûlün mutlak: Fiilin anlamını pekiştirmek amacıyla yine o fiilden yapılan masdar çekimidir.

Bir geliş geldi.

Mef’ûlün bih: Bir ism-i mücerredin sonuna “ye” getirilerek yapılır. İsm-in belirtme halini ifade eder.

Kalem—kalemi

Mef’ûlün ileyh: Bir ism-i mücerredin sonuna “hâ-i resmiye” getirilerek yapılır. İsm-in yönelme hâlini ifade eder.

Kitap—kitaba

Mef’ûlün Fih: Bir fiilin zaman veya mekânını ifade eder:

“Dün mektebde idim.” cümlesinde “dün” zaman zarfı, “mekteb” ise mekân zarfı olarak mef’ûlün fihtir. “de” ise mef’ûlün fih edatıdır.

Mef'ûlün leh: Bir fiilin sebebini ifade eder. “İçin” mef'ûlün leh edatıdır:

Tahsil için çalışmak lazımdır.

Fâil ve Nâib-i Fâil

Fâil, kendisine fiil isnat edilen kelime olarak tanımlanmıştır. Günümüz gramer kitaplarındaki etken fiiler başlığında anlatılan biçime oldukça yakındır.

“Ahmed Efendi geldi.” cümlesinde Ahmed Efendi’ye gelmek fiili isnat edilmiş ve gelme eylemini yapan belirtilmiştir. Fiilin cümle içinde yer değiştirmesinin cümleye kattığı farklı anlamlara da değinilmiştir.

Nâib-i fâil, fâili belli olmayan fiilin yapılması şeklinde ifade edilmiştir. Günümüz gramer kitaplarındaki edilgen fiiler başlığındaki anlatıma oldukça yakın bir anlatıma sahiptir.

İzâfet

İzâfet yani tamlama bahsi eserde kâide-i Tükiye, Farsça ve Arapça izâfet başlıkları altında anlatılmıştır. Bir ismi diğerine rabt etmek şeklinde tarif edilmiştir. Tamlamadaki birinci isim “muzâfun ileyh” ikincisi “muzâf” olarak belirtilmiştir. Günümüzde tamlayan ve tamlanana denk gelen bu kavramların ardından Türkçe terkiplerle ilgili örnekler verilmiştir. Türkçe terkipler Türkçe, Arapça, Farsça kelimelerin hepsinden yapılabileceği gibi özel bir düzenlemeye gerek duyulmaz.

Çamlıcanın kirazı

Allah’ın ihsanı

Bendenin güzidesi

Padişahın bendesi gibi.

Muzâf ile muzâfun ileyh bir şey’e alem olur yahud muzâfun ileyh muzâfın nev’ini beyan ederse rabıta hazf olunur: Tahrirat kalemi—Çamlıca suyu—çavuş üzümü gibi. Bunun yanında “tetâbu-ı izâfet” üzerinde de durulmuştur. Belirtili isim tamlaması şeklinde kurulan tamlamaların özelliklerine değinilmiş, örnekleri verilmiştir. Muzâfun ileyh cem’ olunca muzâf nasıl olur gibi soruların cevapları da örneklerle verilmiştir. Devamında izâfet-i lâmiyye ve izâfet-i beyâniyye kavramları üzerinde durulmuş ve Farsça izâfet kısmına geçilmiştir.

İzâfet-i Fârisîyye

Farsça tamlamaların Türkçe kelimelerle yapılamayacağı Arapça ve Farsça sözcüklerle yapılabileceği bilgisi verildikten sonra örneklere başvurulur:

İfâde-i merâm, ulviyet-i İslâm gibi.

Bu bölümde bahsi geçen bir diğer kavram “izâfeti teşbîhiyye”dir. İki ayrı kelimenin birbirine benzetilmesi yoluyla yapılan izâfettir.

Tiğ-i zebân gibi.

Farsça tamlamaların muzâf ve muzâfun ileyhine birbirlerine göre durumlarına yönelik açıklamalar ve örneklerin ardından “tetâbu-ı izâfet” kısmına geçilmiştir. Bugün zincirleme isim tamlaması olarak karşımıza çıkan bu tamlama biçimi, “İkiden ziyâde izâfetiñ tevâlîsidir” (OL, 1896: 30). şeklinde tabir olunmuştur. Kullanımından kaçınılmasının daha doğru olduğu ancak zaruret hâlinde kullanılmasının da yanlış olmadığı dile getirilmiştir. Ayrıca bu tamlamadaki uzantının üçe kadarının makbul üçten sonrasının makbul olmadığı ifade edilmiştir. Bu bilginin ardından Arapça tamlamalar bahsine geçilmiştir.

İzâfet-i Arabîyye

İzâfet-i Arabîyye “izâfet-i lafziye ve izâfet-i maneviye” diye iki kısma ayrılır. İzâfeti lafziye sıfatın kendi mevsufuna izâfeti şeklinde tâbir olunmuştur:

Azimü'l emel gibi.

Eğer muzâf sıfat olmazsa izâfet-i maneviye olur: “Dar'ül muallimîn” terkinde “dar” lafzı sıfat olmadığı için izâfet-i maneviyedir. Bu iki hususa ek olarak “faide” başlığı ile dikkat edilmesi gereken üç noktaya değinilmiştir. Yazar önemli gördüğü ve dikkat edilmesi gereken faydalı bilgilere de ilk defa bu bölümde “faide” başlığı altında yer vermiştir. Devamında lazımu'l izâfe başlığı altında “beyn, kila, hasb, niam” alt başlıkları kısa kısa aktarılmıştır. Müzekker ve müennes bahsinde ise “Ta'i merbuta, elif-i maksûra, elif memdûda” üzerinde durulmuştur:

Ta'i merbûta, mebsût yani uzun yazılmayan “ta” dır: küre gibi.

Elif maksûra—Kelimenin ahirinde (ye) şeklinde yazılan elifdir: dava—fetva—şûra gibi.

Elif memdûda— Ahir kelimedede amûden yazılıp kendinden sonra bir de hemze bulunmakla med ile okunan elifdir: sahrâ'—beyzâ' gibi.

Üzerinde müenneslik alameti bulunan kelimelere müennes lafzı denir:

İbâre, şûra, sahrâ gibi.

Üzerinde müenneslik alameti bulunmayıp müennes kabul edilen kelimelerdir:

Arz—izan—ısbı'—bi'r—cehim—cehennem—harb—hamr—dâr—delv—zenb—recül—rih—sin—sair—sakar—semâi—sak—şimal—şems—akreb—asa—ankebut—aruz—arab—felek—firdevs—fahz—fars—kavis—kıdem—ketif—kef—ke'is—kebed—laza—melih—nâr—nefes—na'l—yenbu'—yemîn—silm—süllem—kafâ.

Müennes-i hakikîlerin evahirine ta'î nis ilhak edilmez:

Bâkire—seyyîbe—hâmile—acuze denilemez; bâkir—seyyib—hâmil—acûz—hâiz—âkir—marazi denilmek iktizâ eder.

Tezkir ve te'nisi musavi bazı kelimât vardır: tarık, ru'ya

Ta'î te' nis ile müennes olacak kelimât eserde şu şekilde ifade edilmiştir:

İsm-i fâiller: kâtib, kâtibe—şâir, şâire gibi.

İsm-i mef'ûller: mecnûn, mecnûne—makbûl, makbûle gibi.

Ef' al vezninde olmayan sıfat-ı müşebbeheler: salib, salibe—hüsn, hüsne—hâr, hâre gibi.

Harfî cerli ism-i mef'ûllerin te' nisî zamirlerde icra olunur: mûmâiley, mûmâileyha —mebhus-ün anh, mebhus-ün anha gibi.

İhtâr— Masdardan ilm-i müennes yaparak (tevhîde) demek doğru olamaz.

Konunun devamında mevsûf; tesniye, cem', müennes gibi hallere girdiğinde sıfat hangi hallerde bulunur bunlar üzerinde örnekler verilerek durulmuştur. Tetimme başlığı altında yazar, konuyla ilgili eksik gördüğü hususları tamamlar. Bu bölümün son başlığı “vasıf terkibi”dir. İki ismi birbirine vaslederek manayı vasfına nakletmek şeklinde tanımlanmıştır:

Devlet-i ebed müddet gibi.

Arabî kaidesinde yapılan izâfet-i lafziyeler dahi vasıf terkibi olurlar:

Şehriyâr-i münevverü'l efkâr gibi.

Sıfat başlığı altında yer bulan izafet konusunda isim, sıfat ve sıfat tamlamaları; Türkçe, Arapça ve Farsçadaki şekilleri ve kuralları üzerinde durulmuştur. Eserde isim tamlamaları bugünkü gramer kitaplarındaki isim tamlamalarıyla aşağı yukarı aynı şekilde anlatılmıştır. Sıfat tamlamalarına ise çok kısa değinilmiş daha sonra tafsilatlı bir şekilde Farsça ve Arapçadaki şekillerine geçilmiştir. Konu her ne kadar başlıklar altında anlatılsa da içeriklerin bir ortaokul öğrencisinin anlayabileceği basitlikte ve anlaşılır olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca konuyla ilgili Arapçaya ve Farsçaya ayrılan bölümlerin Türkçeye ayrılan bölümden kat kat fazla olduğunu da belirtmek gerekir.

Esmâ-i Âdâd

Esmâ-i âdâd yani birtakım sayı isimleri ile ilgili bölüm birler, onlar, yüzler, binler ve milyonları içeren sayıların tanımı ve oluşumlarını içeren bilgilerle başlar. Her bölüğün son rakamına bir eklenerek yeni bir basamak elde edilir. Birler, onlar, yüzler, binler... gibi.

Sayıların çokluk ifade etse de madûdların tekil olacağı bilgisi verilir:

İki hafta, otuz altı sene gibi.

Verilen bu bilgilerin ardından tertip ifade eden birinci, ikinci üçüncü gibi “âdâd-ı sâfiye” sıra sayı sıfatları; bir sayının sonuna “-de” ilave ederek oluşturulan üçte bir, yüzde doksan gibi “âdâd-ı kesriyye” kesir sayı sıfatları; bir miktarın eşit taksimini ifade etmek amacıyla sayının sonuna “-(e)r, -şer” getirilerek yapılan birer, ikişer gibi “âdâd-ı tevzi’iyye” üleştirme sayı sıfatları üzerinde durulmuştur. Devamında “yarım” lafzının hangi durumda “buçuk” şeklinde ifade edileceğinin örnekleri verilmiştir. Bir yarım için buçuk ifadesi kullanılmaz: Yarım ekmek, yarım arşın denir fakat buçuk ekmek, buçuk arşın denmez. Ayrıca “tetimme” kısmında “kere” ve “defa” kavramları ile ilgili bilgiler verilmiş, bire mahsus olmak üzere bu ifadelerin cümlede düşebileceği belirtilmiştir: Haftada bir, senede bir gibi. Miktarı belli olmayan kesir için “bu kadar” ifadesinin kullanıldığı ifade edilmiştir: Beş bin bu kadar kuruş verdim gibi.

Esmâ-i âdâd-ı Fârisîyye ve Arabîyye başlıkları atında dilimizde çok sınırlı veya az kullanılan sayılar üzerinde kısaca durulmuştur.

Kinâyât

Kinâyât üç kısma ayrılarak incelenmiştir: Zamâir, ism-i işârât ve mübhemât.

Zamir: Mütøkellime, muhâtaba, gâibe delalet eden isimdir:

Ben, sen, o, biz siz, onlar gibi.

Kişi zamirlerinin tekil ve çoğul şekilleri sıralandıktan sonra mef'ûl; beni, bana ve muzafun ileyh; benim senin, onun gibi bilgiler alt alta sıralanmıştır. Bunun haricinde zemâir-i izâfi kavramı örneklendirilmiştir.

Benim kitabım, senin kitabın, onun kitabı gibi.

Zamirler muzâfun ileyh olduklarında mütøkellim ve muhâtabda hazf olunur:

Benim kitabım, senin kitabın—kitabım, kitabın şeklinde söylenir. Zamir bahsi birden fazla zamirin cem' oldukları vakit fiilin hangi şahsa göre çekimleneceğine dair verilen bilgiyle son bulur:

Ben ve sen yazıyoruz, ben ve o yazıyoruz, sen ve o yazıyorsunuz gibi.

Tetimme bölümünde tamamlayıcı bazı bilgiler verildikten sonra zemâir-i Arabîyye başlığı altında da yine kısa bilgiler verilerek esmâ-i işârât bölümüne geçilmiştir.

Esmâ-i İşârât

Bir şahsa veya bir şeye işaret eden kelimelerdir: bu, şu gibi. Mücerredi müfred olarak bu, şu; cem' olarak bunlar, şunlar şeklindedir. Mef'ûl'ü müfred olarak bunu, buna- şunu, şuna; cem' olarak bunları, bunlara; şunları, şunlara şeklindedir. Muzâfun ileyh ise müfred olarak bunun, şunun; cem' olarak bunların, şunların şeklindedir.

Burası, şurası, orası mekâna ait ism-i işaretlerdir. İsm-i işaretin mücerredi bura, şura, ora gibi söylenmez. Günümüzde de kullanımına rastladığımız bu ifadenin eserin yazıldığı dönemde de kullanıldığı anlaşılıyor. Yazarın bu yanlışlığa vurguda bulunması ve doğru biçimini göstermiş olması bugün de yapılan yanlışın geçen süre içinde devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Mekâna mahsus olan ism-i işaretin muzâfi vardır: Dersin burası müşkül gibi.

Pek yakın için “işte” ve pek uzak için “ta” kullanılır: işte bu, Tâ o gibi. Bu verilen bilgilerin ardından Arapça ve Farsça ismi işaretler ile ilgili kısa bilgi verilmiştir.

Fârisî isim işaretleri olan (eyn, ân) lafızları bazen isti‘mal olunur: ba‘dezin, ba‘dezan gibi. Fakat (ba‘de) kelimesinden sonra, ezîn, ezân lafızlarının hemzeleri melfûz değildir.

Lisân-ı Arabda ism-i işaretin müzekkeri olan (za) bazen lisânımızda kullanılıyor: ba‘deza—bundan sonra, keza—bunun gibi demektir. Bunun evveline bazen (ha) dahil olunur ki (işte) manasına bir harf-i tenbihdir: hakeza— işte bunun gibi demektir

Mübhemât

Bir kişiyi veya bir şeyi belli etmeyerek bildiren kelimelerdir. Eserde ne, kim, ne kadar, her ne kadar, kaç, hayli, gibi ki, hangi, kimse, şahıs, zât, çi, nerede gibi sözcüklerin içerdiği anlamlar örneklerle ifade edilmiştir.

Kinâyet-i Arabîyye ve Zurûf

Bu başlık eserde fûlan, hîn, fevk, taht, leda, elân, kabl, ba‘d, ebed, ezel, ind sözcüklerinin kişiye, mekâna veya zamana delalet etmelerine göre açıklanmış ve örnekler verilmiştir.

Mesâdir-i Türkiyye

“Maşdar, zât ile kâ’im bir ma‘nâya delâlet iden kelimedir. Maşdar iki kısımdır. Biri şakîl diğeri hafîfdir. Şakîl (mağ) ile hafîf (mek) ile nihâyet bulur. Okumak, gelmek gibi.” (OL, 1896: 59).

Masdarlar bir nitelik ve nicelik belirtmez. Yalnız bir sîga niteliğe delalet eder ona da ism-i masdar denilir. Madde-i asliyenin sonuna bir “-ş” getirilerek yapılır: geliş, gidiş gibi. Eğer madde-i asliyenin ahirinde harf-i imladan bir harf olursa “-ş” den evvel bir “y” getirilmek lazım gelir: okuyuş, bileyiş gibi. Bazı mesadirde (şın) yerine (mim) kaim olur: alım, satım gibi.

İhtar—Çakmak, kaymak gibi isimler böyle elif ile yazılarak sîga-i masdariye ile olan müşakelenen kurtarılmalıdır.

Edat-ı masdarın hazfindan sonra baki kalan hey’et ki madde-i asliyedir bu, ya fiildir: gelmek gibi ki madde-i asliyesi (gel) olup fiildir. Ya isim olur: taşlamak, terlemek gibi ki taş, tür lafızları birer isim olup bunların ahirine bir lam-ı meftûha getirilmekle teşkil etmişlerdir veya sıfat olur: temizlemek, düzlemek gibi ki temiz, düz

kelimeleri birer sıfatdır. İşte madde-i asliyenin böyle fiil, isim, sıfat olmasına nazaran masdar fiilî, ismî, vasfî namlarıyla üçe inkısam eder.

Müsbet ve Menfî

Bugün olumlu ve olumsuz olarak ifade ettiğimiz, varlık ve yokluk anlamındaki “müsbet ve menfî” kavramlarından yokluk anlamını vermek için madde-i asliyenin sonuna “-ma/-me” getirilmelidir: görmek—görmemek, oturmak—oturmamak gibi.

Müteaddî ve Lâzım

Bugün “geçişli ve geçişsiz fiil” manasında kullandığımız kavramlardır. Örneğin “kesmek” fiili “neyi kesmek?” diye sorulan soruya bir cevap verilebildiği için geçişli yani müteaddî fiil; uyuma fiili ise “neyi uyumak” sorusuna cevap vermediği için geçişsiz yani lâzım fiildir. Bugünkü gramer kitaplarımızda da “geçişli ve geçişsiz fiiller” hemen hemen bu şekilde anlatılmaktadır.

Tarîk-i Ta‘ diye ve Taz‘îf-i Ta‘ diye

Bugünkü gramer kitaplarımızda sırasıyla “oldurgan ve ettirgen fiiler” olarak anlatılmaktadır. Tarîk-i Ta‘ diye, geçişsiz fiilere “-t veya -dir” ekleri getirmek suretiyle, Taz‘îf-i Ta‘ diye ise geçişli fiilere yine “-t ve -dir” ekleri getirmek suretiyle yapılır. Bugünkü gramer kitaplarımızda da benzer şekilde anlatılmaktadır. Eserde yazarın bugün hem oldurgan hem de ettirgen fiilerin yapılışında kullanılan “-r” ekine yer vermemesi de günümüz gramer kitaplarıyla karşılaştırıldığında bir eksiklik olarak göze çarpmaktadır.

Ma‘ lûm ve Mechûl

Eserde malûm ve mechûl fiiler, fiilin öznesinin bilinip bilinmemesi durumuna göre ifade edilen iki şekildir. Şayet fiilin öznesi biliniyorsa malûm fiildir: görmek, atmak gibi gören ve atan zâta nisbet olunmuştur. Fiilere getirilen “-n ve -l” ekleri ise fiili öznesi belli olmayan bir hale getirir ki bunlara da mechûl fiiler denir: görülmek, atılmak, alınmak gibi.

Fiil-i Mutava‘ a

Özneye nisbet olunan fiileri ifade eder. “Meşelâ (Aḥmed yıkaḋı) cümlesinde (yıkaḋmak) fi‘ liniñ fâ‘ ile nisbeti âşikârdır lâkin (çamaşır yıkaḋı) dersek (çamaşır) fâ‘ il

değil belki nâ'ib fâ' il daha doğrusu mef' ul olmakla çamaşıra nisbetle (yıkandı) fi'linin bir fi'l-i mechûl olduğu nümâyândır” (OL, 1896: 63).

Basit ve Mürekkebe

Eserde birleşik fiilerin, “etmek, eylemek ve olmak” kelimeleriyle yapıldığı ifade edilmiştir. Bazı masdarlar “olmak” la kullanılırlar: Hasret oldum, tamam oldu, gibi.

Farsî ism-i masdarlardan sonra (etmek) ve vasıf terkiibinden sonra (olmak) maddesi isti'mal olunur: nümâyış etmek—ma'rifperver olma gibi.

Masdar-ı mürekkebe bazen (kılmak) ve (yapmak) lafızları ile teşkil eder: iş yapmak—hediye kılmak—tanzim kılmak—takdim kılınmak gibi. Etmek yerinde yapmak ve yapmak yerinde etmek denilemez.

Zamanı Mütezamın Mesadir-i Mürekkebe

(Olmak) maddesi mâzî' i naklî ve ism-i mef' ul ile terkiib ederse zamân-ı mâzîyi mütezamın olur.

Ma' nâyı Müşâreketi Müfid Olan Mesâdir

Bir fiilin iki kişi arasında gerçekleştiğini ifade eder. Bunun için mastar ekinde hemen önce bir “ş” eki getirilir: örmek—örüşmek, sevmek—sevişmek gibi. Bu konu günümüz gramer kitaplarında anlatılan işteş çatılı fiillerin daha dar kapsamlı ele alınmış biçimidir.

Manây-ı Vasfîyeti Müfid Olan Mesâdir

“-laş/-leş” ekleri ile fiilerin nitelik anlamı kazandığı sözcükleri ifade eder: Beyazlaşmak, tembelleşmek gibi.

İktidar Manâsını Müfid Olan Mesâdir

Mastar ekinin düşmesinden sonra fiilin sonuna bir “he” getirildikten sonra “bilmek” getirilerek yapılır: yapabilmek, sevebilmek gibi. Olumsuz şekillerinde “bilmek” düşer ve yerine getirilen “ha”dan sonra “-ma/-me” eki ile yapılır. Bugün “yeterlik fiili” olarak karşımıza çıkan bu birleşik fiil ile ilgili eserde verilen bilgiler günümüzdeki kullanımı ile tamamen örtüşmektedir.

Tâ' cil Manâsını Müfid Olan Mesâdir

Günümüz gramer kitaplarında kendisine tezlîk fiili olarak yer bulan birleşik fiildir. Mastar eklerinin düşmesinden sonra fiile getirilen “vermek” ile yapılır: yazıvermek, okuyuvermek gibi.

Arzû ve İştîyâk Manâsını Müfid Olan Mesâdir

Arzu, istek anlamı veren “gelmek” ile oluşturulan birleşik fiildir: yiyeceği gelmek, göreceği gelmek gibi.

Dilimizdeki mastar ve özellikleri üzerinde duran yazar, eserin devamında Arapça ve Farsça mastar ve özelliklerine yer vermiştir. “Mübalağayı müfid olan mesâdir, tesmiye bilmasdar, masdar-ı mîmiyye, elfâz-ı menhûte, mezîdât, rübâinin mezîdâtı, mezîdâtda mîmli masdar, masdar-ı binâ-i merre ve binâ-i nev', mezîdâtda binâ-i merre ve nev' i” başlıkları altında Arapça mastarlar konusunu incelemiş, örnekler ve “fâide” başlığı altında verdiği önemli bilgilerle konunun anlaşılabilirliğini artırmıştır. Farsça mastarlarla ilgili ise “Ma'lûm olduğu üzere Fârisîde maşdariyet 'alâmeti yâ (den) yâhûd (ten) dir. Maşdar (den) ile biter ise (maşdar dâli). (Ten) ile biter ise (tâ'î) tesmiye olunur. Dâliñ mâqablinde (ye, elif, re, nun, vav) harflerinden ve tâ'nın mâqablinde (ha, sin , şin, fe) harflerinden biri bulunmak şarttır” (OL, 1896: 72-73). bilgileri verilmiş ve konu “Vasîf Terkîbinin Nev' Diğeri, Masdardan Emr-i Hâzır Binâ ve Teşkîli, Kâide-i Fârisîyye Üzere Hâsıl Masdar Teşkîli” başlıkları altında incelenmiştir.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Fâil Binâsı

Manayı masdarının kâim olduğu zâta delalet eder. Edat masdarın hazfindan sonra hafiflerde (nun) sakillerde (en) ilhakıyla teşekkül eder: gelen—oturan gibi.

Madde-i asliyenin âhirine (cı) ilhak edilirse fâilin bir nev' i sanat ittihaz edildiğine delalet eder: yazıcı gibi.

Kâide-i Fârisîyye Üzere İsm-i Fâil Binâsı

Emr-i hâzırın âhirine alamet-i failiyyet olan (nde) ilhakıyla teşekkül eder: han—hanende gibi.

“İsm-i fâ‘ ilîñ cem‘ nde (he) niñ kâf-ı Fârisîyyeye ƙalbi iƙtiẓa ider. Zîrâ (he) niñ kendinden ōnra gelecek olan elif ile ictimâ‘ ihoş değildir: Һanende—Һanende-gân gibi” (OL, 1896: 75)

Kâide-i Arabîyye Üzere İsm-i Fâil Binâsı

Sülâsîden (fâil) veznindedir: kâtib, hâkim gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Mef‘ul Binâsı

Geçişli fiilerden türer, geçişsiz fillerden ism-i mef‘ul olunmaz. Master eki düştükten sonra fiile hafiflerde “nun”, sakillerde “en” yahud “miş” eklenerek yapılır: görülen, görülmüş, okunan, okunmuş gibi.

Konu kâide-i Fârisîyye ve Arabîyye üzere ism-i mef‘ul başlıklarının altında bu dillerdeki ism-i mef‘ul binâlarının nasıl yapıldığını anlatan bilgilerin verilmesi ile devam etmiş ve son olarak “Mezîdâttañ İsm-i fâil ve İsm-i Mef‘ul Binâsı” başlığı altında verilen kapsamlı bilgilerin ardından sona ermiştir.

Mübâlağalı İsm-i Fâil

Sahibinin çokluk vâfına işaret eder. Fiillere hafiflerde (gen) sakillerde (gan) ilhak edilir: üşengen—çalışgan gibi.

Arapçada mübalağalı ism-i fâilin vezinleri şunlardır: fe‘âl—mif‘âl—fe‘ûl—fi‘îl—fu‘ale—fu‘le—fa‘îl. Lisânımızda ekseriyetle müsta‘mel olan vezinler fe‘âl, fe‘ûl, fe‘ildir: alâm—gayûr—rahîm gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzere Sıfat-ı Müşebbehe

İsm-i fâil türünden olan sıfat-ı müşebbehe özellik bildiren sıfatlardan türemiş, isim türünden sıfatlardır: dalgın, düşkün, titrek, çürük gibi.

Farsçada emr-i hâzırın sonuna elif eklenerek yapılır: dan- dâñ, bin-binâ gibi. Arapçada ise elvan ve eşkale ve uyub ve kusura delalet edenler kıyâsîdir müzekkerde ef‘âl, müennesde fa‘lâ veznindedir:

Müzekker	Müennes
ahmer	hamrâ’
ebyaz	beyzâ’

Meani-i batınâya delalet edenler fa‘lân veznindedir: cevân—subân—atşân—reyyân gibi. Bunların müennesleri fa‘lî vezninde olup lisânımızda müennes elisti‘mâl

değildir. Evsâf-ı sâireye delalet edenler muhtelifdir: s‘ab—cebân—meyyit—üryân—hüsn—kabîh gibi.

Bazı mesâdir mübalağa sıfat makamında dahi isti‘mal olunmuşdur: şirret denilir ki şerir demektir.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Tasgîr

Küçültme ve azaltmaya işaret eder. İsimlere hafiflerde “-cek veya ceğiz” sakillerde “cak veya çağız” getirilerek yapılır: tepe-tepecik, yavru-yavrucak-yavrucağız gibi.

Arapçada harf-i evveli mazmûm ve harf -i saniyi meftûh kılarak harf-i salis olmak üzere bir ya‘i sakine ilave edilir: hüsn—Hüseyn gibi.

Farsçada ise ism-i tasgîr alameti “-çe” dir: bağçe gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzere İsm-i Tafdîl

Bir şeyi diğerinden üstün kılmak amacıyla ismin önüne getirilen “ daha, ziyâde, en, pek” sözcükleri ile yapılır: âlim, en âlim, pek âlim gibi.

Arapçada genel olarak müennesi “fu‘lya” kalıbında yapılır: a‘lâ-ulyâ, ednâ-dünya gibi.

Farsçada ise “ ter” getirilerek yapılır: balâ-balâter gibi.

Kâide-i Türkiyye Üzerine İsm-i Mensûb

Bir mahale, bir kavme veya sınaate nisbeti ifade eden kelimedir. Lisânımızda ism-i mensûb edatı “-li, -lu, -ci ve bazen -ce”dir: Osmanlı, İstanbullu, kitabcı, bence gibi.

Fârisîyyede edat-ı nisbet ya‘ sâkinedir: Îrânî gibi.

Arapçada ise ya‘ müşeddedir. Bu ya‘ nisbet Arapça isimlere eklenir. “Ya” ile biten kelimelerde “ta”lar düşer: Mekke-mekkî... gibi. Arapça ism-i mensûb konusu Türkçe ve Farsçaya göre oldukça kapsamlı olup eserde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

İsm-i Zamân İsm-i Mekân

Lisânımızda ayrıca ism-i mekân edatı varsa da ism-i zaman edatı yoktur. Bunlar zaman, mekân lafızlarıyla veyahud zaman ve mekân manalarını içeren diğer kelimeler ile yapılabilir: mevsim-i hac gibi.

-lık/-lık ism-i mekân edatıdır: “taşlık” gibi ki taşı çok yer demektir. Gâh, zâr, sar, sitan Farsça kelimeler de ism-i mekân edatı olup lisânımızda çokça kullanılmaktadır: secdegâh, güzergâh, gülzâr, kuhsâr gibi.

Türkçe ve Farsçaya göre Arapça ism-i mekân ve zaman konusu eserde daha uzun ele alınmış ve Arapça kurallara göre açıklanmıştır. “Mişâl ile nâkış müsteşnî olub mişâlden mef’ il ve naķışdan mef’ al vezninde gelir: mişâlden mevzi’ , mevķi’ gibi. Nâķışdan me’ va , meşeta gibi. Eğer muzâri’ n vasaķı meksûr olursa mef’ il mezninde gelir: meclis, maķfil, menzil, merci’ gibi. Ta’i zâide ile mef’ ale, mef’ ile vezinleri de vardır: medrese, maţba’ a, mimleķa, mesîre gibi.” (OL, 1986: 86).

İsm-i Âlet

Âlet ve kapkacak isimleridir. İsmi âlet edatı ismi mekân edatları ile aynıdır. Manasından ayırt edilir. Gözlük göze mahsus âlet, tozluk toza mahsus kap demektir. Türkçede hafiflerde “-gi/-gü”, sakillerde “-gı/-gu” getirilerek yapılır: süzğü, biçgi, kesgi gibi.

Farsçada “-dan” eki getirilerek yapılır: kitabdan gibi.

Arapçada ise ism-i âletin üç vezni vardır: “mif’ el, mif’ al, mif’ ale’dir. Minber, mifth, mimleķa gibi.

Masdar mevzusuna oldukça geniş yer ayrılan eserde yazar, Türkçe kaidelere ait başlıkları açıklarken günümüz gramer kitaplarına yakın bilgiler vermiştir. Bazı konularda ufak tefek eksiklikler olsa da bunlar kayda değer bilgi noksanlıkları oluşturmamaktadır. Türkçe kurallar daha sade ve anlaşılırken özellikle Arapça kuralların öğrenciler tarafından daha zor anlaşılacağı görülmektedir. Bunda Arapça kuralların anlatımında kullanılan dilin ağırlığı kadar Arapçadaki teferruatların fazlalığı da önemli yer tutmaktadır. Farsça kurallara ise genel olarak kısaca değinilip geçilmiştir.

Fiil Bahsi

Eserde fiil, “Zamāna ta’ liķi olan kelimedir. Fi’ l, māzî muzâri’ emr ve neķy kısımlarına münķasımdır” (OL, 1896: 87). şeklinde tarif edilmiş ve kısımlara ayrılmıştır.

Eserde sîga (kip) konusuna geçmiş zamana delalet eden “māzî” ile başlanmıştır. Māzî’i şuķudî (görülen geçmiş zaman) ve māzî’i naķlî (duyulan geçmiş zaman) diye iki başlık altında işlenmiştir. Devamında muzâri’ (hem şimdiki zaman hem gelecek

zaman), hāl (sadece şimdiki zaman), istiḳbāl (gelecek zaman), fi‘l-i vüçübī (gereklilik), fi‘l-i iltizāmī (istek kipi), emir kipleri fiile gelen ekleri ve örneklerle açıklanmıştır. Emir kipi emr-i ḥāzır ve emr-i ğā‘ib olarak iki ayrı başlık altında verilmiştir.

Birleşik zamanlı fiiler ise; ḥikāye‘i māzī‘i şuhūdī (görülen geçmiş zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i māzī‘i naḳlī (duyulan geçmiş zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i muzāri‘ (geniş zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i hāl (şimdiki zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i istiḳbāl (gelecek zamanın hikāyesi), ḥikāye‘i fi‘l-i vüçübī (gereklilik kipinin hikāyesi), ḥikāye‘i fi‘l-i iltizāmī (istek kipinin hikāyesi) şeklinde sıralanmıştır. Hikāye birleşik zamanları içinde şart kipinin hikāyesine yer verilmemiştir.

Rivayet birleşik zamanları ise; rivāyet-i māzī‘i naḳlī (duyulan geçmiş zamanın rivayeti), rivāyet-i muzāri‘ (geniş zamanın rivayeti), rivāyet-i hāl (şimdiki zamanın rivayeti), rivāyet-i istiḳbāl (gelecek zamanın rivayeti), rivāyet-i fi‘l-i vüçübī (gereklilik kipinin rivayeti), rivāyet-i fi‘l-i iltizāmī (istek kipinin rivayeti) şeklinde sıralanmıştır.

Şart birleşik zamanları ise; şart kipi başlığı altında verilen görülen geçmiş zamanın şartı ile başlayıp māzī‘i naḳlī‘i şartī (duyulan geçmiş zamanın şartı), muzāri‘ şartī (geniş zamanın şartı), hāl şartı (şimdiki zamanın şartı), istiḳbāl-i şartī (gelecek zamanın şartı), fi‘l-i vüçübī‘i şartī (gereklilik kipinin şartı), fi‘l-i iltizāmī‘i şartī şeklinde sıralanmıştır.

Fiillerin olumsuz biçimlerinin çekiminde ise māzī‘i şuhūdī, māzī‘i naḳlī, muzāri‘, hāl, istiḳbāl, fi‘l-i vüçübī, fi‘l-i iltizāmī, neḥy-i ḥāzır ve neḥy-i ğā‘ib başlıkları altında fiillerin nasıl olumsuz yapıldıklarına değinilmiştir.

Bunların yanında bazı özel çekimlere de yer verilmiştir. Bunlar: şīġa‘i ‘atfiye, şīġa‘i şıla, şīġa‘i ta‘kībiyye, şīġa‘i intiḥā‘iyye, şīġa‘i ibtidā‘iyye‘i istimrāriyye, şīġa‘i tevḳītiyyedir.

Konunun devamında birleşik fiillerden fi‘l-i muḳārebe (yaklaşma fiili) üzerinde durulmuştur. Fiile getirilen (yazmak) sözüyle fiil birleşik hale getirilir: işliyeyazdı örneğinde olduğu gibi. Bir eylemin az kalsın gerçekleşeceğini ifade eder. Bir diğer birleşik fiil, fi‘l-i istimrāri (tezlik fiili) dir. Fiile getirilen “gelmek, durmak, kalmak” ile yapılır: Osmanlılar böyle adalet edegelmış adalet edegiderler, gidedursan, yanakaldı örneklerinde görüldüğü gibi. Fi‘l-i nāḳış ise “Fā‘iliyle berāber sā‘ir-i ef‘āl gibi kelām-ı tamām olmayan fi‘ldir. (Olmaḳ) māddesinden (ben oldum) dinilse kelām-ı tamām

olmadığından muḥāṭaba fā'ide'i tāme ifāde itmez meşelā (Ben zengin oldum) dimeğe ihtiyāc vardır” (OL, 1896: 101). şeklinde tarif olunmuştur.

Hurûf-ı Meâni

Bu başlık altında dilde kullanılan Türkçe, Arapça ve Farsça edatlar teker teker yazılmıştır. Menşesi belirtildikten sonra hangi manayı içerdiğine değinilmiş ve örnekler verilerek açıklanmıştır. Bu edatlar: “â, âbad, artık, ar, ez, âsa, asla, aferin, efsûs, en, eğer, eğerçe, üff, el, illâ, elân, elamân, elhazır, elbette, ilâ, ilelebed, amâ, amân, encâm-ı kâr, an, ancak, âne, ender, evet, oh, o, üzere, üzerine, âh, ey, için, içinde, işte, ise de, işte, iken, ile, imdi, bi, be, bâ, bârî, bâr, bân, bâdbân, bütün, bir, ber, berâber, berây, ba'zı, bilâ, belki, böyle, bî, bile, pek, beheme, peh peh, te, tâ, tâş, tû, cik/cık, cek/cak, ce, buraca, cesine, çe, çünkü, hâşâ, hatta, hâlbûki, hayır, haylî, dâimâ, disâr, dahî, dır, der, dirigâ, değil, den, den ise, den başka, den gayrı, den mâ'adâ, de, dahâ, diye, rek/rak, zihî, zinhar, zîrâ, sar, san, siz, sizin, siva, şâyed, şimdi, demin, şol, şöyle ki, sanki, zarfında, âkibet, aceb/acaba, alâ, ân, gâyet/bigâyet, gayr, fe, fakat, fi, kadar, kef, kâin, kemâ, gâh, gibi, kâr, gâr, keşke, ger, küll, ken, göre, kede, gûne, ki, kin, lâ, lakin, lu, li, ma, mâdâmki, manend, mtrak, imsi, ma', meğer, min, mend, mehemmâ, mi, nâ, nâk, nazaran, ne ne, ndi, nice, ve, va, vâ, vâ, ve, veillâ, vah, vay, vechile, ver, velev, he, ha, hani, haydi, her, hele, hele hele, hem, hemân, henüz, hu, hey, hiç, heyhât, ye, ya, yâhûd, yâr, ya'ni, in, yoksa, yine, gerek... ve gerek” şeklinde art arda sıralanmış ve oldukça uzun bir bölüm oluşturmuştur.

Terkîbe Sâlih Kelimât

Bu başlık altında “semir, simat, âyat, iktinah, penah, eser, iktiran” madde başlarının, içerdikleri anlamlara binaen hangi tür edatlar olarak kullanıldıkları örnekleri ile ifade edilmiştir.

Eserin devamında “mübtedâ ve haber” başlıkları ile ilgili bilgi verilmiştir. “Başlı başına bir isimdir ki kendisine bir şeyi isnâd olunur; Oña (müsnedün ileyh) de dinilir. Haber ise isnâd olunan bir hükümdür ki ona (müsned) dinilir: Aḥmed Efendi 'âlimdir dinildik de Aḥmed Efendiye 'âlimlik isnâd olunmuş olduğundan (Aḥmed Efendi) mübtedâ, ('âlim) anın haberi olub (dir) de edât-ı haberdir. Bu edât-ı haber mütekellimde (m) dir: Ben kâtibim gibi. Muḥāṭabda (señ) dir: Sen 'âlimsiñ gibi” (OL, 1896: 138-139).

“Hâl” başlığı altında ise fâilin veya mef'ulün durumunu ifade eden kelimelerden bahsedilmiştir.

“Temyîz” başlığı altında ise cümlede belirsiz olan bir manayı belirli hale getirmek üzerinde durulur. Bu manayı verirken “ce” ve “cihetle” edatları kullanıldığı ifade edilmiştir: “Ahmed Efendi malumatca Muhammed Efendi’den fâikdir.” ya da “Ahmed Efendi de servet cihetiyle Ahmed Efendi’ye fâikdir.” gibi.

“Bedel” ise mahza matbu’nu beyan için sevk olunan bir tabir olarak tarif edilmiş bir başlıktır: “Peynir yedim, peynir demişim kaymak.” gibi.

“Te’kid” başlığı altında ise anlamı kuvvetlendirmek adına kullanılan sözcüklerden bahsedilmiştir: “Vapur geldi vapur.” gibi.

“İttiba” ise; “Bir kelimenin harf-i evvelini ‘mim’e tahvil ile ona muvazen ve harf-i ahirde muvafık olarak manasız bir lafız sevk etmek.” şeklinde tarif olunmuştur: kâğıt mağıt gibi. Kelime “mim” ile başlıyorsa mühmeli “felan”dır: mektep felan gibi.

“Atf-ı Beyân” ise matbu’nu izah için getirilir şeklinde tarif edilmiştir. “Ta’rîb” başlığı altında ise diğer dillerden Arapçaya nakil ile ilgili bilgiler verilmiştir. Buna “mu’reb” denilir.

Kelimât-ı Fârisîyye	Mu’ribât
Çin	sayn
Günc	kenz
Gevher	cevher

“İ’lâm” ise üç başlık altında incelenmiştir: Künye, lakap ve isim. Devamında “mu’arrife ve nekre” den geniş bir şekilde bahsedilmiştir.

“Elfâzın yekdiğerine atfı” başlığı altında ise; bir kelimeyi yahut cümleyi daha önce söylenen bir kelimeye yahut cümleye bağlamaktan bahsedilir: “Hasan geldi, Hüseyin geldi.” denileceğine Hüseyin bir vav-ı âtîfe ile Hasan üzerine atf olunur ve “Hasan ve Hüseyin geldi.” denilir.

“Tevlîd-i Kelimât” başlığı ise; Arapça maddelerden kelime türetmek şeklinde ifade edilmiştir:

Müvellidât	Asıl	Müvellidât	Asıl
insaniyet	ins	mahiyet	hay
cahiliyet	cahil	kemmiyet	kem
me’mûriyet	me’mûr	keyfiyet	keyf

“Kelâm” başlığı altında isim ve fiil cümlelerinin esasları müsned ve müsnedün iley olarak ifade edilmiş ve örneklerle açıklanmıştır.

“Revâbit” başlığı altında bir cümleyi bir cümleye rabt eden edatlar üzerinde durulmuş ayrıca “revâbit-ı tevkitiye, revâbit-ı haliye, rabita-i mutlaka, rabita-i terakkî, rabita-i temsiliye” madde başlarına yer verilmiştir.

“Galatât” başlığı altında ise; kelimelerin harekât ve sekenâtı ve usûl-i tahriri kütüb-i lügata muvafık olmak lazım geldiğinden galatâtdan lisanımızda kesirü’l-istimâl olanların fasihleri bir vechi zir ü derc tezbir kılınmıştır:

Galat	Fasih
behet	übehet
ihtiyâra	ihtiyâr
akrebâ	akribâ
ümena	âminen

“Müşakele” başlığı altında ef’al ve tef’il vezinlerinden gelen ism-i failer hatayla bir diğerine benzediğinden bunları doğru okumak için gerekli bilgilere yer verilmiştir.

Usûl-i Tenkit

Bu başlığın altında yazının kolay ve doğal bir şekilde okunabilmesi için gerekli işaretlere yer verilmiştir. Eserin de ilk bölümünün son konusunu oluşturan bu başlık altında on ayrı işarete yer verilmiştir. Bunlar sırasıyla: “fâsıla (,), menkûta (:), noktateyn (:), keşîde (-), istifhâm alâmeti (?), ta’ accüb alâmeti (!), mu’ terize (yay ayraç), iktibâs alâmeti (“ “), vakf-ı kâmil (.), hatt-ı mev’hûm (...) dur.

Eserde sadece virgül, noktalı virgül, iki nokta, kısa çizgi, soru işareti, ünlem işareti, yay ayraç nokta ve üç nokta işaretlerine yer verilmiştir. Günümüzde kullanılan noktalama işaretlerinin tümüne yer verilmemiş olsa da bu kadarına da eserde yer verilmiş olması oldukça önemlidir. Noktalama işaretlerinin eserde verilen özellikleri günümüzde kullanılan özelliklerine göre oldukça sınırlıdır. Yine de yazılı bir eserin hem daha kolay hem daha anlamlı ve doğal bir biçimde okunabilmesi için o dönemde noktalama işaretlerine yer verilmesi oldukça önem arz eden bir durumdur.

Birinci bölümün sonu noktalama işaretleri ile bitmiştir. İlk bölüm genel olarak değerlendirildiğinde sarf ve nahiv konularının ayrı başlıklar altında incelenmediği

görülür. Yazar birbirinden çok da farklı hususları içermediğini düşündüğü için böyle bir ayrıma gitmediğini eserin başında ifade etmiştir.

Eserde ele alınan konular alt başlıklara ayrılarak incelenmiş, kavramların öncelikle tanımları yapılmış daha sonra da somutlaştırmak için örneklere yer verilmiştir. Günümüzdeki dil bilgisi kitaplarındaki anlatıma yakın bir yol izlenmiştir. Bunun yanında “ihtar” başlıklarının altında konuyla alakalı önemli uyarılarda bulunulmuş yine “faide” başlığı altında önemli ve faydalı bilgilere yer verilmiştir. Türkçe kuralların yanı sıra Arapça ve Farsça kurallara da oldukça fazla değinilmiştir. Birinci bölümde genel olarak harfler, sözcük türleri ve alt başlıkları, edatlar ve noktalama işaretleri üzerinde durulmuş; dil bilgisi konuları ağırlıklı olarak birinci bölümde işlenmiştir.

Kısm-ı Sâni

İkinci bölümde daha çok yazarın Bahriye Mektebi’nde okutmakla yükümlü olduğu kitâbet derslerinin de temelini oluşturan yazma kuralları üzerinde etraflıca durulmuştur.

“Fıkraların Rabtında Dikkat Olunacak Mevâd” başlığı ile ikinci bölüme başlayan yazar devamında bazı rabitalar ve onların merbutları üzerinde durmuştur: “Eyledi” fiili rabita olub (ilâ) ve (ifâ) kelimeleri onun merbutları olur.

“Şive-i Tahrîre Ait Husûsât” başlığı altında bazı kelimeler veya ifadelerin yerine kullanılacak kelime ve ifadeler üzerinde durulur. Ayrıca hangi ifadelerin ne şekilde kullanılmasının doğru olmayacağı hususları da belirtilmiş, oldukça uzun bir şekilde anlatılmıştır:

Lisân-ı tahrîrde (itmek) maḳâmında ekşeriyetle (icrâ) kelimesi kullanılır: (tecrübe itmek) yerine (tecrübe icrâ itmek) yâḥûd—maşdarîñ mef’ülüne izâfetiḳabîlinden—(icrâyı tecrübe itmek) dinilir: Merâsim-i ihtirâmiye icrâ itmek gibi. (Tenbîh idildi) yerinde (icrayı tenbîh olundu) ve (taḳḳîḳ olacaḳdır) mevki’nde (icrâyı taḳḳîḳât idilecekdir) dinilir. (İfâ) kelimesi de böyledir: “Ḳaḳlarında mu’âvenet-i muḳteziye icrâsı...” yerinde “Ḳaḳlarında mu’âvenet muḳteziye ifâsı...” da dinilir (OL, 1896: 165-166).

Temyîz

“Temyîz” üzerinde birinci bölümde durulmuş olmasına karşın burada iki başlık altında incelenmiştir:

Eşyada müsta‘mel olan temyizler: mezkûr, mezbûr, mesrûd, mebhûsun anıh sâlifüz zıkr, sâlif-ül beyan, ânif-üz zıkr, ânifü’l beyân, mârüzziqr, sâbıküzziqr, mâr-ül beyân, sâlif-ül arz, mâr-ül arz’dır.

Eşhas hakkında müsta‘mel olan temyîzler: merkum, mûmâileyh, müşarünileyh’dır. Bunların haricinde “zât, nefer, re’s, dâne, tâ’ife, kıt’a, bâb, nesice, kabza, şifâ, iltiyâm, şehîd, maktûl ve telef, cür’et ve cesaret, teşrîf ve azîmet, vâki‘ ve kâ’in, ma‘ mâfih ve ma‘ azalık, vasıtasıyla ve marifetiyle, hazret ve cenâb, akçe, nâtık ve câmi, hâiz, hâmil, me’mul ve melhûz, tevfiân, tatbîken, nâm, nâmına, istishâb ve terfîk, zımnında, hususunda, emrinde, binâen ve mebnî, bâb, bâbında, olbâbda; huzur, pişgâh ve atabe, taht, zîr, ma‘ yet ve refâkât, mukîm ve sâkin, derkâr, sancak ve bandıra, hâmil, mensûb, süfün ve sefâin, süvâr olmak ve râkib olmak, bu kere ve bu defa, âzâde, vâreste ve müstağni, mantûk, şehir, hâl, tevârüd, mütekarib yahud mütekâribü’l hulûl olan, meş‘ur ve mübîn, ol vechele, iltimâs” kelimelerinin nerelerde kullanıldığını dair açıklamalar ve örnekler verilmiştir.

Istılâhât-ı Edebîyye

Bu başlık altında ise edebiyata dair tabirler sıralanmıştır. Her biri açıklandıktan sonra örnekler verilmiştir. Eserde edebiyatla ilgili tabirler: hakîkat, mecâz, mecâz-ı mürsel, istiâre, teşbîh, kinâye, tenâfür, haşv, icâz, itnâb, tetabu-i izâfât, terhîm, îhâm, tıbak, murâât-ı nazîr, cinâs, teşabüh-i etraf, seci‘, seci-i mütevâzı, seci-i mutarraf, seci‘ mütavazin, muvâzene, mumâsele, lüzüm-ı mâ lâ yelzem, tersî, ruktâ, leff-ü neşr, tensik sıfat, hüsn-ü ta‘lil, tevciye, rücû‘, aks, ta‘kid, tazmîn, telmih, telmi‘, telmîh, teşrîh, müşâkele, mübâlağa, elgâz, beraât-ı istihlâl, tarîh şeklinde sıralanmıştır. Günümüzde ortaokullarda mecâz, mecâz-ı mürsel, teşbîh, kinâye, istiâre, mübâlağa gibi kavramlara Türkçe karşılıklarıyla daha basit düzeyde yer verilmektedir. Bununla birlikte ortaokul öğrencileri için yazılmış olan “*Osmânî Lisani*”nda yer verilen bu kavramların tümüne günümüzde lise ve üniversiteye ait edebiyat kitaplarında bile rastlamak mümkün değildir. Bu açıdan bakıldığında eserin ortaokul öğrencilerinin seviyesine uygunluğu tartışmaya açık hâle gelmektedir.

Ta‘liye-i Nâme

Bir mektubun unvanını yazmak şeklinde tarif olunmuştur. Buna “sernâme” veya “serlevha” da denir.

“Makâm-ı celîl cenâb-ı vekâletpenâhiye, pişgâh sâmi-i hazret nezâretpenâhiye, Erkân-ı Harbiye-i Bahriye riyaset celilesine” gibi.

Elkâb-ı Resmîye

Rütbe sahiplerine ait unvanlardır. “Zât-ı aqdes hazret-i hilâfetpenâhîye mahşûş olan elkâb-ı resmîye, du‘ây-ı mefrûz-ül edây-ı hazret-i şehenşâhidir” (OL, 1896: 203). Bunun dışında yerli ve yabancı farklı makam, mevki ve rütbelerden kişilerin elkâbları da eserde şöyle geçmektedir:

İklîle’l muhaşşenâtolan mehd-i ‘ulyây-ı saltanat-ı seniyyeye: devletlü ‘işmetlü efendim hazretleri.

Tâc-ı bâhire’l ibtihâc-ı muhaddirât olan kadın efendi hazretlerine: devletlü ‘iffetlü efendim hazretleri.

Şehzâdegân civânbahtânefendilerimiz hazerâtına: devletlü necâbetlü efendim hazretleri.

Papalar hazerâtıyla düvel-i ecnebiye împarâtor ve împarâtorîçe ve kral ve kraliçelerine: haşmetlü..... hazretleri.

İrân şahı hazretlerine: şahâmetlü... hazretleri.

Maqâm-ı hidivîye: devletlü fehâmetlü efendim hazretleri

Prenslere: fehâmetlü prens... hazretleri.

Maqâm-ı mu‘allây-ı vekâlet-i kübrâya: ma‘rûz-ı çâker kemîneleridir ki.

‘İbâre arasında: fehâmetlü devletlü... paşa hazretleri.

Rütbe’i şadâreti ihrâz itmiş vüzerây-ı‘azâma: übhetlü devletlü efendim hazretleri

Meşîhat-ı İslâmiyye: ma‘ruz bende’i dirîneleridir ki.

‘İbâre arasında: devletlü semâhetlü... efendi hazretleri.

Şeyhü’l İslâm ma‘zûllerine: devletlü fazîletlü efendim hazretleri.

Paşriklere ve haşambaşılara: rütbetlü efendi hazretleri.

Süferây-ı ecnebiyye elkâb-ı resmîye yazılmaz; faqat‘ibâreler isnada aşâletlü yazılır.

Maqâm-ı vâlây-ı ser‘askerîye: devletlü ‘uţufetlü efendim hazretleri.

Şeref-i sıhriyeti seniyyeye nâ'îl olmuş zevât-ı kirâma: devletlü 'uţufetlü efendim
hâzretleri.

Şürafâya: devletlü siyâdetlü efendim hâzretleri.

Dâr'ül sa'âdt'ül şerîfe ağalarına: devletlü 'înâyetlü efendim hâzretleri.

'Umûm-ı müşîrân-ı vüzerâya: devletlü efendim hâzretleri.

Rütbe'î bâlâ ricâline: 'uţufetlü efendimhâzretleri.

Ferîkân ve rütbe'î üla sınıfı evellerline: sa'âdetlü efendim hâzretleri.

Şudûra: semâhetlü efendim hâzretleri.

Mîrlivâ ve mîr-i mîrân ve rütbe'î üla sınıf-ı şâniyesi eşhâbına: sa'âdetlü efendim.

Mîrâlây ve şâniye mütemâyizî rütbeleri eşhâbına: 'izzetlü efendim vb.

Maķâm-ı Neżâret-i Celîle'î Bahriyeden Yazılan Muħarrerâtıñ Elķâbı

Gögerte şımfına maħşuş	Çarħcı ve inşâiye şımfılarına
Ferîķa: Sa'âdetlü efendim hâzretleri	" "
Livâya: Sa'âdetlü Efendim.	" "
Mîrâlâya: 'İzzetlü Efendim.	" "
Ķâ'imâķâma: 'İzzetlü Beğ	" "
Biñbaşıya: Ref'atlu Ķapudân	Rif'atlu Efendi
Ķul Ağasıya: Fütüvvetlü Ķapudân	Fütüvvetlü Efendi.
Yüzbaşıya: Fütüvvetlü Efendi.	" "
Ķalyon ve firķateyn ve Ķorvet kâtiblerine: Fütüvvetlü Efendi.	" "
Mülâzım-ı evvel ve şânî ve barîķ kâtiblerine: Ķamiyetlü Efendi.	" "

Neferât-ı 'askeriye için rütbe-i elķâb yerinde Ķullanılır: Ķasan Çavuş, Ķasan Onbaşı, Ķasan Nefer dinilir (Ol; 1896: 206).

Envâ-i Muħarrerât

Bu başlık altında çeşitli yazışmaların isimleri ve anlamları verilmiştir. Yapılan yazışmaların isimleri eserde şu şekilde sıralanmıştır:

“Hatt-ı Hümâyûn, fetvây-ı şerîfe, nâme-i hümâyûn, menşûr, buyruldu, program, protokol, protestonâme, tezkire, tercüme-i hâl, tarife, ta‘lîmât, takrîz, tebrîknâme, tavsiyenâme, ta‘ziyetnâme, sened, ilmuhaber, jurnâl, takrîr, mazbata, müzekkire, arz-ı hâl, istid‘â, inhâ, arîza, şukka, telgrafnâme, rapor, layiha, beyânnâme, nota, ultimatom, itimâdnâme, berât-ı âlîşân, celb, derkenâr, zeyl, kontorato, açıkbono”

Eserin devamında “Ben diyecek yerde lisân-ı edebe mahsus tabirât-ı müte vazıane”, “Sen diyecek yerde kullanılan ta‘birât-ı ta‘zîmkârane, Muzâfun ileyh mevki‘nde sevk olunan zamir-i mütekellim olan (benim) yerinde kullanılan tabirât, zât-ı hazret-i şehriyâriye nisbet olunacak bir şey’in tavsîfinde isti‘mal olunan sıfât-ı mümtâze, mürselün ileyh şânına ta‘zîman kendisine nisbet olunacak bir şey’in tavsîfinde isti‘mal olunan sıfatlar, rütbe-i muhtelif ashâbına nisbet olunacak bir şey’in tavsîfinde isti‘mal olunacak tabirât ” ayrı ayrı madde başı olarak sıralanmış ve yerlerine kullanılacak tabirler belirtilmiştir.

Muâmelât-ı Tevkîriye-i İhtitâmiye

Bu başlığın altında farklı rütbe ve makamlara karşı saygıda özen gösterme ifadeleri sıralanmıştır. Yazışma esnasında bir makama veya rütbeye karşı sevk olunacak saygı ifadeleri bulunmaktadır.

Tevrih-i Mekâtib ve Vaz‘ İmzâ

Bu başlık altında da bir mektubun tarihi ve imzasının nereye nasıl atılacağı üzerinde durulur. “Bir maddenîñ zamân ve vuķû‘ nı beyân içün isti‘ mâl olunan zamân-ı mu‘ in işâretine (târîḫ) dinilir. Mektubuñ yazıldığı zamânıñ zarfını müfid olmak üzere edevât-ı ‘ Arabiyyeden (fî) ḫarf-i zarfını meş’ arolmak üzere (fî) işâreti yazıldıktan sonra yânî başına şıra ile evvelâ (mâh-ı rümî) ve sonra (sene) yazılıb seneniñ üzerine de erkâmı vai’ olunur: fî 11 Mart sene 309 gibi. Târîḫiñ yânî başına da maḫâl me’ müriyet ve rütbe yazılıb zîriñe “bende” anıñ zîriñe de isim yazılır” (OL, 1896: 220-221).

Mekteb-i Bahriye-i Şâhâne Muallimlerinden

Yüzbaşı

v

İhsan gibi.

Tahrîrâtların Zarfları Üzeri

Bu başlık altında “Tahrîrâtların Zarfları Üzeri” nin “Taliye-i Nâme” nin aynısı olduğu bilgisi verilmiştir. Eserin devamında “Evsâf-ı İleyhiyeye Dâir Tabîrât” ve “Nuût-u Nebûyaya Dâir Tabîrât” başlıkları altında kullanılan tabirlere yer verilmiştir.

Medâiyih-i Seniyye-i Hazret-i Şehriyârî

Bu başlık altında padişah hazretlerine dizilen methiyeler yer almaktadır: “Pâdişâh-ı eşfâk ve erham ve şehensâh-ı aqdes ve ekrem. Metbû‘ müfahham veliyy-ün ni‘ met-i mu‘azzam, emîrû‘l mûminîn, imâmü‘l müslimîn halîfe‘i rûy-i zemîn, vekîli zîşân resûl-i rabbû‘l ‘âlemin...” (OL, 1986: 224). gibi.

Ediye-i Celâl Mefruzâtü‘l Tediye-i Şehensâhî

Bu başlık altında Allah (C.C)’tan padişah için inayette bulunması adına edilen dualara yer verilir. Padişah için değişik şekillerde kullanılan övücü ifadeler dikkat çekicidir: “Cenâb-ı hâliķü‘l levhî‘l kalem halîfe-i rûyi zemîn ve vekîl-i peygamberi emîn emîrû‘l mü‘minîn veliyyül ni‘âma a‘zam efendimiz hazretlerini ila âhîrû‘l devrân erîke‘i pîrây-ı şevket şân buyursun âmîn” (OL, 1896: 227).

Eserin devamında “Re’sen Bir Madde Kaleme Almak” ve “Cebava Bir Madde Kaleme Almak” başlıkları altında murad olunan bir şeyin yüksek makamdan daha düşük bir makama, düşük makamdan daha yüksek bir makama ya da akrana yazıldığı zaman nelere ve nasıl yazılacağına dair dikkat edilmesi gereken bilgilere yer verilmiştir. Cevaba bir madde kaleme alınırken de öncelikle alınan mektubun manasını, verilecek cevabın başlangıcına özet yönüyle yazmak usûldendir.

“Mektubunuz Denilecek Yerde Yazılacak Ta‘birât” başlığıyla eserine devam eden yazar, bu hususta Farsçadan alınmış “nâme” kelimesinin mektup yerine kullanıldığından bahseder. İçerdiği maddeye göre başka bir sözcükle birleşerek kullanılır: “emirnâme fermannâme, muvalatnâme, nevâzişnâme, keremnâme, iltifâtnâme, ihsannâme” gibi.

“Mealini Anladım Denilecek Yerde Yazılacak Ta‘birât” başlığı altında ise bir yazının manasının anlaşıldığını ifade eden şu kalıplara yer verilmiştir: “Meâl-i dilârâsî rehîni ittilâ‘ m oldu. Meal-i teslît iştîmâli ma‘lum âcizî oldu.” gibi.

“Beyânı Memnûniyet İçin Ta‘birât” başlığı altında hoşnutluğu anlatan ifadelere yer verilmiştir: “Bu vuku‘ bulan himmetlerinden kîse-i server iftihârım mâlâmâl oldu.

Bu vuku⁶ bulan himmetleri bendelerini yeniden bend kemend ubûdiyet ve âric evc-i valay-ı mesrûriyet eyledi.” gibi.

“Beyan-ı Teşekkür Etmek İçin Ta‘bîrât” başlığı altında teşekkür etmek için kullanılan ifadeye yer verilmiştir: “Bunun ifây-ı zerre-i teşekküründe enfâs-ı ma‘dude-i hayatımı sarf eylesem yine muktedir olamam.” gibi.

“Ed’iye-i Hayriye” başlığı altında yapılan hayırlı dualara yer verilmiştir: “Lisânımda idare-i kelim iftidâriyenin mefkûd olacağı zamana kadar duayı bilhayr keramiyeleriyle meşgul olacağımı gönlümden umud ve beyân eyledim.” gibi.

“İstibkâyı Teveccüh” başlığı altında daha çok mektupların sonlarında kullanılan teveccühün sürüp gitmesi ve devamını içeren ifadelere yer verilmiştir: “Hemân ötedenberi muhtacı olduğum hüsn-ü tevcihât-ı âlîlerinin bundan böyle dahi bekası istid‘asına cür’et eylerim.”

“Mektupların Hâtimleri” başlığı altında mektupların son bölümünde kullanılan ifadelere yer verilmiştir: “Bu mektubumu tevcihinizin celbi için yazıyorum diyecek yerde; isticlâb-ı tevcihât-ı aleyhleri refâtârında terkîm-i râkime-i meveddetnâmeğe ibtidâr kılındı.” gibi.

Eserin son kısmını ise “Lisânı Edebe Mahsûs Kullanılan Terkipler” oluşturmaktadır. Yaklaşık 17 sayfa süren bu başlık altında alfabetik sıraya göre dizilmiş harflerle başlayan terkiplere yer verilmiş ve eser dua ile sona erdirilmiştir.

TERİMLER SÖZLÜĞÜ

A

Adâd: Sayılar

Adâd-ı Kesriyye: Kesir sayıları.

Adâd-ı Tevzîyye: Üleştirme sayıları.

B

Bedel: Söz esnasında sıfatı veya vasfı söylenen bir şey için kastedilen şey onun sıfatı veya vasfı değilse o sıfat veya vasfa denir.

C

Cem^ç: Çoğul

Cem-i Müzekker: Müfredinin şeklini bozmadan sonuna (-in, -un) getirilerek yapılan cemi.

Cem-i Müennes: Müfredinin şeklinin bozulmadan sonundaki müennes alâmeti olan (-et) takısı yerine (-at) getirilerek yapılan cemidir.

Cem-i Mükesser: Müfredinin şekli bozularak yapılan cemi.

Cinas: Telaffuzu aynı anlamları ayrı olan kelimelerin bir söz içinde kullanılması.

E

Ecvef: Ortasında harf-i illet sayılan elif, vav, yâ harfleri bulunan fiil kökü.

Edât-ı Atf: Bağlama edatı.

Edât-ı Beyân: Bidirme edatı.

Edât-ı İstifhâm: Soru edatı.

Edât-ı Masdar: Mastar eki.

Edât-ı Mübâlağa: Abartma edatı.

Edât-ı Nefy: Olumsuzluk eki.

Edât-ı Nidâ: Seslenme edatı.

Edât-ı Tasdik: Onaylama edatı:

Edât-ı Te'kid: Kuvvetlendirme edatı.

Edât-ı Tenbîh: Öğütme edatı.

Edât-ı Tenkîr: Bilinmezlik edatı.

Edât-ı Terdîd: Reddetme edatı.

Edevât: Fiil veya isimlere eklenen küçük kelime veya harfler. Edatlar.

Ef' âli Mukârebe: Yakınlık edatı:

Emr-i Hâzır: Karşımızdaki kişi veya kişilerden herhangi bir şeyi yapmasını emir yoluyla istemektir.

Esmâ: İsimler.

Esmâ-i Âdâd: Sayı sıfatları.

Esmâ-i İşârât: İşaret isimleri.

F

Fâil: Masdarın manasını meydana getiren, işi yapan, özne.

Fiil-i Hâl: Şimdiki zaman.

Fiil-i İktidâri: Yeterlilik fiili.

Fili-i İltizâmi: İstek kipi.

Fiil-i İstikbâl: Gelecek zamân.

Fiil-i İstimrârî: Süreklilik (sürerlilik) fiili.

Fiil-i Lâzım: Müteaddî olmayan, geçişsiz fiil.

Fiil-i Mukârebe: Yaklaşma fiili.

Fiil-i Mâzi: Geçmiş zamân

Fiil-i Muzâri: Geniş zamân

Fiil-i Müteaddî: Geçişli fiil.

Fiil-i Nâkıs: Yalnız son harfi harf-i illet olan kelime

Fi'l-i Vücûbî: Gereklilik kipi

Fi'l-i Vücûbî-i Şartî: Gereklilik kipinin şartı

G

Gâib: 3. Şahıs.

Galatât: Hatalar, yanlışlar

H

Haber: Müsned, mübtedanın mukabili, bir isme yakıştırılan sıfat.

Hâl Şartı: Şimdiki zamanın şartı.

Hareke: Üstün, esre, ötre adı verilen yazı işaretlerinden her biri.

Harf-i Cer: Kelimenin sonunu esre ile okutan harf.

Harf-i Tarif: İsmi belirli yapan takısı, Arapçada elif lâm harflerinin ismin başına gelmesi hali.

Haşv: İbarede lüzumsuz söz bulunması, aynı manada iki kelimeyi yan yana söylemek.

Hemze: Elif, vav, ya, he üzerine konulan ve “e” diye okutan işaret.

Hikâye-i Fiil-i İltizâmî: İstek kipinin hikâyesi.

Hikâye-i Fiil-i Vücûbî: Gereklilik kipinin hikâyesi

Hikâye-i Hâl: Şimdiki zamanın hikâyesi.

Hikâye-i İstikbâl: Gelecek zamanın hikâyesi.

Hikâye-i Mâzî-i Naklî: Belirsiz geçmiş zamanın hikâyesi

Hikâye-i Mâzî-i Şuhudî: Bilinen geçmiş zamanın hikâyesi.

Hikâye-i Muzâri‘ : Geniş zamanın hikâyesi.

Hurûf-u İmlâ: Sesli harfler.

Hurûf-ı Kameriyye: Arapçada kelimenin başında harf-i tarif olduğu vakit, harf-i tarifi lamı okunan harfler.

Hurûf-ı Med: Uzatmayı gerektiren harekesiz elif, vav, ya harflerine denir.

Hurûf-ı Resmîyye: Kelimât-ı Arabîye ve Farsiyede telaffuz olunmayan (vav, he) harfleridir.

Huruf-ı Şemsiyye: “El” harf-i tarifinin “lam” harfi ile yan yana geldiğinde kendisi okunmayıp “lâm” harfine kayboluyorsa o harflere “huruf-u şemsiye” denir.

Hüsni Ta‘lil: Herhangi bir hadisenin hakiki sebebinin saklayarak güzel ve hayali bir sebep göstermeye denir.

I

İtnâb: Konuşurken fazla tafsilat vermek.

İ

İcâz: Az sözle çok mana anlatma.

İhâm: İki anlama gelen kelimenin uzak anlamını kastetmek.

İsm-i Alem: Özel isimler.

İsm-i Âlet: Araç-gereç isimleri.

İsm-i Âmm: Umumi, genel isimler.

İsm-i Cins: Cins isimler.

İsm-i Fâil: Cümlede işi yapan, özne.

İsm-i Mef‘ul: Cümlede fiilden etkilenen, fiilden türeyen edilgen sıfat fiildir.

İsm-i Mekân: Fiilin yapıldığı yer

İsm-i Mensûb: Nereli ve nereye mensub olduğunu ifade eden isim.

İsm-i Tafdîl: En üstün ve daha iyi gibi üstünlük ifade eden sözler.

İsm-i Tasgîr: Küçültme ismi, küçüklük veya azlığa delalet eden isimdir.

İsm-i Zaman: Fiilin yapıldığı zamanı bildirir.

İstiâre: Benzetme

İstikbâl-i Şartî: Gelecek zamanın şartı.

İzâfet: İki isimden meydana gelen bağlılık tamlaması.

İzâfet-i Teşbihiyye: İki ayrı kelimenin birbirine benzetilmesi ile meydana gelen bir isim tamlamasıdır.

K

Kemmiyet: Tekillik veya çoğulluk, nicelik.

Keyfiyyet: Nitelik, vasıf.

Kinâye: Üstü örtülü, dokunaklı söz.

Kinâyât: Bir sözü gerçek anlamının dışında kullanma sanatı.

L

Leff-ü Neşr: Genellikle bir beyit içinde, birinci dizede birkaç şeyi anlattıktan sonra ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlik ve karşıtlıkları belirtmeye denir.

M

Madde-i Asliyye: Kelimenin aslı, kökü veya gövdesi.

Malûm: Etken

Masdar-ı Haff: “-mek” eki ile yapılan fiil.

Masdar-ı Mürekkeb: Birleşik fiiller

Masdar-ı Sâkil: “-mak” eki ile yapılan fiil.

Mâzî-i Naklî: Duyulan, öğrenilen geçmiş zaman.

Mâzî-i Naklî-i Şartî: Öğrenilen geçmiş zamanın şartı.

Mâzî-i Şuhudî: Bilinen geçmiş zaman.

Mecâz-ı Mürsel: Benzetme amacı gütmeyen bir sözü başka bir sözün yerine kullanma.

Mechûl: Edilgen

Mecmu’: Topluca, yığılmış, cem’ olunmuş.

Mef’ ûlün Fih: Yer ve zaman bildiren mef’ûldür.

Mef’ ûlün Leh: Fiilin oluş sebebini bildiren mef’ûldür.

Mef’ ûlün İleyh: Yönelme hali.

Mef’ ûlün Bih: Failin yaptığı işten doğrudan etkilenen, olayın üzerinde meydana geldiği ögedir.

Mef'ûlün Mutlak: Fiilin manasını pekiştirmek için fiilden sonra ve onun kökünden getirilen mansûb (fethalı) masdar müfredtir.

Menfi: Olumsuz

Mesâdir: Masterlar

Mezîd: Çoğaltmak.

Muhâtab: 2. şahıs.

Muzârî' Şartî: Geniş zamanın şartı.

Mübhemât: Belirsiz bir şekilde bir şeyi veya bir kişiyi ifade eden sözler.

Mübtedâ: İsim cümlesinde özne.

Müennes: Hakiki itibariyle ve söyleniş itibariyle dişi olan kelime.

Müfred: Tekil.

Müfred Gâib: 3. tekil şahıs.

Müfred Muhâtab: 2. tekil şahıs.

Müfred Müttekellim: 1. tekil şahıs.

Müsennâ: İki şahsa veya iki şeye delalet eden kelime.

Müsned: Haber (yüklem)

Müsnedün İleyh: Özne, fail. Edebiyatta sözün birinci rüknü.

Müşârünileyh: Kendine işaret edilen, ismi evvelce söylenmiş olan.

Müteaddî: Geçişli.

Müzekker: Müennesin zıttı. Kelimeyi erkek gösteren.

N

Nâib-i Fâil: Sözde özne.

Nahiv: Cümle bilgisi.

Nekre: Belirsiz isim.

R

Revâbit: Bağlar, ilgiler, rabitalar.

Rivâyet-i Fi‘l-i İltizâmî: İstek kipinin rivayeti.

Rivâyet-i Fi‘l-i Vücûbî: Gereklilik kipinin rivayeti.

Rivâyet-i Hâl: Şimdiki zamanın rivayeti.

Rivâyet-i İstikbâl: Gelecek zamanın rivayeti.

Rivâyet-i Mâzî-i Naklî: Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti.

Rivâyet-i Muzâri‘ : Geniş zamanın rivayeti.

S

Sâkin: Harekesi olmayıp cezmlî okunan harf.

Sarf: Kelime bilgisi.

Seci‘: Nesrin kafiyesi.

Sıfat-ı Kıyâsiyye: Kıyaslama sıfatları

Sıfat-ı Müşebbehe: Niteleme sıfatlarının bir türü.

Sıfat-ı Semâiyye: Gramere uygun olmaksızın işitmekle öğrenilen sıfat.

Sıfat-ı Tafdiliyye: Sıfatlarda üstünlük

Sîga: Kip.

Sîga-i Atfiye: “-ıp/-ip” zarf fiil eki alan fiil.

Sîga-i İntihâiyye: “-ınca/-ince” zarf fiil eklerinin “-ya/-ye” eklenmiş şekli.

Sîga-i Mübâlağa: Bir şeyin çokluğunu ve fazlalığını ifade için kullanılan kip.

Sîga-i Sıla: Sıfat fiil.

Sîga-i Şartiyye: Şart kipi.

Sîga-i Ta‘ kibîyye: “-ınca/-ince” zarf fiil eki alan fiil.

Sîga-i Tevkitiyye: “-dıkça/-dikçe” eki ile yapılan zarf fiil.

T

Te‘kîd: Kuvvetlendirme.

Te‘nîs: Alıştırma.

Teaddî: Fiilin gösterdiği işin mef'ûle tesir etmesi, bir fiilin geçişli olması.

Telmîh: İbarede bahsi geçmeyen bir şeye işaret etmek.

Temyîz: Belirsiz olan kelime ve sayıları belirli hale koymak.

Tenâfûr: Kulağa hoş gelmeyen hece veya kelimelerin bir arada bulunması.

Tenkîr: Bir ismi harf-i tarifsiz kullanarak belirsiz yapmak.

Tenvîn: Kelimenin sonunu “en, in, ün” diye okumak veya öyle okutan işaretin adı.

Terkîb: Tamlama.

Terkîb-i İzâfî: İsim tamlaması.

Teşbîh: Benzetme.

Tetabû' İzâfât: Zincirleme isim tamlaması.

Tetimme: Tamamlayıcı not.

Tezkîr: Bir kelimeyi müzekker kılma.

Ü

Üstün: Fetha, üstüne geldiği sesi “a veya e” okutan işaret.

V

Vasîf Terkîbi: Birleşik sıfat.

Z

Zurûf: Zarflar.

Zamâir-i Şahsiyye: Şahıs zamirleri.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eser, Cumhuriyet Dönemi öncesi yazılmış kavâid kitaplarından biridir. Eserin yazılmasından önce Maârif Nezâret-i Celîlesi kavâid tarzında eserlerin yazımına yönelik bir yarışma düzenlenmiştir. Bu da şunu gösteriyor ki dönemin maârif anlayışı dil açısından terakkiyât çalışmalarına önem veren bir hassasiyete sahiptir. Aynı zamanda bu yarışma Türkçenin dil kurallarını içeren mükemmel bir eserin eksikliğinin de bir göstergesidir.

Yazar, kavâid yarışmasının düzenlenmesinin nedenlerinden biri olan dilimizin kurallarını yeterli derecede ihtiva eden bir eserin olmayışı fikrinden yola çıkarak bu eksikliği giderme iddiasıyla “*Osmânî Lisânî*” adlı eseri kaleme almıştır. Yazar bu konuda eser veren birçok kişiden biridir. Dönemin askeri okullarından biri olan Bahriye Mektebinde eser verecek nitelikte yetişmiş, ilim seviyesi yüksek birçok hocanın bulunması bu okulların eğitim kalitesini de ortaya koyan bir göstergedir.

Salih İhsan eserinde Türkçe dil kuralları yanında Osmanlıca gibi bir terkinin unsurları olan Arapça ve Farsçanın da dil kurallarına yer vermiştir. İki bölümden oluşan eserin birinci bölümünde dil bilgisine dayalı kurallara yer verirken ikinci bölümde kitâbet derslerinin içeriğini de yansıtan bilgilere yer vermiştir. Eserde tahrîr konularına yer verilmesinde yazarın kitâbet muallimi olmasının etkisi yadsınamaz. Eser bu yönüyle sadece bir Türkçe kavâid olmanın ötesindedir. Yazar; eserdeki konuları benzer nitelikteki kavâidlerde görülen sarf ve nahiv gibi iki ayrı başlık altında incelememiş, her ne kadar farklı ilimler olarak görülsede ikisinin de aynı maksada hizmet ettiğini ifade edip böyle bir taksimata gitmemiştir. Eserin Sarf-ı Osmânî ve Nahv-ı Osmânî olarak farklı başlıklar altında incelenmemiş olması yazarın eseri oluştururken her ne kadar geleneğe uygun davransa da kendince yeni bir usûl arayışında olduğunun da bir göstergesidir. Bunlar, eseri diğer kavâidlerden ayıran başlıca özellikler arasında zikredilebilir.

Eserde ele alınan dil bilgisi konuları günümüz gramer kitaplarındaki başlıklarla uyumlu olsa da içerik olarak eksikliklerin olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle fiil bahsi ve fiil çekimi hususunda günümüz gramer kitapları ile isimlendirmeler dışında oldukça önemli bir benzerlik görülmektedir. Bu da Türkçenin fiil çekiminin geçmiş dönemlerden bu yana oldukça sağlam bir yapıya sahip olduğu ve bu konuda oldukça malumat sahibi olduğunu göstermektedir.

Eser incelendiğinde ele alınan konuların önce açıklamasının yapıldığı daha sonra bunlarla ilgili örneklerin verildiği görülmektedir. Bu açıdan tümden gelim yönteminin kullanıldığını söylemek mümkündür. Dil bilgisine yönelik verilen bilgilerde genellikle Türkçe kâidelerin özellikleri anlatılmış, daha sonra aynı konuyla ilgili Arapça ve Farsça kaidelere yer verilmiştir. Bu da Osmanlıca'nın ihtiva ettiği Türkçe, Arapça ve Farsça dil kâidelerini birbiriyle mukayese etme imkânı tanımaktadır. Tahrîr ile ilgili bölümde ise daha çok cümleler ve kalıplaşmış ifadeler üzerinden konu anlatılmaya çalışılmış, bazen de başlıktan sonra sadece örnek cümlelerle konu ifade edilmiştir. Eserde verilen örnekler arasında denizcilik ile ilgili terimlere de başvurulduğu görülmektedir. Eserin yazarının Bahriye Mektebinde çalışması bunda etkili olduğu kadar yazarın kendi çevresinden hareketle örnek verirken yakından uzağa ilkesini gözettiğini söylemek de mümkündür.

Eserde ayrıca yer verilen başka bir husus da noktalama işaretleridir ancak bu işaretlerin hem sayısında hem de özelliklerinde günümüzde kullanılan noktalama işaretlerine göre eksiklikler görülür. Bunun yanında verilen isimler de günümüzdekilerden farklıdır. Eserde de her ne kadar noktalama işaretleri kullanılmışsa da günümüzdeki kadar oturmuş bir noktalama anlayışının olmadığı görülmektedir. Ayrıca az da olsa bazı sözcüklerin nasıl yazıldığına dair bilgilere yer verilmesi imlâ noktasında kısıtlı da olsa eserin bilgiler ihtiva ettiğini göstermektedir.

Eserde dil bilgisine yönelik oldukça fazla terim bulunmaktadır. Eserin dil bilgisi terimlerine yönelik araştırma yapacaklar için önemli bir kaynak teşkil edebileceği söylenebilir.

Eserde Türkçe kaideler anlatılırken üslupta hâkim olan sadelik, aynı kuralların Arapça ve Farsça şekilleri anlatılırken bu dillerde kullanılan tabirlere daha çok yer verilmesinden dolayı ağırlaşmaktadır. Oysa eserin rüşdiye öğrencilerine yönelik hazırlanmış bir ders kitabı olduğu düşünüldüğünde her ne kadar Arapça ve Farsça kaideler de anlatılıyor olsa bu kaidelerin çok daha açık ve sade bir Türkçe ile anlatılmış olmasının daha isabetli olacağı kanısındayız. Bu haliyle yer yer rüşdiye öğrencilerinin seviyesinin üstünde kalabilecek bir üslup içeren eserin daha çok idâdîlerde tahsil gören öğrencilerin seviyesine uygun olduğu söylenebilir.

Henüz Latin harflerine aktarılmamış olan kavâid tarzındaki eserlerin ivedilikle Latin harflerine aktarılması gerekmektedir. Latin harflerine aktarılan bu tarzdaki

eserlerin günümüz dil bilgisi kuralları ile mukayeseli incelemelerine yer veren çalışmaların yapılması, bu alanda yapılan çalışmaların eserlerin orijinaleri ile birlikte ilgili kurumlar tarafından basılması Türkçenin zaman içindeki gelişimi ve değişimini gözler önüne serecek bir havuz oluşturması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Çalışmamızda “*Osmānlı Lisāni*” adlı eser Latin harflerine aktarılmış, Türkçe öğretimi açısından değerlendirilmiş ve sonuç olarak ulaşılan bilgiler paylaşılmıştır. “*Osmānlı Lisāni*” gibi Latin harflerine çevrilmiş ve çevrilmeyi bekleyen dil bilgisi kitaplarının incelenerek Türkçenin tarihi içinde kendilerine yer bulmaları yine Türkçenin tarihi gelişimine önemli derecede katkı sunacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın Türkçenin tarihî gelişimi, eserin verildiği dönemin dil anlayışı ve günümüz dil bilgisi kuralları ile benzer ve farklı yönlerinin tespiti açısından araştırma yapacaklar için faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Ağar, E. M. (2002). Türkçe Öğretiminin Tarihçesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-10.
- Aksan, D. (2015). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, (8. Baskı). Ankara: Bilgi Yayınları.
- Akyüz, Y. (1994). İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(05), 1-47.
- Akyüz, Y. (2009). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Akyüz, Y. (2014). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Akyüz, Y. (2015). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160. Yılında Darülmualimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20(20), 17-58.
- Altınova, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Antel, S. C. (1940). *Tanzimat Maarifi*. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Arat, R. R. (1998). *Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Argunşah, M., Yüksekaya, G. S. ve Tabaklar, Ö. (2010). *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgati’t-Türk Tercümesi* (I.Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydemir, S. S. (2009). Antalya İdadisi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 33-48.
- Baltacı, C. (2002). Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim. *Türkler*, XI, 830-873.
- Barın, E. ve Demir, C. (2006). *Türk Dil Bilgisi 1, Ses Bilgisi*. Ankara: Öncü Kitap.
- Baskın, S. (2012). Memlük Dönemi Türkçe Sözlüklerinin Yapısı. *Dede Korkut Dergisi*, 1(1), 23-43.
- Başar, U. (2014). *Yüzbaşı İhsan’ın Kavâ'id-i İmla ve Tahrîr’inin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühennâ Lûgati*. İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- Bayraktar, N. (2003). Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi. *Dil Dergisi*, (119), 58-66.
- Biçer, N. (2011). *Kıpçak Dönemi Eserlerinin Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Biçer, N. (2012). Hunlardan Günümüze Yabancılara Türkçe Öğretimi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1(4), 107-133.
- Bilir, A. (2011). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin Tarihsel Evrimi ve İstihdam Politikaları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 44(2), 223-246.
- Binbaşoğlu, C. (2009). *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Caferoğlu, A. (1931). *Kitâb al-idrâk li-lisân al-atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Canpolat, M. (1999). Kâşgarlı Mahmud ve Etimoloji. *Dîvanü Lûgat-it-Türk Bilgi Şöleni Bildirileri*, 7-8 Mayıs 1999, Ankara, Türkiye, 19-29.
- Ceritoğlu, M. (2013). *Kırgız Türkçesinin Söz Dizimi*. Ankara: Kesit Yayınları.

- Cevad, M. (2001). *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilat ve İcrââtı, 19. Asır Osmanlı Maarif Tarihi*. (Hzr. Taceddin Kayaoğlu). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çiftçi, M. (2004). Kaşgarlı Mahmud'un Dil Öğretim Yöntemi Üzerine. *V. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara, Türkiye, 571-596.
- Demir, C. (2017). Selçuklu Devleti ve Beylikler Döneminde Türkçe Öğretimi. İçinde; *Türkçenin Eğitim Öğretim Tarihi*, (ss.83-101). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Demirel, D. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Sultânîler ve İdadiler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Demirel, F. (2010). *Mekteb-i İdâdî*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Demirel, F. (2012). 2. Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultanîler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 17(2), 339-358.
- Demirel, M. (2002). Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri. *Türkler*, XV, 64-93.
- Demirtaş, L. (2007). Osmanlıda Sıbyan Mektepleri ve İlköğretimin Örgütlenmesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 173-183.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2011). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, N. O. (1977). *Türk Maarif Tarihi I*. İstanbul: Eser Kültür Yayınları.
- Ergün, M. (1996). Ders Programları ve Ders Kitapları Tarihi I, Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları. *A. K. Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 71-78.
- Erkuş, E. (2014). *1839-1908 Yılları Arasındaki Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Çalışmalarında Alan Terminolojisi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Gelişli, Y. (2006). Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri (Kuruluşu, Gelişimi ve Dönüşümü). *Türkler*, XV, 35-43.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti* (Çev: A. Yaran). Ankara: Onur Yayınları.
- Göğüş, B. (1970). Anadili Olarak Türkçenin Öğretimine Tarihsel Bir Bakış. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 18, 123-154.
- Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökmen, E. (2009). Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20(20), 149-173.
- Gül, B. (2010). İbni Mühenna Lügati'nin Türk ve Moğol Dil Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Türkbilig*, (19), 87-95.
- Günay, D. (1999). Medreseden Üniversiteye Trajik Bir Yolculuk. *Mimar ve Mühendis*, 26, 41-49.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Heyet, C. (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihi Seyri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Hızlı, M. (2008). Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 25-46.
- İşıksalan, N. (1997). İdadilerde Türkçe-Edebiyat Öğretimi. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8(8), 151-182.
- Kafesoğlu, İ. (1988). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Kara, İ. ve Birinci, A. (2005). *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle/Sıbyan Mektepleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karabacak, E. (1986). *Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karabacak, E. (2002). *Bergamalı Kadri Müyessiretü'l-Ulûm*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karabacak, E. (2012). Ahmet Cevdet Paşa'nın Dil Bilgisi Kitapları Üzerine. *Turkish Studies*, 7(2), 613-620.
- Keçeci Kurt, S. (2012). 2. Abdülhamit Dönemi'nde Kız Rüşdiyeleri. *Akademik Bakış Dergisi*, 29, 1-19.
- Koç, R. (2006). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçenin Öğretiminde Gelişmeler Ve Aşamalar*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kononov, A. D. (2006). *Türk Dili Araştırmaları Tarihi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1985). Dil İnkılabının Sadeleşmesi ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Gençlik Yılı Özel Sayısı*, 382-413.
- Korkmaz, Z. (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültüral, Z. (2009). Sözlük Bilimi Açısından Divanü Lügati't-Türk. *Turkish Studies*, 4(4), 805-813.
- Memioğlu, Z. A. (2003). İmparatorluktan Cumhuriyete İlköğretimimiz. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 10(21), 241-252.
- Nurdoğan, M. A. (2005). *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Onan, B. (2003). Divanü Lûgat-it-Türk'ün Dil Öğretim Yöntemleri ve Dünya Filolojisine Katkıları Bakımından Bir Değerlendirilmesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, (13), 425-445.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. İstanbul: TDK Yayınları.
- Özbay, M ve Melanlıoğlu, D. (2008). Kelime Öğretiminde Örneklemenin Önemi ve Divanü Lügati't-Türk. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(10), 49-58.
- Özkan, N. (2001). İlk Dil Bilgisi Kitabımız Medhal-i Kavaid Hakkında. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(11), 95-112.
- Özkan, N. (2000). *Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa Kavâ'id-i Osmaniyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Öztürk, A. (2001). *Ötüken Türk Kitabeleri*. Ankara: MEB Yayınevi.
- Öztürk, Cemil. (1996). *Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Özyalvaç, N. A. (2011). Bir Müfettiş Raporunda Erken 2. Yüzyıl İstanbul Suriçi Sıbyan Mektepleri. *Türkiyat Mecmuası*, 21(1), 345-373.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebu Hayyan - Kitâbü'l-İdrâk li-Lisâni'l-Etrâk Fül: Tarihi Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav Yayınları.
- Rosanyı, L. (1988). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Salman, R. (2008). *Selim Sabit'in Sarf-ı Osmanî Adlı Eserinin Çeviriyazısı-Terimler-Lügatçe Metin*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

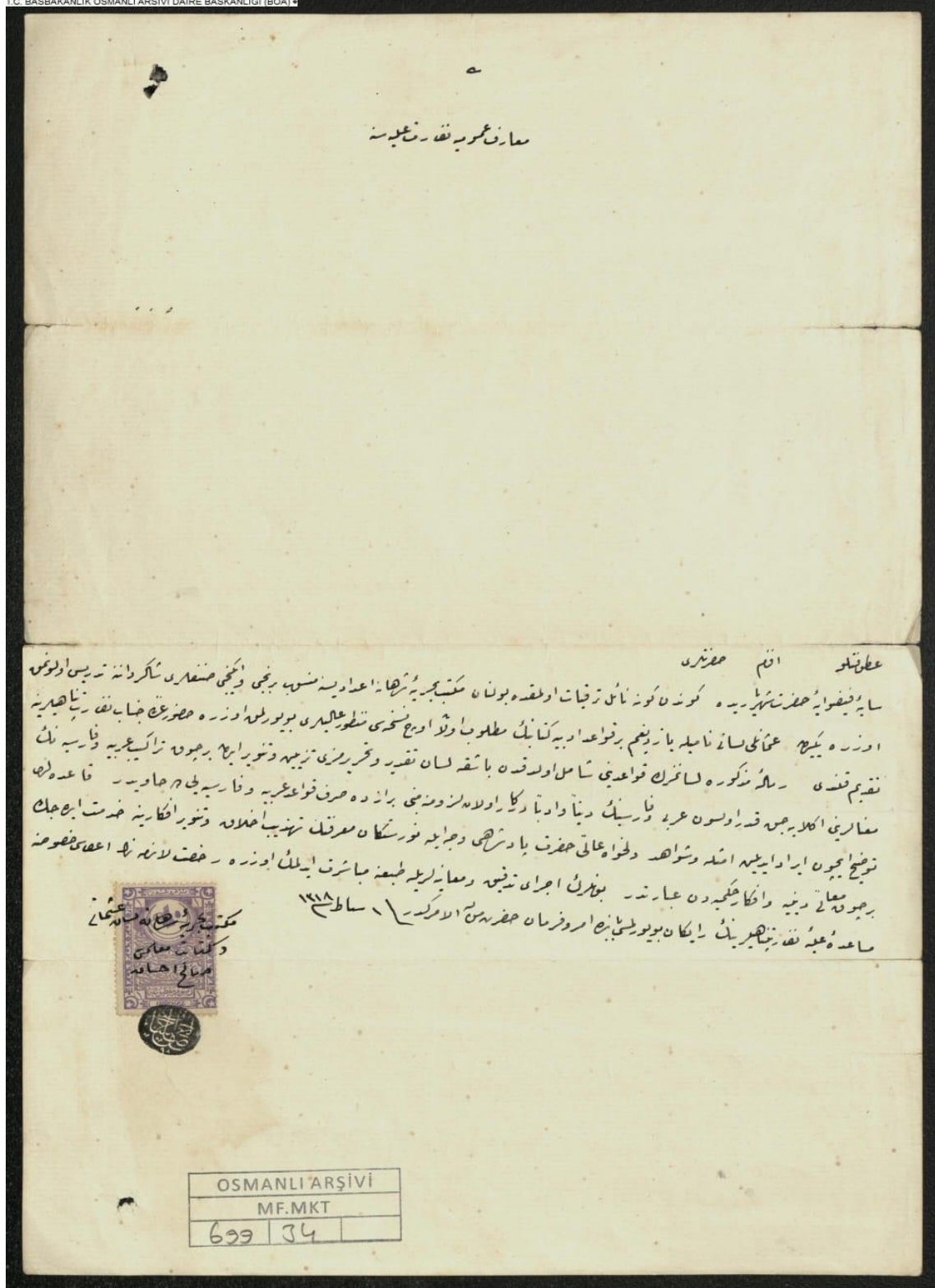
- Şahbaz, K. N. (2005). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar (1839-1928) Türkiye'de İlkokuma ve Yazma Öğretimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 15, 45-81.
- Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2003). *Türk Dilleri Giriş*. İstanbul: Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi 2.
- Tekin, T. (1995). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Temizyürek, F. (1999). *Selim Sâbit Efendi ve Usûl-i Cedîd Hareketi İçerisindeki Yeri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (1999). *El-kavânînü'l-küllîyye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S. ve Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. (1991). *Ed-Durretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiyye*. Erzurum: Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Toparlı, R. ve Ilgın, A. (Ed.). (2006). *Üss-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R. ve Yücel, D. (Ed.). (2006). *İlm-i Sarf-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topuzkanamış, E. (2011). Müyessiretü'l-Ulûm'da Dil Bilgisi Öğretimi. *Türkçe Eğitimi ve Öğretimi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Türkay, K. (Ed.). (1999). *Kavâid-i Lisân-ı Türkî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçgun, D. (2006). *Cumhuriyet Döneminde Türkçe Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Unat, R. F. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: MEB Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülgen, E. (2000). Âşık Paşa ve Garipnâme Üzerine Kemal Yavuz ile Söyleşi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, (579), 249-258.
- Yavuz, K. (2003). Âşık Paşa. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (13), 29-39.
- Yavuz, K. (1983). XIII-XVI. Yüzyıl Dil Yadigârlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 27, 9-57.
- Yılmaz, Ş. (2009). *Osmanlılardan Cumhuriyete Sıbyan Mekteplerinde Yenilik ve Gelişmeler*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Arşiv Kaynakları

- BOA, Maârif-i Umûmiye Nezâreti, 699, 34.
BOA, Maârif Nezâreti, Mektubi Kalemî, 699, 34.
İSAM, Bahriye Salnameleri, 63.

EKLER

Ek 1: Salih İhsan'ın "Osmānlı Lisānı" Adlı Eserinin Basımına Ruhsat Verilmesi İçin Yazdığı Dilekçe

MF.MKT.00699.00034.001

Ek 1 (Devam): Salih İhsan'ın “Osmānlı Lisānı” Adlı Eserinin Basımına Ruhsat Verilmesi İçin Yazdığı Dilekçe

Maârif-i Umûmiye Nezâreti Âliyyesine

Atufetlü Efendim Hazretleri

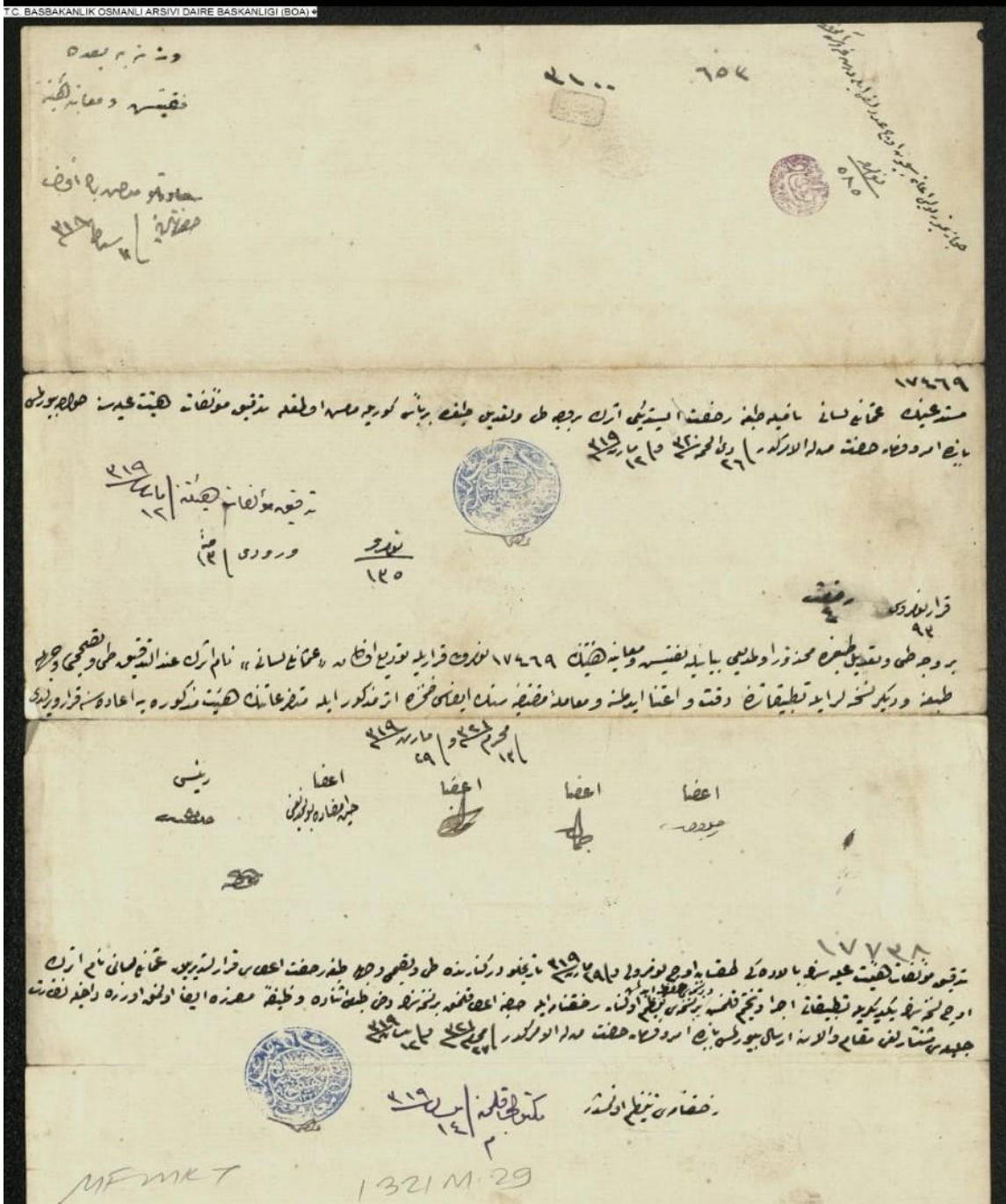
Saye-i feyz vaye-i hazreti şehriyaride günden güne nail tearkkiyat olmakda bulunan Mekteb-i Bahriye-i Şahane İdâdîsine mensub birinci ve ikinci sınıfları şakirdânına tedris olunmak üzere yekpare Osmanlı Lisānı namıyla yazdığım bir kavâi'd-i edebiye kitabının matlub olan üç nüshası manzur-ı âlileri buyrulmak üzere huzuru izzet cenab-ı nezaretpenahilerine takdim kılındı. Risale-i mezkure lisānımızın kavaidini şamil olduğdan başka tahrir ve tahririmizi tezyin ve tenvir eden birçok terakibi Arabîyye ve Farisîyyenin manalarını anlayacak kadar olsun Arabî ve Farisî dinen ve edeben derkâr olan lüzumuna mebni biraz da sarf-ı kavaid-i Arabîyye ve Fârisîyyeyi de havidir. Kaidelerde tavzih için irad edilen emsile ve şevahid dilhah-ı âliyi hazreti padişahı vechile nuru sükkân marifetin tezhibi ahlak ve tenviri efkârına hizmet edecek birçok maaliyyi diniyye efkârı hükmiyyeden ibaretdir. Bunların icray-ı tedkik ve muayeneleriyle tab'ına mübaşeret edilmek üzere ruhsat-ı lazimenin itası hususuna müsaade-i aliyye-i nezaretpenahilerinin raygan buyurulması bâbında emr-i ferman menlehü'l emrindir. Fî 1 Şubat 1318

Mekteb-i Bahriye-i Şahane

Lisānı Osmâni Kitâbet Muallimi

Salih İhsan

Ek 2: Salih İhsan'ın Yazmış Olduğu Dilekçe Doğrultusunda Toplanan Komisyonun Raporu

Ek 2 (Devam): Salih İhsan'ın Yazmış Olduğu Dilekçe Doğrultusunda Toplanan Komisyonun Raporu

Vezneye bâdehu Hicaz demiryolu ianesiçün üç aded ... ile dört guruş

Teftiş ve muayene heyetine numerosu

Saadetlu Muhsin Beyefendi Hazretlerine 585

11 Şubat 1318

17469

Müstedfinin Osmanlı Lisânı namıyla tab'ına ruhsat istediği eserin bervechi tayy ve ta'dili tab'ında bir beis görmemiş olmakla tedkik-i müellifât heyeti âliyyesine evvelce buyrulması babında emr-i ferman ruhsat men-lehü'l-emrindir. Fî 26 zilhicce sene 320 ve fî 12 Mart sene 319

Tedkik-i Müellifât Heyetine

Fî 12 Mart sene 319

Vürudi fî 13 Mart

Numero

135

Karar Numarası Ruhsat

93

4

Bervechi tayy ve ta'dil tab'ında mahzur olmadığı beyanıyla teftiş ve muayene heyetinin 17469 numaralı kararı ile tevdi olunan Osmanlı Lisânı nam eserinin indettedkik tayy ve tasdiki vecihle tab'ına ve diğer nüshalar ile tatbikatında dikkat ve itina edilmesine ve muameleyi mukteziyesinin izahı zımında eser-i mezkur ile mutazarruatının heyet-i mezkureye iadesine karar verildi.

Ek 2 (Devam): Salih İhsan'ın Yazmış Olduğu Dilekçe Doğrultusunda Toplanan
Komisyonun Raporu

Fî 13 Muharrem sene 321 ve fi 29 Mart sene 319

Aza
Reis

Aza

Aza

Aza

17728

Tedkik müellifât heyeti âliyesinin bâlâdaki 93 numaralı ve 29 Mart sene 319 tarihli derkenarında tayy ve tashihi vecihle tab'ına ruhsat itası kararlaştırılan Osmanlı Lisânı nam eserin üç nüshasının yekdiğeriyle tatbikatı icra tahkim kılınmış ve bir nüshası hıfz edilmiş bir nüshası tanzim olunan ruhsatname ile hissesine ita kılınmak bir nüshasının dahi tab'ı esnada vazife-i maruza ifa olunmak üzere dahiliye nezareti celilesi müsteşarlığı makam-ı valasına irsal buyrulması bâbında emr-i ferman hazreti menlehü'l emrindir. Fî 27 Muharrem sene 321 ve fi 12 Nisan sene 319

Ruhsatnamesi tanzim olunmuştur.

Mektubû Kalemine fi 14 Nisan sene 319

Ek 3: Salih İhsan'ın Bahriye Salnâmesi'ndeki Görev Kaydı

(سالنامه بحری)

منشی	نوبت	دخول	اسم	رتبه	مأموریت
مکتب بحریه	۹۷	۷۹	اسماعیل افندی	یوز باشی	چرخچیلیق معامی
»	۳۰۲	۸۷	احسان افندی	»	کتابت و قواعد منایب سلمی

(Salnâme-i Bahri)

63

Menşeyi	Nasbı	Duhulî	Esamı	Rütbe	Memuriyet
...
Mekteb-i Bahriye	302	87	İhsan Efendi	Yüzbaşı	Kitabet ve Kavâ'id-i Osmâniye Muallimi